

Inštitut za družbene vede
Center za raziskovanje javnega mnenja
in množičnih komunikacij

Gradivo za prispevek na posvetovanju
„ETIKA IN VREDNOTE V VZGOJI IN IZOBRAŽEVANJU“

Konferenčni center Brdo pri Kraju
Sreda, 4. september 2013

**RAZISKOVANJE VREDNOT V SLOVENIJI IN EVROPI
(1990 – 2012)**

Niko Toš

UVODNA POJASNILA:

- To gradivo je nastalo v pripravi za prispevek na temo „Etika in vrednote v vzgoji in izobraževanju“, ki je potekalo dne 4. 9. 2013 na Brdu pri Kranju v organizaciji Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Inštituta za etiko.
- V **prvem delu** gradivo na široko zajema v raziskovalno dokumentacijo Centra za raziskovanje javnega mnenja, FDV-IDV in vire pomembne za obravnavo raziskovanja vrednot v Sloveniji. Gradivo tako vsebuje tekstovne dokumente, ki obravnavajo teoretske vidike raziskovanja vrednot (V. Rus), povzete prikaze raziskav vrednot po obdobjih, vzete iz serije knjig „Vrednote v prehodu“ (N. Toš) ter prikaz rezultatov raziskav vrednotnih orientacij mladine (M. Ule).
- V **drugem delu** je prikazan potek raziskovanja vrednot v okviru programa „Slovensko javno mnenje“ (SJM 1968 – 2013). Posebej so prikazane vključitve projekta SJM v mednarodne primerjalne raziskave, s poudarkom na raziskavah: Evropska in svetovna raziskava vrednot (European Value Survey – EVS in World Value Survey - WVS). Popolnejši pregled vključitve v mednarodne raziskovalne programe, ki prav tako predstavljajo kontinuirano raziskovanje vrednot v evropskem in svetovnem prostoru je podan v knjigi N. Toš, K. Müller (ured), 2010: „Primerjalno družboslovje“, Dokumenti SJM, Ljubljana.
- V **tretjem delu** so izbrani grafični prikazi iz raziskav vrednot v okviru programa SJM 1991 - 2013 (EVS, WVS, ESS, ISSP).

KAZALO:

• Začetki raziskovanja vrednot v Sloveniji	4
• 1. del	7
Naše vrednote, teoretska razmišljanja	7
Vrednotne orientacije Slovencev 1968 – 1990	22
Raziskovanje vrednot mladine v Sloveniji v zadnjih desetletjih	27
Vrednotne orientacije Slovencev 1991 – 2013	33
Slovenija po prvih demokratičnih volitvah (1990 – 1998)	33
Utrjevanje demokratičnega sistema (1999 – 2004)	38
Vrednotna umestitev Slovencev v kulturnem zemljevidu sveta (2004 – 2009)	43
• 2. del	51
International Social Survey Programme (ISSP)	56
Evropska / Svetovna raziskava vrednot - European / World Value Survey (EVS / WVS)	63
Evropska družboslovna raziskava – European Social Survey (ESS)	66
Raziskava o staranju, zdravju in upokojevanju v Evropi – Survey of Health Ageing and Retirement in Europe (SHARE)	81
• 3. del	84
A - 6 temeljnih vrednot	85
B - Sreča, zadovoljstvo, optimizem	97
C - Vzgojne vrednote	127
D - Vrednote / pojmi	142

KAZALO:

E - Moralno opredeljevanje	148
F - Vrednote socializma / kapitalizma	169
G - Zaupanje v institucije	177
H - Vernost, cerkev	193
I - Diskriminacije	201
J - Državlanski ponos	212
• Slovenci v Evropi in Svetu	219
Inglehartova uvrstitev	219
Listhaug / Ringdalova analiza	222
Hallmanova klasifikacija	224

Začetki raziskovanja vrednot v Sloveniji

- **Ustanovitev Inštituta za sociologijo Univerze v Ljubljani (1959)**
 - raziskava MKS, sredstva množičnega komuniciranja in kulturna potrošnja v Sloveniji 1962
- **Ustanovitev Centra za raziskovanje javnega mnenja (1966)**
 - ustanovni cilji:
 - osnovne vrednote (individualne, skupinske, družbene) in njihova transformacija v procesu družbenega razvoja
 - raziskava SJM (1968 -)
- **Rudi Supek**, 1960: Ispitivanje javnog mnijenja, Napred Zagreb
- **Veljko Rus**, 1971: Naše vrednote, Založba Obzorja, Znamenja Maribor
- **Anton Trstenjak**, 1974: Oris sodobne psihologije, Založba Obzorja, Maribor
- **Zbornik**, 1986: Vrednote, Priloga tretjega dne, Teološka fakulteta Ljubljana
- **Jani Musek**, 1993: Osebnost in vrednote, EDUCI Ljubljana

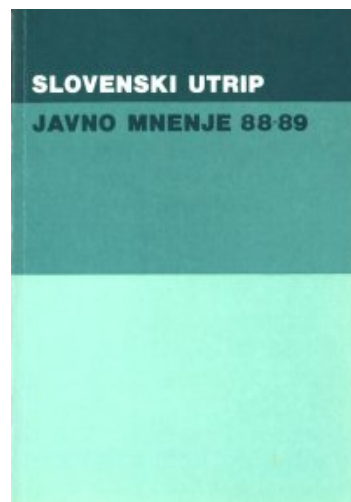
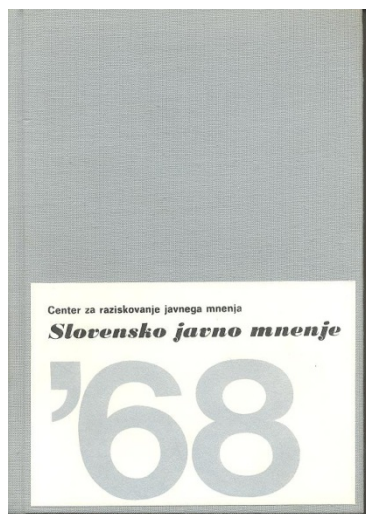

Raziskovanje vrednot v projektu Slovensko javno mnenje: SJM 1968 – 1990

(19 raziskav)

- Osrednje teme:

- odnos / udeležba v sistemu (samoupravljanje)
- odnos / udeležba v družbeno-političnih organizacijah
- vrednotenje mednacionalnih odnosov (kaj zблиžuje / razdvaja)
- vrednote v razvoju / prostorske vrednote
- moralna pravila, človekova intima
- ekološke vrednote
- ne-religioznost / sekularizacija
- nacionalna zavest, nacionalna skupnost, Slovenci v zamejstvu
- razumevanje vloge države: socialna država
- socialne razlike
- vrednotenje poklicev
- mednarodne primerjave (prednosti / slabosti)
- itd.

1. del

NAŠE VREDNOTE, TEORETSKA RAZMIŠLJANJA

Vir: Veljko Rus, 1971: NAŠE VREDNOTE, ZNAMENJA, Založba obzorja Maribor

1. POGlavJE: INSTITUCIONALIZACIJA VREDNOT

Vrednote zgubljajo intimni značaj. Vse manj imajo vlogo intimnega kompasa, ki naj bi nam omogočal trajno usmeritev našega osebnega življenja. Tisto, kar danes razumemo pod vrednoto, je pravzaprav »sestavni del nekega skupnega simboličnega sistema, ki nam služi kot kriterij za selekcijo alternativnih smeri, ki se odpirajo znotraj neke dane situacije«.

Zveza posameznika s situacijo je bila nekdanj rahlejša, kot je danes, zato je bil posameznik bolj samostojen pri izbiri življenjskih možnosti. Odločanje za to ali za ono življenjsko varianto je bil intimen proces, na katerega so vplivale predvsem vrednote, ki jih je posameznik asimiliriral v zgodnji mladosti. Vrednote so bile jedro osebnosti (nekakšen kategorični imperativ ali superego) ter so omogočale nenehno in zanesljivo samoreprodukcijo posameznikove osebnosti. Stabilnost družbe je temeljila na zanesljivosti in na prediktibilnosti posameznih ravnanj, ki so izvirala iz kategoričnega imperativa.

V organizirani in planirani družbi se razmerja menjajo. Moja življenjska pot ni več komponirana iz neštetihih drobnih odločitev, ki mi jih vrednote selekcionirajo v strnjeno osebno ravnanje, ampak je sestavljena iz maloštevilnih, zato pa daljnosežnih odločitev. Okolje, v katerem se danes kot posameznik nahajam, ni več tako rahlo povezano z mojo usodo kot nekoč. Do »življenja« okoli sebe si ne morem privoščiti takšne distance kot nekdanj. Zmerna distanca do življenja je bila nekoč sinonim modrosti. Toda takšna varnostna razdalja, značilna za liberalno družbo, ni več mogoča. Alternativne možnosti so sicer še vedno prisotne, vendar so nekoliko drugačne kot poprej. Nekoliko bolj radikalne so: dopuščajo mi, da sem povsem vključen v okolje ali pa, da sem povsem izključen iz njega, daleč proč v psihideličnem svetu hippijev.

Vendar ne gre samo za večjo posameznikovo odvisnost od okolja, ampak tudi za močnejšo strukturiranost okolja. Družbeni okvir, v katerem delujemo, ni brez karakterja; to ni svet stihije in naključnosti. Okolje ima svojo fiziognomijo, ki mu jo oblikujejo institucije. Te so prepredle celotni prostor človekove aktivnosti s predpisi, pravili in normami. Toda proces še ni sklenjen. Nasprotno: pravzaprav smo šele na začetku hitrejšega in podrobnejšega reguliranja družbene dejavnosti. Čim bolj gost bo socialni promet, tem bolj bo gibanje v družbi formalizirano, tem bolj bo okolje strukturirano. Promet na naših ulicah je lep primer za zgornjo tendenco: še pred desetimi leti smo se smejali prometnim predpisom, danes pa so postali življenjsko pomembni in nič manj samoumevni kot zakon gravitacije.

Institucije niso samo vir nadležne formalizacije socialnega življenja ali pa sredstvo dlakocepske kontrole, ki jo izvajajo birokrati. Tako doživljamo institucije pri nas, ker jih ne jemljemo preveč zares in ker naše institucije še niso dovolj stabilizirane. Ko pa institucije ne bodo več prebolevale svojih otroških bolezni, bomo odkrili v njih povsem drug značaj: kolektivno osebnost, ki nas bo bolj temeljito opredeljevala v našem vsakodnevnem življenju kot katerakoli bližnja ali daljna osebnost. Pravzaprav ne bi bilo smiselno reči, da je institucija naš drugi jaz oziroma »ekstrovertirana osebnost«. Prav tako kot tiči v jedru posameznika vrednostna struktura, ki razvršča njegovo vsakodnevno dejavnost v trajno osebno usmerjenost, prav tako tiči tudi v jedru sleherne institucije sistem vrednot, ki se z močjo aktualizira v, normah, pravilih in predpisih. Če pogajajo osebne vrednote doslednost in predvidljivost posameznikovega ravnanja, lahko za institucije trdimo, da imajo analogno funkcijo v območju kolektivne, skupinske ali množične aktivnosti. Sociološke definicije institucij so danes že dokaj preproste in dognane. »Institucija je koncentracija moči, ki je posebej posvečena določeni vrednoti« oziroma je »tisto sredstvo, ki zaščiti vrednoto z močjo«. Institucije so tem bolj učinkovite, čim bolj tesna je zveza med močjo in vrednoto. Če bo moč v rokah tistih oseb, skupin ali organov, ki se najbolj istovetijo z vrednotami institucije, lahko pričakujemo, da bodo te vrednote določevale tudi procese odločanja. Pa ne samo to: »vedenje« institucije bo prediktibilno in dosledno, družbena aktivnost pa bo integrirana in stabilna. V primeru, ko center moči ni hkrati tudi intimno navezan na vrednote institucije ali ko je center moči brez vrednostne orientacije, lahko pričakujemo visoko nestabilnost celotne družbene aktivnosti, porast negotovosti in upad družbene dejavnosti. Vrednote imajo v makrostrukturah podobno vlogo kot v intimnem svetu posameznikovega življenja; tako kot je vrednostna struktura neke vrste zvezda severnica v osebem življenju, tako je tudi dolgoročni usmerjevalec celotne družbene aktivnosti na institucionalnem nivoju; tako kot omogoča integriteto osebne aktivnosti, omogoča tudi integriranost medinstitucionalnih razmerij v celotni družbi. Če torej obravnavamo vrednote v sodobnem svetu, jih ne moremo obravnavati samo kot središče intimnega osebnega sveta posameznika, ampak jih moramo obravnavati tudi kot konstitutivne elemente institucionalnih sklopov.

Zadnji sklep je metodološke narave in nam zaradi tega ne pojasni izhodiščne teze, da »vrednote zgubljajo intimni značaj«. Ali je ta trditev točna? Ali ni ta trditev nekako v nasprotju z ugotovitvijo, ki opozarja na prisotnost vrednostnih struktur tako na osebem kot tudi na institucionalnem nivoju, socialne realnosti? Še več: ali nimamo celo nasprotnih pojavov, namreč, da je človekov svet- vsaj tisti, ki si ga oblikuje v prostem času- veliko bolj privaten in intimen kot pa je bil nekoč? Ali ne dojemamo, da so tudi »institucije v modernih družbah bolj stabilne in bolj spoštovane s strani javnosti«, kot so bile kdajkoli poprej? Kaj to pomeni? Da so razmerja med osebnim in institucionalnim svetom vrednot bolj tolerantna in da se večja distanca med njima?

Če smo stvarni, moramo najbrž pristati na to, da je vsaka od zgornjih trditev do neke mere upravičena. Vrednote izgubljajo na svoji intimnosti zaradi tega, ker dobivajo "na pomenu ravno institucionalizirane vrednote. Vse več je družbenih področij dejavnosti, ki se instituciolizirajo: usmiljeni samaritan je postal socialni delavec, gledališki entuziast je postal profesionalni igralec, amaterski športnik profesionalni gladiator, farbitrarni vodja profesionalni manager itd. Poleg tega se institucionalizirajo tudi prostočasovne aktivnosti: klubi morajo biti registrirani, vožnja po ulicah ali po smučiščih pa je vse bolj podrejena družbenim regulativom. Z našo socialno aktivnostjo je približno tako kot s prehrano: tako kot so živilski artikli vse bolj klasificirani, standardizirani in vnaprej pripravljeni, tako so tudi področja aktivnosti ali celo posamezne vrste aktivnosti vnaprej normirane, formalizirane in standardizirane. Za avtentično aktivnost je prav tako malo priložnosti kot za nakup pristnega, nepasteriziranega in nehomogeniziranega mleka. To pa pomeni, da so vrednote že vgrajene v pakete družbenih aktivnosti, ki so nam na razpolago.

Institucionalizirana aktivnost mi vnaprej definira okvire dejavnosti in mi na ta način onemogoča osebno determinacijo moje dejavnosti. Vrednote se selijo iz osebe v institucije. Ta proces vse večje institucionalne in vse manjše personalne determinacije naše dejavnosti bi lahko imenovali proces depersonalizacije posameznika in personalizacije institucij. Ali potemtakem res nastaja neke vrste kolektivna osebnost? Ali ni to tisto, kar psihologi in filozofi označujejo s pojmom »alieniranost sodobnega-človeka?«

Toda zakaj ljudje bežijo v mesta, ki so središča anonimnih množic? Zakaj jih prav nič ne moti dejstvo, da je življenje v mestu veliko bolj institucionalizirano kot na podeželju? Ali bežijo samo zaradi večjega blagostanja? Kaj bi jim takšno blagostanje pomenilo, če bi bili v osebni svobodi utesnjeni? Nič? Torej jim pomeni večje blagostanje tudi večje možnosti, več svobode in s tem večjo življenjsko pestrost? Ali je ta mogoča kljub temu, daje mestno življenje bolj formalizirano in institucionalizirano?

Na to poslednje vprašanje ni težko odgovoriti pritrdilno, težje pa je pritrdilni odgovor pojasniti. Najbrž gre za drugačen način vrednostne opredelitve v urbanizirani in industrializirani družbi kot pa v agrarnem in predindustrijskem okolju. Za predindustrijske družbe je značilen tako imenovani tribalizem, ki sili posameznika k zelo intenzivnemu vključevanju v majhno in izrazito zaprto skupino. Vrednote se v teh okoliščinah uresničujejo z grupnimi navadami in običaji, medtem ko institucionalne norme tako rekoč niso prisotne. To pa pomeni, da je posameznik v predindustrijski družbi močno determiniran z vrednostno strukturo svoje soseske in da ni skoraj nič determiniran z institucionalnimi okviri širše družbe.

V tem primeru gre za intenzivno integriranost v mikrosvet in za nedeterminiranost z makrosvetom, v industrijski in urbanizirani družbi pa gre prav za obratno opredeljenost: grupna identiteta kopni, toda namesto tribalistične vrednostne opredeljenosti stopa v ospredje institucionalna vrednostna determiniranost. Razlika ni majhna. Običaji in navade bistveno bolj podrobno normirajo socialno dejavnost in bistveno bolj podrobno kontrolirajo to dejavnost kot pa institucionalne norme. Medtem ko pomenijo običaji in navade nekakšen scenarij, po katerem mora posameznik izvajati svojo vlogo, da bi tako ustregel grupnim normam, pa so institucionalne norme le splošen normativni okvir, ki ga sicer ne smemo prekoračiti, a ki nam vendar nudi veliko svobodo akcije znotraj normativnih meja.

Nekaj podobnega velja tudi za sodobni svet dela: okviri delovnega mesta in delovne funkcije so vse bolj precizno načrtani; toliko bolj kolikor je delitev dela višja. Toda znotraj teh vse bolj ostro načrtanih normativnih okvirov je vedno več možnosti ali celo vedno več zahtev po samoiniciativni aktivnosti. Podrobno kontrolo in podrobna navodila za delo vse bolj nadomeščajo okvirna navodila in občasna delovna kontrola. Če povzamemo: res je vedno več področij, ki so regulirana na osnovi institucionalnih norm. Res je tudi, da so norme vse bolj precizne, toda hkrati je res tudi to, da so institucionalne norme veliko bolj okvirne in zaradi tega tudi manj tiranske kot pa običaji in navade.

Menim, da bi morali v prihodnje več razmišljati o tem, kako se skušajo določene vrednote realizirati, to še posebej. Zaradi tega, ker postajajo vsebinske razlike med vrednostnimi orientacijami vse manjše in vse manj pomembne. Razlike v vrednostnih orientacijah se kažejo bolj v različnem gledanju na realnost in v različnem načinu realiziranja istih vrednot kot pa v vsebinskih oziroma »principielnih« razlikah. Proučevanje načinov realiziranja vrednot je tudi metodološko ustrežnejše, saj nam pove, ali je bila neka deklarativna vrednota sploh realizirana in ali se ni v procesu realizacije prevrgla v neko drugo, morda celo nasprotno vrednoto. Z analizo procesa realizacije dobimo tudi podrobnejši vpogled v navidez protislovne pojave. Če opazujemo vse razlike, ki nastajajo tedaj, ko se neka vrednota realizira z okvirnimi normativi, ali pa tedaj, ko se realizira z običaji in navadami, si bomo razjasnili tudi že omenjeno nenavadno protislovje med vse večjo odtujenostjo in vse večjo sprejemljivostjo sodobnih institucionalnih sklopov. Togi običaji in navade ne dopuščajo tolikšno toleranco v odnosih med posameznikom in sosesko, kot pa jo dopuščajo med posameznikom in institucijo normativni okviri. Kljub temu, da je sodobna družba bolj kompleksno in tudi bolj precizno institucionalno normirana, omogoča bolj tolerantna razmerja med seboj in svojimi člani, kot jih je dopuščala tribalna družba.

Nekateri sociologi skušajo pojasnjevati protislovni pojav vse večje odvisnosti ljudi od velikih sistemov in hkrati vse večjo možnost osebne samostojnosti posameznika v sodobni družbi s tako imenovanim heterodeterminizmom. Socialni heterodeterminizem izraža misel, da niso vse plasti družbenega dogajanja enako močno ali na enak način opredeljene. Z vidika socialnega heterodeterminizma ni nobenega nasprotja med naraščajočo družbeno odvisnostjo in naraščajočo osebno svobodo v sodobni industrijski družbi. Razlike v omenjenih tendencah nastajajo na različnih nivojih socialne integracije: posamezniki so vse bolj opredeljeni z normami na nivoju tako imenovane »ekološko-ekonomske-simbiotične« dejavnosti in vse manj na nivoju takoimenovane »moralno religiozne« dejavnosti. Delitev dela ustvarja po mnenju nekaterih sociologov vse bolj tesno funkcionalno soodvisnost med ljudmi ter jih vse tesneje integrira v univerzalne ekonomske in profesionalne sisteme. Visoka integriranost na nivoju vsakodnevne dejavnosti pa naj bi dopuščala vse večje razlike v ideološkem, religioznem in nazorskem območju. Tolerantnost v teh področjih je nekakšna kompenzacija za vse tesnejšo vključenost v področje ekonomske in strokovne dejavnosti. Pravzaprav ta ideja ni tako daleč od tistega, kar je Durkheim razumel pod organsko in mehansko solidarnostjo. Razlika je le v tem, da je Durkheim to razmerje pojmoval diahrono, Redfield pa meni, da obe obliki solidarnosti obstajata sinhrono, vendar na različnih nivojih družbenega dogajanja; po Radfieldu mehanična solidarnost ni značilnost predindustrijske družbe in organska solidarnost ni značilnost industrijske družbe, ampak sta oba tipa integriranja hkrati prisotna v sodobni družbi.

V naših empiričnih raziskavah smo bili doslej usmerjeni le v merjenje različnih vrednot, in v ugotavljanje intenzivnosti prisotnosti te ali one vrednote. Kot začetna informacija je tudi takšna raziskava dragocena. Če pa želimo kaj več vedeti o naši družbi, bomo morali v prihodnje več pozornosti usmeriti v proučevanje procesov realizacije vrednot. Družbe namreč ne temelje na vrednotah, ampak na njih realizaciji.

POMEN VREDNOT ZA DRUŽBENI RAZVOJ

Doslej smo vrednote obravnavali zgolj z vidika družbenega prostora. Ugotovili smo, da se družbeni prostor zgoščuje in vzporedno s tem tudi institucionalno strukturira; to vpliva na bolj vsestransko vrednostno determiniranost celotne družbene dejavnosti.

Ampak ne zgoščuje se samo družbeni prostor, pač pa tudi družbeni čas; ne raste samo količina družbenega dogajanja, pač pa tudi količina sprememb tako tehnoloških, pa tudi ekonomskih in socialnih. Nas zanima, ali porast količine sprememb, oziroma ali zgoščevanje družbenega časa vpliva na družbeno strukturo, in še posebej, ali vpliva na strukturo vrednot?

Odgovor na zgornje vprašanje je po mojem bistveno različen v primeru, ko gre za dežele v razvoju, ali pa za tako imenovane visoko razvite dežele. V prvem primeru je osnovni problem akceleracija celotnega razvoja, v drugem pa je osnovni problem ravnovesje in integracija celotnega družbenega dogajanja.

Za našo deželo je še vedno aktualen problem akceleracije, zlasti še po letu 1965, ko je bistveno upadel tempo gospodarskega razvoja. Vzroke za upočasnitev ekonomskega razvoja vztrajno iščemo znotraj same ekonomske dejavnosti, in le redko govorimo, da bi morala gospodarsko reformo spremljati tudi družbena reforma. Pijem družbene reforme ostaja zaviti v meglo ali pa se reducira na reorganizacijo institucij. Če bi hoteli zares dolgoročno usmerjati našo ekonomsko dejavnost, bi morali problem ekonomske akceleracije osvetliti z vidika celotnega družbenega dogajanja; to pomeni, da bi morali soočiti počasen tehnološki razvoj s kulturo oziroma s kulturami jugoslovanskih narodov. "Sleherna kultura ima svoj vrednostni sistem", ki pomeni večjo ali manjšo oviro oziroma večjo ali manjšo vzpodbudo tehnološkemu razvoju, ki je pravzaprav v vseh družbah poglaviti akcelerator celotne ekonomske dejavnosti.

Naša osnovna naloga je pravzaprav v tem, da ugotovimo tiste kulturne faktorje oziroma, tiste vrednote, ki blokirajo tehnološki razvoj. Teh najbrž ni veliko zakaj patriarhalno kulturo smo v glavnem razkrojili že v štiridesetih letih. Če si ogledamo spodnjo tabelo lahko intuitivno ugotovimo, da pri nas ne igrajo več pomembne vloge tisti kulturni in socialni faktorji, ki so klasične ovire tehnološke in ekonomske akceleracije v deželah v razvoju.

Vrednote, ki ovirajo tehnološke spremembe:

- odpor do novega, kult tradicije
- fatalizem
- čast in ponos
- skromnost in zadržanost

Vzorci vedenja, ki ovirajo tehnološke spremembe:

- vzajemne obveze med člani širše familije
- močna intragrupna integracija in šibke intergrupne vezi (soseska)
- uveljavljanje ustaljenih pravic
- kulturni etnocentrizem

Niti konservativizem (s katerim bi lahko označili v tabeli navedene vrednote), niti tribalizem (s katerim bi lahko označili vzorce vedenja, ki so navedeni v tabeli) niso več značilni za našo družbo. Iz masovne ekonomske emigracije in iz agresivne masovne potrošnje lahko sklepamo, da je naša populacija dovolj mobilna in dovolj dojemliiva za tehnološke spremembe. V teh dveh karakteristikah je bila tudi osnova za hitro ekonomsko rast, ki je doslej temeljila le na mobilizaciji človeških in socialnih resursov. Za mobilizacijo resursov je bilo dovolj, če so bile stare patriarhalne vrednote razkrojene in če so bile tribalne vezi oslabiljene. Edino oviro predstavlja za zdaj še kulturni etnocentrizem.

Dokaj verjetno je, da smo danes pred povsem drugimi težavami, ki izvirajo iz zahteve po modernizaciji življenja in ne več iz zahteve po aktivizaciji resursov. Za modernizacijo nista dovolj anomija množic in aktivno elitno jedro, ampak je neobhodna konsolidacija družbe na novih osnovah.

Predvsem potrebujemo reintegracijo celotnega prebivalstva na novih vrednostnih osnovah, na »novih normah, ki bodo regulirale socialno vedenje. Te vrednote morajo priti od nekod, če ne želimo, da bo družba dezorganizirana. Obsežne analize, ki so jih sociologi opravili v različnih deželah, navajajo k domnevi da so »najbolj uspešne tiste družbe, ki so preprečile lastni razkroj s tem, da so znale ustvariti učinkovit prehod iz tradicionalne lojalnosti v organizirano javno mnenje«. Za naše razmere je najbrž značilno prav to. da nikakor ne moremo ustvariti zadostnega prehoda iz anomalije, ki je posledica razkroja patriarhalne kulture, v družbo, v kateri bi močna medsebojna javna kontrola izoblikovala nenehno prisotnost tako imenovanega »generalised other« in s tem tudi intenzivnejše ekonomsko sodelovanje med posamezniki in organizacijami.

Poleg organizirane javne kontrole so po McLellandu nujne še druge značilnosti, če hoče neka dežela obdržati hitrejši ekonomski razvoj: uveljaviti mora manj toge, manj formalizirane in bolj odprte odnose. Seveda pa so te značilnosti tesno povezane s temeljno zahtevo po oblikovanju čim bolj učinkovite javne kontrole. Kjer ni javne kontrole, smo prisiljeni odnose podrobno normirati in visoko formalizirati, ali pa se mimogrede znajdemo v socialnem kaosu.

Za razvite dežele je akceleracija gospodarskega razvoja manj pomembna, zato pa sta bolj pomembni stabilnost in ravnovesje celotne družbe. Ko določena družba uresniči hiter tehnološki razvoj in ko se prilagodi na veliko količino sprememb, lahko računa, da bo prej ali slej rešila večino ekonomskih in političnih problemov, ki so za zdaj še v središču pozornosti. Po mnenju Raymona Arona bodo v bližnji prihodnosti rešene kronične težave politike in ekonomije: a) družbeno obilje in b) legitimnost moči. Vzporedno hitrim razvojem tehnologije bodo rešeni tudi nekateri socialni problemi: uresničene bodo enake možnosti šolanja in izenačene bodo materialne možnosti prebivalstva. Brez teh elementov ni mogoč razvoj znanosti in tehnike niti ni mogoča masovna potrošnja in proizvodnja.

Vsi problemi, ki se zdijo zdaj najbolj pereči, bodo v bližnji prihodnosti zagotovo rešeni in sicer na podlagi hitrega tehnološkega razvoja. Zaostrili pa se bodo novi problemi, ki jih danes komajda zaznavamo in na katerih rešitev tehnologija najbrž ne bo mogla bistveno vplivati.

Pri tem mislimo na pluralizem med seboj neodvisnih držav, na nacionalne egocentризme in na ekskluzivnost ideologij.

Razvoj velikih integriranih sistemov bo sicer pritiskal na pospeševano razreševanje teh nasprotij, vendar ne bo mogel odločilno vplivati na njih razrešitev. To pa pomeni, da se bodo morali najti družbeni nosilci, ki bodo sposobni razreševati te probleme ne glede na tehnološki razvoj in ne glede na rast znanstveno industrijskih kompleksov. Morda bomo celo prisiljeni, da zavremo tehnološki razvoj, da bi ohranili družbeno ravnovesje in da bi dobili čas za rešitev tistih problemov, ki jih tehnologija poraja v vse bolj aktualni obliki. Industrijska aktivnost lahko pripelje tudi do problemov, ki niso čisto sociološke narave: do nepopravljivega pomanjkanja zemlje, do nepopravljivega pomanjkanja fizičnih virov bivanja do cepitve delovne skupnosti od življenjske skupnosti in do nevarne nestabilnosti socialnih in individualnih vrednot. »To poslednje je morda najmanj razumljivo ampak hkrati tudi najbolj pomembno«.

Poleg kopice novih problemov bo po mnenju večine futurologov še največji problem stabilizacija družbenih razmerij. V tej zvezi bo oblikovanje in vzdrževanje prihodnjega vrednostnega sistema bolj pomembno vprašanje kot vsa druga ekonomska, politična in tehnološka vprašanja. Sistem vrednot, ki naj bi ustrezal prihodnji visoko razviti postindustrijski družbi, bi morali odkriti že zdaj, če hočemo planirati razvoj družbe. Razvoj informacijskih in računalniških sistemov dopušča kompleksnejše in dolgoročneje planiranje razvoja, s tem pa nam omogoča tudi večji vpliv na našo lastno prihodnost. Da pa bi lahko planirali družbeni razvoj, so nam potrebni določeni selektivni kriteriji za izbiro tistih razvojnih možnosti, ki so implicitno prisotne že v sedanjosti. Toda prav tu smo najmanj sigurni. Zaradi tega je razumljivo, da naš »velikanski problem, ki ga moramo sprožiti v zvezi z našo novo kompjuterizirano utopijo ni tehnološke narave. To so problemi vrednot in pa problemi moči, ki bodo omogočili, da bodo te vrednote prevedene v akcijo«.

Do teh vrednot ne moremo priti po klasičnih znanstvenih poteh. »Vrednote niso izvedene niti znanstveno, niti logično, niti intelektualno. One so primarni faktor«. Potemtakem lahko rečemo, da bodo naše projekcije prihodnje družbe brez temelja, če ne bodo slonele na takšnih vrednostnih sistemih, ki bodo ustrezali prihodnji družbi. Temeljni problem prihodnje družbe je problem moči in vrednot ali kot bi še lahko rekli: je problem njene institucionalne regulacije in ne njene ekonomske oziroma tehnične organizacije.

VREDNOTE V NAŠI DRUŽBI

Okvir za raziskavo vrednot v naši družbi bi bila lahko shema trofaznega razvoja kot jo je načrtoval A. Etzioni v svoji knjigi *The Active Society*. Po Etzioniju prevladujejo v prvi fazi tako imenovane societalne vrednote. Družba in njeno okolje sta v tej fazi pojmovana kot nekaj danega. V drugi fazi, prevladujejo instrumentalne vrednote; družba je v celoti pojmovana kot sredstvo uspešnega vključevanja v okolje.

V tej fazi je obilje sinonim za dobro: družba obilja je izenačena z dobro družbo. Instrumentalne vrednote potisnejo v ozadje societalne vrednote, ki so prevladovali v prvi fazi in načnejo integriteto družbe, ki je na teh vrednotah temeljila. Procesi intenzivne notranje diferenciacije omogočijo nastajanje mnogih centrov moči, ki niso odgovorni niti članom niti centralni avtoriteti. V drugi fazi je družba najbolj alienirana in najmanj odgovorna. V tretji postane samopreobrazba in ponovna integracija osnovni cilj celotnega družbenega prizadevanja. Societalne vrednote ponovno pridobijo na teži, instrumentalne pa zgubljajo svojo dominantno- vlogo. Vendar se societalne vrednote ne pojavljajo več v isti obliki kot v prvi fazi; ne manifestirajo se več v splošni obliki, ampak v obliki specifiziranih konkretnih nalog.

Kljub temu, da je zrastle zgornja shema na povsem tujih tleh, je asociacij na naše prilike več kot dovolj. Iz tega sklepamo, da se je tudi naše družbeno dogajanje kljub temu, da je bilo izvorno in avtonomno - potekalo v ciklusih, ki so več ali manj skupni vsem sodobnim družbam. Zaradi tega si vsaj hipotetično lahko privoščimo prevod zgornje triade na naše prilike. Toda še preden začnemo s tem poskusom, naletimo na težavo, s katero smo se doslej že večkrat srečali. To težavo bi lahko formulirali z naslednjim vprašanjem: Od kod vrednote? Kot smo videli R. Boguslaw ne razlaga njihovega izvora, ampak jih jemlje kot primarni faktor. A. Etzioni prav tako ne razmišlja o njihovem izvoru, ampak samo ugotavlja, da so societalne vrednote temelj družbene aktivnosti v prvi fazi. Podobno izhodišče opazimo tudi pri Maksu Weberu in pri Talcottu Parsonsu; oba menita, da je protestantska etika rodila kapitalistično družbo ali drugače rečeno: nov vrednostni sistem se je prek simbolov in norm inkarniral v vedenjskih obrazcih ljudi in strukturiral novo družbo. Razlaga je pričljiva in v resnici veliko bližja Marxu kot bi sodili na prvi pogled. Spomnimo se samo na Marxovo misel, da se je francoska revolucija rodila pod lobanjami francoskih enciklopedistov. Toda vse te razlage pojasnjujejo samo pol ciklusa. Povedo nam, da je nova družba rojena in opredeljena po novi kulturi, pri tem pa nam kulturni determinizem, ki je značilen za celotno Parsonsovo delo in za večino sodobnih sociologov, ne odgovori na vprašanje, ki logično sledi: od kod nova kultura? Marx skuša odgovoriti na to vprašanje z dokaj konkretnimi kategorijami kot so proizvodne sile in ekonomski interesi. Toda ljudje se ne združujejo samo v tiste socialne tvorbe, ki temelje, na skupnih ekonomskih interesih. Družba ni prostor, ki ga pretresajo samo razredne borbe, ampak tudi konflikti, ki imajo metarazredni in metaekonomski značaj. Zdi se, da so prav zdaj etični, nacionalni in religiozni konflikti izrazitejši od klasičnih, razrednih konfliktov.

Če nočemo zabresti v kulturni determinizmu in če se nočemo zadovoljiti z Marxovim odgovorom na vprašanje od kod nove vrednote in nova kultura, potem si moramo sposoditi nove pojme. Te bomo našli v tako imenovani sociologiji gibanj. Osnovno izhodišče bi nam bil v tem primeru pojem gibanja. Gibanja so seveda lahko zelo različna: lahko so vrednostno ali pa normativno usmerjena, lahko nastanejo zaradi obrambe starih vrednot ali pa zaradi uveljavljanja novih, lahko so povsem hiliastična in usmerjena v metafizične vrednote, lahko pa so tudi zelo realistična in usmerjena v sekularne vrednote. Kljub izredni heterogenosti pa imajo vsa gibanja nekaj skupnega: 1) vsa so socialne makrogrupe, 2) ki obstajajo izven oziroma mimo institucionalnih struktur in 3) ki se vzdržujejo na osnovi prednostne integracije. Vrednostna integriteta temelji na neposredni identifikaciji članov z vrednotami ali cilji gibanja in je bistveno različna od institucionalne integritete, ki temelji na sistemu vlog. Sociologija nam z analizo gibanj omogoča vpogled v procese nastajanja novih vrednot in s tem odgovarja na tisto vprašanje, na katero kulturni determinizem ni dal odgovora.

Če se zdaj povrnemo k poskusnemu očrtu raziskovalnega modela, na podlagi katerega naj bi obravnavali vrednote naše družbe, bomo lahko ugotovili, da se da do sedaj obravnavane kategorije s pridom aplicirati na naše prilike.

Prvo fazo družbenega ciklusa, v katerem prevladujejo tako imenovane societalne vrednote, bi lahko označili kot postopni proces institucionalizacije revolucionarnega gibanja.

Bolj konkretno bi lahko označili ta prehod kot postopno preobrazbo narodnoosvobodilnega gibanja v državno-partijske inštitucije. Ta preobrazba seveda ni bila niti kratkotrajna niti brezkonfliktna. Če bi hoteli dojeti vsebino in vlogo vrednot v tem obdobju, bi najbrž morali celotno prvo fazo obravnavati kot konflikt med gibanjem in novo institucijo, kot konflikt med moralno in politiko, med tovarišijo in hierarhijo itd. Slediti bi morali postopno vsebinsko metamorfozo tistih vrednot, ki jih je spočelo gibanje in ki jih nato modificira proces institucionalizacije. Slediti bi morali, v kaj so se pretvarjale vrednote o nacionalni osvoboditvi, o socialni enakosti in o enotnosti gibanja. Zelo verjetno je, da je bila nacionalna svoboda vse bolj sinonim za suverenost nacionalne države, socialna enakost vse bolj sinonim za kontrolo politike nad ekonomijo in enotnost gibanja vse bolj le sinonim za državljansko in partijsko poslušnost.

Kako daleč je segla opisana metamorfoza pravzaprav ne vemo. Najbrž pa je o tem odločalo razmerje med gibanjem in novo nastajajočo institucijo. Pri nas pravzaprav ni prišlo do definitivne podreditve gibanja instituciji, oziroma do likvidacije gibanja s strani novonastale institucije. Zaradi tega sad revolucije tudi ni bil totalitarizem Hitlerjevega ali Stalinovega tipa. Menim, da bi bili še najbližje dejanskemu stanju če bi označili celotno prvo fazo kot poskus uravnovešanja odnosov med gibanjem in institucijo ali kot poskus kompromisa med obema. Dejstvo, ki najbolj ilustrativno podpira zgornjo hipotezo lahko zasledimo v nenavadni terminologiji tistega časa, ki se je ohranila vse do konca prve faze. Nenehno se je namreč uporabljala beseda moralnopolitično, za katero pravzaprav nihče ni točno vedel, kaj pomeni. Včasih se je izkazala kot označba za radikalni pritisk in kontrolo, ki je presegal institucionalne okvire, drugič pa je izraz »moralno-politično« pomenil ohranjanje neke človeške neposrednosti, ki naj bi preprečila nastajanje brezdušnega oziroma inpersonalnega birokratizma. Zaradi takšnega simbiotičnega razmerja med gibanjem in institucijo je bila družba zelo uspešna pri mobilizaciji in pri motiviranju ljudi k aktivni participaciji, po drugi strani pa je bila družba tudi mani urejena, bolj labilna in bolj neprediktibilna.

Simbioza med gibanjem in institucijo ter kombinacija moralno političnih vrednot je v prvi fazi najbrže močno vplivala na značaj socialne mobilnosti in na značaj socialne stratifikacije. Mobilnost je bila kolektivna in ne individualna, politična in ne ekonomska, statusna in nefunkcionalna. Na podlagi takšne mobilnosti so nastajale v naših mestih polurbanizirane množice, ki so se vezale tako na politične organizacije kot tudi na institucionalne sisteme.

S prehodom iz prve faze v drugo se je začela rahljati simbioza med gibanjem in institucijo. Ekonomizacija življenja, ki se je začela po letu 1952, je sprožila vse močnejše uveljavljanje instrumentalnih vrednot in zaton societalnih vrednot, ki so se doslej ohranjale v tako imenovanem »moralno-političnem faktorju«.

Konflikti postajajo kompleksnejši. Nasprotja med moralnimi in političnimi vrednotami se razširijo na konflikte med moralno-političnimi in ekonomskimi vrednotami. Ta vrsta konfliktov pomeni novo in obenem drugačno preizkušnjo gibanja. Nič več ni osnovni družbeni problem institucionalizacija vrednot revolucionarnega gibanja, ampak realizacija teh vrednot v vsakodnevni življenjski stvarnosti.

V prvi fazi je šlo za prehod iz moralnega voluntarizma v institucionalni normativizem, v drugi fazi pa gre za soočenje tega, kar se hoče in kar se mora, s tem, kar se more. Za gibanja, ki imajo religiozni ali hiliastični značaj, konfrontacija z realnostjo ni usodna ali pa sploh ni potrebna. Za gibanja, ki so usmerjena v sekularizacijo svojih vrednot (kot je naše), pa je konfrontacija s stvarnostjo odločilnega pomena.

Če so razlike med gibanjskimi vrednotami in stvarnimi možnostmi premajhne, postane življenje banalno in brezperspektivno, če pa so te razlike prevelike, je ogroženo gibanje v celoti. Gibanje in njegova institucija sta tedaj pred dilemo: ali naj se korigirajo vrednote in se približajo stvarnosti, ali pa naj se vztraja na nespremenjenem vrednostnem in normativnem kompleksu vrednot ter s tem tvega kratek stik s stvarnostjo. Zdi se da sta v naši družbi prisotni obe alternativni in sicer v celotnem obdobju, ki ga imenujemo druga faza. Najprej smo skušali prilagoditi sistem vrednot novi ekonomski politiki z oblikovanjem samoupravnega kompleksa, v katerem je pojem osvoboditve dela nadomestil pojme osvoboditve naroda in suverenosti nacionalne države. Moralni pojem svobode se je na ta način preko političnega razvil v pojem ekonomske svobode. Zdelo se je, da bo modificirani vrednostni okvir zadoščal za reguliranje socialistične ekonomije, oziroma za sekularizacijo novih vrednot v ekonomski dejavnosti. Vendar smo kmalu odkrili, da nas vsak nov poskus uveljavljanja ekonomske realnosti zanaša daleč ven iz okvira samoupravnih vrednot. Kadar koli smo težili k uveljavljanju prave ekonomije, smo se morali vključevati v mednarodno delitev dela in v mednarodno tržišče. Vključevanje v okolje pa nas je sililo na pota, ki jih nismo mogli kontrolirati. Posledica tega je bil stihijen, ali socialno nekontroliran razvoj ekonomske dejavnosti. Zaradi hitrega napredka smo pogosto dopuščali stihijo in sicer vse do tistega trenutka, ko je bil ogrožen celotni vrednostni sistem in s tem tudi politična integriteta naše družbe. Kadar je prišlo do te skrajnosti, smo skušali ponovno uveljaviti vrednote naše družbe in sicer z administrativnimi in drugimi prisilnimi ukrepi. Tako smo zašli v kronične cikle, v katerih stihiji sledi prisila in narobe.

Nenehno osciliranje med stihijo in prisilo ohranja v naši družbi neko dvojnost, ki je lahko vir socialne dinamike ali pa kaosa. Ta dvojnost se v svetu vrednot manifestira s soobstojem voluntarizma in organicizma. Kadar doživljamo ekonomski vzpon prisegamo na spontanost, na prilagajanje situaciji, na samogibni razvoj proizvodjalnih sil in na prakticizem. Ko prihaja obdobje recesije uveljavljamo nasprotno: zahtevamo trdnejšo opredelitev osnovnih vrednot in ciljev, aktivnejšo vlogo tako imenovanih subjektivnih sil in dosledno kontrolo v izpeljavi družbenega projekta.

Orisana dvojnost med organicizmom in voluntarizmom se najbolj jasno kaže v dvovalentnem pojmovanju samoupravljanja in osvoboditve dela, ki je konstitutivna vrednota celotnega samoupravnega sistema. V obdobjih ekonomske ekspanzije prevladuje organicistična usmeritev: tedaj smo prepričani, da bo sam razvoj proizvodjalnih sil in porast narodnega dohodka prinesel s seboj tudi tako imenovano osvoboditev dela; v obdobjih, ekonomske recesije pa obnavljamo voluntaristične ideje o razrednem značaju samoupravljanja in o samoupravljanju kot posebni obliki diktature proletariata, ki mora služiti zavestni samoemancipaciji delavskega razreda.

Ta splošna značilnost osciliranja med prisilo in stihijo, med planom in trgom, med enakostjo in standardom, med voluntarizmom in organicizmom se najbrže kaže dokaj različno v posameznih socialnih stratah. Pri političnem vodstvu opazamo vrednostni kompleks, ki bi ga lahko imenovali liberalizirani marksizem, pri ostalih slojih, ki jih običajno imenujemo delovno ljudstvo, pa obstaja zmes vrednot, ki bi jih morda še najbolj opredelili z izrazom: ekonomizirani humanizem.

Liberalizirani marksizem je svojevrstna kombinacija voluntarizma in organicizma, planskega intervencionizma in tržnih automatizmov, vztrajne težnje po oblikovanju nelastniške samoupravne družbe in hkratne težnje po vključevanju v širše socialne sisteme, ki nimajo socialističnega značaja. Liberalizirani marksizem se kaže tudi v nenehnem obnavljanju egalitarizma in hkratni težnji po strukturni diferenciaciji naše družbe v vztrajnem uveljavljanju neodvisnosti naše države in v nenehnem odpiranju naše družbe najrazličnejšim vplivom širšega okolja.

Ekonomizirani humanizem delovnega ljudstva je heterogena zmes najrazličnejših vrednot. Na eni strani se ohranjajo izrazite težnje po egalitarizmu, po neposrednih človeških stikih, po medsebojni pomoči, po drugi strani pa lahko opazimo naraščajočo agresivnost v smeri zviševanja življenjskega standarda, intenziviranja osebne kariere, in privatiziranja prostega časa.

Heterogenost vrednostnih struktur tako pri eliti kot tudi pri delovnih ljudeh lahko pripelje do dokaj različnih posledic. Po eni strani omogoča vrednostna polivalentnost nadaljnjo notranjo diferenciacijo naše družbe in s tem tudi možnost nadaljnje družbene preobrazbe. Po drugi strani pa se iz polivalentnih vrednot lahko razvijejo procesi desintegracije oziroma procesi razkroja družbene enotnosti. Za zdaj lahko opazimo eno in drugo: veliko fleksibilnost in odprtost, ki je posledica notranje diferenciacije pa tudi veliko ranljivost, ki je posledica desintegrativnih procesov v naši družbi.

Verjetno je, da bodo zunanji pritiski ali pa notranje krize privedle do konfrontacije med seboj heterogenih vrednostnih kompleksov in s tem do višje notranje strukturiranosti družbe, ter nje diferenciacije.

Manj verjetno je da bomo sčasoma vse bolj marginalna družba, ki živi tako rekoč izven osnovnih tokov sodobnega sveta. Toda če bi naša družba zašla v to smer, potem bodo vrednostno heterogeni sklopi pospešili desintegrativne procese in razkroj celotnega sistema.

Pravzaprav smo z zgornjo alternativo že soočeni. Prišel je čas, ko se začenja iztekati druga faza družbenega ciklusa in ko se mora družba ponovno reintegrirati, ter izoblikovati bolj homogeno lastno fiziognomijo. Nosilec tega procesa bo najbrž lahko samo neko novo gibanje ali pa reaktiviranje rudimentarnih ostankov nekdanjega gibanja. Morda je bilo leto 1968 leto kuaehtskega gibanja prva šansa za prehod v tretjo fazo naše družbe. Morda te šanse nismo znali izkoristiti? Morda je oživiljanje nacionalnih etnocentrizmov samo posledica tega, da nismo zmogli »kulturne revolucije« in vrednostne inventure naše družbe?

Vrednotne orientacije Slovencev 1968 – 1990

Od „prvotnega liberalizma“ do razpada SFRJ in osamosvojitve

Vir: N. Toš 2010: Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM 1966-2010, v Toš/Müller ured. Primerjalno družboslovje, Dokumenti SJM, Ljubljana

Kot smo že zapisali, zajema prvo obdobje (knjiga Vrednote v prehodu I.) raziskave SJM, opravljene v času od maja 1968 do februarja 1990, torej do prve demokratične volitve in pred osamosvojitvijo Slovenije. Slovenijo in zavest Slovencev v tem času označujejo po eni strani razpon med avtoritarnostjo in samoupravnostjo, enopartijski sistem, ideološki monopol partije, državna lastnina in na njih utemeljena represija in po drugi strani humano bistvo socializma, enakost, zamisel o družbeni lastnini in upravljanju, osvobajanje posameznika, relativna gmotna blaginja. To je pri ljudeh sproščalo in ustvarjalo (nestvarne) predstave o svetu, v katerem živijo, o možnostih preživetja in razvoja posameznika in družbe kot celote, hkrati pa jih je vse bolj tiščalo k tлом, k realnosti tega sveta, proč od iluzij. Kot narod smo Slovenci v tem obdobju izživel dogmo o bratstvu in enotnosti v večnarodni skupnosti; razvijali smo novo narodno samozavest, znotraj enotnih federalnih okvirov živeli s svojo (socialistično) republiko, ki se je (končno) udeležila v lastni suvereni državi.

Izsledke iz začetnega obdobja raziskav javnega mnenja (1968–1971) lahko, pa čeprav nimamo primerjav za nazaj, označimo kot obdobje postopno sproščujoče se odprtosti in kritičnega razmišljanja o razmerah v družbi in politiki. V zavesti in opredelitvah ljudi najdemo nastavke (ostanke) pozitivnega vrednotenja političnega pluralizma, razvijanje (pozitivnega) odnosa do družbene lastnine in na njej temelječega sistema (samo)upravljanja, hkrati pa ohranjanje funkcionalnega odnosa do zasebne lastnine, sproščanje zavor v izražanju osebne religioznosti itd. Relativna odprtost družbenega prostora, vizija samoupravne participacije ter visoko postavljena socialna varnost pa krepijo iluzijo o dolgoročnosti in perspektivnosti takšne ureditve.

Raziskovalne zaznave razmer v sedemdesetih in začetku osemdesetih let – tudi zaradi samozaznave raziskovalcev – nakazujejo neko zastrtost, zaprtost družbenega, političnega in kulturnega ozračja in klime. V tem obdobju prevladujejo konformnost javnega mnenja, prevzemanje (ponavljanje) sistemskih postavk in pritrjevanje tem postavkam, v začetku sedemdesetih let pa tudi poizkus takrat vladajočih političnih sil, da bi raziskavo javnega mnenja, zgrajeno na "meščanskih idejnih in metodoloških vzorih", ukinile. To obdobje je sociološka samorefleksija označevala kot »svinčena leta« in čas mortifikacije kritične sociologije. Kriza sistema vse bolj vstopa v zavest ljudi.

Obdobje, ki ga prikazujejo raziskave, zbrane v prvi knjigi, je obdobje postopnega poglobljanja družbene krize, vse izrazitejšega osveščanja o družbeni in sistemski krizi in hkrati vse bolj izraženega zavračanja sistemskih postavk. V tem času – in še posebej na prehodu v osemdeseta leta – postaja kritičnost splošna značilnost stališč in opredelitev ljudi ter zajame vso politično in socialno zgradbo sistema in njene nosilce. Lahko ponovimo (Toš, 1987): prehod v osemdeseta leta označujejo množična frustracija ter nerazumevanje in pretresenost ljudi zaradi sprememb, ki nastajajo v njihovem življenju. Stališča ljudi se sproščajo (vsakršnih) dogmatskih kopren in pritiskov. Sekularizacijski procesi so hkrati procesi trganja ideoloških spon. Izkustvo odpira spoznavni dostop do gole stvarnosti: danes živimo mnogo slabše kot včeraj, kot pred desetimi leti; ideja o vplivu mnogih delavcev na odločanje o bistvenih vprašanih dela in življenja se zaostruje v kritiko prakse odločanja, v spoznavanje o nedemokratičnosti in prilaščanju odločanja; iluzije se razblinjajo. Ljudje svoje eksistenčne probleme, ki so se zdeli v preteklosti že razrešeni, postavljajo znova. Vse bolj prepoznava krizo družbenih razmer, še posebej njene družbenogospodarske razsežnosti, in si zastavljajo vprašanja o vzrokih. Zabrisujejo se meje med aktivizmom in fatalizmom, angažiranost nadomešča apatija – in vendar je angažiranost še vedno prikrita značilnost zavesti, še vedno usmerja k iskanju – in utemeljena je na kritiki.

Nova kritična zavest, ki se izraža tudi v vrednotenjih, se ne kaže le v odnosu do političnih institucij, do države, temveč tudi na drugih področjih. Na primer v dedogmatizaciji religiozne zavesti in spoznanju o minljivosti in končnosti ideoloških dogem ter v zavračanju vsakršnega dogmatičnega urejanja družbe. Na novo se oblikuje in izraža zavest o lastni narodni, kulturni samobitnosti, o potrebi po varovanju narodnih dobrin, o jeziku, o enovitosti kulturnega prostora; oživlja zavest o širši pripadnosti, o možnostih in potrebah naroda; skratka, oblikuje se nova narodna samozavest. Zavest o krizi se še posebej izraža v vrednotenju materialnega področja življenja, v vrednotenju razmer pri delu, gospodarjenju, v odnosu do novih tehnologij, v pripisovanju pomena poklicu in znanju itd.

Raziskave v tem obdobju nakazujejo postopne, kdaj pa kdaj pa celo sunkovite preobrate v smeri spreminjanja prevladujočih pogledov oz. nakazovanja alternativnih rešitev. To se kaže še posebej v odnosu do sistema oblasti, moči in politike, v odklanjanju avtoritarnih prvin sistema, v visokem vrednotenju alternativnih družbenih gibanj, v uporabi proti centralistični državi, proti vsakršni indoktrinaciji in manipulaciji. Izraža se tudi v zavzemanju za višje vrednotenje osebnosti, svobode, človekovih pravic, demokracije, samoodločbe, avtonomije naroda, odprtosti v širši kulturni prostor, v vznikanju družbenih gibanj in tvorb civilne družbe.

Prevladujoča kritičnost in dedogmatizacija se v tem obdobju torej ne izražata zgolj v odnosu do pojavov ideologije, moči, oblasti, politike, temveč tudi v odnosu do drugih področij življenja. Na to opozarja tudi religijski izsek raziskave, ki nakazuje dve, na videz protislovni težnji: razmeroma stabilno in rahlo naraščajoče izražanje cerkvene religioznosti ob hkratnem sproščanju njenih dogmatskih okvirov. Religioznost ljudi je torej vse bolj sproščena političnih omejitev, a hkrati vse manj cerkveno dogmatska in vse bolj svetna, zemeljska. Še posebej vidne pa so tudi spremembe v vrednotnem razsežju, ki ga označuje pojem ekološke zavesti (Toš, 1993). Raziskave kažejo, da se naravne možnosti za življenje privzdigujejo na raven vrednote in merila usmerjanja družbenogospodarskega razvoja. Vse bolj se uveljavlja zavest o potrebi po družbeno-ekološkem usmerjanju tehnološkega napredka in gospodarskega razvoja. Odpirajo se novi pogledi na ekonomsko racionalnost varstva narave. Nova tehnologija ni apriorna vrednota. Končno se kažejo spremembe tudi v instrumentalnem vrednotenju dela, še posebej vseh oblik tako imenovanega neformalnega dela kot nujne podlage za preživetje. Seveda je prav takšno razumevanje dela v mnogočem izraz prevladujočih kriznih družbenih razmer konec osemdesetih let in odgovor na vse bolj zaostrene življenjske razmere, kot jih občutijo ljudje.

Popoln obrat k novemu, kritičnemu vrednotenju se izrazi v ocenjevanju družbenih razmer konec osemdesetih let (Toš, 1988). Odnos do političnih institucij tega časa se kritično izostri. Jasno se izrazi zahteva po odpravi monopolne, t. i. avantgardne vloge partije, opredeljene v ustavi, in njenega oblastniškega položaja v stvarnosti. Močno je poudarjeno zavzemanje za demokracijo (kot temeljno sistemsko prvino), odpravo hierarhične zgradbe družbe, odpravo jugoslovanskega centralizma ter svobodno pobudo posameznika, osnovnih skupnosti in naroda. To se še posebej izrazi v zavzemanju za večjo samostojnost nacionalne politike ter poudarjanju (povečevanju) samostojnosti republik in pokrajin oz. Slovenije kot republike. V zavesti tega časa se začrtuje zahteva po političnem pluralizmu, odpravljanju slehernega monizma in priznavanju pravic avtonomnega organiziranja na podlagi mnogovrstnih opredelitev in interesov ter zagotovitev dejanske enakopravnosti različnih nazorskih in drugih interesnih skupin in možnost njihovega samostojnega političnega organiziranja. Kritična presoja zadene tudi do takrat tabuizirano področje sistema varnosti, obrambe in vojske. To se še posebej izrazi v zahtevi po demokratizaciji odnosov znotraj takratne jugoslovanske vojske, priznanju temeljnih človekovih pravic, zagotavljanju etnične identitete ter pravice do izpovedovanja religioznosti znotraj vojske. V Sloveniji se v povojnem času (po letu 1945) tako prvič uveljavi civilno gledanje na vojsko.

Kritična presoja političnih razmer še posebej zadene delovanje takratne federalne države, predvsem s krepitvijo zavesti o avtonomiji naroda in republike. To se izrazi v zahtevi po spoštovanju razlik med republikami in pokrajinama, kar naj omogoči vsaki republiki oz. narodu, da si oblikuje svojo lastno ureditev političnega življenja in gospodarstva tako, da ne ovira drugih republik oz. narodov v njihovem razvoju ter da samostojno razvija svoje kulturne, politične in gospodarske ustanove in jih ne vsiljuje drugim. Izraža se v zavzemanju za odprtost oblik političnega, družbenega in gospodarskega življenja, v uveljavljanju oblik neposrednega demokratičnega odločanja, za referendum, neposrednost volitev in dejanski politični pluralizem ter v zavračanju voluntaristične teze o enotnosti.

Seveda so kritični pogledi v času pred prehodom (1990) še posebej osredotočeni na temelje družbenega in gospodarskega sistema. To se izrazi v zavzemanju za načelno in praktično izenačitev vseh lastninskih oblik, dopolnjevanje oz. nadomeščanje družbene in državne lastnine z alternativnimi lastninskimi oblikami, predvsem še z zasebno, zadružno in delničarsko lastnino povsod tam, kjer to lahko prispeva k oživitvi proizvodne funkcije lastnine. Dalje, za uveljavitev prvinske pravice posameznika, da lahko samostojno začne z gospodarsko dejavnostjo, uveljavitev temeljev podjetništva, racionalno organizacijo podjetja ter odpravo vseh oblik normativnega in političnega omejevanja njegove tržne samostojnosti; skratka, za usposobitev podjetja za njegovo samostojno nastopanje na trgu ter za njegovo samostojno razpolaganje z dohodkom in delitvijo dohodka. Kritičnost pri presoji družbenogospodarskih razmer se izraža tudi v odklanjanju lažnega solidarizma med skupnostmi na različnih ravneh.

Ob vsem tem pa se še jasneje izrazi zahteva po avtonomiji naroda, republike in suverenem urejanju vprašanj nacionalnega in kulturnega razvoja. Vse jasneje in močnejše se izražata nacionalna identiteta in nova narodna samozavest. Ideja o enotnem kulturnem prostoru v tem času se prepleta po eni strani z zavzemanjem za ohranitev sorazmerne etnične homogenosti kot značilnosti slovenskega matičnega prostora, s priznavanjem pravic sestavinam naroda zunaj matice, da sodeluje pri presoji vprašanj narodovega razvoja, in hkrati s priznavanjem etnične identitete pripadnikov drugih narodov, ki živijo znotraj slovenskega narodnega okolja, in zavzemanjem za njeno ohranitev. Da to ni zgolj zapiranje v lastni kulturni prostor in samozadostnost, kaže prevladovanje težnje po odprtosti v evropski in svetovni družbeni, gospodarski in kulturni prostor.

V pogovoru ob raziskavi SJM 1989 se je zdel "osupljiv, tako rekoč srhljiv podatek", da skoraj polovica Slovencev ni izražala več vere v socializem, češ da nima perspektive, da so se ljudje čutili popolnoma nemočne, ker so brez vpliva na politiko itd. Očitno se je predstava o demokraciji, ki temelji na množični soudeležbi, sesuvala. Realni socializem je izgubil veljavo in zaupanje, hkrati pa so bile vse očitnejše težnje po "novem sistemu neznanega imena" (Klinar, 1989). Čeprav je vera v samoupravni univerzalizem splahnela, pa je v zavesti ljudi samoupravljanje delovalo še vedno kot sinonim za demokracijo, za spoštovanje individualnih in kolektivnih pravic. Izhod iz krize bi torej mogel biti "sistem samoupravljanja, zgrajen na demokraciji, svobodnem gospodarstvu in spontanih političnih gibanjih". V tem času je slovensko javno mnenje v iskanju alternativ valovilo med optimističnimi tezami o možnostih reform in obremenjenostjo s slutnjami, da bodo izhodi iz jugoslovanske krize tudi težki.

Raziskave konec leta 1989 in v začetku leta 1990 so jasno pokazale, da ljudje terjajo spremembe ter da so pojmi človek, posameznik, narod in demokracija v presečišču zelenega "prevratništva". Hkrati pa so v tem času ljudje še vedno optimistično presojali možnosti za preživetje Jugoslavije kot večnarodne državne skupnosti in samoupravljanja kot regulatorja gospodarskih in političnih odnosov. Čeprav se je v javni zavesti vse bolj oblikovala zamisel o samostojni slovenski državnosti, se je zdelo še vedno verjetno, da bosta znotraj predrugačene federacije, morda v obliki konfederacije, mogoča umiritev mednacionalnih sporov in nadaljnji samostojen razvoj posameznih narodov. Seveda pa se je prav konec osemdesetih let jasno nakazovala tudi možnost, da se bodo nesoglasja in mednacionalni spori nadaljevali in poglobljali, da se bo Slovenija osamosvojila, Jugoslavija pa razpadla (Klinar, 1989). To je bilo torej obdobje, ko se je nacionalna samozavest čustveno izražala tudi v prevrednotenju lastnega naroda, v nekakšni blaženosti, pričakovanju vsega, kar bi mogla prinesiti bližnja prihodnost. Med Slovenci se je utrjevalo prepričanje, da bi lahko preživeli in se razvijali kot narod: družbeno, kulturno, gospodarsko tudi zunaj okvirov Jugoslavije. Predvsem pa je bila jasno izražena težnja k visoki stopnji samostojnosti, avtonomiji in narodovi suverenosti.

Raziskovanje vrednot mladine v Sloveniji v zadnjih desetletjih

Kar se zdi kot razpad vrednot, se izkaže kot nove vrednotne orientacije za drugo moderno

Vir: *Mirjana Ule, izbor iz knjige: Za vedno mladi. Socialna psihologija odraščanja. Ljubljana, založba FDV, 2008.*

V javnosti se pogosto postavlja na dnevni red vprašanje vrednot in morale, ko se razpravlja o mladi generaciji. Opozarja se na krizo vrednot; govori se o propadu morale. Celo optimisti govorijo o tem, da živimo v obdobju moralnega kaosa in kulturne slepote, iz katerega še ne vzhaja noben nov moralni red. Za to obstaja tudi cela vrsta razlag in naivnih teorij. Nova moralno oporečna generacija naj bi bila produkt potrošniške družbe, egoistična in materialistična. Drugi vidijo vzrok v kvarnem vplivu različnih pop-kultur in sub-kultur, medijev. Nekateri prisegajo zopet na razpad in krizo družine in pomanjkljivo starševsko vzgojo, pomanjkanje vzgojnih pravil in vodil. Pogosto se sedanja "moralna kriza" prikazuje kot produkt emancipatornih gibanj zadnjih desetletij, posledica katerih naj bi bila neomejena svoboda in individualizem. Na prvi pogled se ti argumenti zdijo prepričljivi. Po drugi strani pa opozarjajo na kompleksno strukturo razvijajoče se kulturne oz. refleksivne modernizacije sodobnih evropskih družb in tudi slovenske znotraj tega prostora.

Kulturna modernizacija zajema obsežen in kompleksen proces preusmerjanja vrednotnih in življenjskih usmeritev, ki progresivno zajema vse obsežnejše segmente družbe in vse širši del populacije, začeniši z najbolj izobraženimi in informiranimi deli mladine. Glavne poteze procesa kulturne modernizacije so: odmik od sveta plačanega dela in zaposlitve kot centralne vrednotne usmeritve, k lastnemu svetu, zasebnosti, samorealizaciji. Tej centralni spremembi sledijo sprememba spolnih vlog, pluralizacija zaželjenih družinskih oblik, individualizacija življenjskih usmeritev in življenjskih poti, poudarjanje "postmaterialnih" vrednot predvsem kvalitete življenja in medosebnih odnosov, odkrivanje duhovnosti izven ortodoksnih religij, estetizacija življenja, visoko vrednotenje osebnih izkušenj.

Dejstvo je, da so pozna šestdeseta in sedemdeseta leta pomenila "prodor" novih vrednotnih in življenjskih usmeritev in vrednotnega preobrata med mladino. Vrednote mladinskih kultur in subkultur (npr. seksualna osvoboditev, individualna svoboda v izražanju, oblačenju, iskanju zadovoljitev, oblikovanju svetovnega nazora) so prešle v javno zavest. Ne glede na videz generacijskega obračuna med odraslimi in mladimi, je šlo bolj za podiranje zadnjih tabujev in omejitev, ki so vsem generacijam še preprečevale sprejemanje množične potrošnje, vladavino množičnih medijev, slovo od vrednot tradicionalnega industrializma in erotiziranje sveta. V osemdesetih letih se je zgodil še nadaljni premik v vrednotnem sistemu, namreč pomik od globalnih, ideološko in celostno zgrajenih vrednotnih sistemov k partikularnim, navidezno fragmentarnim in konkretističnim vrednotam, med katerimi prevladuje povečana senzibilnost za medosebne odnose in za kvaliteto vsakdanjega življenja (Ule, 1988).

Ob vstopu v novo stoletje pa je oblikovanje vrednotnega sveta postalo za posameznike in posameznice del vsakdanjega iskanja ravnotežja med osebnimi željami in pričakovanji in možnostmi ter zahtevami družbe. Ravnotežje med tem, kar se od posameznika zahteva ali pričakuje in tem, kar lahko daje ali stori, je v sodobnem svetu le pogojno in izpostavljeno številnim tveganjem. Zato so tudi posamezne vrednotno-življenjske usmeritve pogojne in potencialno tvegane izbire. Vrednote so postale sestavina vsakdanjih življenjskih scen. Niso celoživljenjski ideali, temveč življenjski vzorci, ki si jih ljudje osvojijo v "trgovanju" z različnimi ponudbami življenjskih stilov.

Raziskovalci ugotavljajo, da je danes za mlade značilen dokaj neorganiziran, fluiden in praviloma nehierarhiziran sklop vrednot, ciljev, idealov, pa tudi vezanost mladih na določene vrednote, cilje, ideale je oslabila. Zato danes lahko le pogojno govorimo o dobro zarisanih vrednotah in o jasnih preferencah med vrednotami in cilji. Podobno velja za "nevrednote". Tako tisto, kar posameznike privlači, kot ono, kar jih odbija, je odvisno od konteksta, od vsakokratne socialne situacije, skupinskih povezav, informiranosti, osebnih kvalitet posameznika. Gre za kompleksne vzorce reakcij na sedanje situacijske izzive in anticipacijo prihodnosti.

Raziskave zadnjih let posebej mladine kažejo, da se namesto velikih vrednot, ki so bile oprte na močne ideologije (politika, religija, nacionalna vezanost), pojavljajo vrednote, ki so bližje posamezniku in njegovemu osebnemu izkustvu (materialna in socialna varnost, prijateljstva in odnosi, zdravje in zdravo okolje, kvaliteta vsakdanjega življenja, samorealizacija). Ti trendi so opazni v vseh mladinskih in javnomnenjskih raziskavah, ki smo jih v Sloveniji opravili v zadnjih desetih letih. (Ule 2002, Ule 2008). V zgodovinskem oblikovanju sodobne urbane mladine se je namreč nepovratno spremenil tudi sam proces prisvajanja, oblikovanja in razumevanja vrednot, norm in življenjskih ciljev. Absolutne vrednote na deklarativni ravni so torej prijateljstvo, zdravje, varnost (moje družine), kar vrednote mladih vedno bolj odmika od tipično mladostniških vrednot in jih združuje z vrednotami odraslih, ali z drugimi besedami; mladi očitno zopet sprejemajo vrednote odraslih kot svoje.

Rezultati naših raziskav v zadnjih dveh desetletjih so potrdili domnevo o postopnem distanciranju mladih od prejšnjega prevladujočega sklopa vrednot: delo-zaposlitev-kariera-zasluzek k bolj osebnemu sklopu vrednot: medosebni odnosi-osebni razvoj-kreativnost-izobrazba-kvalitetno vsakdanje življenje. Ne gre za to, da bi "delo" izgubilo na veljavi, pač pa se je koncept dela spremenil: ne zajema več le tradicionalne zaposlitve in delovnega časa-mesta, temveč celotno prizadevanje posameznika po večji kreativnosti in produktivnosti. Sem pa sodi tudi izobraževanje, kreativnost v medosebnih odnosih, v osebni ekspresiji itd.

Premik centralnih vrednotnih usmeritev od "materialnih-kariernih" k "postmaterialnim-osebnostnim" vrednotam pri sodobni mladini pomeni tudi premik v samemu značaju vrednot. Medtem ko so se klasične industrijske vrednote kazale predvsem kot skupek jasnih norm, vedenjskih pravil, življenjskih ciljev, imamo sedaj opraviti z dokaj fluidno in spremenljivo strukturo vrednotno-osebnih usmeritev, ki jih je težko pojmovno in empirijsko identificirati. Predvsem se je razrahljala delitev na zasebno in javno sfero, če je sploh smiselno govoriti o jasnih področjih javnosti in zasebnosti (Strikker, 1990). Poleg tega zgoraj navedeni glavni tok v vrednotnih spremembah sploh ni enoličen. Obstaja več nasprotnih tokov tako med mladino kot med ostalo populacijo.

Strikker meni, da mladi danes pričakujejo od dela več kot nekoč, ko je bil važen predvsem zaslužek. Danes terjajo tudi dobre medosebne odnose, dobro komuniciranje z nadrejenimi, samouresničenje, dopolnilno izobraževanje itd. Če tega ne dosežejo, občutijo delo kot obremenitev, kot neprijetnost itd. Distancirajo se od odtujenega dela, ne od dela sploh. Strikker tudi opozarja na zanimivo spolno razliko med mladimi. Medtem ko mladi fantje na neugodne delovne razmere reagirajo z odporom in z distanciranjem od njega, dekleta sprejemajo tudi takšne zaposlitve, če so trajne. Za dekleta je namreč že trajna zaposlitev element emancipacije od utapljanja v družinski vlogi matere in gospodinje, fantje pa želijo poleg dela in zaposlitve še "kaj več" (gl. Strikker, 1990; 179)

Prihodnost je postala multidimenzionalna.

Soočamo se s svetom, ki ne razpada več v dva tabora, ampak kaže nepregledno množico razlomov, preskokov, razpok. Prihodnost je postala multidimenzionalna. V njej obstaja mnogo več ugank kot rešitev in pri natančnejšem pogledu, ugotovimo, da so rešitve kot vreče polne ugank. Nevarnost leži v nesposobnosti strank, sindikatov, združenj, cerkve, da bi se soočile in upravljale z rastočimi mnogoterostmi. Spremembe življenjskih in vrednotnih orientacij se bistveno odražajo v vseh treh poglavitnih področjih življenja; zasebnosti, poklicnem delu in javnosti/politiki.

Predvsem se je spremenil odnos do zasebnosti. Večinski odgovor mladih na hiperkompleksno življenjsko situacijo je gosta usmerjenost vase, je implozija v zasebnost in politika zmanjševanja tveganj v življenjskih izbirah. Učinki so odprti v obe smeri; v smeri povečevanja svobode in avtonomije ali v smeri pomenskih praznin in anomalije. Spremenjen odnos do javnosti/zasebnosti je skupen kulturološki fenomen, značilen za celotno generacijo mladih v vsej Evropi, kot kažejo evropske raziskave. Ko postajata tekmovalnost in selekcija za vstop v (prestižne) šole in (primerno) zaposlitev vse večji, so družinske emotivne podpore in družinske socialne mreže tako rekoč odločilne.

Družina deluje kot prostor pobegov in zavetja pred zahtevami širnega sveta, ki v visoko kompetitivnih družbah zanesljivo niso majhne. Če so mladi v šestdesetih zavračali ta družinski imaginarij kot prostor nadzora in prisile, se zdi, da ga danes sprejemajo z obema rokama. Razlika je v tem, da so s starši dosegli nekakšno pogodbeno razmerje, kjer otroci brez večjih odporov uresničujejo želje staršev po socialni promociji svojih otrok, starši pa morajo ščititi in podpirati svoje potomce daleč nad obdobje psihosocialne odraslosti. Danes so morda bolj starši odvisni od svojih otrok kot obratno, kajti samopodoba mnogih staršev je bistveno vezana na življenjski uspeh njihovih otrok.

S težnjo po samoodločanju so povezane spremembe v partnerskih odnosih in vodenju družinskega življenja, npr. odgovorno, načrtovano in poznejše starševstvo. Odločitev za premaknitev starševstva je dosežek pogajanja o odnosih. Najprej morajo preizkusiti odnose, predno se zavežejo starševstvu, tudi zaradi ugotovitve, da tako malo zakonov preživi krizne faze odnosov. Te spremembe pa so tudi posledica ekonomskih sprememb. Rastoča gospodarska vloga žensk je prinesla s seboj novo izmenjavo spolnih sporazumov. V prvi fazi je to pripeljalo do popolnoma novih konfliktov in do rasti ločitev. Danes pa raziskave že kažejo povečano stopnjo zaupanja in medsebojnega spoštovanja med partnerjema. Medtem ko so v 50-letih pari kot najpomembnejše aspekte zakona izpostavljali vlogo hranilcev in gospodinj, so 1970 izpostavljali ljubezen kot odločilno za vzpostavitev zveze. Sredi 90-ih let so izpostavili zaupanje, zvestobo, medsebojno spoštovanje, razumevanje in strpnost, medtem ko so manj pomembne vodenje gospodinjstva, podobna religiozna ali politična prepričanja in socialni izvor. Ta premik od zakona kot institucije k zakonu kot odnosu kaže, da se je spremenil bistveni del kulture odnosov, ki se kaže v svobodi izbire. "Včasih so se mladi spoznali, se poročili in imeli otroke. Danes živijo preprosto skupaj" (Wilkinson, 1997;97). Velika privlačnost skupnega izvenzakonskega življenja pomeni tudi, da se je razparala zadruga med zakonom in starševstvom.

Kot so se v zadnjih desetletjih spremenili odnosi v družinskem življenju, tako se je spremenil tudi odnos ljudi do dela. Izguba doživljenjskega delovnega mesta vzporedno z razvojem individualiziranega trga dela vpliva predvsem na nove generacije, ki vstopajo na trg dela. Povsod v zahodnem svetu je postala zaposlitev v zadnjih desetletjih negotova. Nezaposlenost je ekstremna oblika te negotovosti.

Kot kažejo raziskave, so ljudje izgubili zaupanje v sposobnost velikih organizacij, da bi zagotovile varnost, izgubili so tudi zaupanje v moč sindikatov, da bi zaščitili njihove interese. Zdi se, da se spreminja tudi delovna morala, in da so nosilci teh sprememb mladi. Kot kažejo raziskave, **je mladim prav tako pomembna samorealizacija na delu kot plačilo in kariera** (Baethge, 1994). Tudi tu prihajajo v ospredje post-materialne vrednote samorealizacije. Ne gre za to, da bi delo izgubilo na veljavi, pač pa se je koncept dela spremenil: ne zajema več le tradicionalne zaposlitve in delovnega časa-mesta, temveč celotno prizadevanje posameznika po večji kreativnosti in produktivnosti. Sem pa sodi tudi izobraževanje, kreativnost v medosebnih odnosih, v osebni ekspresiji itd.

To je tudi posledica tega, da stari vzorci kariere ne držijo več zaradi negotovosti zaposlitve in delovnega mesta. Naše zadnje raziskave mladih so pokazale, da je mladim veselje, užitek na delovnem mestu vsaj tako pomemben kot dobro plačilo (Ule 2000). Mladi iščejo delo, ki jim omogoča ugodno ravnotežje med delom in zasebnim življenjem. Raziskave kažejo, da mladi ljudje danes od dela pričakujejo to, kar pričakujejo tudi od prostega časa: 1. vznemirljivo delo, 2. delo, ki bo dalo njihovemu življenju smisel, 3. delo, ki razvija njihovo ustvarjalnost in imaginacijo. Tako je mobilni, fragmentirani in individualizirani trg dela prekinil z vsemi vezmi, ki so včasih povezovale armade delavcev v enoten cilj.

Težnja po samorealizaciji ni prisotna samo zasebno in na delovnem mestu, tudi v stališčih mladih ljudi do politike. V zadnjih treh desetletjih so se ljudje počasi odvrnili od kolektivnih dejavnosti. Na njihovo mesto je stopila individualna politika vodenja življenja. Politične stranke težko pridobivajo novo članstvo. Podobne težave imajo tudi sodobnejša civilno družbena gibanja. Zdi se, da so sodobni mladi prevzeli svobodo prejšnjih desetletij, ne pa tudi njihov idealizem. Pa vendarle se mladi zanimajo za določene teme, kot so: socialna pravičnost, okoljske teme, problemi marginalnih skupin, so tudi tolerantnejši. Obenem pa se politiki naslanjajo na glasove starejših generacij, kar distanca med politiko in mladimi še pogloblja. S pozicije mlade generacije se jih tradicionalna politika ogne in ignorira njihove izkušnje in stališča.

Individualizirana etika vsakdanjega življenja

Za vsa tri področja; družino, delo, politiko, je torej značilen rastoč individualizem in razpad starih struktur reda, ki so prejšnjim generacijam dajale trdno orientacijo. Mladi pogosto reagirajo z mešanico navzven usmerjenega pesimizma in osebne optimizma, kar je paradoks te generacije. Zdi se, da počasi izginjajo do sedaj veljavne norme skupinskega vedenja, da izginjajo stare predstave o kolektivnih dolžnostih in lojalnostih in **se uveljavlja nova individualizirana etika vsakdanjega življenja**. Kakšne konsekvence izhajajo iz tega? Kakorkoli že, prehod k novim moralnim usmeritvam, ki bi bile bolj prilagojene individualizaciji življenja, je boleč. Dejstvo pa je, da se stara in na videz večna shema: več prihodkov, več kariere, več potrošnje, ruši in na njeno mesto stopajo nove prioritete, ki so pogosto težko prepoznavne, v katerih pa stopajo v ospredje nematerialne prepoznavne točke kvalitete življenja, ki prevzemajo prevladujočo vlogo.

Predpostavljam, da bo borbo za delitev materialnih dobrin, ki trenutno monopolizira javno pozornost, kmalu začel spodjedati boj za delitev težje dostopnih nematerialnih dobrin, ki se jih ne da meriti z denarjem, kot so odnosi, prijateljstva, (prosti) čas, ustvarjalnost in kreativnost, užitek, samorealizacija. Te vrednote pridobivajo v novi družbi tveganj in negotovosti na pomenu. Spreminjajo se kriteriji in zaznave "bogastva" in "revščine", in to celo tako daleč, da ljudje včasih raje živijo z manj prihodki in z nižjim socialnim statusom, če jim to prinaša višjo kvaliteto življenja ali napredek v samorealizaciji itd.

Razvijajo se nove prioritete, ki odgovarjajo drugi moderni; samoorganizacija, samoodgovornost, individualna politika, ki na novo razdeli odgovornost in moč. Zaključek iz teh opazanj je, da "trpimo od novih oblik svobode", kot pravi Beck (1997) in ne od "krize vrednot" Točneje, da trpimo od nepričakovanih posledic in oblik vsakdanjih zahtev po več svobode, na katero bolj ali manj verbalno prisegamo. Od tod izhaja ugotovitev, da govor o razpadu vrednot izraža strah pred svobodo, tudi strah pred »otroci svobode«, ki se morajo spopadati z novimi, drugačnimi problemi, ki jih povzroča ponotranjena svoboda.

Po mnenju nekaterih družboslovcev je v drugi polovici dvajsetega stoletja skeptično generacijo petdesetih in šestdesetih let zamenjala narcistična generacija osemdesetih let. To pa na koncu stoletja izpodriva moralna generacija. "Kar me je najbolj presenetilo, je moralna želja mlade generacije, težnja po osebnem poštenju, želja po smislu življenja v razvoju lastne osebnosti" (Dettling, 1997;127). Medtem, ko so bili stari vrednotni sistemi, ki so odsevali družbene in politične rede izključujoči, ko se je v starih vrednotnih sistemih Jaz moral podrežati Mi-šablonam, nastaja v kontekstu novih orientacij nekaj na videz protislovnega, namreč altruistični individualizem (Wuthnow, 1997). Kar se zdi, da izključuje drug drugega, npr. biti tu za druge in misliti na sebe, se sedaj kaže smiselna vsebinska povezava - kdor živi za sebe, mora živeti socialno. Presenetljiv je podatek, o katerem poroča Wuthnow (1997), da za več kot 75% mladih Američanov zavzema motiv solidarnosti enak rang kot motiv za samorealizacijo. Samopotrđitev, lastni užitek, in skrb za druge se ne izključujejo, ampak se medsebojno potrjujejo, okrepljujejo. Tudi nekatere druge raziskave kažejo, da razvoju komolčarske družbe konkurira povečevanje tolerance do drugačnosti in obrobnosti. Razvijajo se nove prioritete, ki odgovarjajo drugi moderni; samoorganizacija, samoodgovornost, individualna politika, ki na novo razdeli odgovornost in moč.

Kot kažejo raziskave v Sloveniji in v Evropi, so mladi izjemno občutljivi za temeljna moralna vprašanja življenja. Kaže se močno stremljenje mladih k osebni poštenosti, po tem, da najdejo smisel življenja v razvoju samega sebe. Nekateri govorijo o "uporu osebe", ki je primerljiv z odkritjem individualne osebe v času renesanse (Dettling, 1997). Mlad človek želi biti neodvisen, prost strahov, vendar ne vzvišen in nadut. Zato se upira prevzemanju nepreverjenih norm, institucijam, ki ne dopuščajo sodelovanja v odločanju, napačnim podreditvam, nepojasnjenim političnim odločitvam. Upira se vsemu, kar ga omejuje in skuša deformirati. Če to projiciramo v prihodnost, se zarisujeta dva scenarija. Težnja novih generacij po individualizirani morali se morda izteče v prazno. Mladi ne najdejo nobenega smiselnega cilja, za katerega bi se angažirali. Druga možnost seveda pa je, če bi vzeli težnje mladih po uskladitvi svobode in solidarnosti zares, bi lahko nastala kultura pravičnosti, kjer svoboda in red nista v nasprotju.

Odgovorni za razvoj modernih družb ne bi smeli več podcenjevati individualizma, ampak ga prepoznati kot zaželen in neizogiben produkt demokratičnega razvoja. Šele po tem prepoznavanju se lahko vprašamo, kakšne politične orientacije in prostori nastajajo v individualizirani in globalizirani družbi druge moderne. Tožbe o razpadu vrednot namreč blokirajo nove orientacije in izhode. Sprememba vrednot in sprejemanje demokracije gredo z roko v roki.

Vrednotne orientacije Slovencev 1991 – 2013

Projekt SJM v mednarodnih raziskavah

Slovenija po prvih demokratičnih volitvah (1990 – 1998)

Vir: N. Toš, 2010: Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM 1966-2010, v Toš/Müller ured. Primerjalno družboslovje, Dokumenti SJM, Ljubljana

Raziskave s konca osemdesetih in začetka devetdesetih let se vse bolj usmerjajo k prepoznavanju temeljev in bistva avtoritarnega sistema ter možnosti in nuje njegovega spreminjanja, spremembe v demokratičen sistem. Raziskave iz tega obdobja, še posebej ob t. i. ustavnih amandmajih, kažejo na aktivno razumevanje temeljnih človekovih in državljskih pravic: naravne pravice do življenja, svobode in lastnine, do svobodnega razvoja vsakega posameznika itd. To se izrazi v razumevanju temeljnih ustavnih pravic, kot so svoboda oblikovanja mnenj, svoboda govora in shodov, svoboda združevanja, svoboda veroizpovedi in verovanja, enakost pred zakonom, enakost političnih pravic, enakost socialnih pravic in pogojev, solidarnost itd.

Novo razumevanje demokracije, ki je značilno za ta čas, pa se ni omejevalo zgolj na pritrjevanje načelom o človekovi individualni svobodi, temveč tudi na razumevanje in poudarjanje načela svobode ljudstva oz. naroda. Pokaže se, da je v izhodišču takega razumevanja demokracije legitimna oblast, se pravi na svobodnih, tajnih in neposrednih volitvah izvoljena oblast. Oživi zavest o pomenu delitve oblasti, o pomenu in zagotavljanju možnosti za obstoj civilne družbe, postopoma se vzpostavlja novo razumevanje legitimnosti oblasti, pravne države in civilne družbe, ki neločljivo povezane ustvarjajo razmere za demokratični razvoj. Raziskave pokažejo večinsko pritrjevanje načelom, ki so v temelju družbenega preobrata in demokratične zasnove nove slovenske države, zavzemanje za ta načela in njihovo sprejemanje. Gibanja za družbeni preobrat in nacionalno osamosvojitve so imela široko, lahko rečemo plebiscitarno podporo. Hkrati pa se v teh razmerah prvič pokaže razumevanje pomena volitev, parlamenta in političnih strank in ob tem spoznanje, da demokracije ne zagotavlja predvsem neposredna vladavina ljudstva, temveč demokratično izvoljen parlament, torej na svobodnih volitvah izbrana oblast in opozicija. V primerjavi s starim sistemom, ki je temeljil na enotnosti in kontinuiteti oblasti (in oblastnikov), temelji demokratična oblast na izbiri med tekmujočimi političnimi strankami in na opoziciji. "Kjer ni opozicije, tudi demokracije ni." Opozicija opravlja nadzorno funkcijo nad sicer legitimno izbrano (izvoljeno) oblastjo. Legitimna oblast, oblast v parlamentarni demokraciji, je zato vselej le začasna oblast, pa naj bo na ponavljajočih se volitvah še tolikokrat izvoljena (Toš, 1989).

Že v tem obdobju, še posebej pa po družbenem obratu (1990) in osamosvojitvi (1991), prihaja poleg političnega bistva demokracije vse bolj do izraza tudi njena socialna razsežnost. Torej, razumevanje demokracije skozi razmere in oblike življenja, skozi soodločanje, sodelovanje in soupravljanje z razmerami v neposrednem okolju (gospodarskem, kulturnem, civilno-družbenem). Spremembe, kot so se nakazovale ali se v novem sistemu uveljavile, so zamejevale ali odpravljale nekatere prvine dotedanje socialne in ekonomske demokracije (egalitarizem, pravica do dela, varnost zaposlitve, visoka socialna varnost, dostopnost zdravstvenih, izobraževalnih in kulturnih dobrin itd.). Nadomeščanje po svojem bistvu avtoritarnega, a po svojem učinkovanju in razumevanju participatornega in socialnega sistema s parlamentarnim, tržno-socialnim sistemom, ki je zgrajen na političnih strankah, posrednem zastopstvu, zasebni lastnini in tekmovanju, je sprožalo protislovne poglede in razumevanja. Raziskave v tranzicijskih družbah Srednje in Vzhodne Evrope v devetdesetih letih so pokazale na močno prisotnost "retardirane" zavesti in na prevladujoče kritično ocenjevanje delovanja demokratičnih institucij v novih razmerah. Pokaže se, da ljudje na načelni ravni sprejemajo postulate parlamentarne demokracije s političnimi strankami, zasebno lastnino in načeli delovanja trga vred, na empirični ravni pa so do demokratičnih institucij, in še posebej do političnih strank, skrajno nezaupljivi. Zavračajo vse tiste posege legalne oblasti, ki zaradi uveljavljanja tržnih načel in avtonomizacije gospodarskih subjektov zmanjšujejo obseg socialne države in solidarnosti na področju zdravstva, izobraževanja, socialnega varstva itd.

Čas, v katerem so potekale raziskave v začetku devetdesetih let, je "čas pred tem in čas po tem", je čas dogajanja preobrata; v določenih pogledih je to čas pred "preobratom", v drugih pa čas po njem (Toš, 1992) – in celo daleč proč od njega. Raziskave v tem času zajemajo subjektivne razsežnosti "prehajanja", torej stališča, vrednotenja in poglede ljudi, njihovo intimno doživljanje sprememb in izpovedovanje pričakovanj. Izsledki raziskav pokažejo značilna in prevladujoča gledanja na ključna družbena vprašanja – in torej tudi na premike v zavesti nasploh. V obdobju ustanavljanja in mednarodne uveljavitve nove nacionalne države se tako slovenska narodna samozavest izraža v visokem vrednotenju institucij, ki zagotavljajo narodno samostojnost, izraža se v svojevrstnem nacionalnem aktivizmu, zavzetosti za vse lastno narodno in vse bolj izraženem razlikovanju do drugačnega, do drugega in tujega. To dobiva svoj negativni odzven v izražanju nacionalne nestrpnosti, v zanikanju enakih pravic ljudi v okolju in v posameznih primerih celo v agresivnem nacionalizmu. Na podlagi izsledkov raziskav te pojave analizira in o njih izčrpno poroča P. Klinar (1992); najprej v svojih zapisih o slovenski nacionalni zavesti med osamosvajanjem in malo pozneje v članku O medetničnih odnosih v Sloveniji po osamosvojitvi ter o nacionalni identiteti in etnonacionalizemih v Sloveniji v prehodnem obdobju (1994). Pri tem opozarja na družbeno strukturno determiniranost narodne samozavesti, ki je sicer nasploh močno izražena, na evforično vzdušje v zvezi z razglasitvijo osamosvojitve, predvsem pri socialnih kategorijah, ki živijo v izobilju. Dalje, da se je med redefiniranjem položaja slovenskega naroda v slovensko nacionalno državo zasidral prikriti nacionalizem, predvsem še pri nižjih socialnih slojih in med mladimi, ki je našel svoje politične posrednike tudi med novimi strankami, itd.

Poleg vprašanj, povezanih z uveljavljanjem nacionalne države, so v tem času v ospredju vprašanja razumevanja razmerja med demokracijo in gospodarskim prestrukturiranjem družbe, še posebej vprašanje odnosa do enakosti in do preživetja vseh v razmerah, sprejemljivih za človeka. Ti vidiki so prikazani na podlagi izsledkov raziskav v obravnavi lastninskega in blaginjskega sindroma pri Slovencih. Čeprav je težnja k enakosti v družbenih razmerah po preobratu še močnejše izražena, ugotavlja V. Rus (1992), da za večino Slovencev enakost ni pogoj za demokracijo in da je še manj nekaj, kar kaže enačiti z demokracijo. V tem pogledu so Slovenci prerasli iluzijo zgodnjega socializma, ki je v socialni enakosti videl hkrati tudi politično svobodo. Pokaže se, da je slabitev vloge socialne države v kriznem obdobju po sodbah Slovencev izrazito nezaželena. Kakršno koli zmanjševanje socialne varnosti nižjih slojev je lahko usodna politična zmeta, ki temelji na zanemarjanju dejstva, da z naraščanjem krize zavest o solidarnosti kot trajni sestavini sistema oz. kot regulatorju krize izrazito narašča. Določanje zgornje mere neenakosti je torej pomembno tako z vidika ohranjanja socialnega ravnovesja, pa tudi zaradi ohranjanja dinamike gospodarskega prestrukturiranja in s tem preobražanja celotne družbe. Pomembno je ohranjanje ravnotežja med javnim (socialnim) sektorjem in vse bolj tekmovalnim zasebnim sektorjem. Ljudje se izrekajo za vzpostavitev tega ravnovesja s priznavanjem pomena dejavnosti, utemeljene na zasebni lastnini, in potrebe po njenem razvoju, hkrati pa se močno zavzemajo za ohranitev in nadaljnji razvoj socialne države. Poznejše raziskave, vse do konca devetdesetih let, le še dodatno okrepijo vtis, da je ohranjanje socialnega ravnotežja odvisno od delovanja socialne države. Tako si ustanove, ki zagotavljajo socialne storitve in vsaj pretežno ohranjajo pridobljeno raven splošno dostopnih javnih programov na področju varstva brezposelnih, socialnega varstva, pokojninskega zavarovanja, zdravstvenega varstva, izobraževanja, kulture in znanosti, pridobijo (poleg klasičnih nacionalno-varnostnih ustanov: vojska, policija) visoko stopnjo zaupanja med ljudmi. Da je zavest o pomenu socialne države močno zasidrana in uveljavljena vrednota ne le v Sloveniji oz. v državah v prehodu, temveč univerzalna vrednota evropske civilizacije, jasno pokažejo izsledki mednarodnih primerjalnih raziskav, še posebej mednarodna raziskava o razumevanju vloge države (ISSP, 1992, 1999, 2009) in svetovna oz. evropska raziskava vrednot (WVS 1992, 1995, 1999, 2005 in 2008).

Vrednotenja v tem obdobju zaobjamejo nove oblike, ustanove in odnose. To še posebej velja za politični oz. strankarski pluralizem, kot se izraža v parlamentarnem političnem sistemu, ter za volitve in politične stranke (Markič, 1992). Te "ustanove" smo v obdobju sedemdesetih in osemdesetih let raziskovali s pomočjo "lastnih" konceptualizacij, v devetdesetih pa smo jih lahko raziskovali v mednarodnih primerjalnih okvirih. V presečišču vrednotenja ljudi v tem času je vidna preglednost demokratične institucionalizacije: potek politične igre v parlamentu, spopadi med strankami, strankarskimi prvaki, interesno usklajevanje, oblikovanje in razpadanje vladnih koalicij in predvsem – nedozorelost vse te igre, ki temelji na slabi pripravi igralcev in nizki igralski (politični) kulturi. Tako so se v javnosti izoblikovale predstave o vrednem in nevrednem, učinkovitem in neučinkovitem, pravnem in nepravnem ter končno o demokratičnem in nedemokratičnem v vsakodnevnem političnem življenju. Demokratična praksa v tem obdobju ljudi ne zadovoljuje, zato prevladujeta odklonilen odnos do nje in kritičnost. Morda se je ljudem dozdevalo, da gre za poporodne poškodbe – in ne za hibe (demokratičnega) sistema.

Vrednotenja v tem obdobju zaobjamejo nove oblike, ustanove in odnose. To še posebej velja za politični oz. strankarski pluralizem, kot se izraža v parlamentarnem političnem sistemu, ter za volitve in politične stranke (Markič, 1992). Te "ustanove" smo v obdobju sedemdesetih in osemdesetih let raziskovali s pomočjo "lastnih" konceptualizacij, v devetdesetih pa smo jih lahko raziskovali v mednarodnih primerjalnih okvirih. V presečišču vrednotenja ljudi v tem času je vidna preglednost demokratične institucionalizacije: potek politične igre v parlamentu, spopadi med strankami, strankarskimi prvaki, interesno usklajevanje, oblikovanje in razpadanje vladnih koalicij in predvsem – nedozorelost vse te igre, ki temelji na slabi pripravi igralcev in nizki igralski (politični) kulturi. Tako so se v javnosti izoblikovale predstave o vrednem in nevrednem, učinkovitem in neučinkovitem, pravnem in nepravnem ter končno o demokratičnem in nedemokratičnem v vsakodnevem političnem življenju. Demokratična praksa v tem obdobju ljudi ne zadovoljuje, zato prevladujeta odklonilen odnos do nje in kritičnost. Morda se je ljudem dozdevalo, da gre za poporodne poškodbe – in ne za hibe (demokratičnega) sistema.

Nove politične ustanove so neposredno po prehodu sicer uživale začetni bonus, kar se je izražalo v večjem začetnem zaupanju. Še posebej visokega zaupanja so bile deležne nacionalnovarnostne institucije, kot so: teritorialna obramba, milica oz. pozneje policija in vojska, ki so zadostile pričakovanja ljudi med osamosvajanjem oz. vzpostavljanjem slovenske državnosti, pozneje pa se je to zaupanje umirilo in deloma ali pretežno splahnelo. Nacionalne gospodarske in finančne ustanove (podjetja, banke, nacionalna valuta) na začetkih slovenske državnosti med ljudmi niso vzbujale nikakršnega zaupanja, vendar so si ga do konca devetdesetih let postopoma (nekaj) pridobile. Politične institucije (parlament, politične stranke itd.) pa so (začetno) zaupanje že kmalu na začetku zapravile – kar še posebej velja za politične stranke. Če so se ljudje do strank neposredno ob prehodu le stežka opredeljevali zaradi neizkušenosti, se konec devetdesetih let do njih neradi opredeljujejo, ker stranke v njih ne vzbujajo zaupanja, ker jih odklanjajo.

V nazorskem in političnem spopadu, ki se je razplamtel z obratom, stopajo v ospredje tudi vprašanja vrednotenja preteklosti (Roter, 1992). Na razumevanje prehoda in odnosa ljudi do strukturalnih sprememb seveda lahko odločilno vpliva vrednotenje preteklosti. Prav zaradi ostrine spopada ob tej temi smo o "vrednotenju preteklosti" izvedli dve raziskavi (1995 in 1998) – in kasneje to smer raziskovanja (vrednotenja preteklosti) nadaljevali. V središču kulturnega boja pa je hkrati z vprašanjem o vrednotenju preteklosti tudi vprašanje položaja ter zgodovinske in aktualne vloge cerkve (RKC). Vprašanj odnosa do cerkve smo se v tem času lotevali v okviru širših religioloških mednarodnih primerjalnih projektov. Tako smo v letih od 1991 do 1998 izvedli pet obsežnih (religioloških) raziskav, ki kažejo na potek sekularizacijskih procesov v Sloveniji in v evropskem prostoru in ki ponazarjajo novodobno religioznost Slovencev.

Ugotovili smo, da se prebivalci Slovenije po izražanju religijske zavesti, pa tudi glede na dinamiko in potek procesov sekularizacije v zadnjih desetletjih, nekako normalno razvrščajo v evropski prostor. Normalno pri tem pomeni, da se Slovenija glede na porazdelitev odgovorov na religijska vprašanja in glede na izražanje vernosti uvršča v evropski kontinuum, nekako blizu Nizozemske, Zvezne republike Nemčije, Madžarske, je pa oddaljena od vrednostnih vzorcev in izražanja verovanj, kot se kažejo na podlagi raziskav v Italiji, na Poljskem, pa tudi v novodobni Hrvaški; torej v državah z izrazito katoliško kulturno tradicijo oz. z izrazito novodobno katoliško presnovo. Izsledki raziskav kažejo, da se štiri desetletja vladajoče ateistične ideologije sicer izražajo v strukturi vernosti in odnosu ljudi do cerkve; to velja še posebej za obdobje neposredno po drugi svetovni vojni. Od tu dalje – in to ponazarjajo podatki – pa se ljudje v svojem vrednotenju pretežno osvobodijo vpliva sistema, moč ideološke indoktrinacije upade in prevladujoče sekularizacijske težnje se zaobrnejo šele konec osemdesetih let. V zadnjem obdobju je v vzponu "sekularizirana religioznost", torej neko novodobno izražanje religioznosti, ki ni predvsem in izključno povezano s cerkvijo in cerkveno dogmatiko in ki se na vrednotnem področju od nje celo močno oddaljuje. To je pojav, ki je bolj kot s cerkvijo (v Sloveniji) povezan z dinamičnim spreminjanjem vrednot v zahodnoevropskem kulturnem in vrednotnem prostoru. Družbeni preobrat sam po sebi tako ni globlje zarezal v religiozni svet, pač pa je nastal premik v vrednotenju delovanja cerkvenih institucij. Kljub visokemu soglasju o pastoralni, moralni in socialni vlogi cerkve uživata cerkev in duhovščina med ljudmi le omejeno zaupanje, saj ju skupaj s političnimi strankami in parlamentom razvrščajo na dno lestvice zaupanja.

V tem obdobju (1990–1998) smo raziskovali tudi vrsto drugih tem, ki jih tu lahko le omenimo. To so npr. teme o: vrednotenju družine, vzgojnih vrednotah, razumevanju in vrednotenju zdravja in zdravstva, športnih dejavnostih in rekreaciji, okolju kot vrednoti in pogledih na biotehnologijo, varnosti in občutkih ogroženosti, kulturnem delovanju, vključenosti ljudi v medijski prostor, medsebojnih povezavah ljudi in socialnih omrežjih, družbeno-prostorskem in prometnem razvoju in vrednotah, ki naj ga usmerjajo itd. Vse te in druge teme in vidiki prav tako prispevajo k spoznavanju razmer in Slovenčevih vrednotenj v tem raznolikem in hkrati razvojno bogatem obdobju. Lahko bi rekli, da je to obdobje "v prehodu" in vrednote ljudi v tem času so "vrednote v prehodu". In s svojimi vrednotami se Slovenci vse bolj jasno umeščajo k prevladujočim vrednotnim vzorcem v Zahodni Evropi.

Utrjevanje demokratičnega sistema (1999 – 2004)

Vir: N. Toš, 2010: Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM 1966-2010, v Toš/Müller ured. Primerjalno družboslovje, Dokumenti SJM, Ljubljana

Raziskave, opravljene v letih 1999–2004, označujejo izrazito dinamično družbenorazvojno obdobje s konca devetdesetih let, ko postajajo prepoznavne nove družbene strukture in procesi. Demosovo oživljanje lastniškega (denacionalizacija) sloja že na začetku devetdesetih, postopna privatizacija oz. razkroj (razgrabljenje) t. i. družbene lastnine, skoraj deset let razvoja, utemeljenega na zasebni lastnini, torej na kapitalstkih odnosih temelječega gospodarstva – vse to rojeva nov lastniški "podmladek" in družbeno prepoznaven sloj premožnih ljudi, kapitalistov, na eni strani in jasneje zamejen sloj revnih (družin) na drugi strani, katerih socialno-ekonomski položaj je odvisen od delovanja socialne države v obliki podpor brezposelnim, nezaposljivim, nesposobnim za samostojno preživljanje in hkrati od ohranjanja prvin socialne države na področju zdravstva, izobraževanja, medgeneracijske solidarnosti itd. Raziskave iz tega časa na eni strani pokažejo protislovnost v razumevanju države, ki naj se po možnosti umakne iz gospodarskega okolja in omejuje svoje poseganje vanj, ki naj zmanjšuje obseg obdavčitve dohodkov iz dela in kapitalstkih dobičkov in naj gospodarstvo prepusti (neoliberalnemu) tržnemu urejanju, ter na drugi strani hkrati pripisovanje visoke odgovornosti državi za ohranjanje temeljnega socialnega ravnotežja v družbi, za odpravljanje socialnih neenakosti, za izenačevanje dostopa vseh do ključnih dobrin, kot so: zdravje, izobrazba, socialna varnost, pa tudi pripisovanje odgovornosti državi za delovanje pokojninskega sistema oz. sistema medgeneracijske solidarnosti, za zavarovanje in ohranjanje naravnih in okoljskih vrednot itd. Protislovnost v oblikovanju in izražanju interesov, vrednot in stališč zaostre vrednotna cepitev na "levo in desno", na "konservativno in liberalno" ter dodatno še poglobljanje razhajanj na etnično-nacionalni podlagi in na podlagi vrednotenj oz. prevrednotenj razlik iz preteklosti, medvojne in povojne, na vprašanje t. i. narodne sprave itd. Vsi ti pojavi so v novih demokratičnih okvirih in razmerah prišli do izraza že v začetku devetdesetih – za temeljne vrednote, za prevladujočo podporo in posledično za zadosten delež (legitimno) pridobljene moči pa spopad traja – vse v sedanjem času. Edina točka razmeroma visokega nacionalnega soglasja se je pokazala v prizadevanju za vključevanje v t. i. evroatlantske povezave, torej za polnopravno vključitev v EU ter v manjši meri in le deloma tudi za vključitev v Nato – sicer ob izrazito razlikujočih se motivih in argumentacijah za obe vključitvi.

Oglejmo si, kaj kažejo raziskave SJM iz tega obdobja. Visoka nacionalna in deželna (državna) identifikacija je skupna značilnost prebivalstva Slovenije, delež nizko identificiranih na tej podlagi je zanemarljiv. Poleg tega so vrednostne usmeritve, ki izkazujejo popolno ali pretežno podporo in so visoko uvrščene v hierarhiji vrednot: enakost med spoloma, majhne socialne razlike, evropska usmerjenost, narodna identiteta, pravica do splava, varstvo pravic delavcev, pozitivno vrednotenje NOB, zavzemanje za odpravo smrtne kazni; na sredino vrednostne lestvice se uvrščajo: vračanje premoženja ter pojmi liberalizem, socializem in globalizacija; na dnu vrednostne lestvice pa pojmi kapitalizem, domobranstvo, zavzemanje za verouk v šolah. Prevladujoče vrednotenje se kaže tudi v izražanju nezaupanja v institucije demokratičnega sistema oz. nosilce formalnih sistemskih vlog. Na vrh lestvice zaupanja se tako uvršča družina, visoko so umeščeni izobraževalni sistem, pa tudi označevalci ekonomskih razmerij, kot so slovenski tolar, banke in gospodarstvo nasploh. Politične institucije oz. označevalci odnosa do političnega sistema se uvrščajo mnogo nižje; med njimi se institucije, ki zagotavljajo varnost (vojska, policija), uvrščajo višje, medtem ko se uvrščajo nižje in nizko institucije, ki zagotavljajo legitimnost sistema in udeležbo ljudi v njem (državni zbor, politične stranke, vlada). S prevladujočim nezaupanjem so obremenjena sodišča, ki naj zagotavljajo legalitetno načelo in delovanje pravne države; prav tako nizko pa je uvrščena tudi cerkev z duhovščino, ki sicer simbolizira vrednotno najdejavnejši del civilne družbe, ki se v aktualnih slovenskih razmerah, bolj kot (namesto) s svojo pastoralno vlogo, ukvarja in spopada za uveljavitev oz. vrnitev svojih zgodovinskih, nazorskih, statusnih in premoženjskih položajev, pravic ter privilegijev in z novodobnim grabljenjem kapitala.

Na to, da kritična presoja stanja in poteka demokratične institucionalizacije ni slovenska posebnost, da gre za splošen pojav, še posebej izražen v t. i. državah v prehodu, smo že opozorili. Mera kritičnosti pa je v Sloveniji izostrena, na kar opozarjajo mednarodne primerjave. Deloma to popravljata še vedno visoka odzivnost volivcev na volitvah ter podpora ob ključnih političnih in nacionalnih odločitvah, izražena npr. na plebiscitu o samostojnosti ter referendumih o pridružitvi EU in Natu. Skrajno kritično pa je vrednotenje političnih strank, pa tudi državnega zbora, sodišč idr., kar nas opozarja na prevladujočo nizko raven politične kulture in profesionalizma nosilcev političnih vlog, na nizko raven kulture politične elite. V političnem odločanju, tako znotraj zakonodajne in izvršne oblasti kot tudi v prostoru delovanja opozicije, je še vedno opaznih vse preveč značilnosti hierarhičnega odločanja in uveljavljanja hierarhičnih avtoritet. Prevladujoča kritičnost še posebej zadeva razumevanje demokracije kot politične metode, ko udeleženci odločanja niso pripravljene upoštevati skupnih, istih pravil – in sprotno odločanje temelji zgolj na preglasovanju in nadzor opozicije zgolj na zavračanju in izničenju odločitev vlade. Seveda pa je spopad brez upoštevanja demokratičnih pravil oz. z zanikanjem nekaterih temeljev demokratične ureditve politično opravičljiv le, če ustreza svojim mnenjskim zaledjem, če jih krepi oz. jih spodbuja.

Tako zavzemanje za avtoritarno urejanje kot nadomestitev neučinkovitega parlamentarizma ali pa ksenofobični odzivi javnega mnenja na prizadevanja za pravno ureditev položaja neke obrobne skupine oz. poizkus netenja "spopada civilizacij" oz. "kulturno-religijskega spopada" o vprašanju graditve verskega objekta na podlagi ustavno opredeljene pravice do svobode izražanja veroizpovedi in enakosti državljanov glede na vero dobijo svoje pragmatično politično opravičilo v spopadu za oblast – in seveda svoj javnomnenjski izraz. Vprašanje politične kulture torej ne zadeva zgolj politične elite, temveč politično kulturo prebivalstva, volilnega telesa nasploh in potek njegove politične socializacije. Politični spopad, ki poteka znotraj političnih elit, je sicer medijsko pregleden, ljudje pa se čutijo potisnjene na rob, zunaj dogajanja, zato tem prej podlegajo manipulacijam. Visoka mera kritičnosti, celo izostrena kritičnost do institucij sistema in njihovih nosilcev, je pri tem najmanj moteča.

V tem obdobju (1999–2004) je Slovenija, sicer tradicionalna udeleženka mednarodnih raziskav, vse pogosteje vključevana tudi v aktualne mednarodne primerjalne analize. Seveda brez vztrajne sleditve mednarodnim družboslovnim primerjalnim programom to ne bi bilo mogoče. Spodbuda za primerjalno raziskovanje pa je prav gotovo v dejstvu, da se je Slovenija leta 2003 dokončno vključila v evropsko zvezo narodov. Slovenija je v tem obdobju postala zanimivejša za Zahodno Evropo. Ta si je zastavljala vprašanja o tem, kakšne so prevladujoče politične, ekonomske, kulturne in vrednotne strukture v srednje- in vzhodnoevropskih državah, ki vstopajo v t. i. evroatlantske povezave. Temu zanimanju je sledil tudi R. Inglehart, eden najdejavnejših raziskovalcev vrednot v zadnjih desetletjih. Svoje opazovanje in analizo je usmeril v poizkus oblikovanja vrednotne tipologizacije sodobnih družb na razsežnosti materialistične – postmaterialistične vrednotne usmeritve. Prišel je do prepoznave več kulturno vrednotnih tipov: prvič, kulturnozgodovinsko sicer neenotno, a vendar dovolj vrednotno enotno združbo držav Zahodne Evrope (EU); drugo enotnejšo celoto sestavljajo nekdanje socialistične (komunistične) države; tretjo obsežno vrednotno območje enači z angleško kulturno-jezikovnim območjem; prepoznava pa še azijsko, latinskoameriško in afriško kulturno vrednotno območje. Med nekdanjimi komunističnimi državami posebej opazuje Češko, Madžarsko, Poljsko – med njimi tudi Slovenijo. V njegovi uvrstitvi je Slovenija na razsežnosti "tradicionalno – sekularno" uvrščena visoko v racionalno sekularni smeri. Znotraj take opredelitve Slovenija po njem velja za sodobno, racionalno in sekularizirano družbo, ki se na razsežnosti materialistične – postmaterialistične vrednotne usmeritve uvrsti nekako na sredino in na obrobje prostora, v katerem je uvrščena večina zahodnoevropskih držav. Inglehart ugotavlja, da glede na prevladujoče vrednotne usmeritve omenjenih štirih družb ni nobenega razloga, ki bi govoril proti vključitvi srednje- in vzhodnoevropskih držav v EU, saj gre pri tem za kopičenje vrednotno istorodnih družb. Glej sestavek Rus/Toš – v tej knjigi.

- Drugače rečeno, vrednotni svet teh štirih družb je enak oz. podoben vrednotnemu svetu družb oz. držav članic EU. Z vidika prevladujoče kulture, pa tudi z vidika gospodarstva in politike so te države lahko združljive z drugimi članicami EU. Pri tem Inglehart ugotavlja, da se ZDA sicer uvrščajo visoko na razsežnosti materialistično – postmaterialistično, a hkrati izjemno nizko na razsežnosti tradicionalno – sekularno racionalno in s tem potrjuje ugotovitve vrste drugih družboslovcev (npr. Lipseta), da je ameriška družba zelo neenotna, polarizirana in da v njej še vedno prevladuje tradicionalna in nesekularna usmeritev. Na tej razsežnosti se ZDA uvrščajo značilno nižje kot Slovenija in druge evropske države. Gre za obdobje v razvoju ameriške družbe z očitnimi težnjami k tradicionalnim in nesekularnim vrednotam. To se še posebej izostreno pokaže v zadnjem času, po 11. septembru 2001, ko se zruši mit o ameriški nedotakljivosti in varnosti, kar se močno odrazi v vrednotah Američanov. Seveda pa ameriška kultura prevladujoče določa spreminjanje vrednot v sodobnem svetu. Pri tem je mogoče prepoznati dvoplastnost vpliva ZDA na svetovne vrednotne in kulturne razmere: ena plast določa prevladujočo konservativnost in nesekulariziranost, druga pa je globalistična usmeritev svetovnega gospodarstva, ki sicer povratno deluje tudi na ameriško družbo, ko se ta pogosto odziva skrajno egoistično in na tej podlagi ureja svetovne razmere. Da to vpliva tudi na prevladujoče vrednotenje pri nas, nakazujejo zadnje raziskave (SJM 2001–2003), ki kažejo sicer na izredno močno izraženo vrednotenje svobode in enakosti, vendar sta ti dve vrednoti v primerjavi z varnostjo degradirani: varnost se uvršča višje (Toš, 2003).
- Neposredneje kot Inglehart se vrednotnih usmeritev Slovencev lotevata norveška sociologa U. Listhaug in K. Ringdal, ki v svojo analizo na podlagi raziskav ESS in WVS vključita petnajst evropskih držav. Glede pomembnosti vere in vernosti se Slovenija v njuni analizi znajde nekako na sredini – skupaj s Švico, Nizozemsko, Finsko – in značilno odmaknjena od držav z visokim vrednotenjem cerkve in vernosti (Portugalska, Irska, Poljska, Grčija) oz. držav z najvišjo stopnjo sekularizacije (Češka, Švedska, Norveška itd.). Položaj Slovenije je glede vernosti bližje sekulariziranim zahodnoevropskim državam kot pa državam z močno krščansko tradicijo, tako zahodno- kot vzhodnoevropskim. K aktualni razpravi o "srečnosti Slovencev" lahko dodamo njun preizkus povezanosti "zadovoljstva z življenjem" in "srečnostjo" v omenjenih evropskih državah. Pokaže se, da smo (bili) prebivalci Slovenije, tudi kar zadeva ti dve razsežnosti, uvrščeni nekako na sredini prostora, skupaj z Izraelci, Grki in Čehi, z odmikom od "zadovoljnejših" in "srečnejših" Švicarjev, Fincev, Norvežanov, Nizozemcev itd. ter in bistveno nad Madžari, Poljaki, Portugalci, ki jih označuje manj zadovoljstva in sreče kot Slovence. Njuna analiza opozori na visoko vrednotenje enakosti ter ureditve in akterjev, ki jo zagotavljajo. Slovenci skupaj z Grki, Portugalci, Španci, Madžari, Izraelci in Finci poudarjajo odgovornost vlad za zmanjševanje dohodkovnih razlik in potrebo po močnih sindikatih – ob hkratni usmerjenosti k zagotavljanju enakosti. Težnja po enakosti torej ni zgolj oz. predvsem pokomunistična vrednotna usedlina, temveč značilna evropska, tudi zahodnoevropska, vrednotna usmeritev.

Norveška raziskovalca opažata tudi, da se odnos do ključnih političnih institucij izraža v nezadovoljstvu z demokracijo, nezadovoljstvu z vlado, pa tudi z opozicijo itd. Slovenija se tu znajde skupaj z Irsko, Anglijo, Španijo, Grčijo, Nizozemsko, Norveško itd. Torej tudi nezadovoljstvo s političnimi institucijami ter načinom in učinkom njihovega delovanja ni nič posebej značilno "pokomunističnega" ali posebej "slovenskega". Je pa žal tudi izrazito slovensko – in v izrazitem naraščanju.

Raziskave zajemajo čas pred izbruhom svetovne finančne – in posledično – družbene krize. Norveška družboslovca sta svojo analizo sklenila z ugotovitvijo, da je sprejemanje vrednot proces, na katerega sicer vpliva položaj družb in kulturnih področij, da pa se glede na njihovo odprtost in prepletenost povezav omenjene družbe vse bolj približujejo skupnim vrednotam. Ugotavljata pa, da so vrednote Slovencev sekularizirane, brez izrazitega vpliva katoliške preteklosti, po čemer se Slovenija razlikuje od mnogih drugih pokomunističnih držav s katoliško tradicijo. Po njunem mnenju Slovenija dobro obvladuje prehod k demokraciji. To se še posebej izraža v zmanjšani nestrpnosti do etničnih manjšin, kar pa ne velja za večino javnosti v drugih pokomunističnih državah. Hkrati pa opozarjata, da je pokomunistična javnost bolj nestrpna kot javnost v tradicionalnih demokracijah Zahodne Evrope.

K navedenima prikazoma iz primerjalnih analiz dodajmo še opažanja iz lastne analize pojavov religioznosti v izbranih srednje- in vzhodnoevropskih državah (Toš, 2003). Analiza je bila usmerjena k razkrivanju notranje religioznosti, oprta na trditve v razsežju verovanja v boga, vere v posmrtno življenje in ortodoksnost. Analiza odgovorov na petnajstih trditvah je omogočila oblikovanje tričlene tipologije notranje religioznosti: cerkveno religiozni, avtonomno religiozni in nereligiozni. Glede na razmerja deležev treh tipov v posameznih državah se oblikuje uvrstitev, ki po deležih cerkveno religioznih v vrh uvršča Poljsko (44,6 %) in Hrvaško (39,6 %), z značilnim zaostankom pa sledita Litva (29,9 %) in Slovaška (28,0 %); bistveno nižje pa se uvrščajo Slovenija (18,7 %), Madžarska (14,9 %) in najnižje Češka (11,3 %). V tej uvrstitvi se visoko uvrščene države ravno tako visoko uvrščajo po deležu avtonomno religioznih (Poljska 34,1 %, Hrvaška 29,8 % itd.). Po deležu nereligioznih pa se najviše uvrstijo Češka (76,8 %), Madžarska (65,5 %) in Slovenija (60,1 %). Očitne so torej razlike v izražanju notranje religioznosti med prebivalci Slovenije ter med prebivalci Poljske in Hrvaške na eni strani ter Češke in Madžarske na drugi. Torej tudi v prostoru srednje- in vzhodnoevropskih družb, kljub (pretežno) katoliški tradiciji, Slovenija zavzema sredinski položaj z značilnim odmikom od tradicionalnih katoliških držav – in bliže Madžarski in Češki. Glede na bližnjo zgodovino je Slovenija sicer najbližje Hrvaški, s katero je delila usodo skupne države. Med opazovanimi pa je bila Slovenija v zadnjih desetletjih pred sistemskim obratom brez dvoma daleč najbolj evropsko odprta med njimi. Na kulturne in nazorske razmere v Sloveniji so iz sredine petdesetih let neprimerno bolj vplivali evropski duhovni tokovi kot pritiski avtoritarnega sistema. Sekularizacije nista spodbudili duhovna in fizična prisila in zamejenost (prisilna sekularizacija), temveč predvsem družbeni procesi, ki so jo določali oz. sprožali tudi drugje po Evropi.

Vrednotna umestitev Slovencev v kulturnem zemljevidu sveta (2004 – 2009)

Vir: N. Toš, 2010: Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM 1966-2010, v Toš/Müller ured. Primerjalno družboslovje, Dokumenti SJM, Ljubljana

Obdobje 2004–2008. Zaključek predhodnega obdobja (2002–2004), po letih liberalno-leve vladavine, označuje sicer uspešna izpeljava dokončne umestitve Slovenije v družbo evropskih narodov in držav, hkrati pa, v notranjih odnosih, vse bolj izrazito prevladovanje klientelističnih praks, ki so predmet vse izrazitejše kritike z desne in odklanjanja s strani volivcev. Takšne razmere se izrazijo v rezultatih volitev (2004), kar prvič po ustavnem konstituiranju RS privede do frontalne zamenjave političnih sil; desnosedinske stranke prevzamejo zakonodajno in izvršno oblast. Potrdi se demokratično načelo o izmenljivosti nosilcev oblasti. Opozicijska predvolilna kritika razkriva klientelistične prakse in korupcijo, hkrati pa opozarja na zastoje v družbenem in političnem razvoju, ki poteka neskladno z ustavno opredelitvijo socialno-tržno utemeljenega demokratičnega sistema. Tako je konec leta 2004 volilno telo močno podprlo politični obrat in hkrati izrazilo velika pričakovanja glede izboljšanja družbenih razmer ter ponovno prebujalo zaupanje v demokratične institucije sistema. Zdelo se je, da se s tem odpira daljše obdobje umirjenega reformnega razvoja slovenske družbe na socialno-tržnih izhodiščih, z izrazitejšimi konservativnimi vrednotnimi poudarki. Raziskave v tem časovnem preseku – vsaj na začetku tega obdobja – pokažejo značilno višje zaupanje v nosilce izvršilnih vlog, kopičenje podpor vladajoči stranki, pa tudi več pričakovanj glede spreminjanja življenjskih in delovnih razmer na bolje.

Slabo leto po tem "obratu", konec leta 2005, vladajoče politične sile nastopijo s programom gospodarskih in socialnih reform "za povečanje blaginje Slovenije" (Vlada RS, 2005) z izrazito neoliberalističnih izhodišč in ob zgledih razvojnih paradigem nekaterih drugih tranzicijskih držav (npr. Slovaške). Pokaže pa se tudi, da te politične sile še bolj kot v preteklem obdobju uveljavljajo klientelistične prakse ter kažejo pohlep po absolutni oblasti in kapitalu, povsod in na vseh področjih. Šlo je enostavno za popolno usvojitve vseh vidikov politične in ekonomske oblasti, za izločitev "nekompatibilnih" ipd. Vse to – in še posebej pospešen tok razslojevanja in krepitve kapitalskih in političnih interesov – vzbudi odziv ekonomske in sociološke stroke (Toš, 2005) ter močan odpor v civilnodružbenem in opozicijskem političnem okolju nasploh. Izrazi se tudi v najmnogičnejših sindikalnih odporih in demonstracijah v vsem obdobju samostojne države dotlej. Prvotni videz povečanega sozvočja med nosilci politične moči in volilnim telesom že leto dni po volitvah izrazito upade in dve leti po tem, po preverjanjih v strankarskem prostoru, razpade. Vlada je namesto visoke podpore deležna večinske kritike in odklanjanja. Ocene razmer na ključnih področjih razvoja in preživetja se prevladujoče kritično ostrijo. Idilična razmerja med tremi osnovnimi akterji:

civilno družbo, kapitalom in državo s konca prejšnjega desetletja, se vse bolj zaostrejuje in vzpostavljajo na novo. Socialna regulacija države vse bolj izrazito popušča. Država dopušča in celo spodbuja, da dobrine socialnega sistema postajajo vse težje dostopne in plen zasebnega prilaščanja. Socialne razlike se vse bolj poglobljajo, pospeši se proces razslojevanja. Kljub izraziti zavrnitvi liberalističnih konceptov usmerjanja družbenega in gospodarskega razvoja osnovne družbene "servise" vse bolj razgrablja in razkraja privatizacija. To se kaže na področju šolstva, kjer se uveljavljajo zgolj k dobičku usmerjeni projekti, in še posebej na področju javnega zdravstva, katerega krizo poizkušajo reševati s privatizacijo zdravstvenih ustanov, specialističnih služb, celo sestavin kliničnega centra, vse tja do področja medicine dela – prav tako z dobičkom kot ključnim motivom. Trgajo se solidarnostna omrežja, raztaplja se zaupanje v nosilce sistema. Pospeši se tok koncentracije gospodarske in finančne moči v rokah maloštevilnih premožnejšev; iluzija o udeležbi vseh pri prevedbi nekdanjega družbenega v zasebno premoženje (certifikati) je dokončno odpravljena (Toš, 2008). Vse bolj se razkraja socialni kapital. Vse to naj bi domnevno služilo vzgonu gospodarskega razvoja. Ljudi vse bolj izrazito prizadeneta revščina in brezposelnost, ki postajata osrednja družbena problema. Dostop do dela je vse težji in brezposelnost je vse bolj žgoča grožnja. Razmere za preživetje ljudi ocenjujejo kot slabe, kot slabše. Menijo, da se je socialni položaj delavcev iz obdobja pred zadnjimi volitvami (2004) še poslabšal. Kritično presojujejo prevladujoč vpliv politike na gospodarstvo, zaznavajo širjenje korupcije in klientelizma, občutijo vse manjšo dostopnost do socialnih dobrin ter slabšanje razmer na področju zdravstva, izobraževanja ... Aktivno se postavljajo v razmerje do države in kapitala, kar se izrazi v oživiljeni vlogi civilnodružbenih gibanj, predvsem še v aktiviranju sindikatov, ki v spopadu z državo in kapitalom terjajo ohranitev znosnega materialnega položaja zaposlenih. Razmerje med državo, kapitalom in civilno družbo se torej postavlja na novo. Reakcije volilnega telesa postajajo vse bolj kritične, prevladuje nezadovoljstvo z razmerami.

Čeprav se je ob prehodu zdelo, da v politični spopad ne bodo več vstopale teme iz polpretekle zgodovine in t. i. kulturni boj, se to izkaže kot iluzorno. Prav obratno, kulturni boj se je zaostril. V ta boj je močnejše kot v preteklih obdobjih, poleg vladajoče konservativne politike in njenih strankarskih protagonistov, vstopila še cerkev, ki vse bolj razmejuje prostor laične države in vanj vstopa s svojimi kapitalskimi in evangelizacijskimi projekti. Temu primerno se cerkev uvršča na dno lestvic zaupanja, skupaj s političnimi strankami, parlamentom, sodstvom... V vsem tem obdobju se nosilci politične oblasti trudijo "osvojiti" bližnjo nacionalno zgodovino (spopad za zgodovino) in utrditi lastno vlogo v njej. Namesto sproščanja družbenih, političnih, kulturnih in socialno-ekonomskih razmerij, se ta vse bolj zaostrejuje. To se še posebej kaže na medijskem področju, ki ga nosilci nove politične oblasti v prvem obdobju "uspešno" normativno podredijo lastnemu nadzoru in interesom.

In vendar to obdobje označujejo tudi značilni pozitivni premiki, predvsem v rasti produktivnosti, utrditvi Slovenije v evropskem gospodarskem in monetarnem prostoru, v izpostavljeni vlogi Slovenije v evropskih upravljalnih mehanizmih itd.

Raziskave SJM v tem petletnem obdobju označujeta prevladujoča mednarodna povezanost in vključenost. Čeprav zanje velja velik časovni zamik v dostopu do mednarodnih primerjalnih analiz oz. nacionalnih analiz in poročil, pa izmed njih lahko pokažemo najznačilnejše za ta čas. Posebej izstopa obsežna mednarodno primerjalna študija vrednot Slovencev in Evropejcev (Rus, Toš, 2005), zgrajena na svetovni in evropski raziskavi vrednot, v katero je Slovenija s projektom SJM vključena od leta 1991. V izhodišče analize je postavljena teorija modernizacije, ki gradi na predpostavki, da gredo vse sodobne družbe skozi dolgotrajne procese modernizacije iz predmoderne avtoritarne v postindustrijsko družbo. Avtorja sta ob usmeritvi na vrednotne procese v Sloveniji v svojo primerjalno analizo vključila štirinajst evropskih družb ter kulturno-vrednotne procese in značilnosti v njih. Pri tem svoje analize nista gradila na (zunanjih) kulturno-zgodovinskih in politično-ekonomskih okoliščinah, temveč na t. i. mehkih (notranjih) kazalcih, ki so po svoji naravi mnogo bolj kočljivi in nezanesljivi kot rezultati objektivnih meritev. Oprla sta se na rezultate Inglehartove (2004) analize kazalcev postmodernizma in postmaterializma, ki se večinoma ne razlikujejo od liberalnih vrednot moderne; postmoderna je sinonim za visoko liberalizirano moderno. Med kazalce postmoderne vrednotne usmeritve sta (Inglehart, 2004) razvrstila: prevlado sekularnih usmeritev prebivalstva nad religioznimi, prevlado racionalnih pogledov nad iracionalnimi, relativizacijo podedovanih pravic, večji individualizem, večjo strpnost itd. Opozorila sta, da "vse omenjene vrednote srečujemo v celotnem obdobju modernizacije, ki je v zadnjih dveh stoletjih potekala hkrati z industrializacijo in urbanizacijo itd. Zaradi tega je težko govoriti o prehajanju moderne v postmoderno. Ker gre prej za nadaljevanje kot za spremembo, bi bilo ustrezneje govoriti o pozni moderni, ki povzroča kulturno krizo prav zaradi večnega vračanja k starim vrednotam moderne. To razvojno zagato je Inglehart izrazil z besedami, da "noben trend razvoja ne gre za vedno v isto smer".

Vrednotno usmerjenost Slovencev in Slovencev, kot jo nakazujejo analize in rezultati raziskav SJM, opravljenih v času 2004–2009, ilustrira vrsta tekstov, objavljenih v knjigi "Pogledi na reforme" (Toš, 2006), med njimi tekst Vrednote državljanov in reforme vlade (Rus/Toš, 2006). Avtorja opozarjata na simbiozo med egalitarizmom in liberalizmom. Kaže se, da egalitarizem v slovenski populaciji ne usiha; zdi se, da gre za tip "konzervativnega egalitarizma", ki lahko zavre sleherno reformo, saj je tistih, ki so proti socialni diferenciaciji, dobra polovica in le ena petina takih, ki pristajajo na socialno diferenciacijo kot nujno spremljevalko razvoja". Avtorja opozarjata, da gre pri tem za izrazito homogena stališča, ki prevladajo pri vseh sociodemografskih skupinah, tudi pri najmlajših, visoko izobraženih, pripadnikih zgornjih socialnih slojev, in celo pri tistih, ki se sami opredeljujejo za desno politično opcijo. Uveljavljanje ekonomskega liberalizma na račun socialne diferenciacije je potemtakem v neposrednem nasprotju s stališči državljanov. Isti problematiki je posvečen tudi sestavek Vrednote in reforme (Malnar, 2006), ki skozi analizo pogledov na družbene neenakosti, socialno vlogo države, odnos do dela in nagrajevanja, odnos do podjetništva in socialno-ekonomskih tveganj v sklepu ugotavlja, da vrednot kot splošnih konceptov ni mogoče povsem neposredno povezovati s specifičnimi reformnimi ukrepi, pač pa gre lahko predvsem za primerjavo (ne)skladnosti obeh vrst strateških orientacij ... ter da so vrednote reform na nekaterih točkah (meritokratizem, razvojnost, povečana avtonomija) komplementarne, na nekaterih pa prej kontrakturne obstoječim vrednotam (povečanje tveganja, povečanje neenakosti).

Načeloma sicer ni mogoče trditi, da javnost ni pripravljena sprejeti argumenta odložene koristi, še zlasti, če so razmere očitno krizne ... Kot pozitiven razvoj v izražanju stališč in vrednotenju analiza poudarja rast pomena in moči sindikatov, ki oblikujejo in zastopajo interese najšibkejših skupin zaposlenih in se vzpostavljajo kot nov nosilec zaupanja v okolju povečanih tveganj itd. V sestavku Vrednote in volitve (Bernik et al, 2006) avtorji raziskujejo fenomen egalitarizma in demokratične naravnosti ter pri tem ugotovijo, da med egalitaristično in avtoritarno vrednotno naravnostjo ni nujne povezanosti. Več iz te analize v prispevku Rus/Toš – v nadaljevanju. Očitno je, da večina privržencev egalitarizma v Sloveniji meni, da je družbene neenakosti mogoče obvladovati in zmanjševati z demokratičnimi sredstvi. Naklonjenost demokratičnim političnim načelom pa ne izključuje dokaj visoke kritičnosti do delovanja političnega in ekonomskega sistema. Ugotavljajo še, da je dodaten dokaz, da je v Sloveniji v novih družbenih okoliščinah egalitarizem izgubil avtoritarne podtone tudi v vrednotenju enakosti in svobode. V zadnjem desetletju se je pri odgovorih na vprašanje, ali anketiranci bolj cenijo enakost ali svobodo, tehtnica rahlo nagnila v prid svobode. To kaže, da se je egalitaristična vrednotna orientacija, ki so jo nekateri šteli za značilnost socialistične družbe, sicer ohranila v novih okoliščinah, vendar brez težav sobiva s podporo demokratičnim načelom in sprejemanjem temeljnih značilnosti tržne ekonomije. Ne glede na njegovo prilagojenost novim razmeram pa egalitarizem še vedno pomeni visoko občutljivost za družbeno razlikovanje, še zlasti za neenakost na ekonomskem področju. Ta občutljivost vključuje tudi nenaklonjenost do ekonomske in politične elite in prepričanje, da so ekonomski in politični privilegiji pogosto pridobljeni po nelegalnih ali vsaj moralno spornih poteh. Poleg tega je egalitarizem pogosto povezan s predstavo, da znaten del slovenskega prebivalstva živi v revščini. Vendar pa le nezaten del anketirancev uvršča sebe med revne.

Večina raziskav SJM, opravljenih v tem obdobju, se je ukvarjala tudi z razumevanjem poteka demokratične institucionalizacije, oblikovanjem odnosa do političnih strank, političnih in civilnodružbenih institucij itd. Glede na visoka vstopna pričakovanja volilnega telesa ob izmenjavi nosilcev politične oblasti leta 2004 in prve pozitivne odzive je nastal vtis, da bo oživelo razmerje med elektoratom in nosilci sistema. To je nakazal tudi hipen dvig zaupanja in povečana podpora vladi, več "zadovoljstva z demokracijo", visoka podpora vladajoči stranki ipd. Kasnejše raziskave in analiza (Toš, 2008) pa pokažejo, da je šlo zgolj za privid, da je ta pozitivni vzgib zamrl, odnos do politike na sploh, do strank in državnih institucij pa se je kritično izostril. Če izhajamo iz Almond/Verbove (1963) predpostavke, da je izražanje zaupanja pomembno za ugotavljanje legitimnosti sistema, je obrat v izražanju in padec zaupanja v zadnjem obdobju (2006–2008) mogoče interpretirati kot upadanje legitimnosti sistema. Nizko izraženo zaupanje določujoče zamejuje in omejuje druge oblike participatornega delovanja državljanov in izvajanjem nadzornih vlog nosilcev oblasti. Procesi političnega odločanja tako zgubljajo svojo široko demokratično bazo in so preneseni v roke maloštevilnih profesionaliziranih političnih upravljavcev. V takšnih razmerah ostajajo politične stranke pravzaprav v lasti ozkih gremijev – in v svoji sprevrženi vlogi. Njihovo delovanje pri ljudeh ne vzbuja zaupanja. Ob zmanjšanju zaupanja v politične institucije je v danih razmerah v Sloveniji posebej pomembno visoko zaupanje v institucije civilne družbe.

Zmanjšanje oz. spodnašanje zaupanja v ustanove sistema na sploh in še posebej v politične ustanove, kaže na prevladujoče kritično ocenjevanje tega sektorja. Če bi se prevladujoča kritičnost političnih institucij izrazila tudi v prevladujoči kritičnosti civilnodružbenih institucij, bi se to lahko kazalo v notranjem neravnovesju v družbeni zgradbi, kar bi vplivalo na legitimnost sistema kot celote (Toš, 2009). Pa to vendarle ni verjetno, saj se nezaupanje v politični sektor in torej nezadovoljstvo z nosilci politične oblasti in strankami lahko izrazi skozi vsakokratno volilno preizkušnjo, ki legitimizira obstoječe nosilce ali pa zadolži nove nosilce. In pred to dilemo stoji volilno telo v parlamentarnih sistemih – in tudi v Sloveniji. To dilemo je volilno telo na volitvah 2008 rešilo z odpoklicem nosilcev izvršilne oblasti (desnih strank) in postavitvijo nove (leve, socialdemokratsko-liberalne) vlade. Dodamo lahko, da obdobje po letu 2004, kot je prikazano na osnovi raziskav SJM iz tega časa, še ni končano in da je le izsek potekajočih socialno-ekonomskih in kulturno-političnih procesov, ki ob že opravljenih in bodočih raziskavah terjajo poglobljeno analizo. Še posebej, ker konec tega obdobja (2008–2009) označijo: globalna finančna, gospodarska in družbena kriza ter iskanje poti za izhod in njihovo obvladovanje – tudi v Sloveniji.

Seveda Slovenija pri tem ni izvzeta. Globalna finančna in gospodarska kriza (v svetu in pri nas) močno prizadene vsa (finančno, gospodarsko in vsa družbena) področja in sili k tehnološkemu, ekonomskemu in posledično tudi socialnemu prestrukturiranju. Ob tem se v celoti izrazi kriza neoliberalnih konceptov in načinov vladanja, torej kriza vrednot socialne in pravne države. Država (in njeni pooblaščenca) je dopuščala in celo spodbujala grabež družbenega, državnega, pa tudi zasebnega premoženja in njegovo kopičenje v rokah maloštevilnih posameznikov in skupin ter posledično potisnila slovensko družbo v grobo razslojenost. Sloji, ki v tržni menjavi nastopajo le s svojim osebnim fizičnim ali umskim delom, so potisnjeni na socialno dno, "v brezdelje", brezposelnost, celo v revščino. Gre torej za stek svetovnih, globalnih in domačih, avtohtonih okoliščin, ki poganjajo tudi slovensko gospodarstvo in družbo kot celoto v krizo in skozi njo. Potres, ki ga kriza povzroča, zadene celotno družbeno zgradbo, razmerja med sektorji in področji, med družbenimi sloji in skupinami ter neposredno posega v družino in posameznika. Propadajo podjetja, povečuje se delež brezposelnih, znižujejo se dohodki zaposlenih, povečuje se splošen občutek ogroženosti, upada dotok sredstev v socialne sklade (za zdravstvo, izobraževanje, pokojnine) itd. Skratka, po desetletju razvoja, v relativni blaginji in nenehnem vstopnem vzponu in rasti, Slovenija doživlja učinke globalne krize in recesije, ki je sama ne zmore, ne more in ne zna obvladovati. In ljudje to opazijo in kritično vrednotijo. Prevladujeta negotovost in nezadovoljstvo.

V takem socialnem in političnem kontekstu so potekale na pomlad 2008 Evropska raziskava vrednot (v razmerah bližajoče se recesije, vendar pred njenim izbruhom), na jesen istega leta Evropska družboslovna raziskava (po državnozbornih volitvah, nekako sočasno z izbruhom recesije), na pomlad 2009 (ko se je globalna kriza in recesija v celoti prelila v slovenski gospodarski in družbeni prostor) pa smo v okviru dvojnega projekta SJM izvedli dve tematski meritvi o neenakosti in o religioznosti (program ISSP), raziskavo stališč do varnosti, meritev v okviru mednarodne raziskave volilnih procesov (CSES) ter meritev v okviru longitudinalnega koncepta SJM, ki je zajel odzive na krizne razmere. Izobilje empiričnega gradiva, ki označuje stanje socialne in politične zavesti Slovencev in Slovenk ter njihove vrednotne orientacije, nam je doslej uspelo le pregledati, ne pa tudi podrobneje analizirati. Na tem mestu posredujemo le nekaj raziskovalčevih vtisov in prvih zaznav, ki ponazarjajo stanje duha v kriznih razmerah.

Iz teh raziskav tako lahko povzamemo, da vse več ljudi izraža občutek ogroženosti. Med okoliščinami, ki ogrožajo Slovenijo kot socialni sistem, po pogostosti navedb izstopajo brezposelnost (88 %), revščina (83 %), kriminal (82 %), uničevanje okolja (80 %), gospodarski problemi (77 %), narkomanija (76 %), razprodaja in grabež državnega premoženja (74 %) itd. Klasični viri ogrožanja, kot so vojaške grožnje s strani drugih držav (14 %), terorizem (17 %), konflikti na ozemlju nekdanje Jugoslavije (27 %) ipd., po pogostosti navedb ostajajo na obrobju. Zaznava krize je splošna, skoraj tri petine vseh vprašanih krizo občuti osebno oz. v lastni družini in nanjo reagira s spreminjanjem potrošniških in življenjskih navad. Krizo ljudje zaznavajo in občutijo predvsem kot ogroženost oz. izgubo zaposlitve, kot zmanjšanje ali kot izgubo dohodkov in plače, pa tudi kot zmanjševanje vrednosti premoženja (nepremičnin, delnic ipd.). Država in njene institucije, pa tudi politika in politične stranke na sploh, še dodatno izgublajo zaupanje med ljudmi. Izostrujejo se pričakovanja ljudi glede delovanja države in njenih učinkov. Smisel države ljudje vidijo v njeni vlogi socialnega regulatorja. Država je dolžna skrbeti za dostop do dela, zmanjševanje socialnih razlik, zagotavljanje znosnih razmer za preživetje in ustrezno socialno zaščitenost za delo nezmožnih in brezposelnih; za zagotavljanje zdravstvenega varstva in enak dostop do zdravstvenih storitev, delovanje sistema pokojninskega zavarovanja, ohranjanje in zaščito socialnega položaja zaposlenih, enak dostop mladih do izobraževanja itd. Skratka, aktualno razumevanje države, njen smisel in opravičilo za njen obstoj v večinskih predstavah ljudi, je njena socialno regulacijska vloga. Ljudje so vse bolj prepričani, da je proces privatizacije ter razgrabljanja nekdanjega družbenega oz. državnega premoženja pregloboko zarezal v socialna razmerja, da je bila država v obvladovanju in omejevanju kapitalističnih interesov nemočna. Nereguliranost (kapitalsko) tržnih razmerij in zaznavanje (neugodnih, nesprejemljivih) posledic za položaj posameznika, skupin in slojev, ki živijo le od lastnega (fizičnega, intelektualnega) dela, nujno sprožata prevrednotenje oz. vrednotne obrate v gledanju na zasebno lastnino, na socialne učinke kapitala, na koncept socialnih pravic in posledično na vrednotenje socializma in kapitalizma.

Če se je v obdobju zgodnje tranzicije, po obratu in osamosvojitvi, zdelo, da so zasebna lastnina, kapital in kapitalistični sistem pridobi(va)li legitimnost, se je s časom – in še posebej v aktualnih kriznih razmerah, ta predstava zameglila in celo zaobrnila. Zgodil se je ponoven vrednotni obrat. Še pred sprejetjem slovenske ustave (1991) smo Slovenci v kapitalizmu videli sistem, ki sicer temelji na konfliktnosti, neenakosti in sebičnosti, ki pa družbo vodi v blaginjo, napredek, načrtovanje in učinkovitost. Zdelo se je, da v vrednotenju ljudi v primerjavi s socializmom kapitalizem prednjači in tako predstavlja perspektivno smer razvoja družbe. Res je tudi, da je bil ob obratu dosežen nacionalni konsenz (predvsem in le) glede osamosvojitve, ne pa tudi glede temeljev in narave novega (kapitalističnega) sistema. Druga meritev, deset let po tem (1999), je že nakazovala smer vrednotnega obrata, ta pa se v celoti potrdi s tretjo meritvijo, še deset let kasneje (2009). Pri prikazu tega vrednotnega obrata se omejujemo na pojme: svoboda, blaginja, pravičnost in napredek. Glede na stopnjo svobodnosti ljudje obeh sistemov (kapitalističnega, socialističnega) vseskozi ne razločujejo izostreno. In vendarle se je na izhodišču zdelo, da kapitalizem veže nase več (predstav) svobode, ob zaključni meritvi pa, da je socializem (v predstavah ljudi) bolj svoboden kot kapitalizem. Blaginja je bila na izhodišču (1991) promocijska postavka kapitalizma; te lastnosti ljudje socializmu skoraj niso pripisovali, niso priznali. Ob zadnji meritvi (2009) pa je blaginji pripisana lastnost socializma, kapitalizem pa se je kot nosilec blaginje (v zavesti ljudi) povsem izgubil. Glede pravičnosti sicer ni prišlo do vrednotnega obrata, se pa je vseskozi prevladujoča predstava o tem, da je socializem pravičen sistem, močno okrepila; kapitalizem je v predstavah ljudi še dodatno (povsem) izgubil atribut pravičnosti. Le v zvezi z napredkom velja, da ga ljudje še vedno v večji meri pripisujejo kapitalističnemu kot socialističnemu sistemu. Ta predstava se še vedno ohranja, čeprav je skozi čas oslabela, vidneje pa se je okrepila povezava med napredkom in socializmom.

V razumevanju kapitalističnega in socialističnega sistema je torej v preseku 1991–2009 viden vrednotni obrat na dimenzijah svoboda, blaginja in pravičnost. Kapitalistični sistem, ki se je na začetku tranzicije zdel legitimen, je po dvajsetletju svojega delovanja, torej "izkustveno ovrednoten", izgubil svojo družbeno legitimnost. Ali so to morda zgolj nostalgичne refleksije in ideološke usedline v zavesti?

V razmerah družbene krize se ponovno odpira vprašanje izbire ciljev in sistema, tudi vprašanje t. i. "tretje poti" itd. Kakšna je lastna ali posredovana izkušnja ljudi iz polpreteklosti, kakšne so njihove zaznave preteklega dvajsetletnega obdobja, ki ga domnevno označuje delovanje socialno-tržnega sistema – in končno, kakšna so njihova stremljenja, predstave, cilji za vnaprej? Gre za vprašanje, katere temeljne vrednote naj usmerjajo razvoj in naj bodo vgrajene v družbeno zgradbo, v družbeni sistem in v odnose med ljudmi. Vrednote so v bistvu ciljne usmeritve, ki pojasnjujejo, kaj je zaželeno in kaj manj zaželeno, kaj je pravično in kaj nepravično. Vrednote naj torej oblikujejo politiko, če gre za demokratičen družbeni sistem, demokratično družbo. In če torej v neki družbi prevladujejo težnje k enakosti in k avtonomiji posameznikov, potem tak vrednotni sistem opravičuje vlaganje države v blaginjo posameznika (Schwartz, 2007). Velja tudi nasprotno. Če obstaja družba, kjer so te vrednote razmeroma pomembne, država pa ne vlaga v blaginjo posameznika, se bodo znotraj te družbe pojavili konflikti. Večina posameznikov ima v tem primeru drugačen 49 vrednotni sistem, kot naj bi ga uresničevala država, zato večina državljanov njenih ukrepov ne razume kot pravičnih, njeno delovanje pa vrednoti kot kritično ali ga celo zavrača.

V razmerah družbene krize se ponovno odpira vprašanje izbire ciljev in sistema, tudi vprašanje t. i. "tretje poti" itd. Kakšna je lastna ali posredovana izkušnja ljudi iz polpreteklosti, kakšne so njihove zaznave preteklega dvajsetletnega obdobja, ki ga domnevno označuje delovanje socialno-tržnega sistema – in končno, kakšna so njihova stremjenja, predstave, cilji za vnaprej? Gre za vprašanje, katere temeljne vrednote naj usmerjajo razvoj in naj bodo vgrajene v družbeno zgradbo, v družbeni sistem in v odnose med ljudmi. Vrednote so v bistvu ciljne usmeritve, ki pojasnjujejo, kaj je zaželeno in kaj manj zaželeno, kaj je pravično in kaj nepravično. Vrednote naj torej oblikujejo politiko, če gre za demokratičen družbeni sistem, demokratično družbo. In če torej v neki družbi prevladujejo težnje k enakosti in k avtonomiji posameznikov, potem tak vrednotni sistem opravičuje vlaganje države v blaginjo posameznika (Schwartz, 2007). Velja tudi nasprotno. Če obstaja družba, kjer so te vrednote razmeroma pomembne, država pa ne vlaga v blaginjo posameznika, se bodo znotraj te družbe pojavili konflikti. Večina posameznikov ima v tem primeru drugačen vrednotni sistem, kot naj bi ga uresničevala država, zato večina državljanov njenih ukrepov ne razume kot pravičnih, njeno delovanje pa vrednoti kot kritično ali ga celo zavrača.

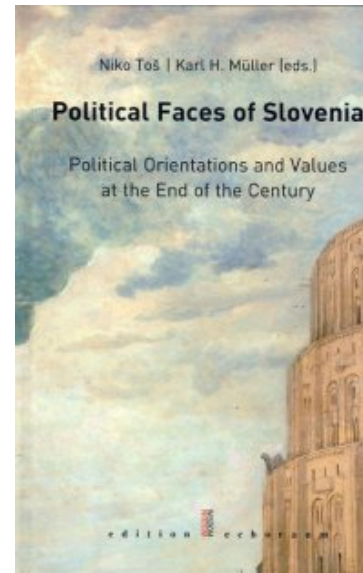
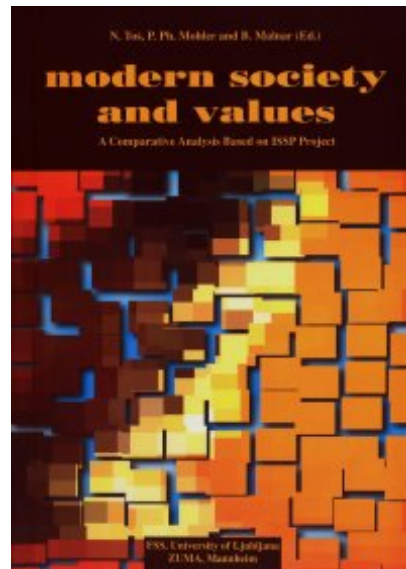
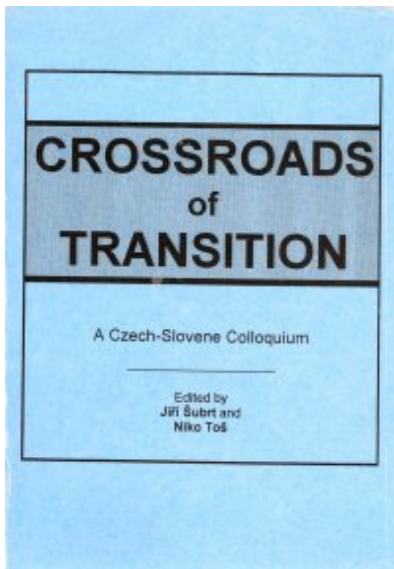
Ne gre torej za nostalgичne refleksije in ideološke usedline, temveč prej za – še vedno, ponovno in izrazito – odprto vprašanje modela družbe in osnovnih ciljev družbenega razvoja. Gre torej za vprašanje skupnega, vrednotno skladnega družbenega razvojnega projekta. Ali lahko pričakujemo, da bo glede ključnih ciljev razvoja in vrednotnih izhodišč za delovanje sistema prevladalo soglasje? Še več neskladja kot dosednji spontan in nereflektiran razvoj je v slovenski družbeni vrednotni prostor vnesel neoliberalni koncept družbenega in gospodarskega razvoja (Vlada RS, 2005; Toš, 2006), ki je v razmere relativne blaginje in neizostrenih socialnih razmerij vnesel koncept razgradnje socialne države in povečevanja socialnih razlik. Težnja k večji enakosti je v temelju vrednotnega sistema sodobnega Evropejca in še posebej izrazito sodobnega Slovenca in Slovenke. Hkrati pa se ljudje zavedajo protislovnosti svojih zahtev in pričakovanj, ki izhajajo iz take vrednotne opredelitve. Vsi oz. velika večina njih terja od države, da zagotovi primerno zdravstveno oskrbo za bolne (91 %), da zagotovi primeren življenjski standard za starejše (92 %), da zagotovi otroško varstvo zaposlenih staršev (88 %), da zagotovi zaposlitev vsakomur, ki to želi in zmore (73 %), primeren življenjski standard za brezposelne (67 %), itd. itd. Hkrati pa se ljudje zavedajo, da visok "socialni standard" pomeni veliko breme za gospodarstvo (34 %), velik strošek za podjetja (34 %), da bi država morala zmanjševati davke (26 %) itd., pa tudi, da previsoka socialna zaščitenost pri ljudeh vzbuja lenobo, da si vsi brezposelni ne prizadevajo dovolj, da bi našli zaposlitev, itd. Ob zahtevah po ohranitvi ravni socialnega standarda ljudje davke vendarle čutijo kot breme. Skladno s prevladujočo egalitarno normo pa hkrati menijo, da davki preveč obremenjujejo tiste z nizkimi dohodki in premalo one z visokimi dohodki. Znotraj danega vrednotnega okvira je ideja o progresivnem obdavčenju dohodkov močno podprta.

2. del

Program SJM 1991 - 2013

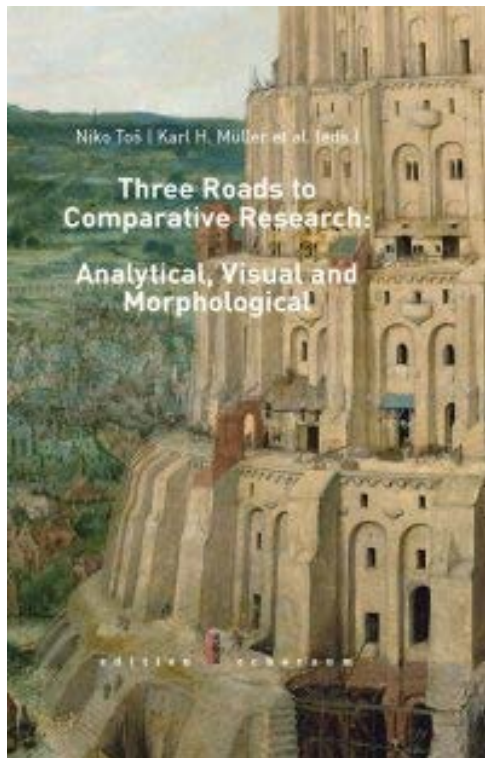
vkjučevanje v mednarodne primerjalne projekte

- ISSP (1991 -), Mednarodna družboslovna raziskava
- EVS (1991 -), Evropska raziskava vrednot
- WVS (1991 -), Svetovna raziskava vrednot
- ESS (2000 -), Evropska družboslovna raziskava
- CSES (1996 -), Svetovna volilna raziskava
- SHARE (2010 -), Evropska raziskava o zdravju, staranju in upokojevanju
- Aufbruch (1987), Religion und Kirche in Ost(Mittel)Europa
- ... in vrsto drugih mednarodnih in bilateralnih raziskav.

Projekt SJM in razvoj metodologije mednarodnega primerjalnega raziskovanja

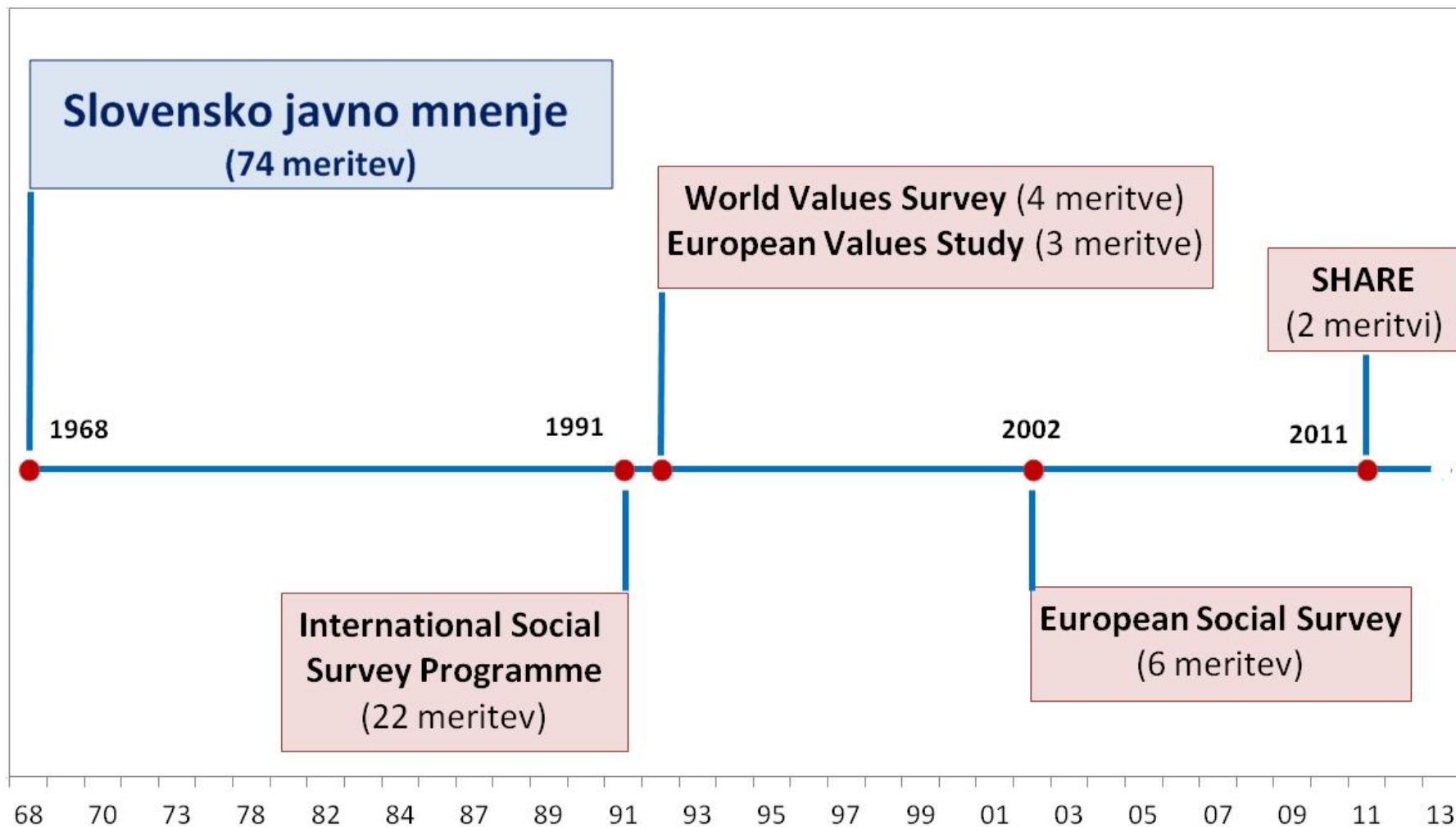
- Comparative social research. Comparative methodology, theory and practice in international social research. Posvetovanje v okviru Svetovnega združenja za sociologijo (ISA) ob sodelovanju FSPN Ljubljana 1990

Dokumenti SJM: Vrednote v prehodu I-VII

46 let raziskave Slovensko javno mnenje

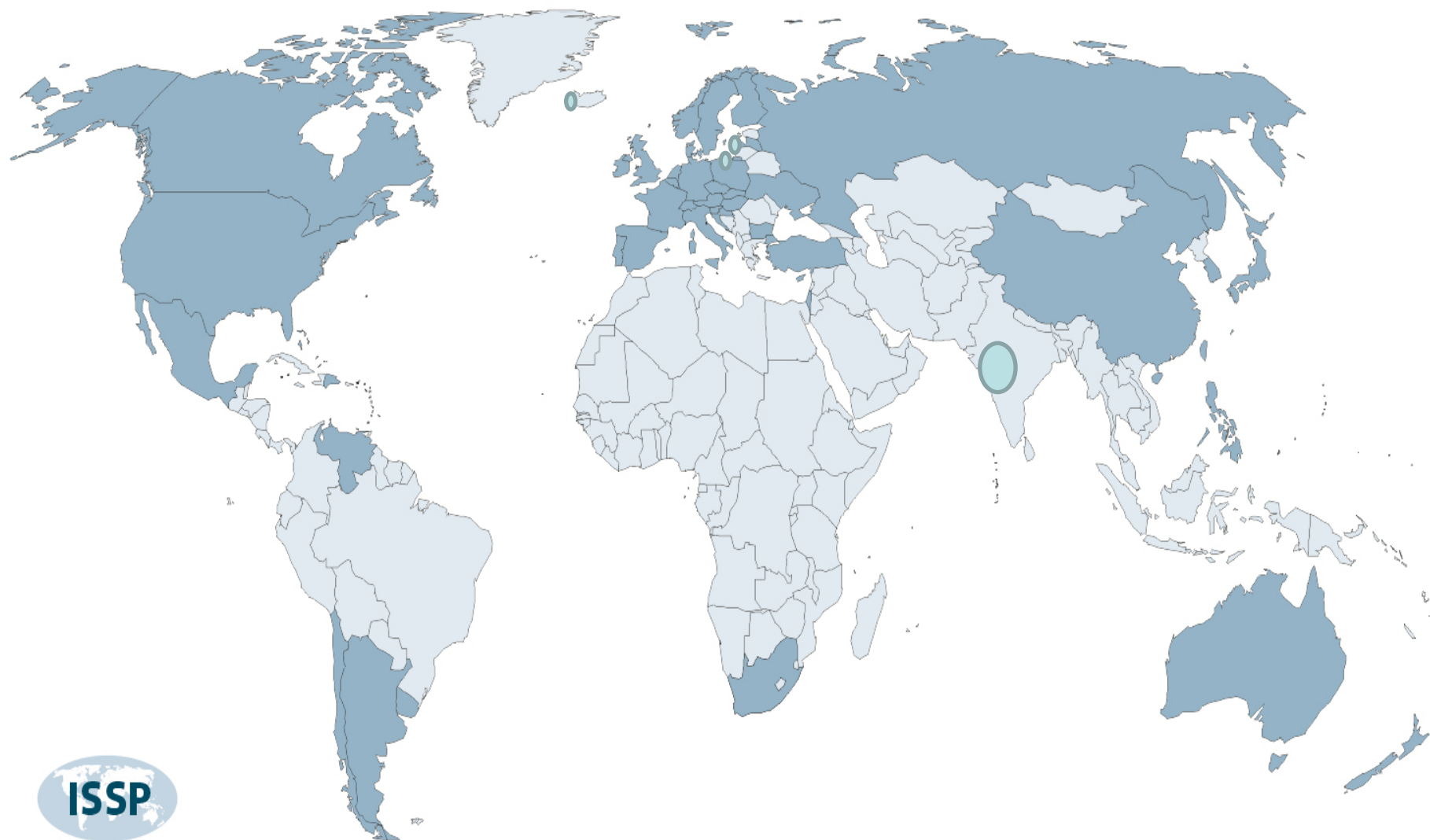

**Mednarodna družboslovna raziskava
(1990 – 2013)**

www.issp.org

- začetek programa v sredini 80-ih let prejšnjega stoletja – prve (ustanovne) članice so bile raziskovalne ustanove iz *Velike Britanije, ZDA, Z. Nemčije in Avstralije*
- namen:
 - skupno oblikovanje in razvijanje kratkih modulov vprašanj o pomembnih družboslovnih temah
 - redno (letno) izvajanje teh modulov v okviru rednih nacionalnih splošnih družboslovnih anket (ali posebej)
 - hkratna izvedba izčrpnega skupnega jedra demografskih spremenljivk (t.i. “background variables”)
 - omogočiti družboslovcem kar najhitrejši dostop do teh podatkov
- danes so v program vključene raziskovalne ustanove iz 48 držav (Slovenija s CJMMK od leta 1990 dalje)

International Social Survey Programme 2008

Tematski bloki raziskav ISSP 1985 – 2014

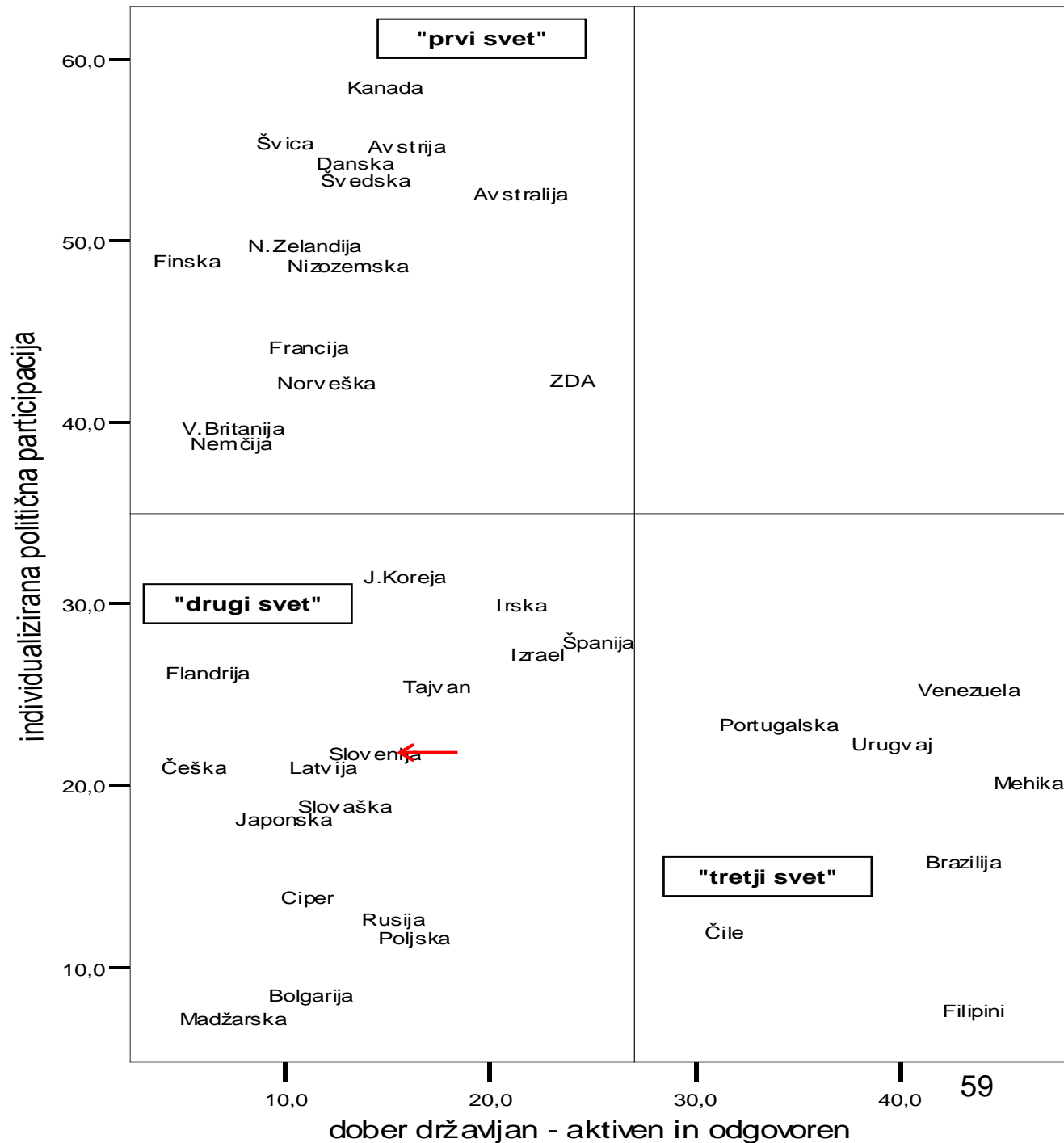
- Role of Government (1985, 1990, 1996, 2006)
- Social Networks and Support Systems (1986, 2001)
- Social Inequality (1987, 1992, 1999, 2009)
- Family and Changing Gender Roles (1988, 1994, 2002, 2012)
- Work Orientations (1989, 1997, 2005)
- Religion (1991, 1998, 2008)
- Environment (1993, 2000, 2010)
- National Identity (1995, 2003, 2013)
- Citizenship (2004, 2014)
- Leisure and Sport (2007)
- Health & health system (2011)

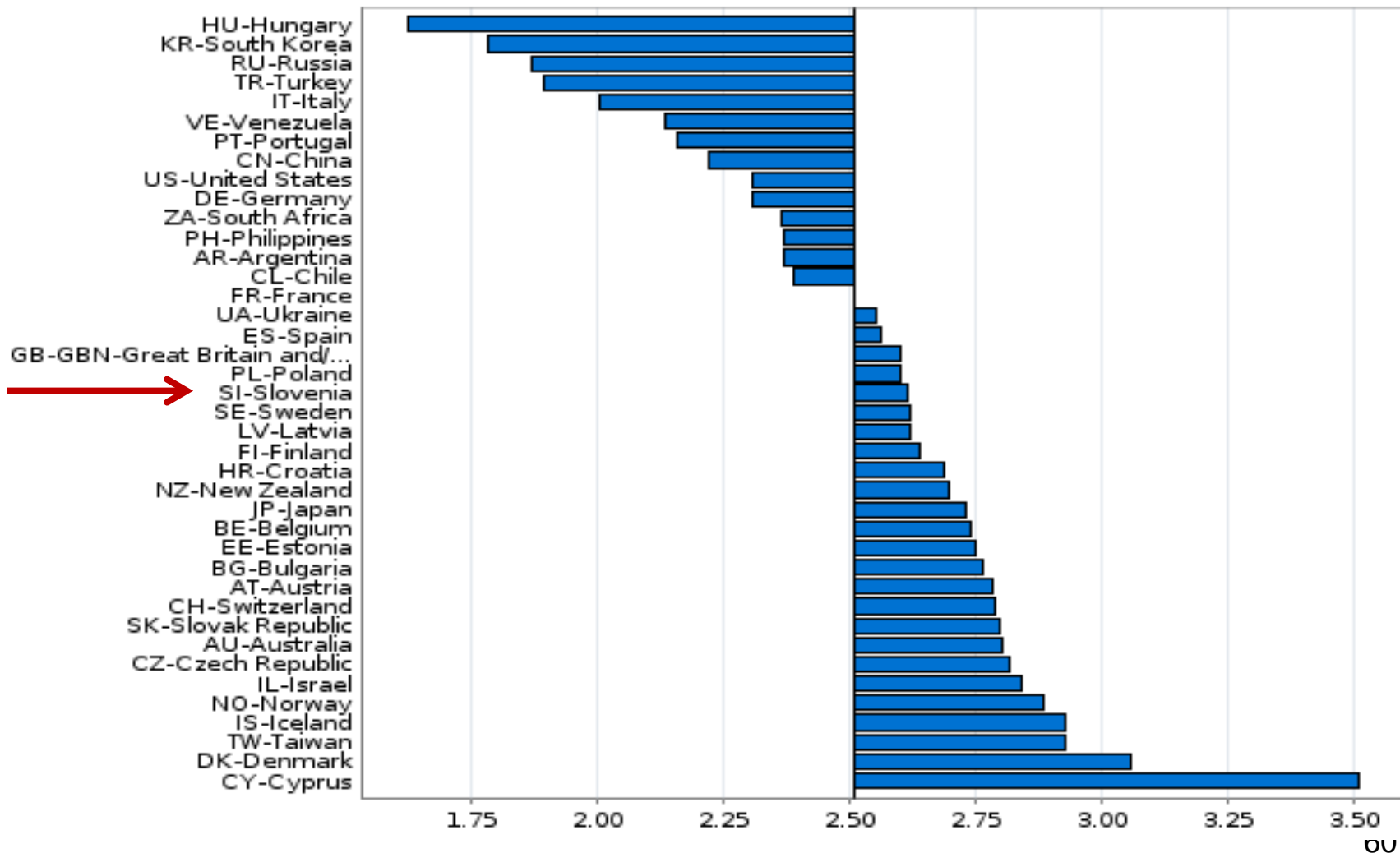
Izbrani prikazi rezultatov ISSP: Državlanske vrednote in participacija (ISSP 2004)

Države glede na *podporo "normativnemu" konceptu dobrega državljana* (aktiven in odgovoren) in *individualno politično participacijo* (v %; ISSP 2004)

(Deželan, Fink-Hafner, Hafner-Fink, Uhan. 2007. *Državljanstvo brez meja?* Ljubljana: Založba FDV)

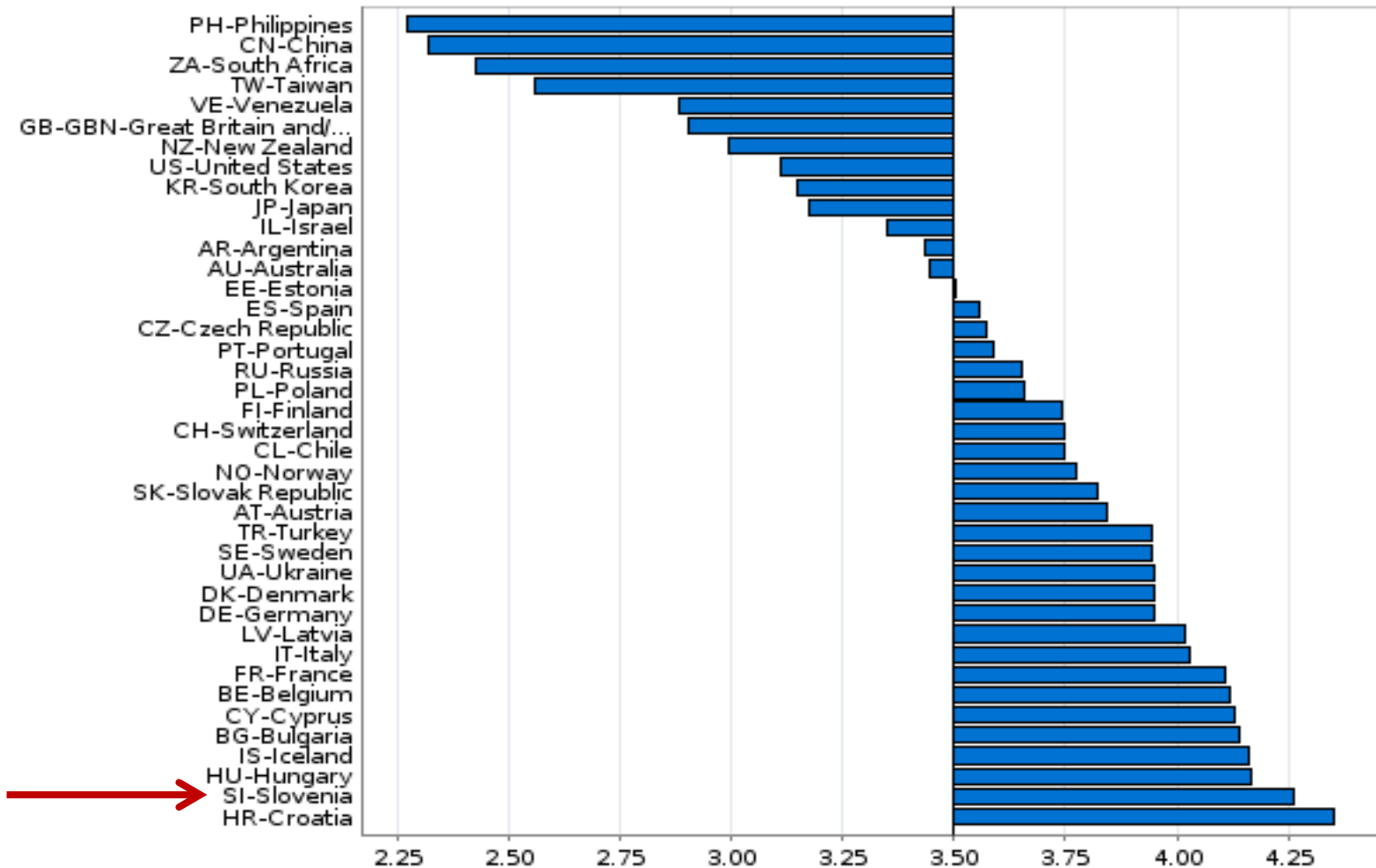
Konflikti med revnimi in bogatimi (povprečje: 1 – zelo močni 4 – ni konfliktov)
vir: ZACAT-Gesis (Nesstar)

Primer: ISSP 2009 (stališča o neenakostih)

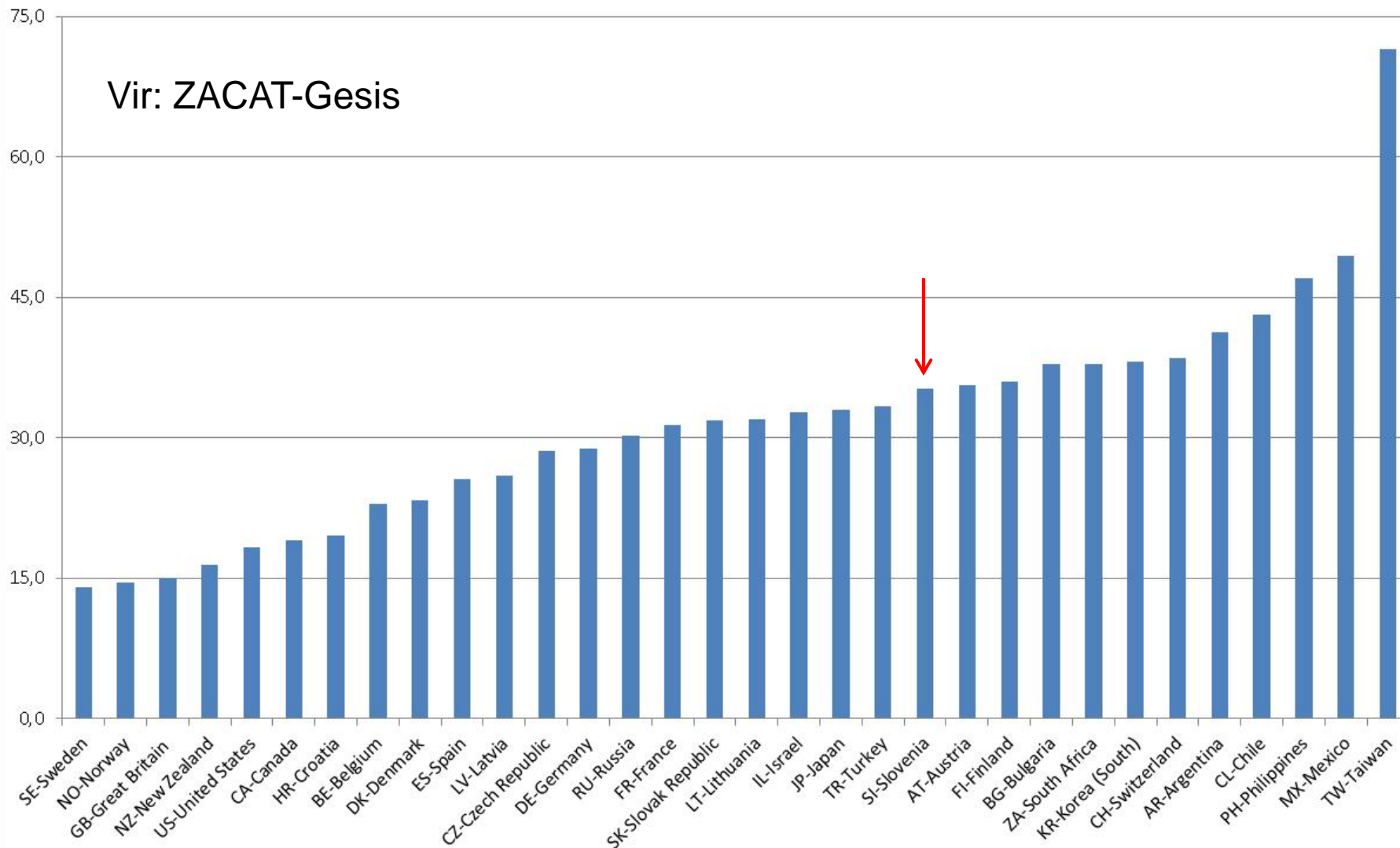
Ali je pravično ali ni pravično, da si ljudje z višjimi dohodki lahko zagotovijo boljšo zdravstveno oskrbo? (povprečje: 1 – zelo pravično 5 – zelo nepravično)

vir: ZACAT-Gesis (Nesstar)

ekonomska rast škoduje okolju (% , ISSP 2010)

Vir: ZACAT-Gesis

European *Values* Study

Evropska raziskava vrednot
PROJEKT SJM 1992, 1999, 2008
<http://www.europeanvalues.nl>

World Value Survey
Svetovna raziskava vrednot

PROJEKT SJM 1992, 1995, 1999, 2005,
2011

<http://www.worldvaluessurvey.org/>

Značilnosti projekta EVS

- Mednarodni in longitudinalni raziskovalni projekt, pobudo zanj je dala pred 35 leti skupina sociologov s Tilburške univerze.
- Cilj je merjenje ključnih vrednot in ravnanj v evropskih družbah.
- Eden najpogosteje uporabljenih virov mednarodno primerljivih indikatorjev družbenega razvoja.
- V zadnji meritvi (2008) je sodelovalo 45 držav.
- Slovenija je v raziskavi zastopana od leta 1991 dalje.

Metodologija in standardi kakovosti

- Mednarodna primerljivost - 'centralno' določena pravila izvedbe, enoten vprašalnik in spremljevalni dokumenti.
- Visoka kakovost vseh vidikov izvedbe, ki jo zagotavljajo akademske ustanove – udeleženske v projektu.
- Zasnovana kot longitudinalni mednarodni projekt, ki omogoča mednarodno in medčasovno analizo pojavov.

Tematska področja

- norme in vrednote
- religioznost
- politični sistem
- kakovost življenja
- družbene manjšine
- družina, vsakdanjost
- delo, poklic
- zdravje
- spremljanje medijev
- socialni kapital
- socialna izključenost
- življenjski dogodki
- okolje...

Cilji raziskave

- razvoj univerzitetnega izobraževanja
- izboljšanje vodenja in upravljanja (informacije o dogajanju v družbenih sistemih)
- dvig kakovosti življenja (spremljanja družbenih trendov kot povratna informacija za ukrepanje)
- zaznave demokratičnega ali anti-demokratičnega potenciala v evropskih družbah
- opozarjanja na potencialna žarišča družbenih napetosti in konfliktov
- preprečevanje nepravilnosti in neenakosti

Evropska družboslovna raziskava – ESS (2002 – 2012)

<http://www.europeansocialsurvey.org/>

Trije ključni cilji:

1. Zbiranje zanesljivih podatkov za merjenje trendov vrednot
2. Preseganje zakoreninjenih ovir pri primerljivosti podatkov mednarodnih raziskav
3. Uveljavitev zanesljivih kazalcev stališč

Valovi: 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012

Nacionalna koordinacija in izvedba: CJMMK (FDV)

Dostop do podatkov: približno eno leto po zaključku terene je dostopna mednarodna podatkovna baza (<http://ess.nsd.uib.no/>)

A - osrednji, ponavljajoči se blok vprašanj

CORE MODULE (longitudinalni del)

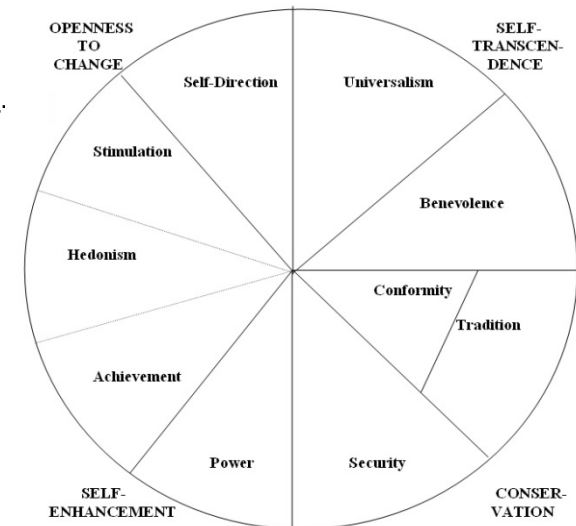
Spremenljivke...

- Koliko časa na dan gledate **televizijo**?
- Koliko časa porabite za poročila ali **oddaje s politično tematiko**?
- Ali bi rekli, da **večini ljudi lahko zaupamo**..?
- Ali menite, da bi **vas večina ljudi skušala izkoristiti**, če bi imeli priložnost...
- Ali so ljudje večinoma **pripravljeni pomagati drugim** ali pa večinoma gledajo predvsem nase?
- Kaj bi rekli, **koliko se zanimate za politiko**?
- **Zaupanje** v: parlament, sodišča, policija, politika, stranke, EU parlament, OZN
- Politična **participacija**
- Bližina političnim strankam
- **Aktivizem** in delovanje v političnih organizacijah
- Ocena **demokracije**
- **Levo desno** - samouvrstitev
- Zadovoljstvo **z življenjem**
- Zadovoljstvo s sedanjim **gospodarskim stanjem**
- Zadovoljstvo z delovanjem sedanje **slovenske vlade**
- Zadovoljstvo z delovanjem **demokracije** v Sloveniji
- Splošno stanje **šolstva**
- Splošno stanje **zdravstva**
- Vlada bi morala sprejeti ukrepe za **zmanjšanje razlik v dohodkih** med ljudmi.
- Odnos do **istospolno usmerjenih**
- Odnos do **poenotenja EU**
- Odnos do **priseljencev**, v kolikšni meri naj Slovenija dovoli priseljevanje
- **Gospodarski** vidik priseljevanja
- **Kulturni** vidik priseljevanja
- **Socialni** vidik priseljevanja
- Kako **srečni** ste?
- Kako **pogosto obiskujete prijatelje**, sorodnike ali znance?
- Kako pogosto **se udeležujete različnih družabnih srečanj**?
- Se lahko s kom pogovarjate **o intimnih stvareh**?
- **Žrtev vloma** ali napada
- Kako **varno se počutite**?
- Kako bi na splošno ocenili **vaše zdravje**?
- Ali vas ovira kakšna **kronična bolezen**?
- **Verska pripadnost**
- Kako pogosto **obiskujete verske obrede**?
- Kako pogosto **molite**?
- Ste kdaj **žrtev diskriminacije**?
- Razlogi za **diskriminacijo**
- **Državljanstvo**
- Kateri **jezik** govorite doma?
- Kje so se **rodili vaši starši**?
- SLEDI: **Obsežna demografija**, Sestava gospodinjstva, Zaposlitev

B - SCHWARTZOV MODEL

Spremenljivke...

- ..Pomembno, da ima veliko novih zamisli in da je ustvarjalen(a). Stvari rad(a) počne na izviren način.
- ..Pomembno, da je premožen(a). Imeti želi veliko denarja in dragih predmetov.
- ..Pomembno, da se vsakega na tem svetu obravnava enako. Verjame, da mora imeti vsakdo v življenju enake možnosti
- ..Pomembno, da pokaže svoje sposobnosti. Rad(a) vidi, da ljudje občudujejo to, kar počne.
- ..Pomembno, da živi v varnem okolju. Izogiba se vsemu, kar bi njegovo /njeno varnost lahko ogrozilo.
- ..Rad(a) ima presenečenja in skuša vedno početi kaj novega. Zdi se mu/ji pomembno, da v življenju počne čim več različnih stvari.
- Verjame, da bi morali ljudje narediti to, kar jim ukažejo. Meni, da bi morali ljudje spoštovati pravila ves čas, tudi takrat, ko jih nihče ne opazuje
- ..Pomembno, da posluša ljudi, ki so drugačni od njega/nje. Tudi če se z njimi ne strinja, jih še vedno poskuša razumeti.
- ..Pomembno biti spoštljiv in skromen. Ne želi vzbujati pozornosti
- ..Pomembno, da se ima dobro. Rad(a) se razvaja.
- ..Pomembno, da sam(a) odloča o tem, kaj počne. Rad(a) je svoboden(a) in neodvisen(a) od drugih.
- ..Pomembno, da pomaga ljudem okrog sebe. Hoče poskrbeti za njihovo blagostanje.
- ..Pomembno, da je zelo uspešen(a). Upa, da bodo drugi cenili njegove/ njene dosežke.
- ..Pomembno, da mu/ ji država zagotavlja varnost pred grožnjami. Želi si močno državo, ki bo lahko zaščitila svoje državljane.
- Išče pustolovščine in rad(a) tvega. Imeti želi vznemirljivo življenje.
- ..Pomembno, da se vedno spodobno obnaša. Ne želi narediti česa takega, kar bi drugi označili kot neprimerno.
- ..Pomembno, da si pridobi spoštovanje drugih.
- Rad(a) vidi, da ljudje storijo to, kar reče.
- ..pomembno, da je vdan(a) svojim prijateljem. Rad(a) se razdaja bližnjim.
- Močno je prepričan(a), da bi morali ljudje skrbeti za naravo. Skrb za okolje ima zanj(o) velik pomen.
- Tradicija je pomembna. Skuša se ravnati po ustaljenih običajih svoje družine in vere.
- Išče priložnosti, da bi se zabaval(a). Zanj(o) je pomembno, da počne stvari, v katerih uživa.

C - TEMATSKI BLOKI

ESS - Rotating Modules

(tematski bloki, v vsaki meritvi druga vsebina)

1. **Odnos do priseljencev**, imigrantov (Immigration – [ESS 2002/D](#))
2. **Državljanstvo**, vključenost in demokracija
(Citizenship, Involvement and Democracy – [ESS 2002/E](#))
3. **Stališča o zdravstvenem in socialnem varstvu**
(Opinions on Health & Care Seeking – [ESS 2004/D](#))
4. **Ekonomska morala** v Evropi: Tržna družba & državljanstvo
(Economic Morality in Europe: Market Society & Citizenship – [ESS 2004/E](#))
5. **Družina, delo in blaginja** (Family, Work and Well-being – [ESS 2004/G](#))
6. **Načrtovanje življenjske poti**: Organiziranje poteka življenja v Evropi
(The Timing of Life: The organisation of the life course in Europe – [ESS 2006/D](#))
7. **Osebna in družbena blaginja**: Kreiranje kazalcev (indikatorjev) za razvoj Evrope
(Personal & Social Well-being – [ESS 2006/E](#))

.....>

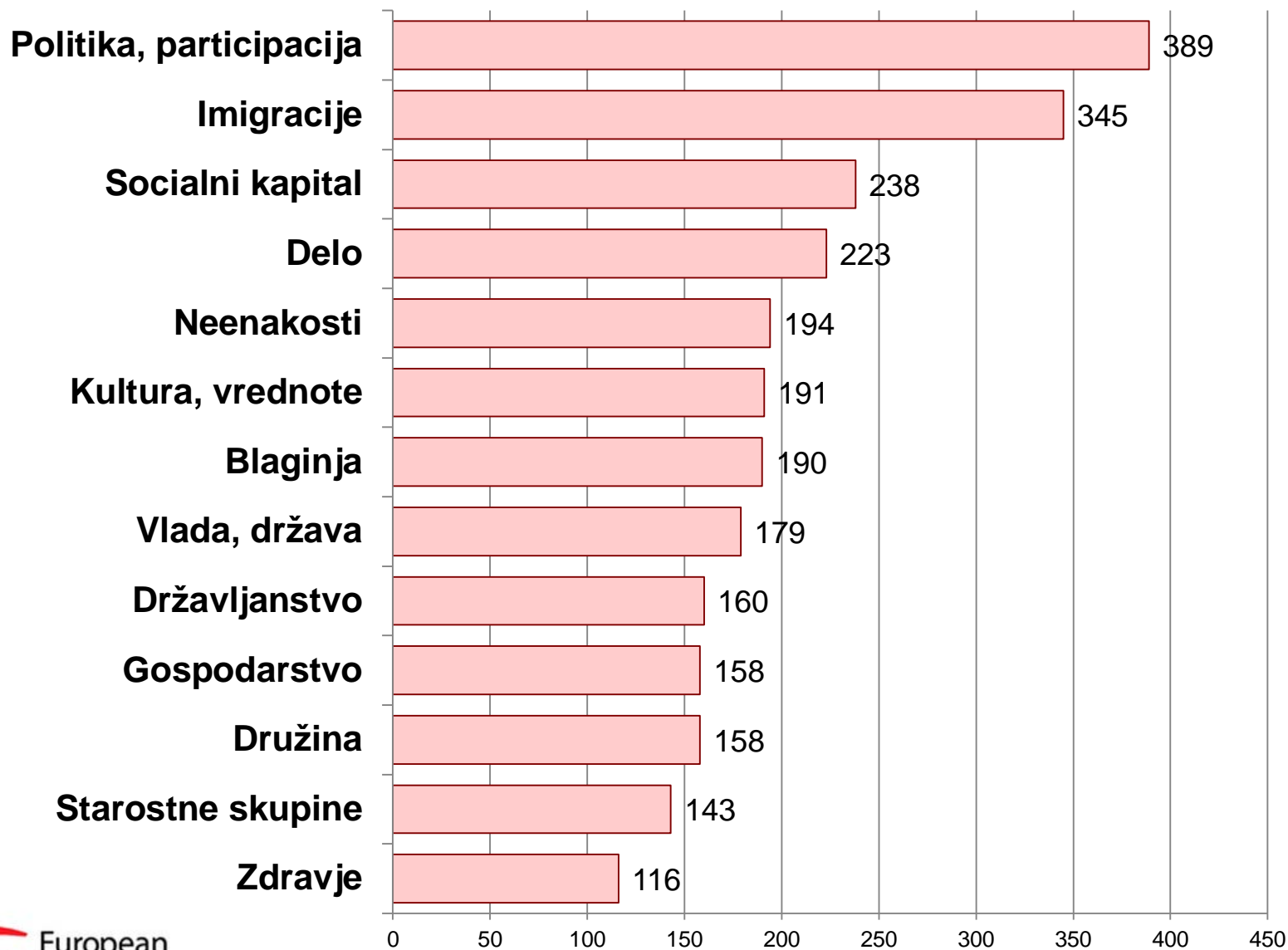
TEMATSKI BLOKI

ESS - Rotating Modules (tematski bloki, v vsaki meritvi druga vsebina)

....>

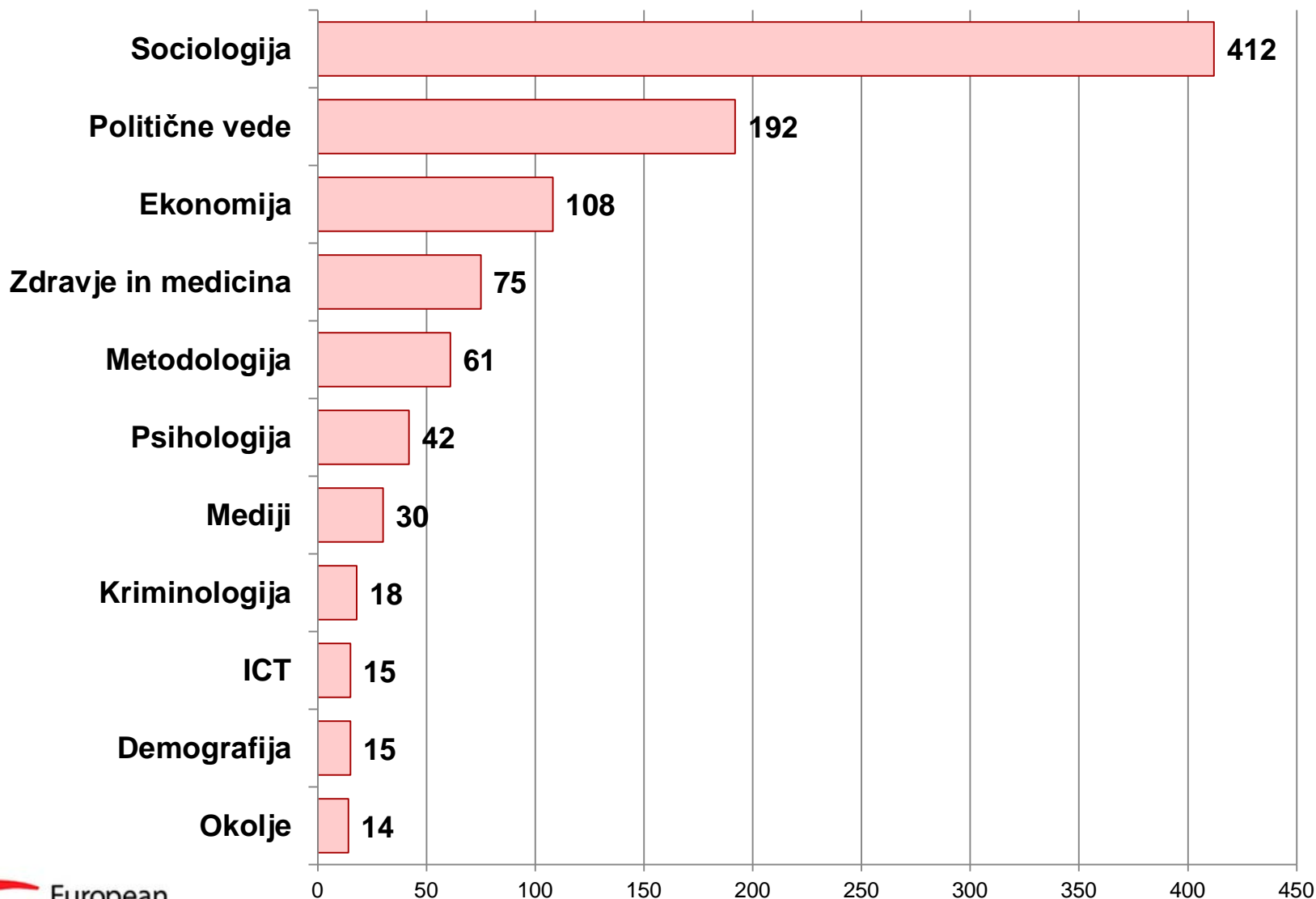
8. **Odnos do blaginje** v spreminjajoči se Evropi
(Welfare attitudes in a changing Europe – [ESS 2008/D](#))
9. **Izkušnje in odnos do staranja**
(Experiences and Expressions of Ageism – [ESS 2008/E](#))
10. **Zaupanje v policijo in sodstvo**: Evropska primerjalna analiza
(Trust in Criminal Justice: A comparative European Analysis – [ESS 2010/D](#))
11. **Delo, družina in blaginja**: Vpliv ekonomske recesije
(Work, Family and Well-being: The Implications of Economic Recession
– [ESS 2010/G](#))
12. **Osebna in družbena blaginja**
(Personal & Social Well-being – [ESS 2012/D](#) – 1. ponovite) – v pripravi
13. **Demokracija** (Democracy – [ESS 2012/E](#)) – v pripravi

Najbolj analizirane tematike *(European Social Survey)*

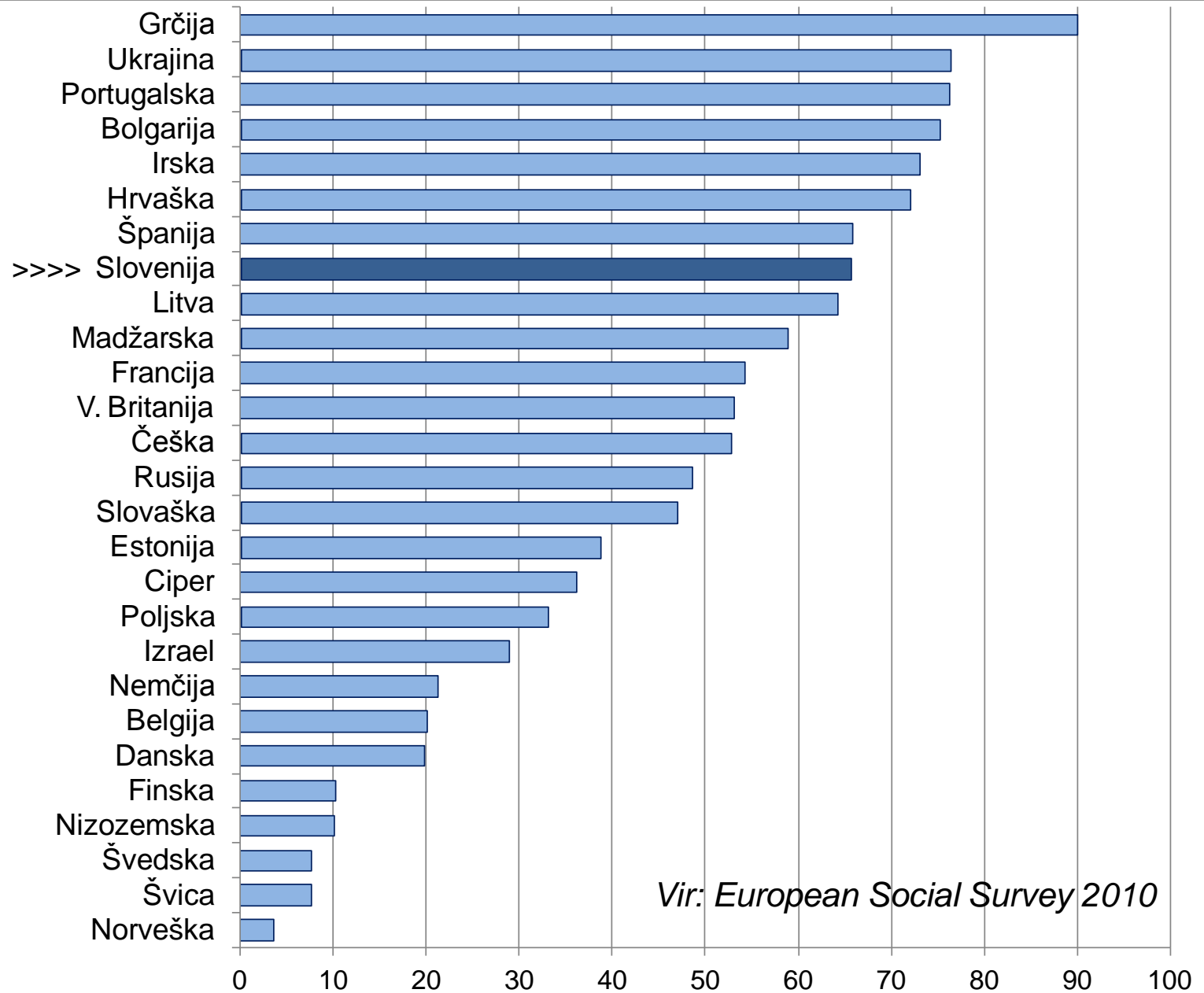
Področja akademskih publikacij na osnovi rezultatov ESS

(N=1011 publikacij)

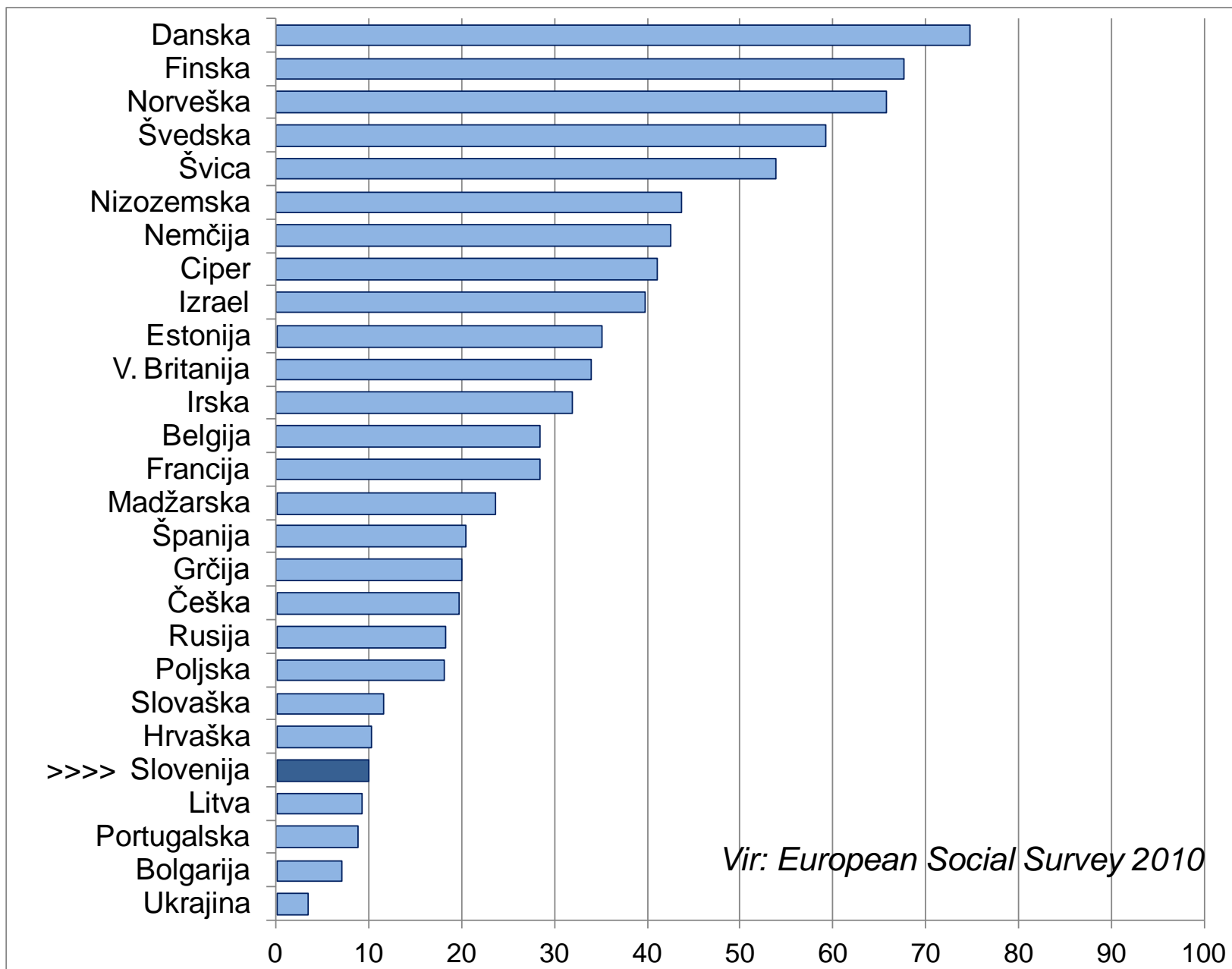
Ilustracije iz zadnje mednarodne datoteke ESS 2010

Deleži nezadovoljnih z gospodarsko situacijo

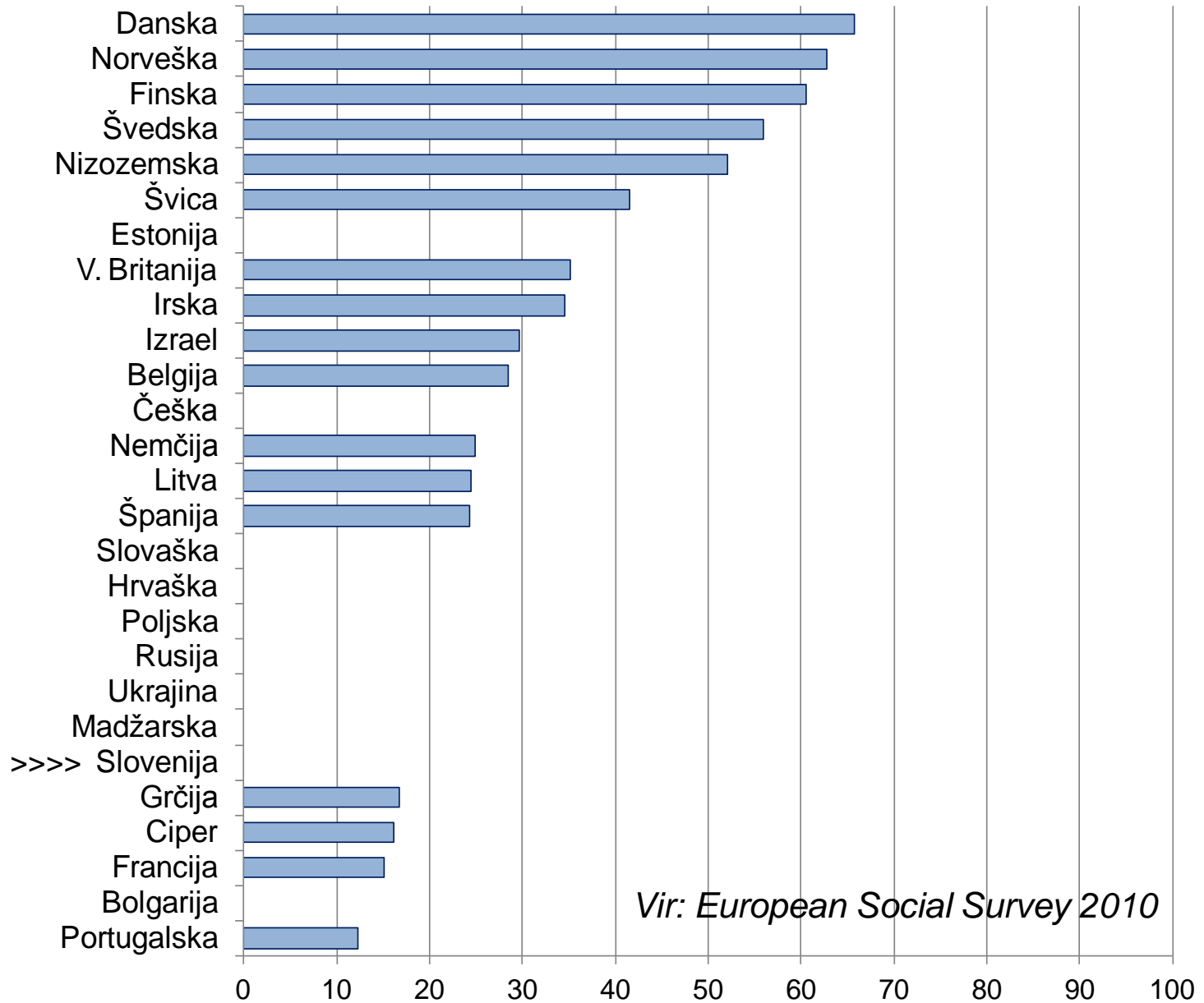
Vir: European Social Survey 2010

Deleži zaupanja v pravni sistem države

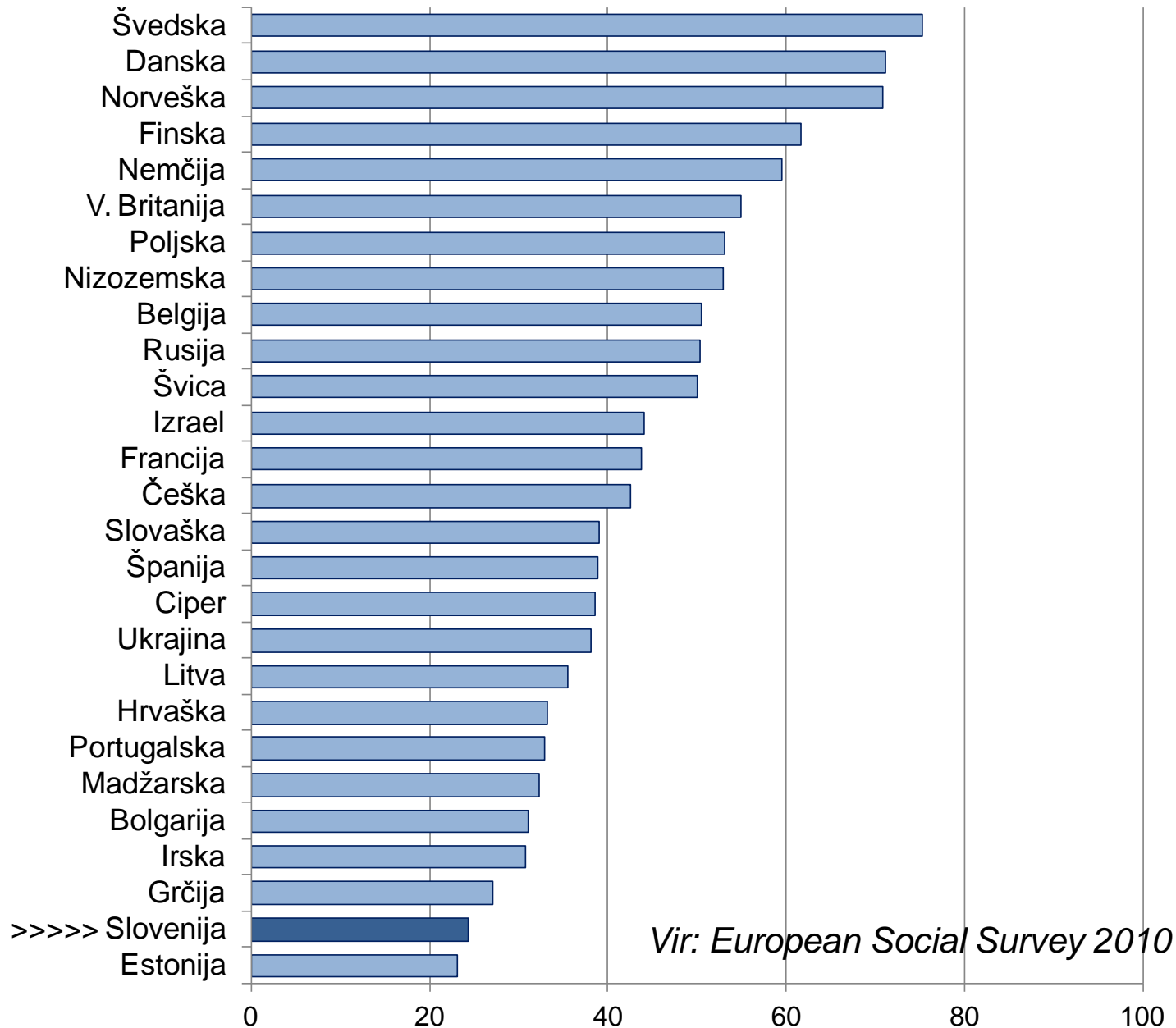
Vir: European Social Survey 2010

Deleži zaupanja soljudem

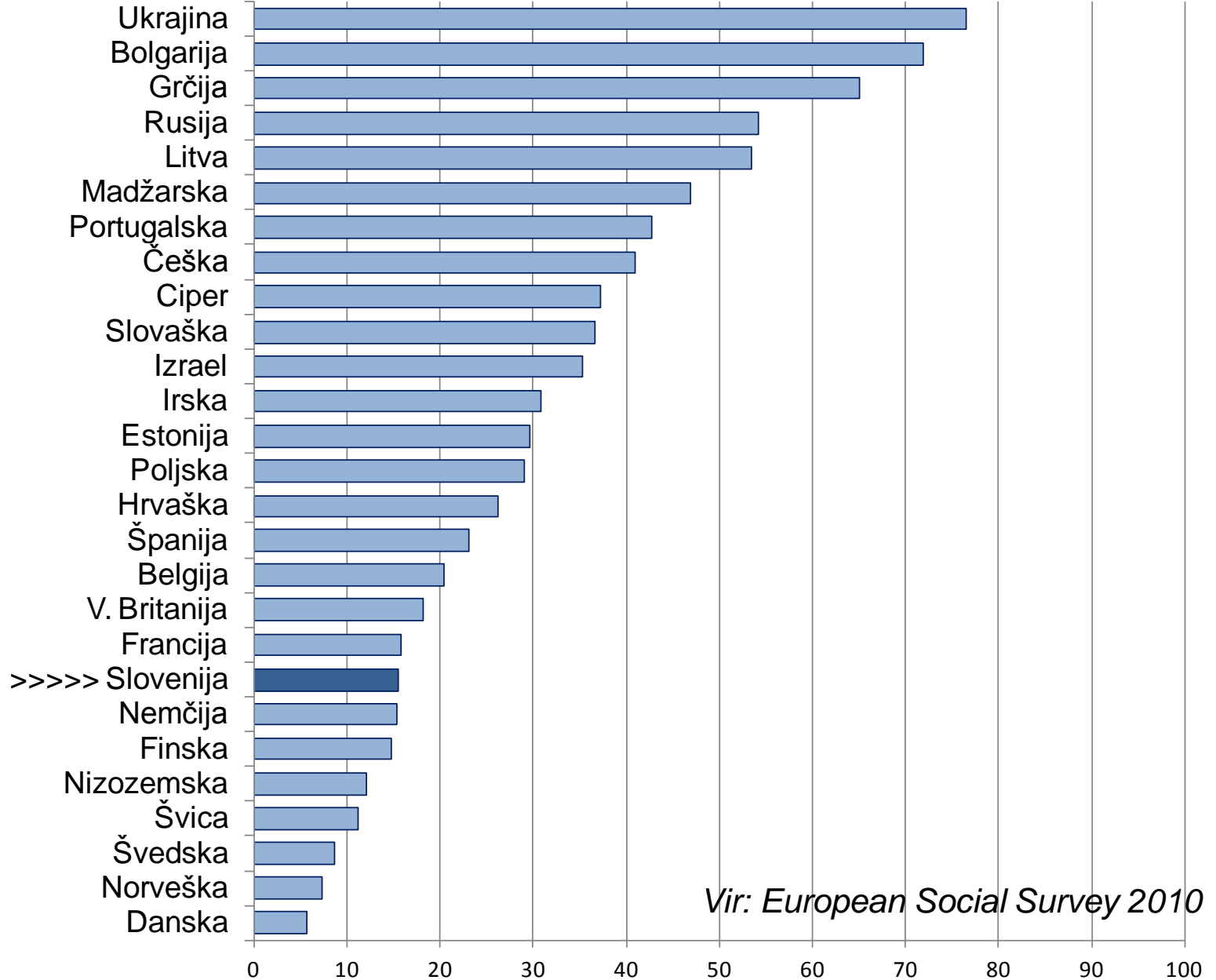

Vir: European Social Survey 2010

Lahko bi si (neformalno) sposodil denar

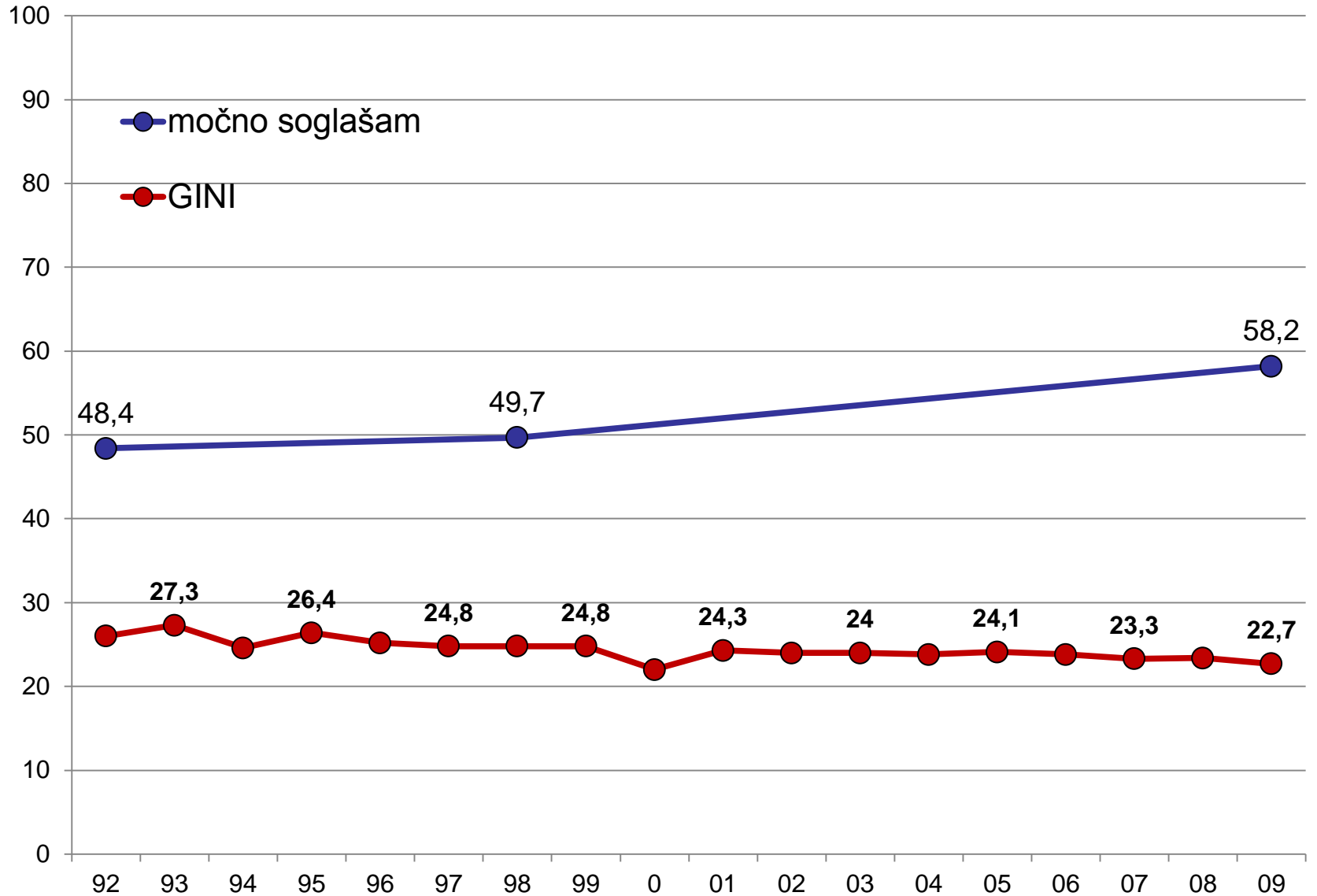

Gospodinjstvo s sedanjimi dohodki težko shaja

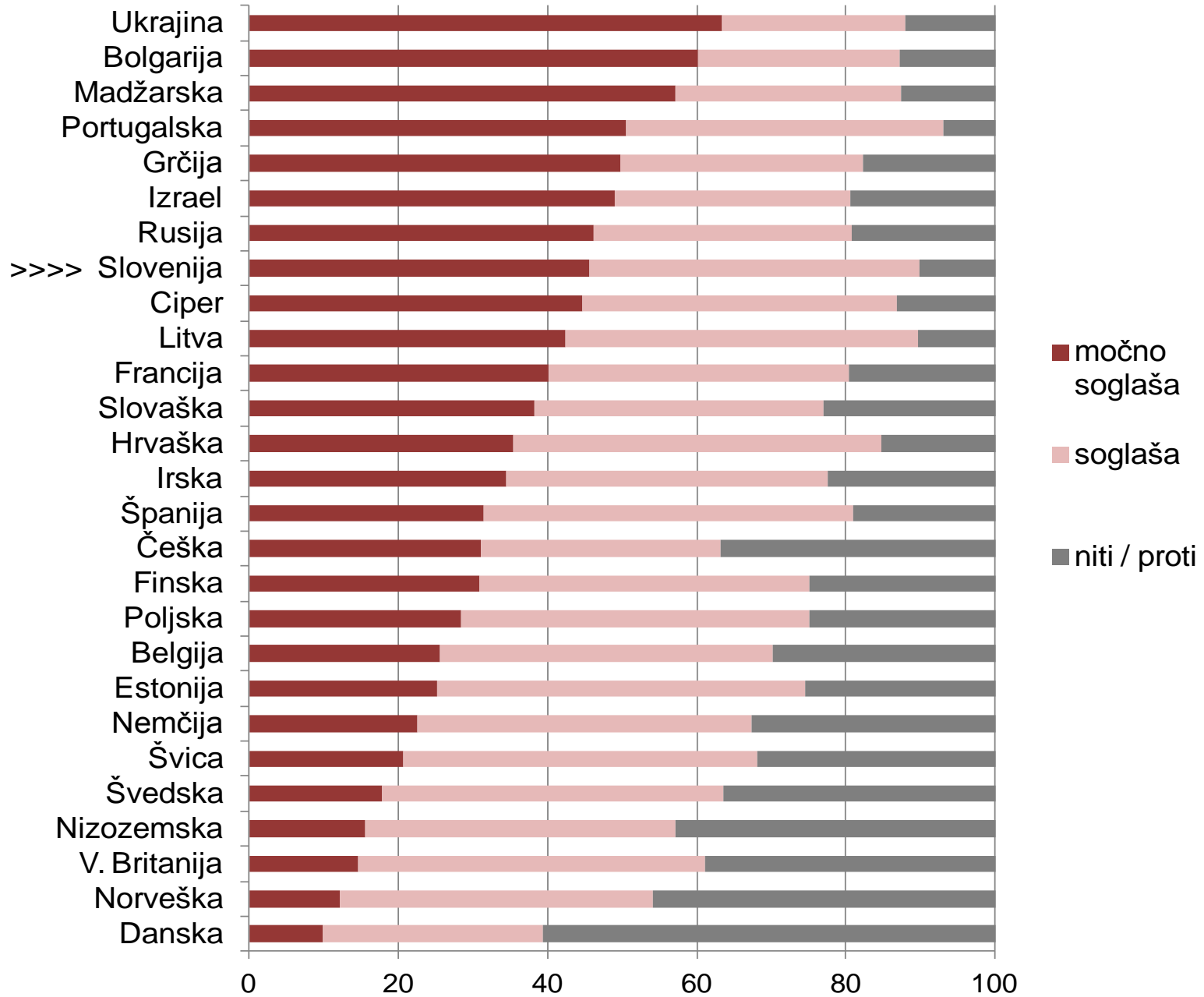

Vir: European Social Survey 2010

“Razlike v dohodkih so v Sloveniji prevelike”

Vlada naj sprejeme ukrepe za zmanjšanje razlik v dohodkih

Mednarodna raziskava o zdravju, procesu staranja in upokojevanja v Evropi - SHARE

Raziskava 50 +

Izvedba: 2011, 2013

Partnerstvo: Koordinacija: IER / Izvedba: CJMMK (FDV)

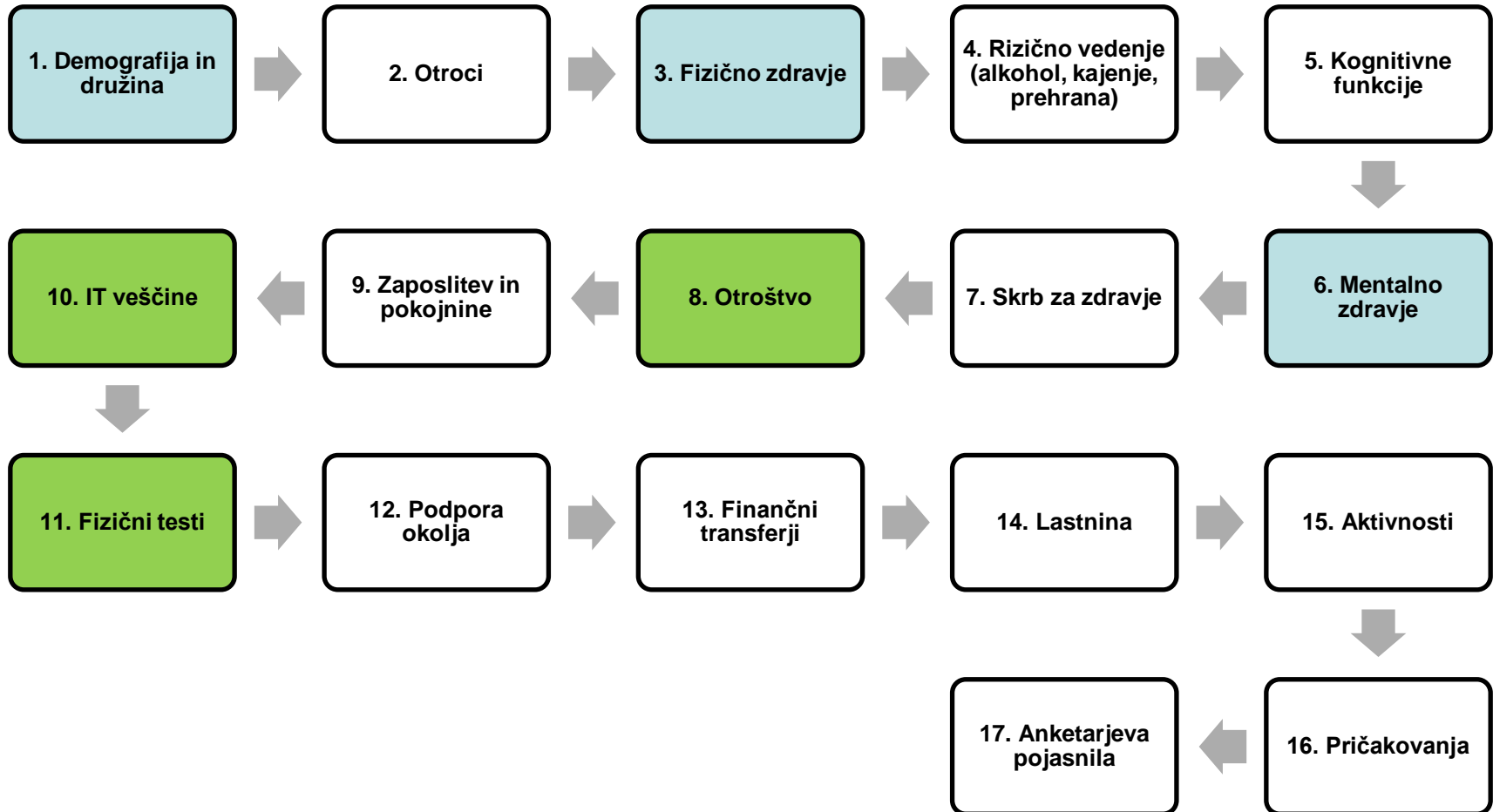
Značilnost raziskave: Panel. Raziskava posameznike spremljamo več let, skozi **različna življenjska obdobja** (na primer: pred upokojitvijo in po upokojitvi).

Dostopnost: približno eno leto po zaključku terene je dostopna mednarodna baza podatkov (<http://www.share-project.org/>)

Cilji raziskave

1. Zbrati podatke o zdravju, ekonomskem položaju, družinskem in socialnem položaju populacije 50 +.
2. Podatki za podporo oblikovanja primerne socialne, zdravstvene in delovne politike.
3. Perspektiva
 - pokojninska reforma,
 - zdravstvena reforma,
 - vprašanje zdravstvenega stanja starejših in s tem povezanih potreb po socialnih storitvah,
 - vprašanje ekonomske (delovne) aktivnosti starejših,
 - preverjanje učinkov nove socialne zakonodaje.

Struktura vprašalnika

3. del

PROJEKT SJM:

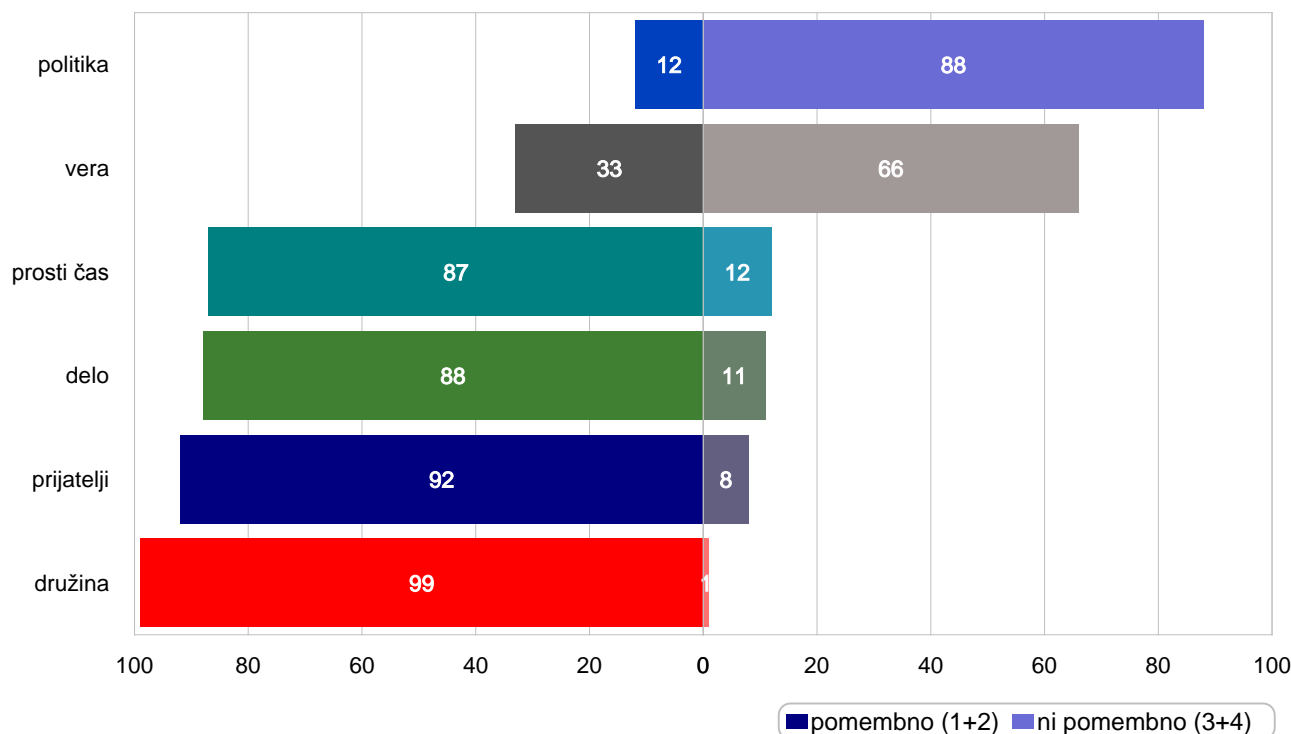
Vrednote Slovencev v medčasovnih in mednarodnih primerjavah

izbor in ilustracije

A – Šest temeljnih vrednot

KAKO POMEMBNE SO NAŠTE TE STVARI V VAŠEM ŽIVLJENJU? (V4-V9)

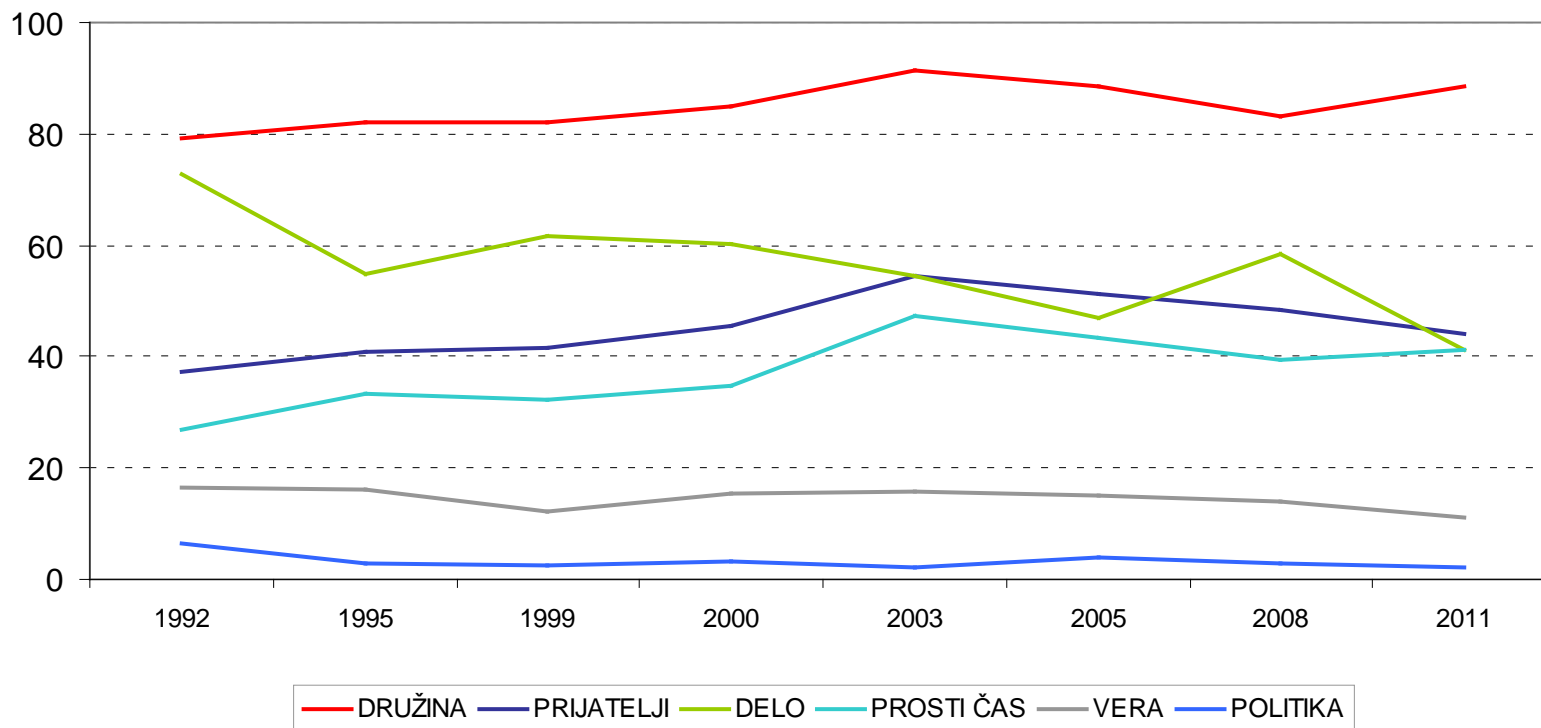
(seštevek odgovorov: "zelo pomembna" + "precej pomembna" in "ne preveč pomembna" + "sploh ni pomembna")

KAKO POMEMBNA JE VSAKA OD NAŠTETIH STVARI V VAŠEM ŽIVLJENJU?

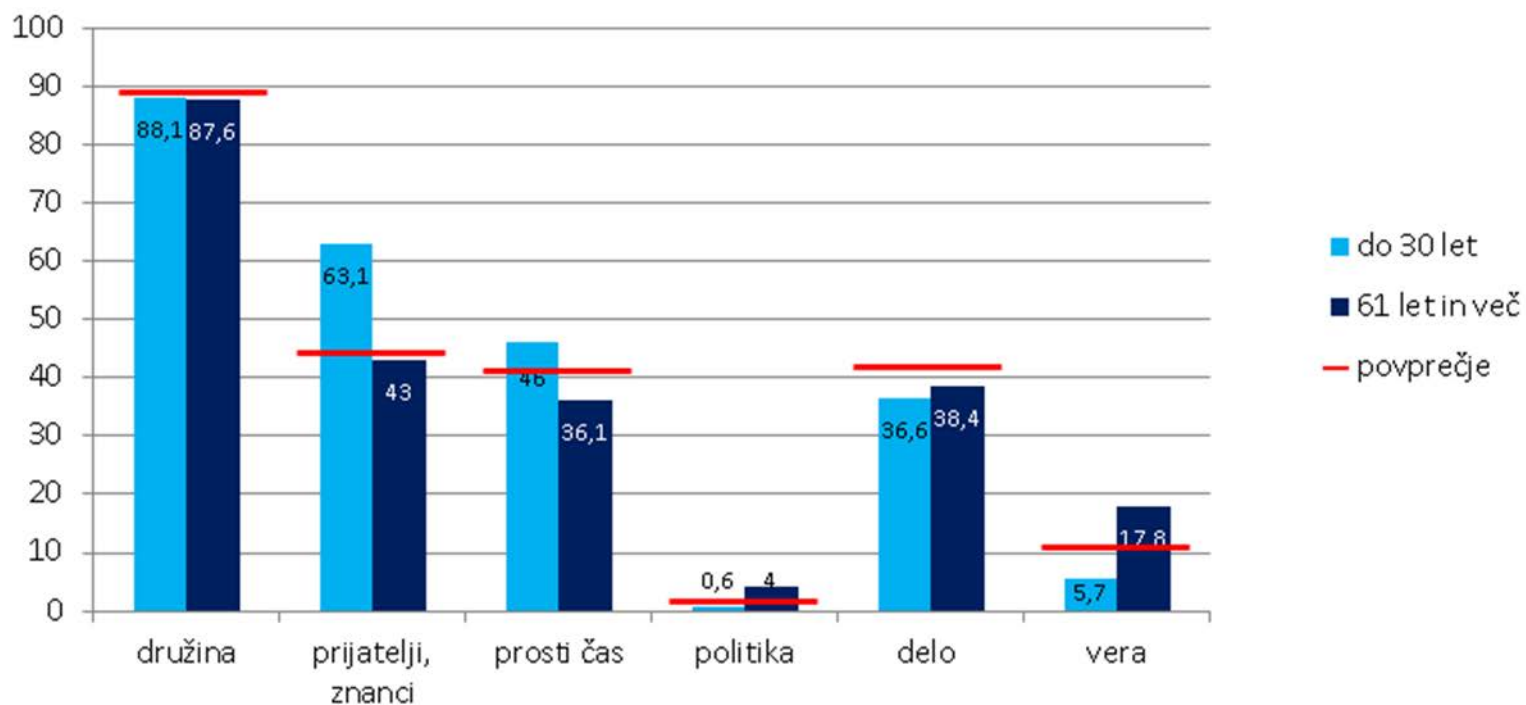
(v4 - v9; delež odgovorov: 4-zelo pomembna)

Primerjava rezultatov od 1992 - 2011

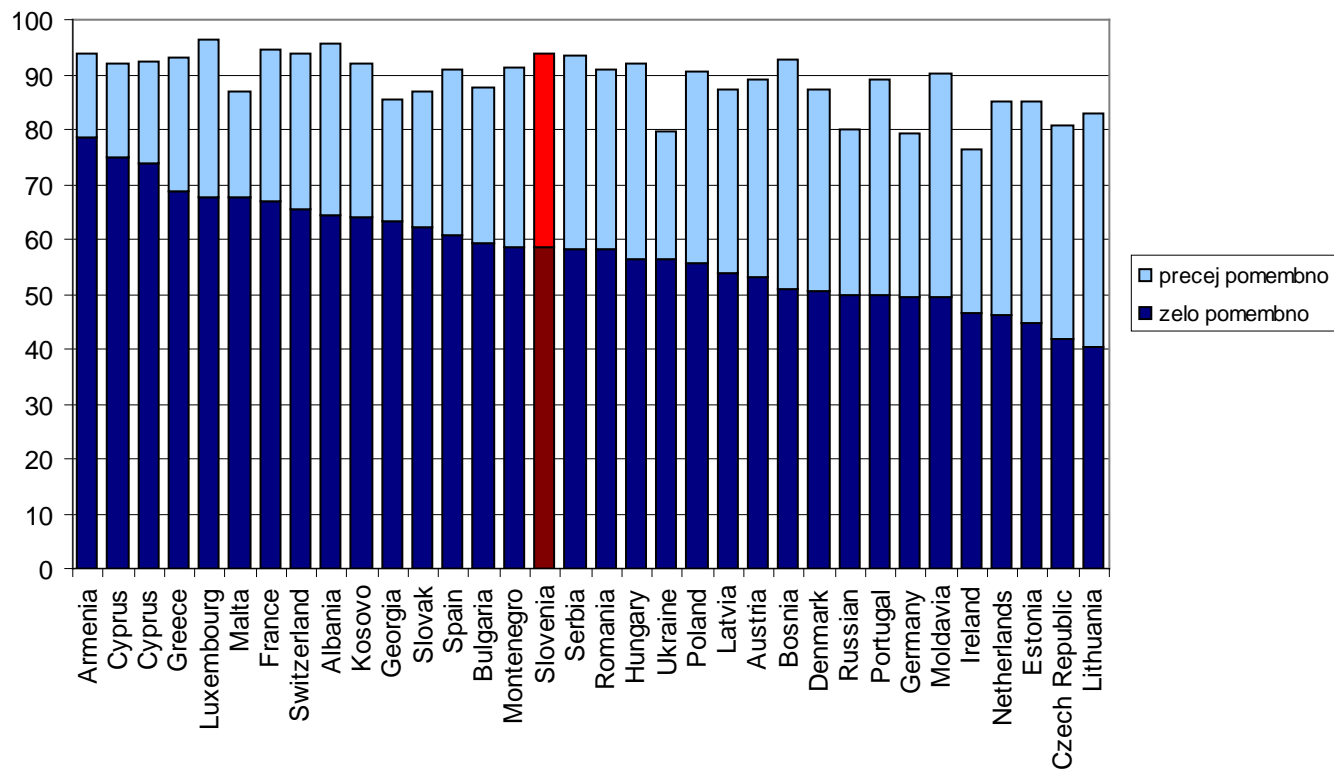
ODNOS DO TEMELJNIH VREDNOT

delež odgovorov "zelo pomembno" glede na starostne skupine

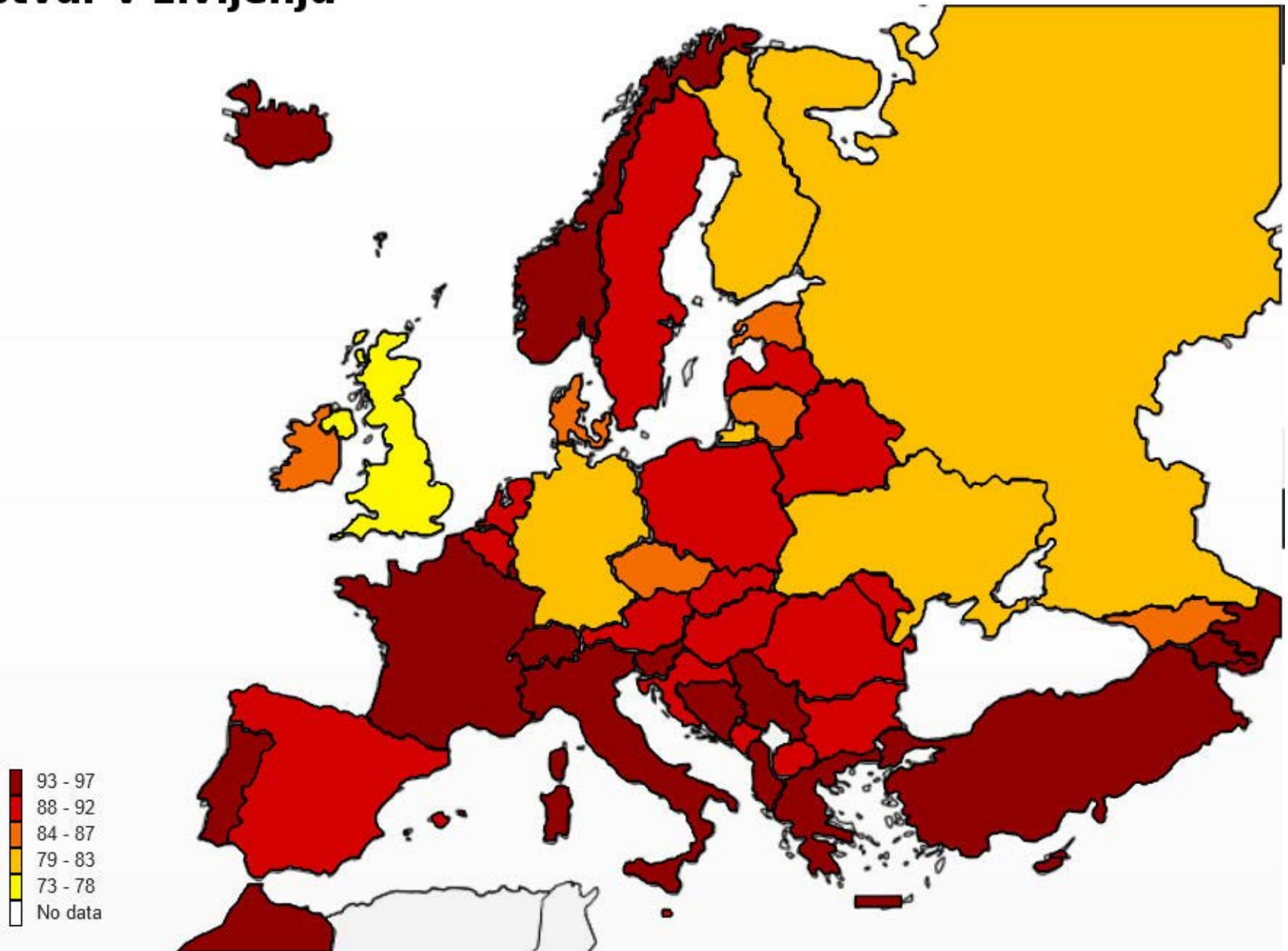

FDV - CJMMK, Svetovna raziskava vrednot- SJM 2011/2, n=1069

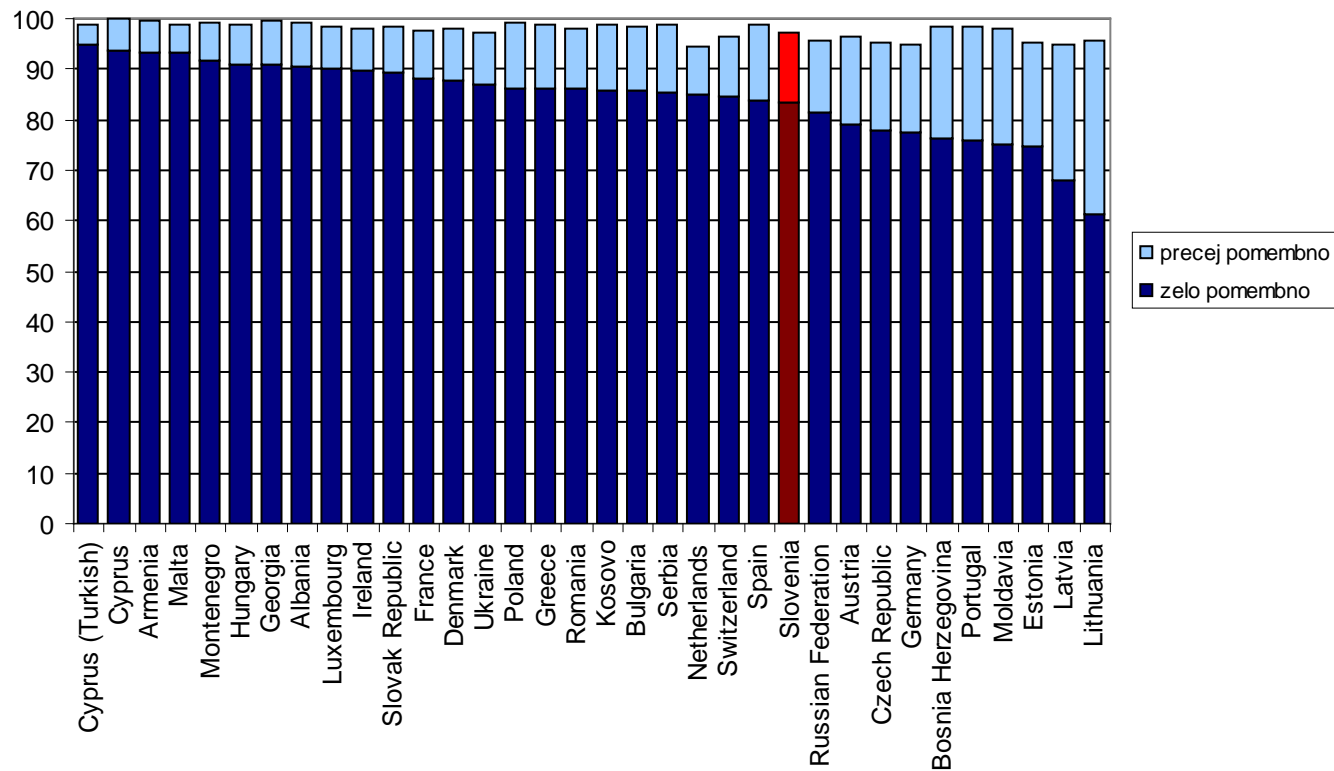
Kako pomembno je v vašem življenju DELO?

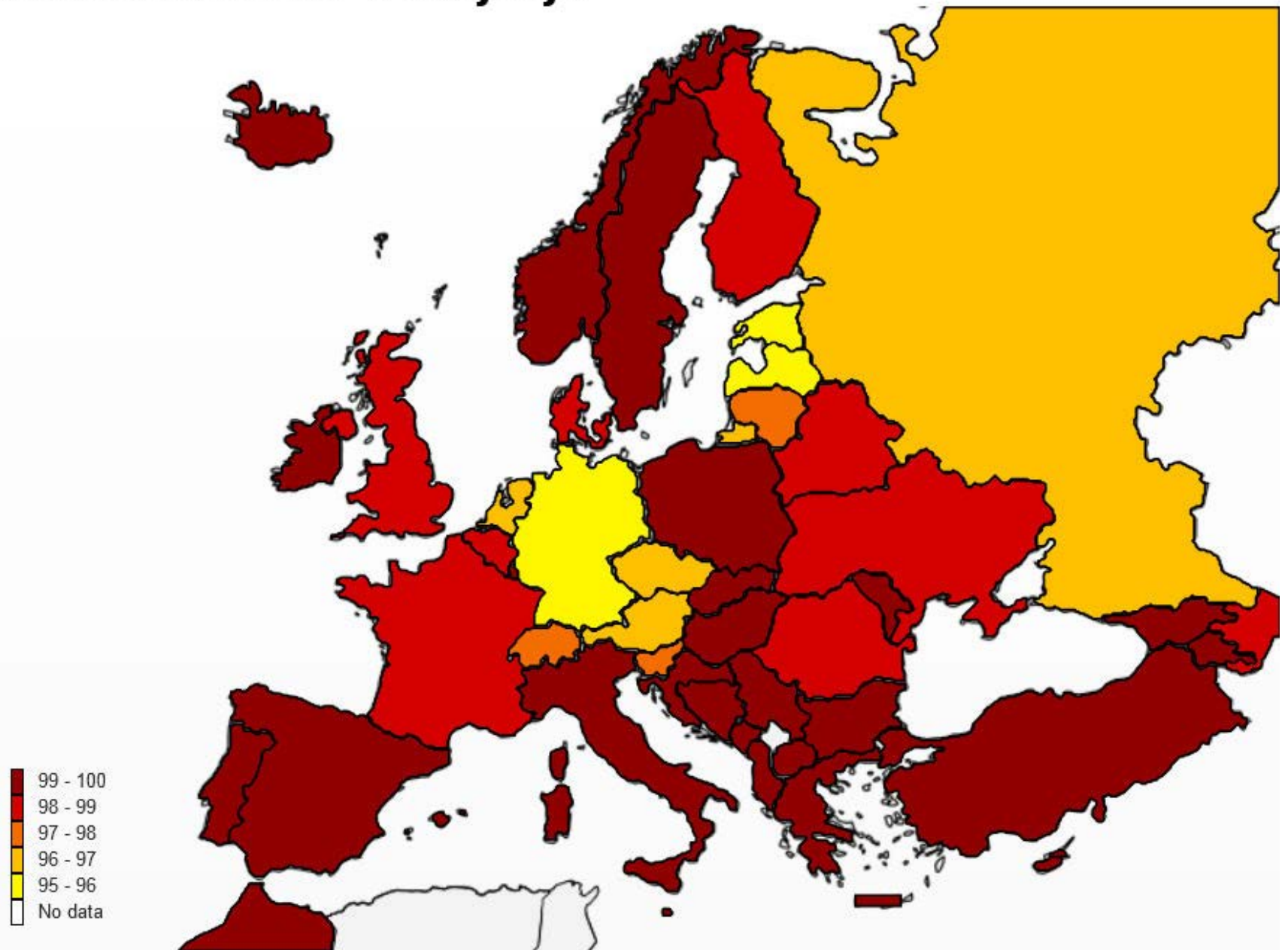
Odstotek ljudi, katerim je delo zelo ali precej pomembna stvar v življenju

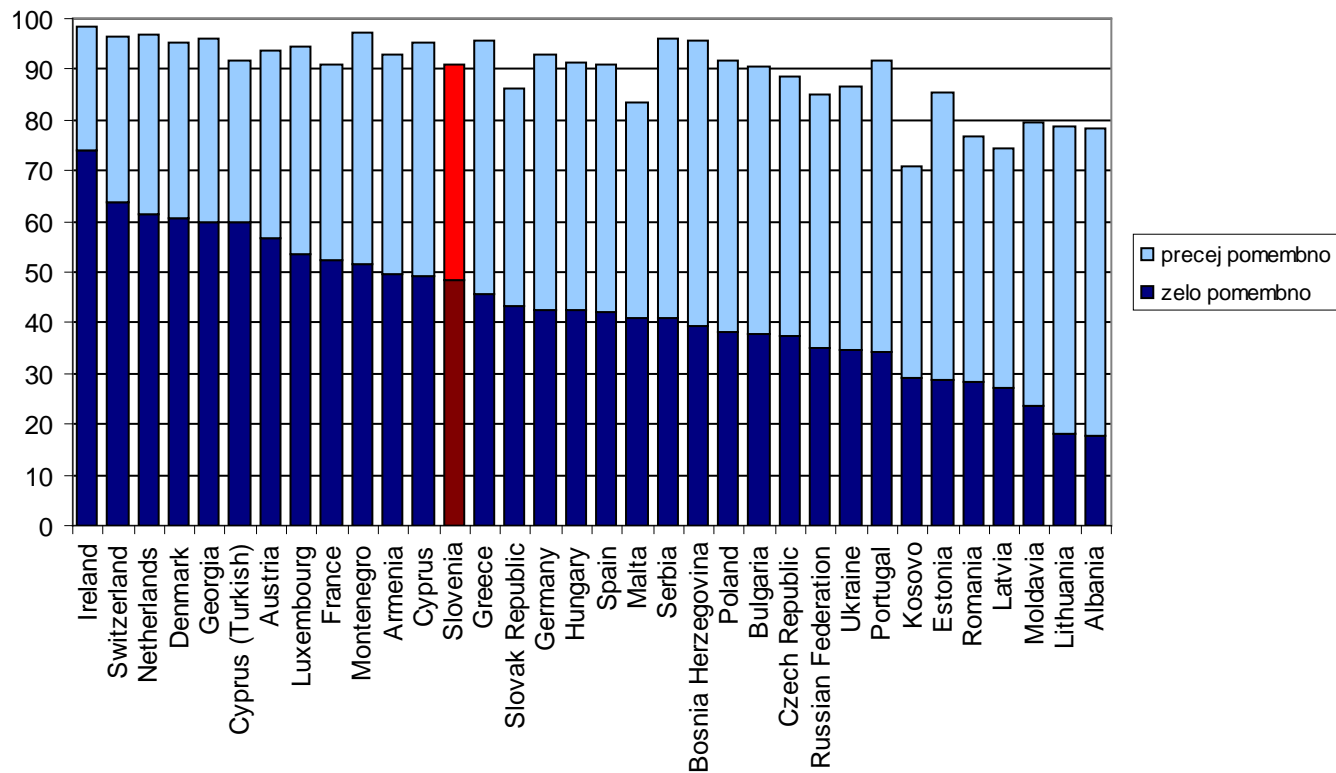
Kako pomembna je v vašem življenju DRUŽINA?

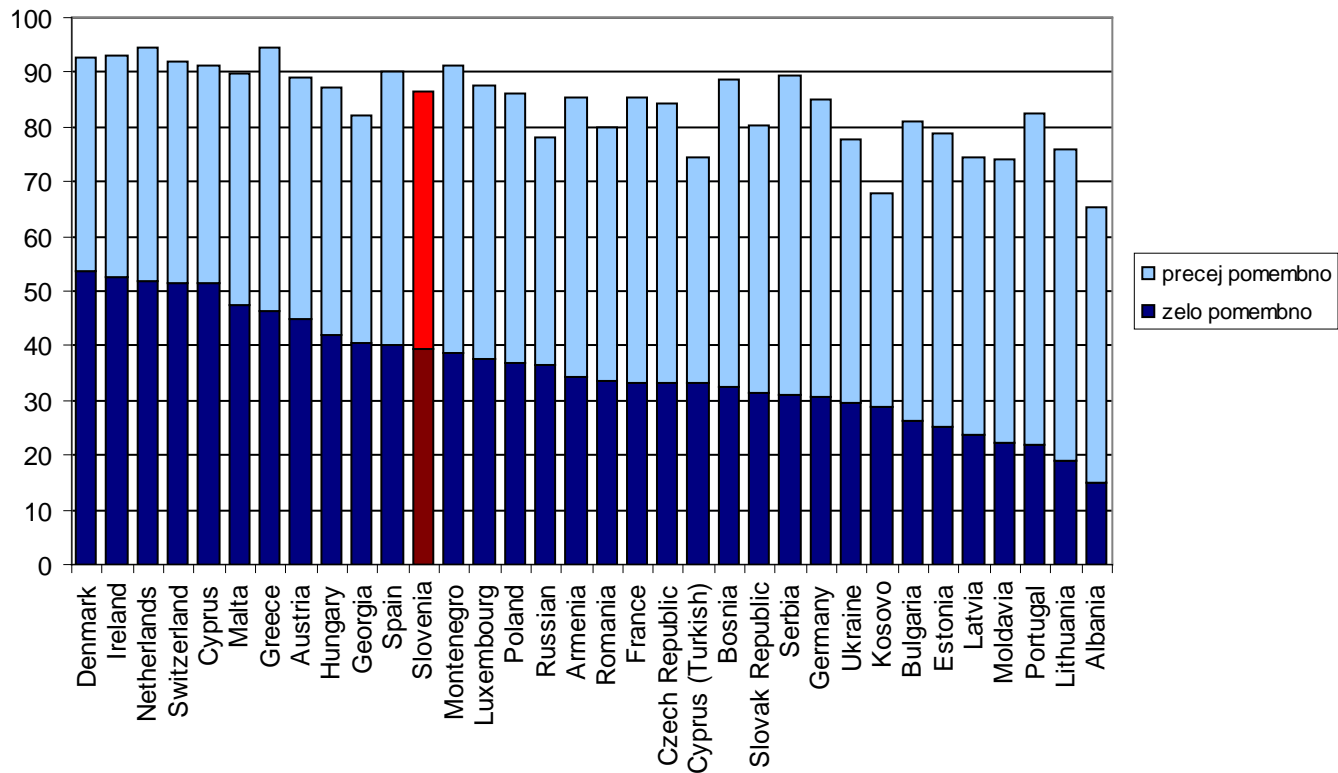
Odstotek ljudi, katerim je družina zelo ali precej pomembna stvar v življenju

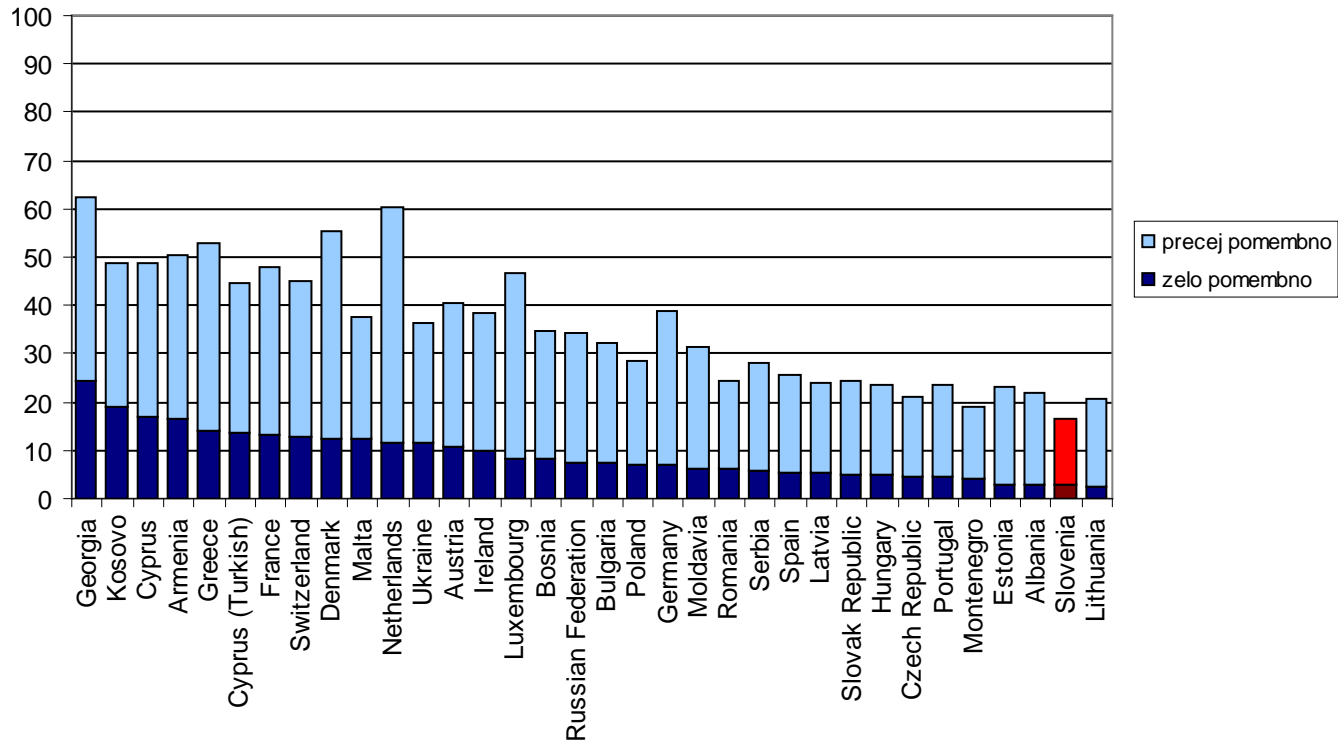
Kako pomembni so v vašem življenju PRIJATELJI IN ZNANCI?

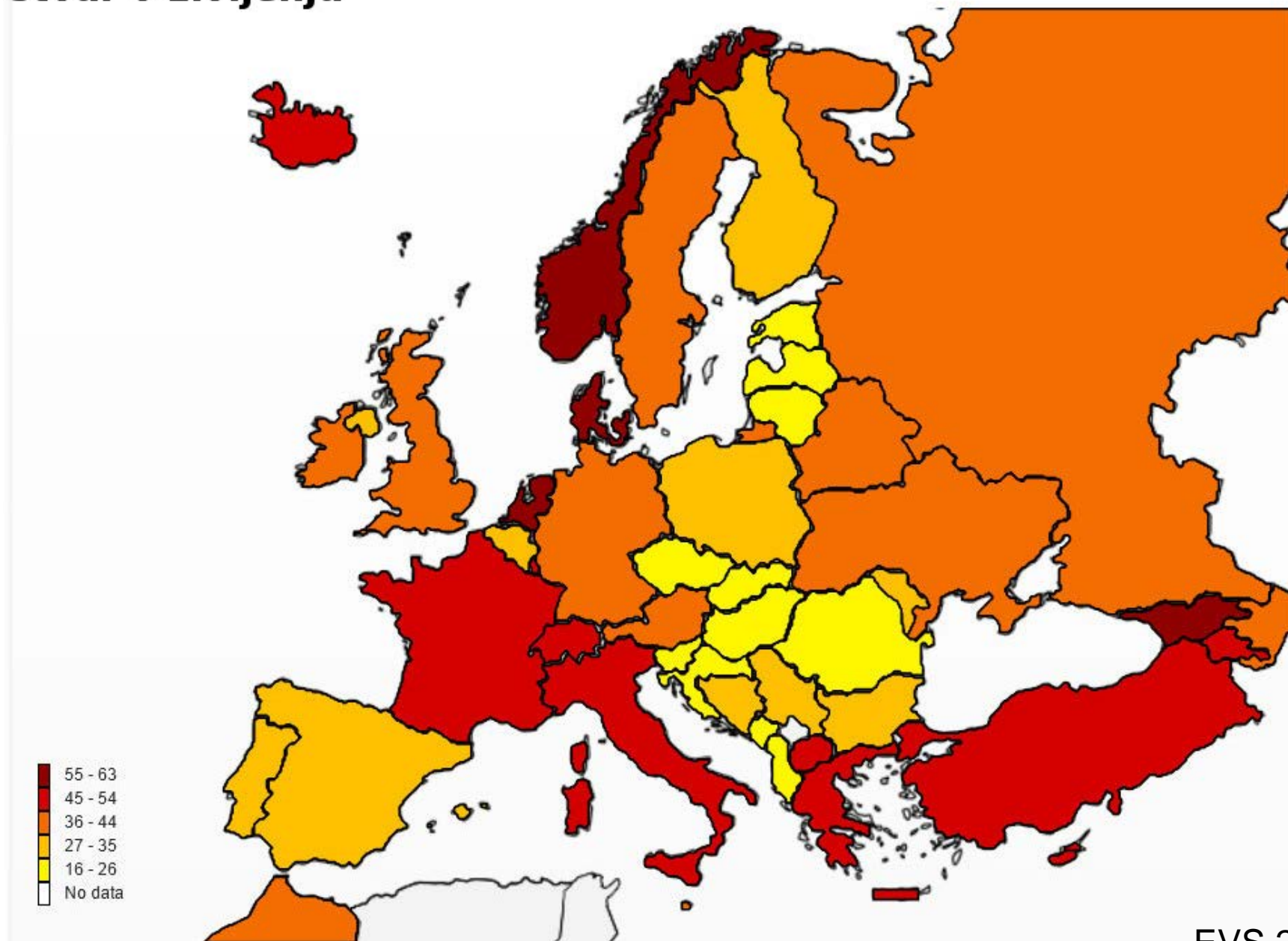
Kako pomemben je v vašem življenju PROSTI ČAS?

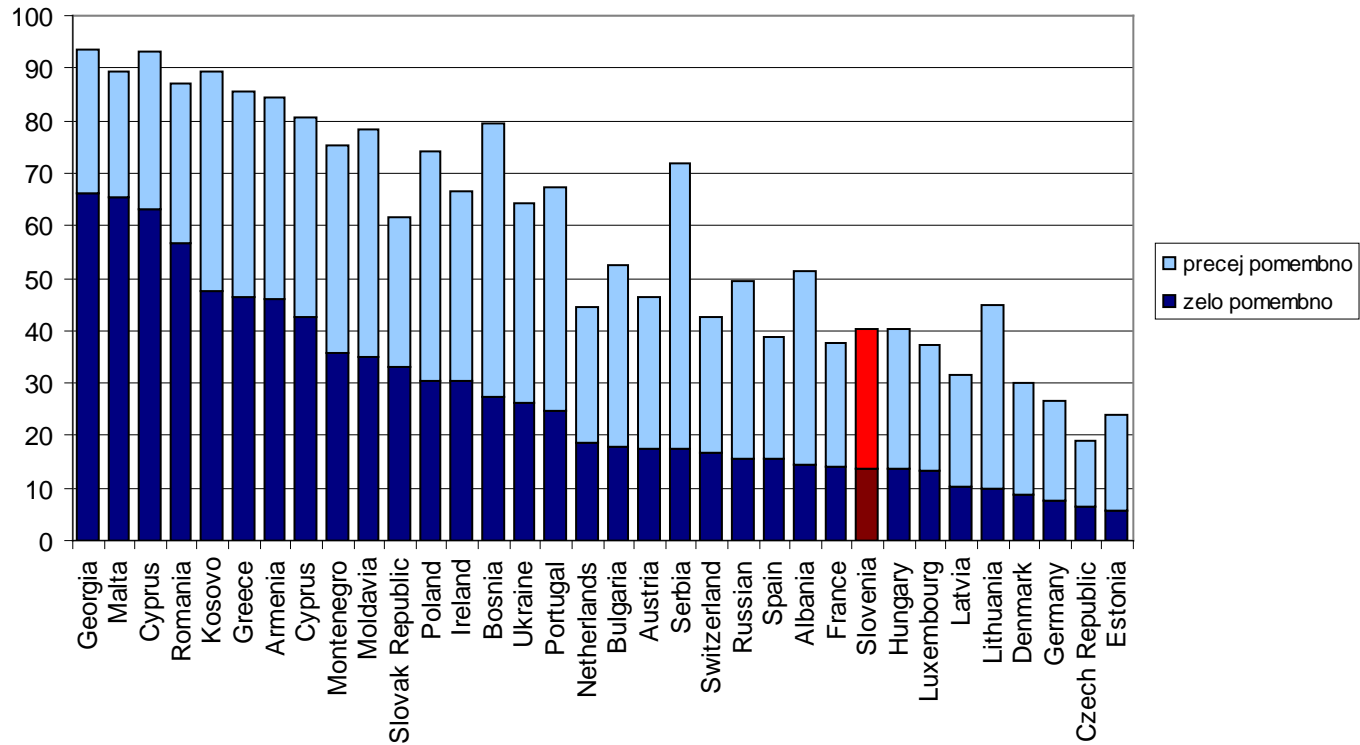
Kako pomembna je v vašem življenju POLITIKA?

Odstotek ljudi, katerim je politika zelo ali precej pomembna stvar v življenju

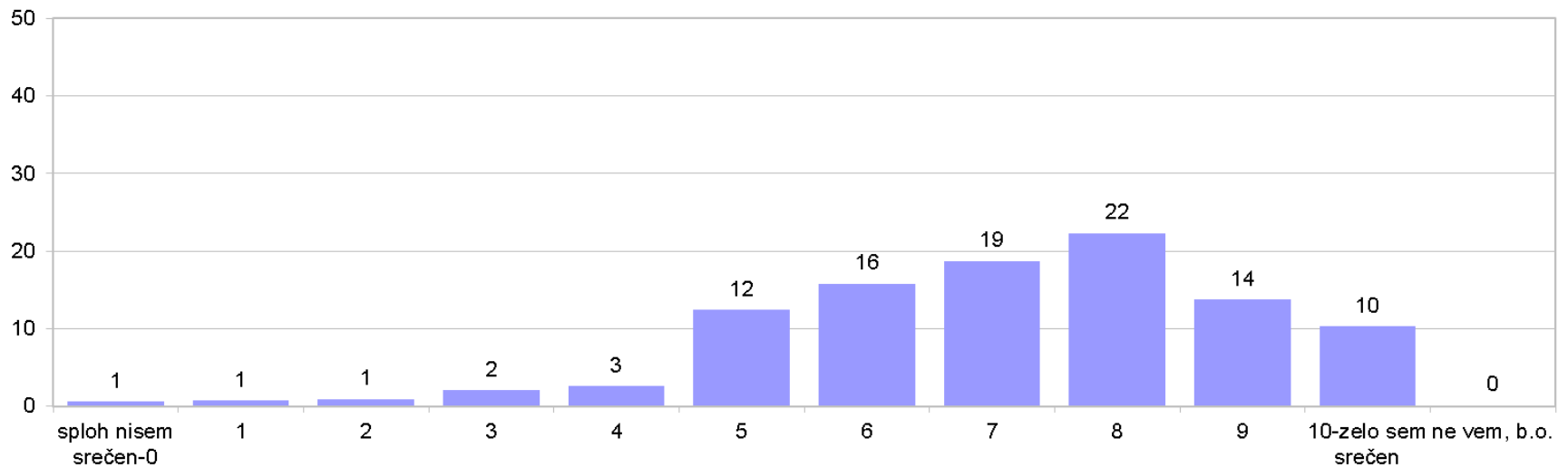
Kako pomembna je v vašem življenju VERA?

B - Sreča, zadovoljstvo, optimizem ...

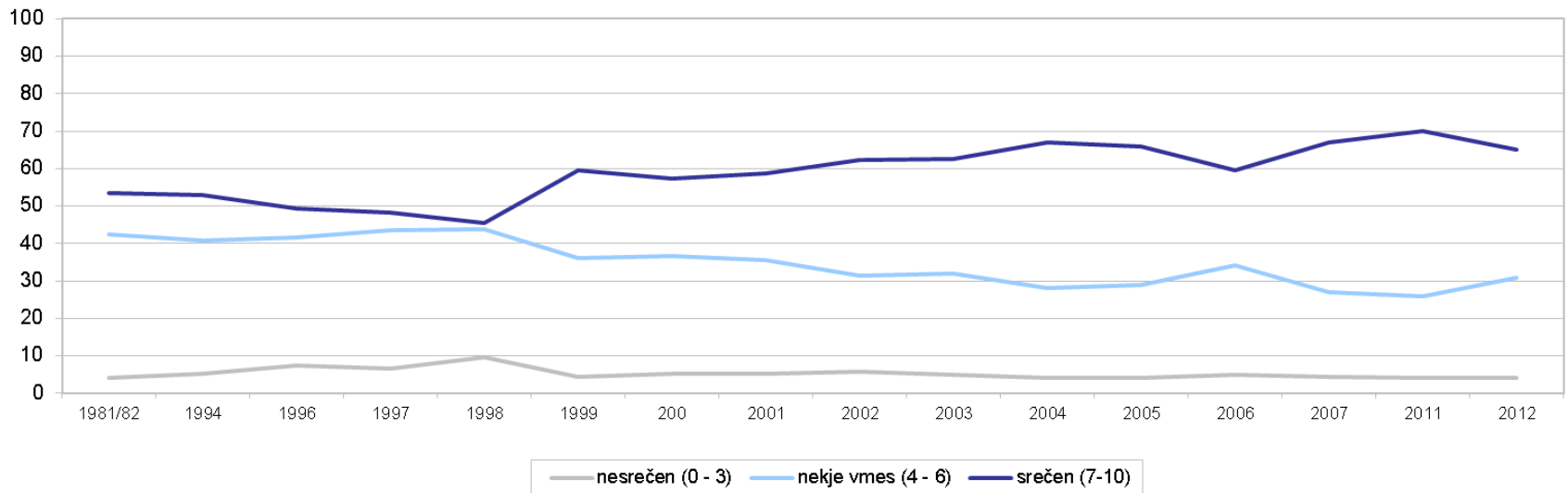
KAKO SREČNI STE? (V3)

(lestvica: 0-splošno nisem srečen in 10-zelo sem srečen)

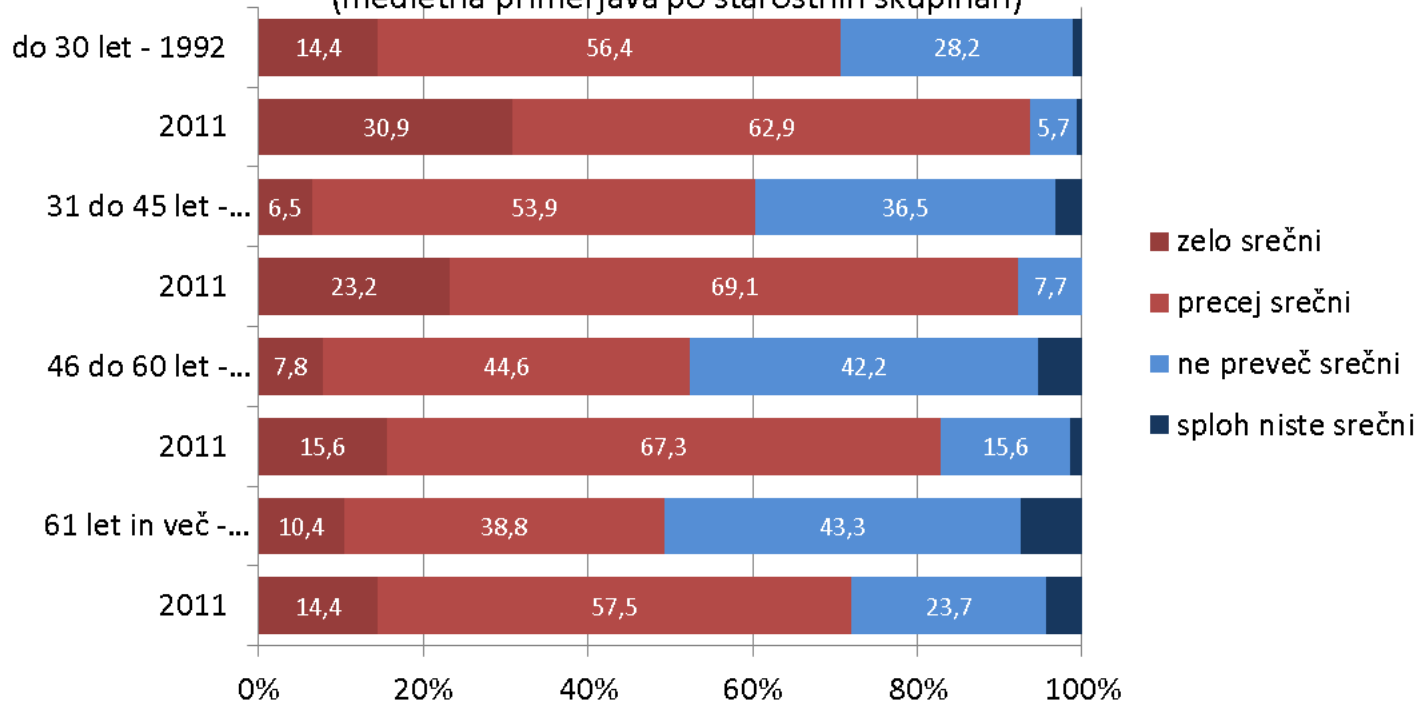
KAKO SREČNI STE? (V3)

Primerjava meritev 1981 - 2012; lestvica: 0-sploh nisem srečen in 10-zelo sem srečen

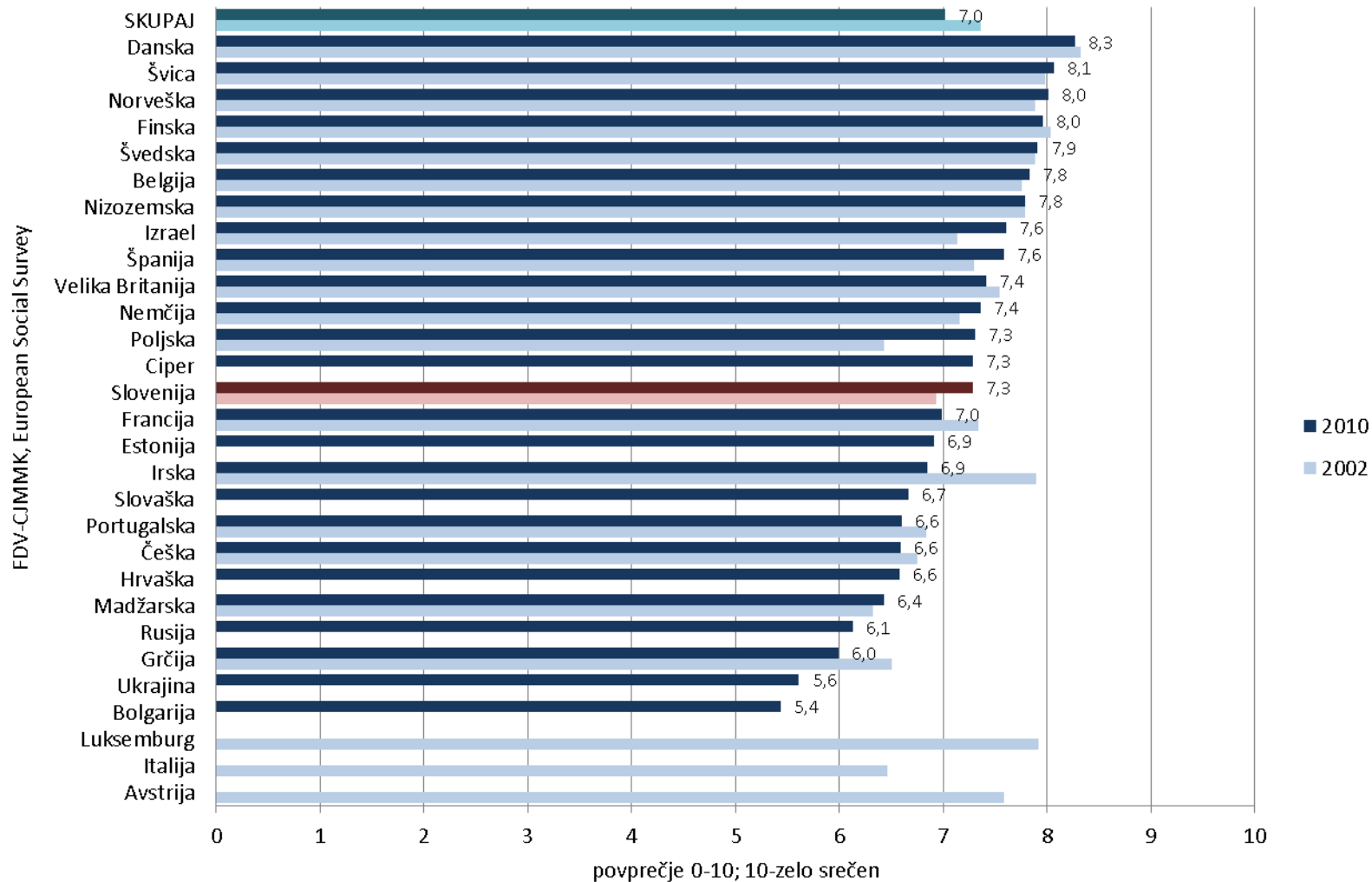

KAKO SREČNI STE?

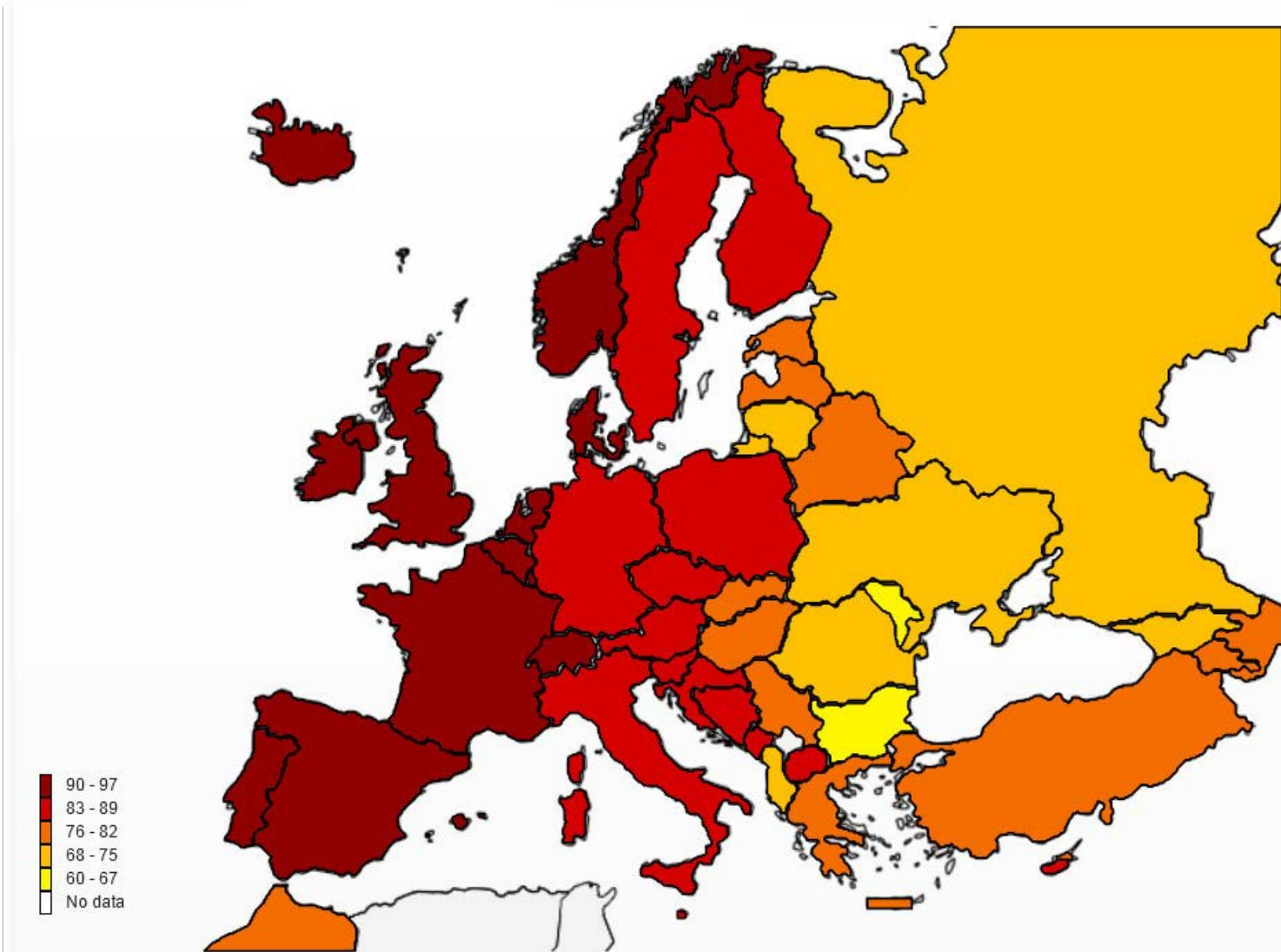
(medletna primerjava po starostnih skupinah)

ocena sreče

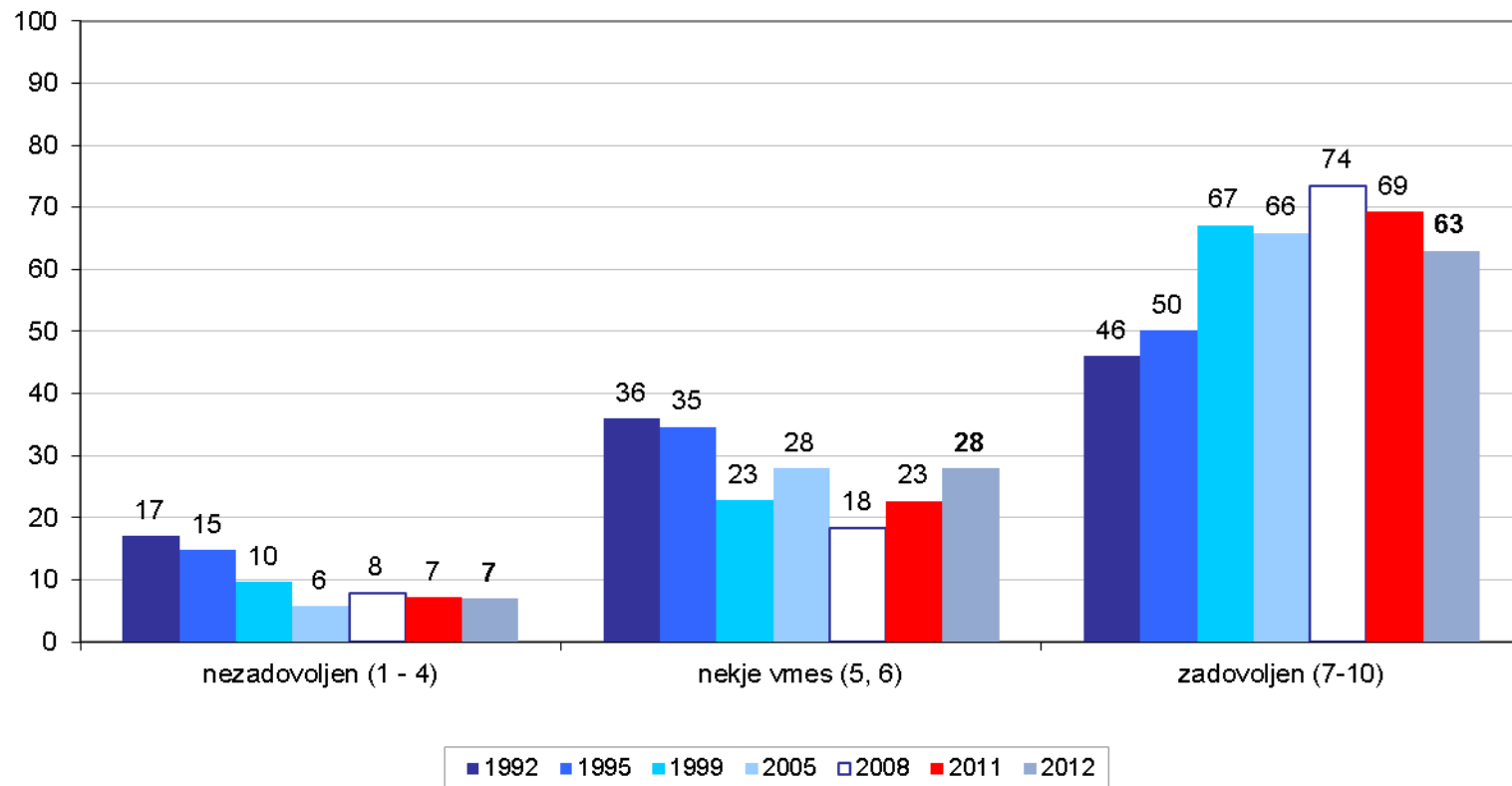
Odstotek zelo in precej srečnih anketirancev

KAKO STE ZADOVOLJNI Z ŽIVLJENJEM KOT CELOTO?

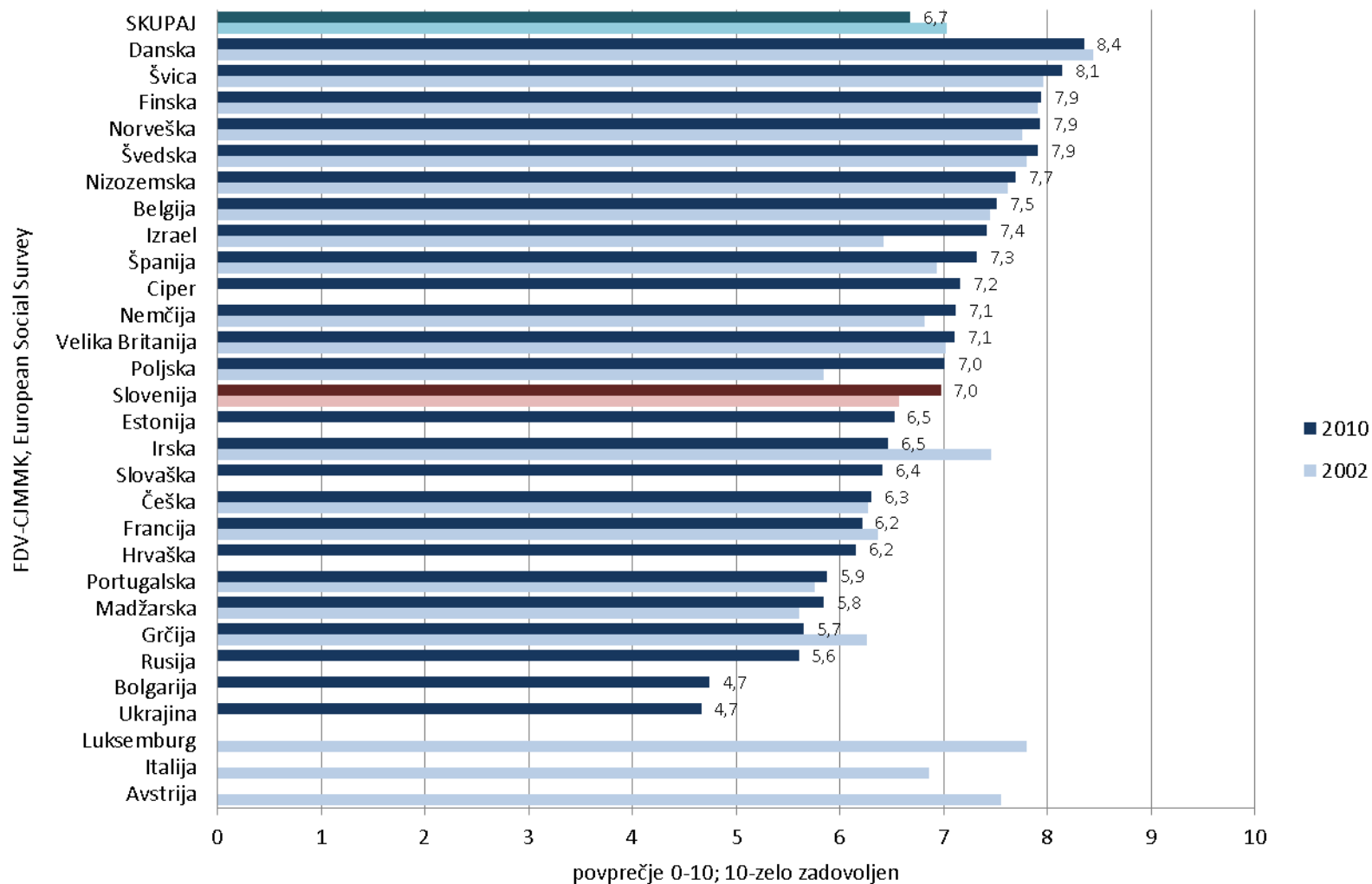
(V2; lestvica od 1 - nezadovoljen do 10 - zadovoljen)

Primerjava rezultatov od 1992 - 2012

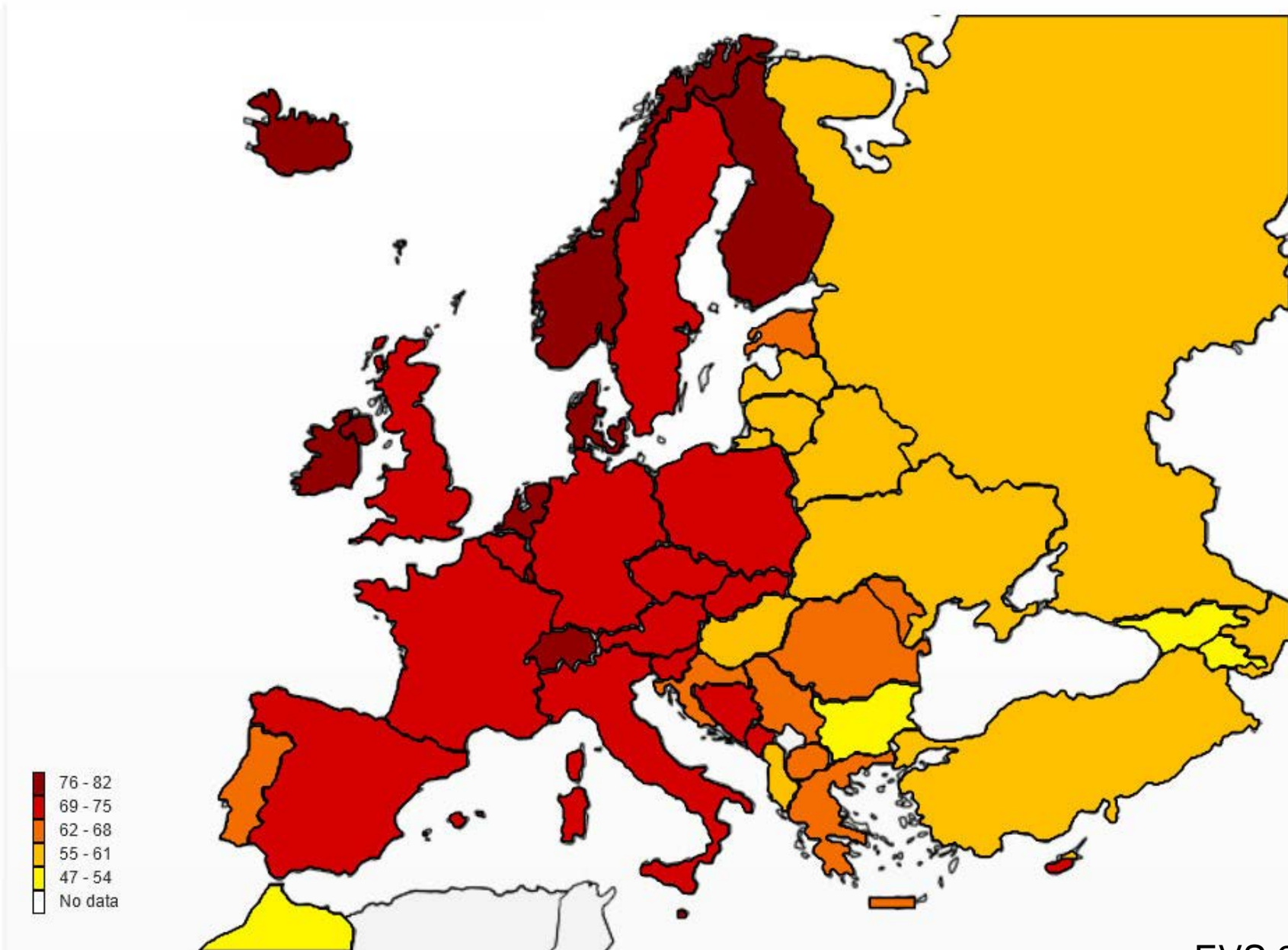

CJMMK, Slovensko javno mnenje, 1992-2012

zadovoljstvo z življenjem

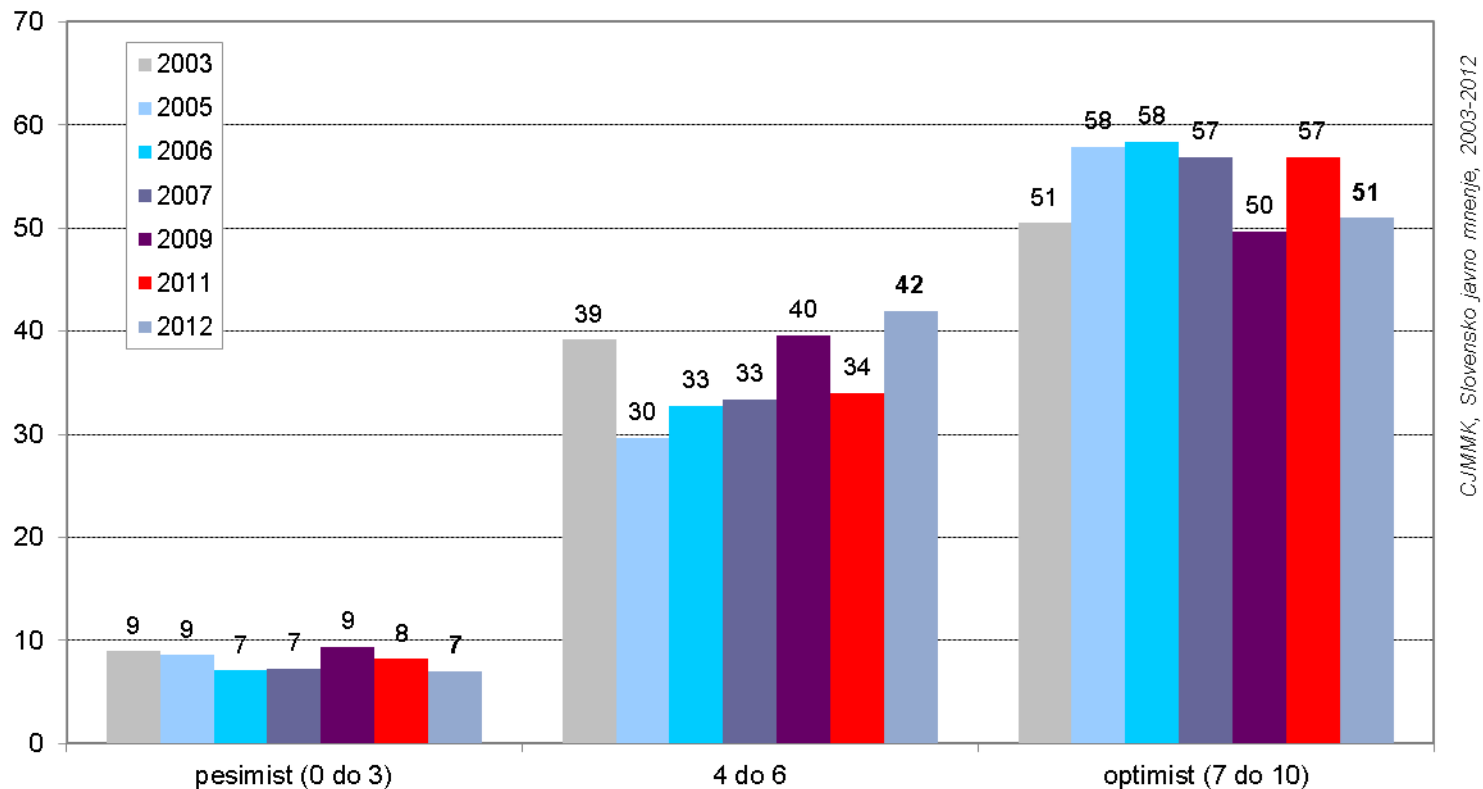

Odstotek anketiranih, ki so zadovoljni s svojim življenjem

PESIMIST - OPTIMIST (V1)

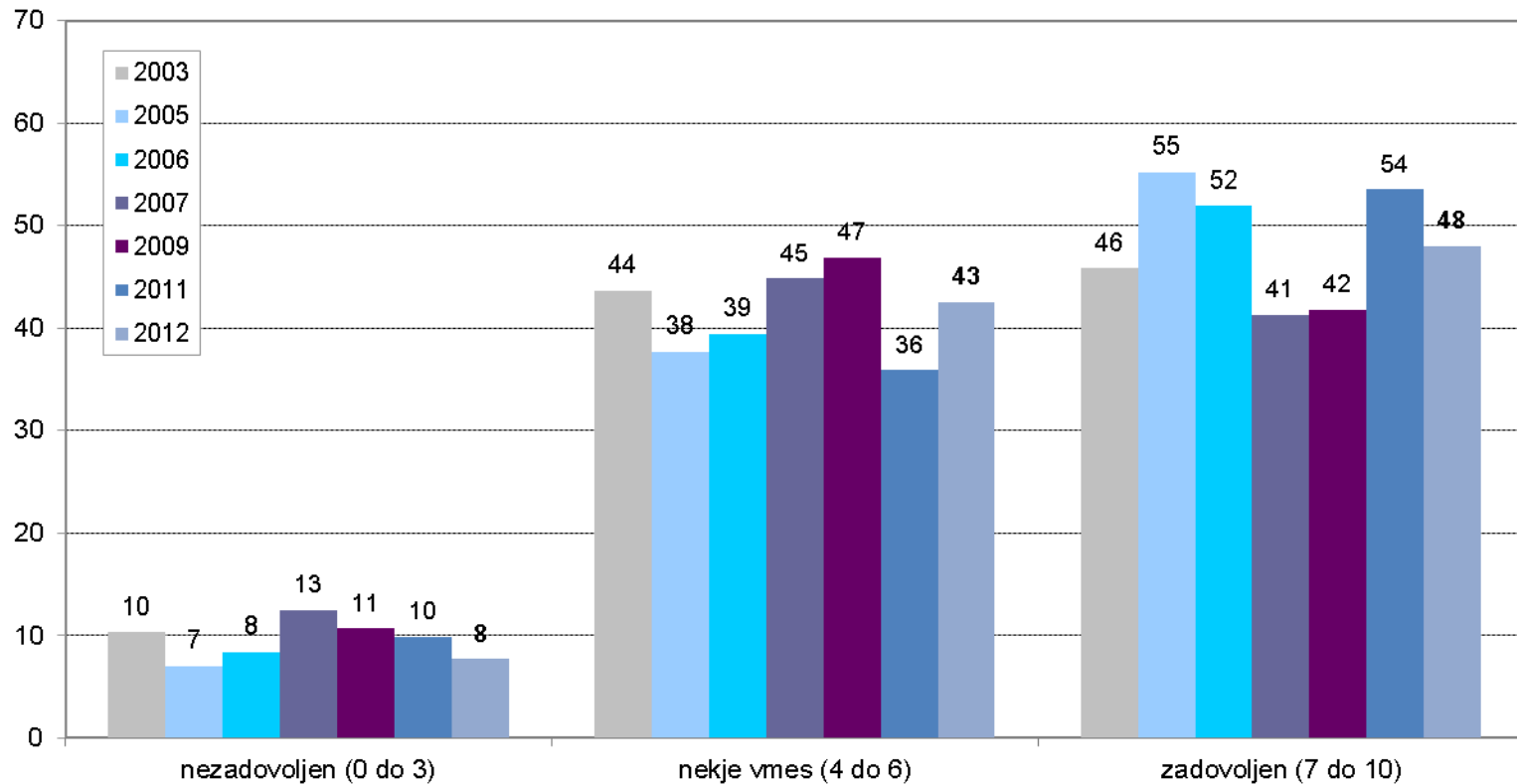
Primerjava meritev 2003 - 2012; lestvica: 0 - velik pesimist in 10 - velik optimist

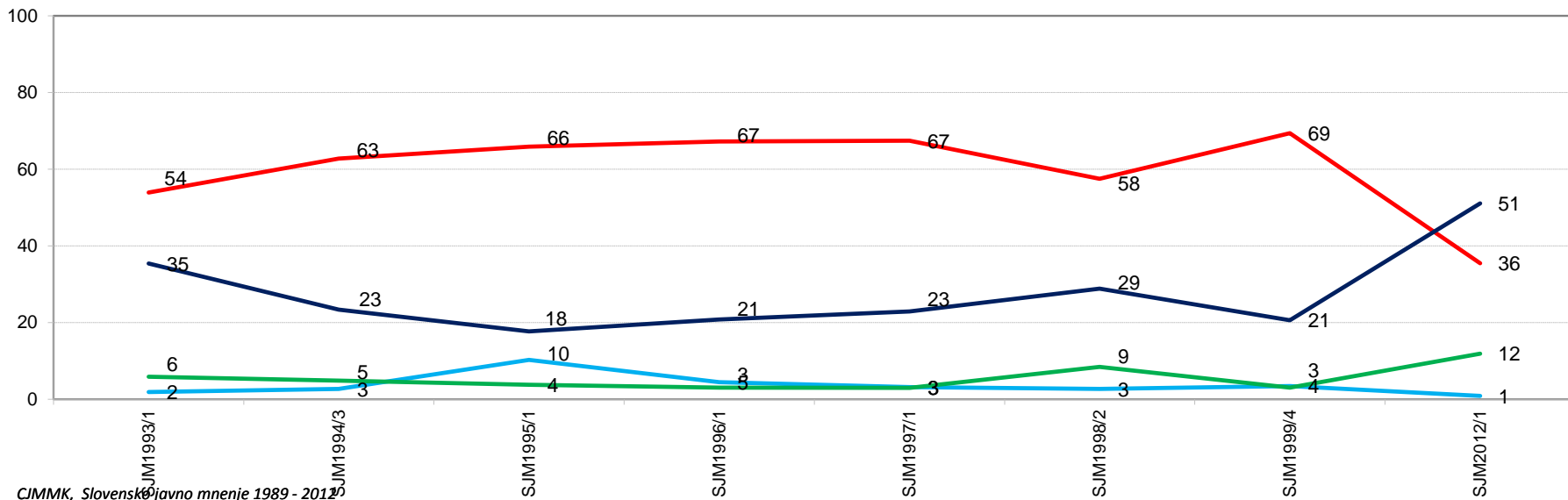
CJMMK, Slovensko javno mnenje, 2003-2012

ZADOVOLJSTVO Z MATERIALNIMI RAZMERAMI (V4)

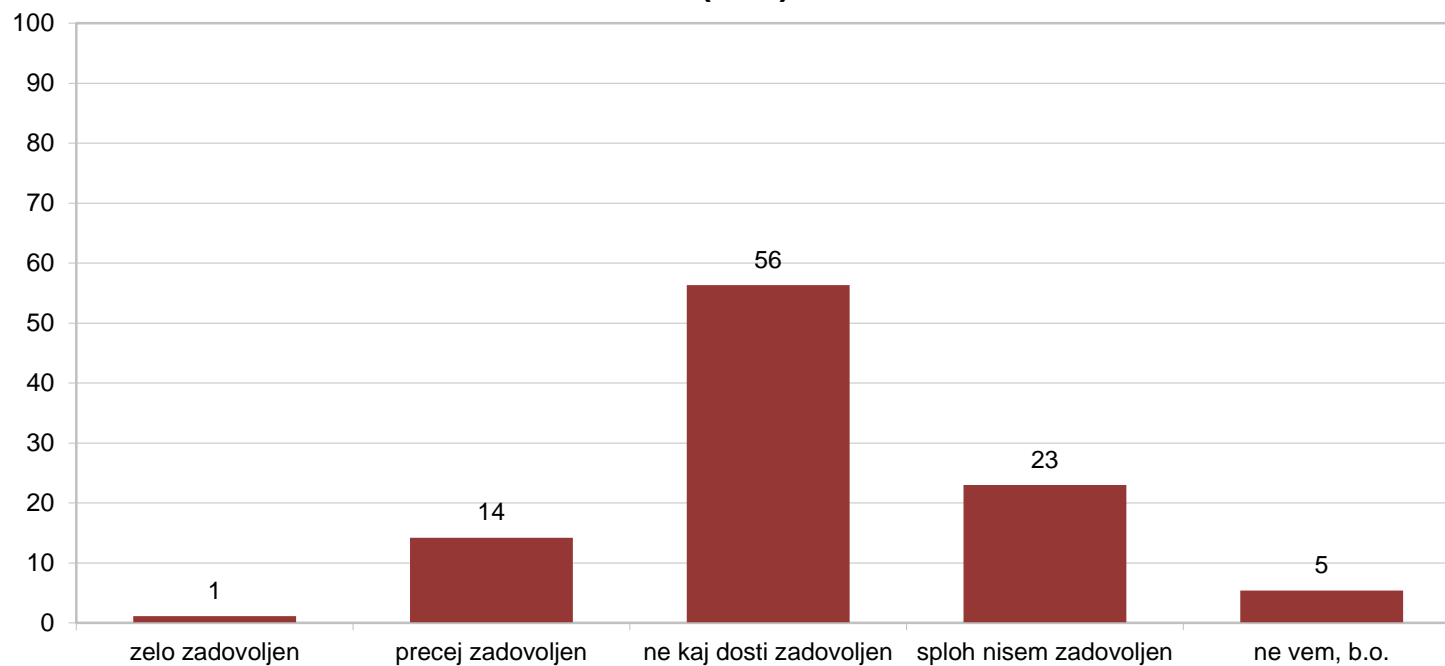
Primerjava meritev 2003 - 2012; lestvica: 0 - zelo nezadovoljen in 10 - zelo zadovoljen

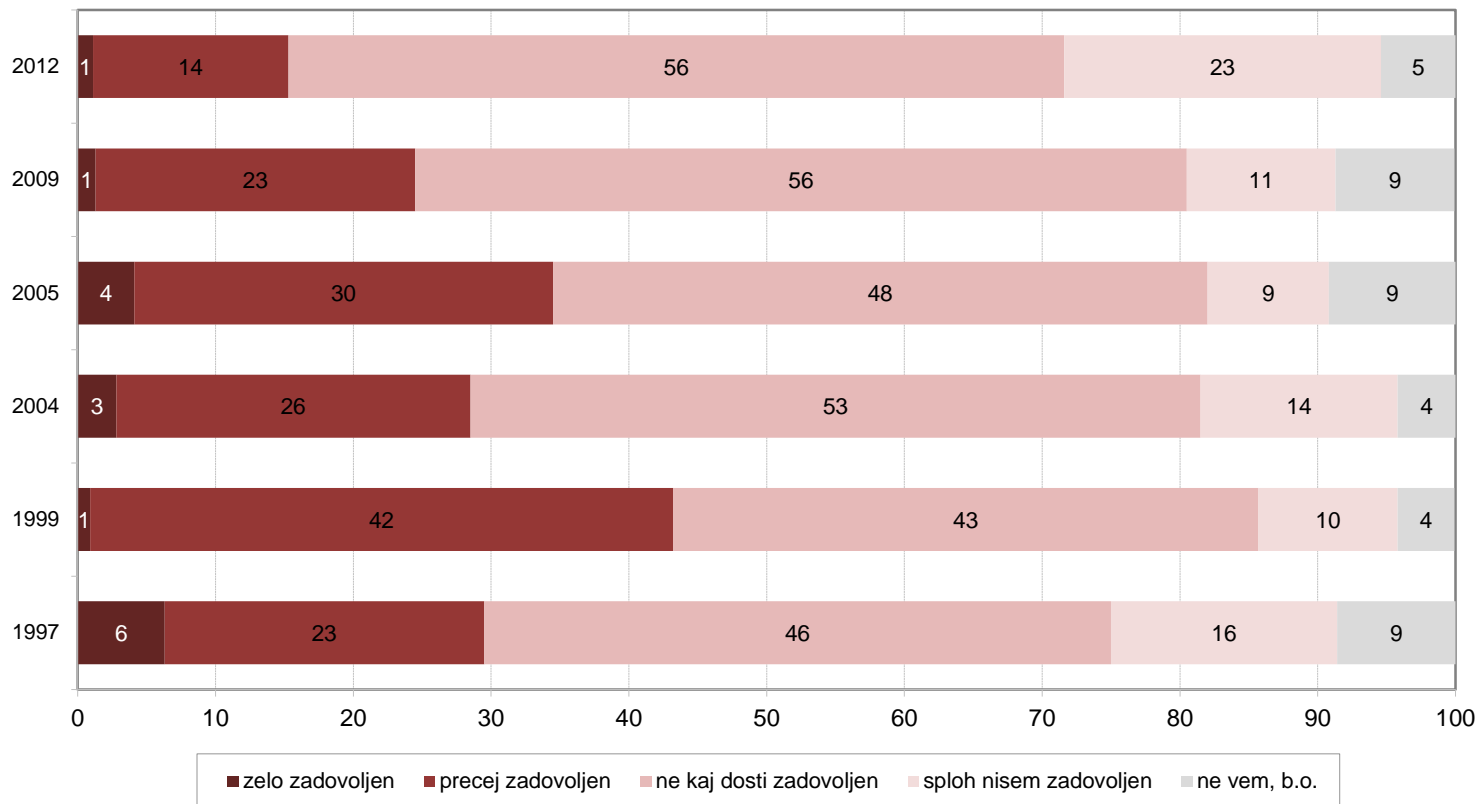
Kako vi presojate stanje v slovenski družbi danes? (V65)

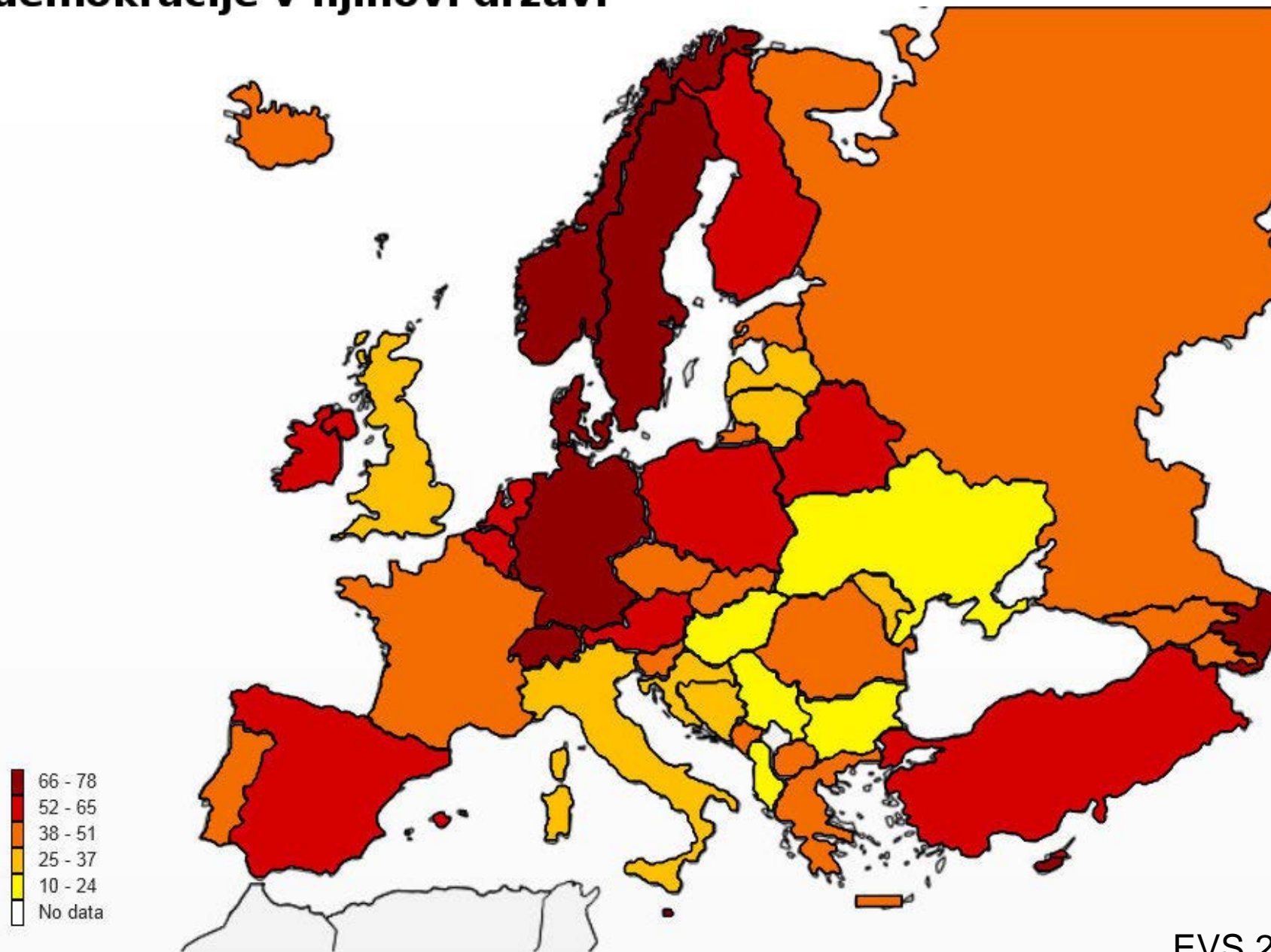
**ČE OCENJUJETE V NA SPLOŠNO, KAKO ZADOVOLJNI STE Z
DELOVANJEM DEMOKRACIJE V SLOVENIJI?
(V80)**

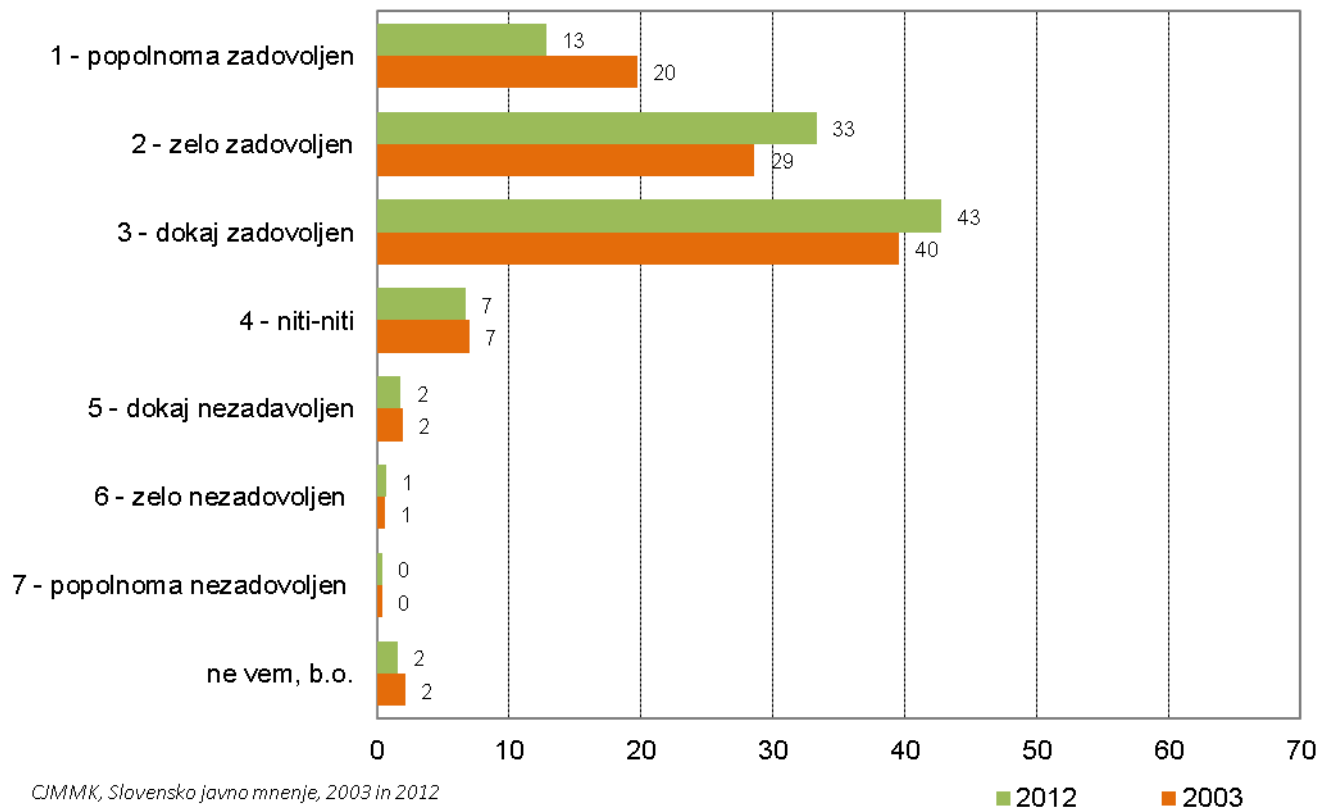
**ČE OCENJUJETE NA SPLOŠNO, KAKO ZADOVOLJNI STE Z DELOVANJEM
DEMOKRACIJE V SLOVENIJI?
(V80)**

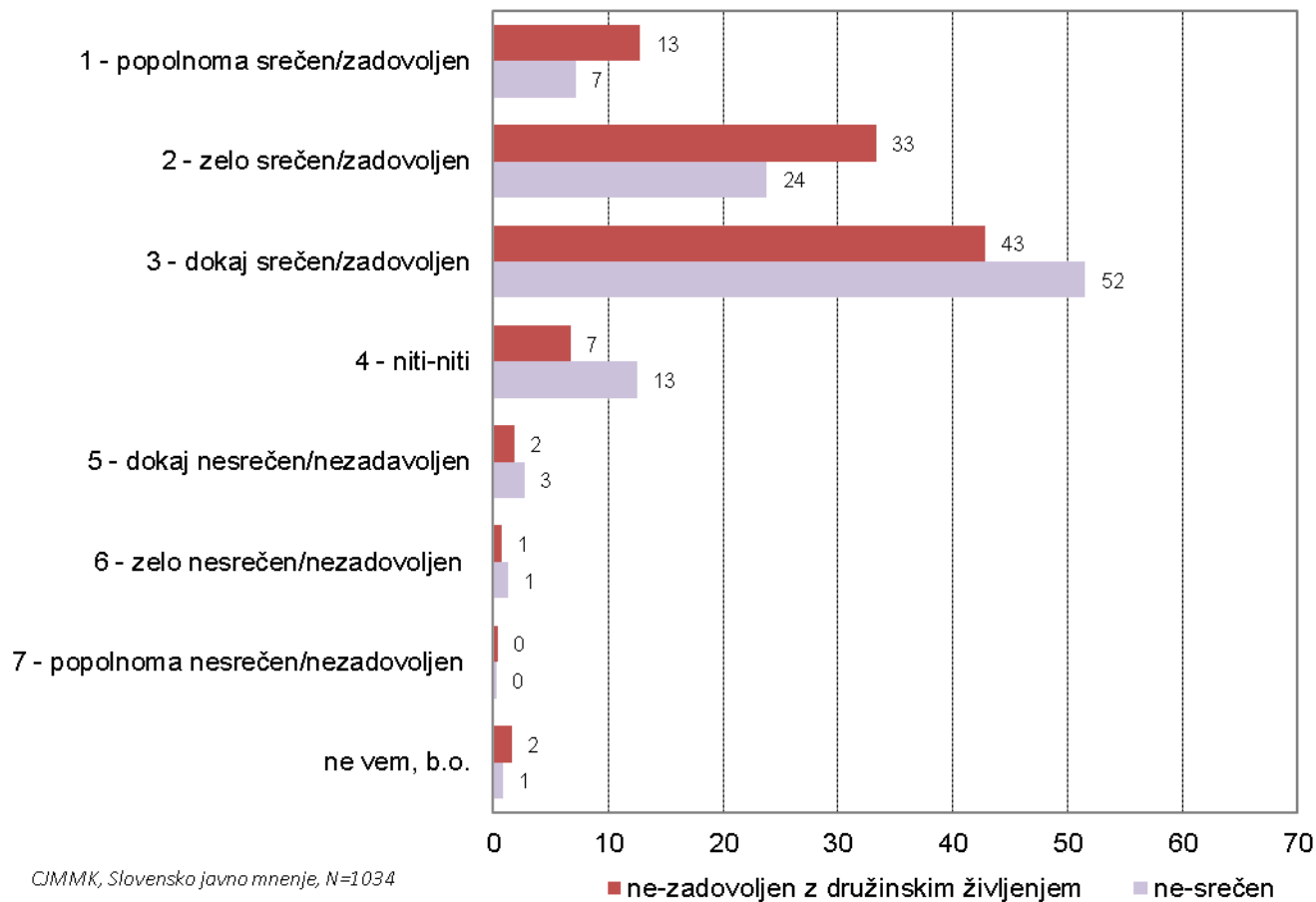
Odstotek ljudi, ki so zelo ali dokaj zadovoljni z razvojem demokracije v njihovi državi

GLEDANO V CELOTI, KAKO STE ZADOVOLJNI S SVOJIM DRUŽINSKIM ŽIVLJENJEM? (V131)

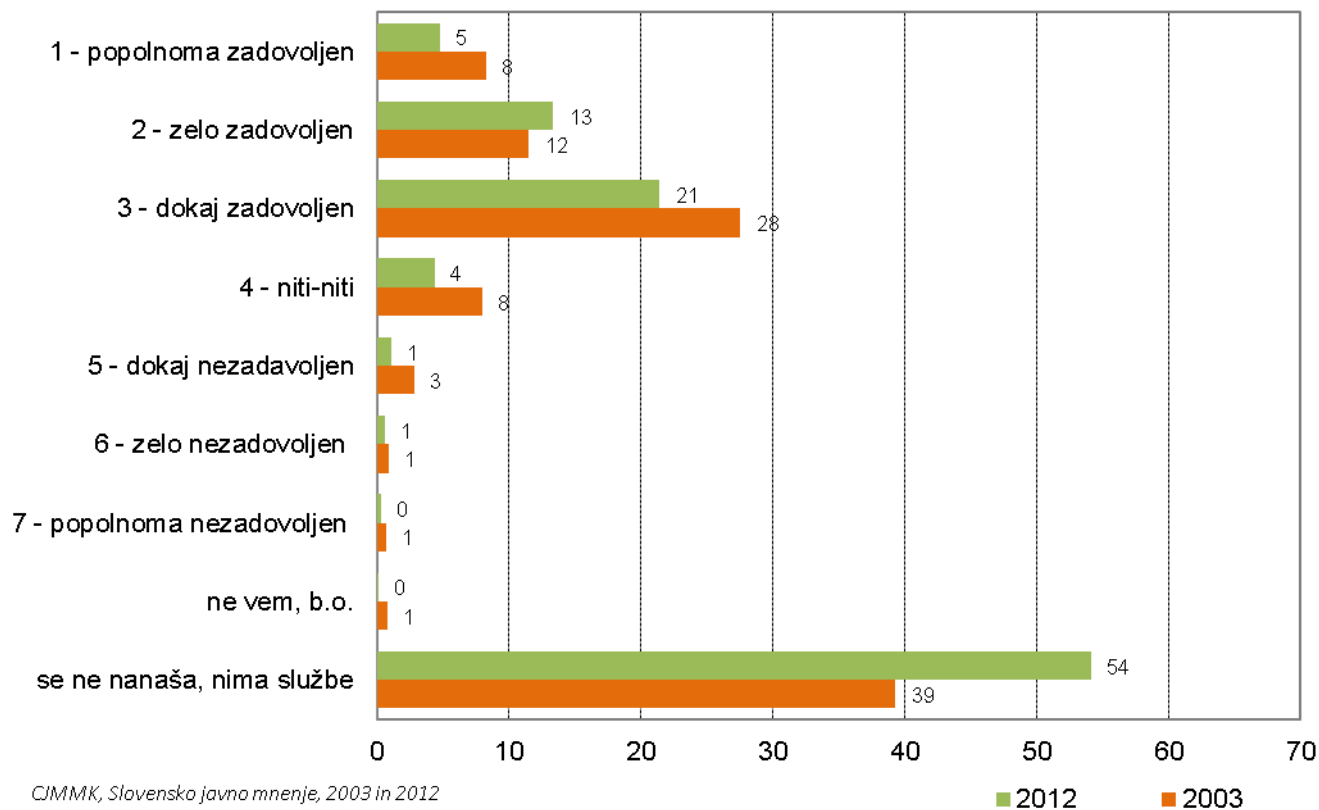

GLEDANO V CELOTI, KAKO SREČNI / ZADOVOLJNI S SVOJIM DRUŽINSKIM ŽIVLJENJEM STE? (V129, V131)

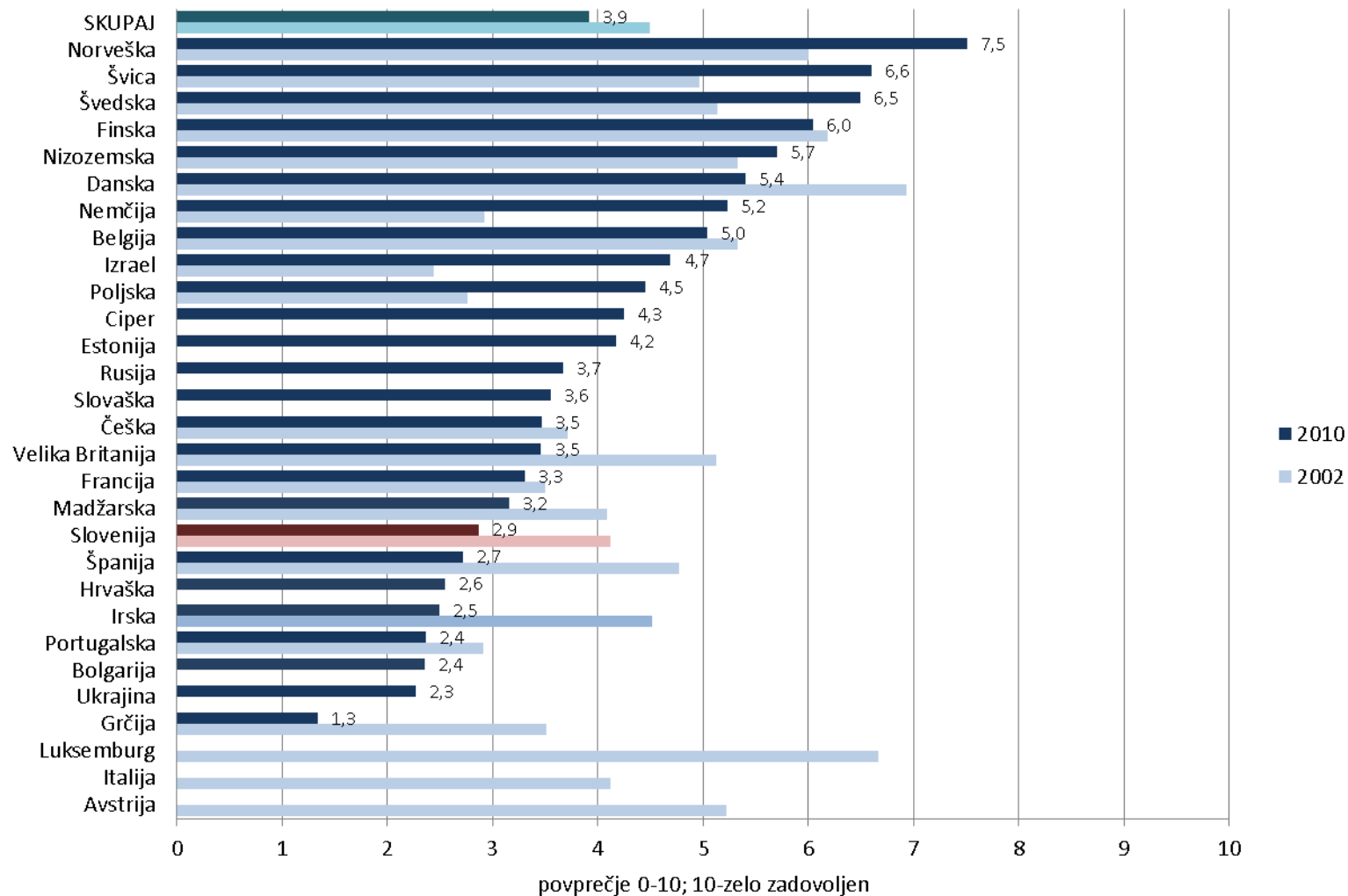
CIMMK, Slovensko javno mnenje, N=1034

GLEDANO V CELOTI, KAKO STE ZADOVOLJNI S SVOJO GLAVNO ZAPOSLOTITVIJO? (V130)

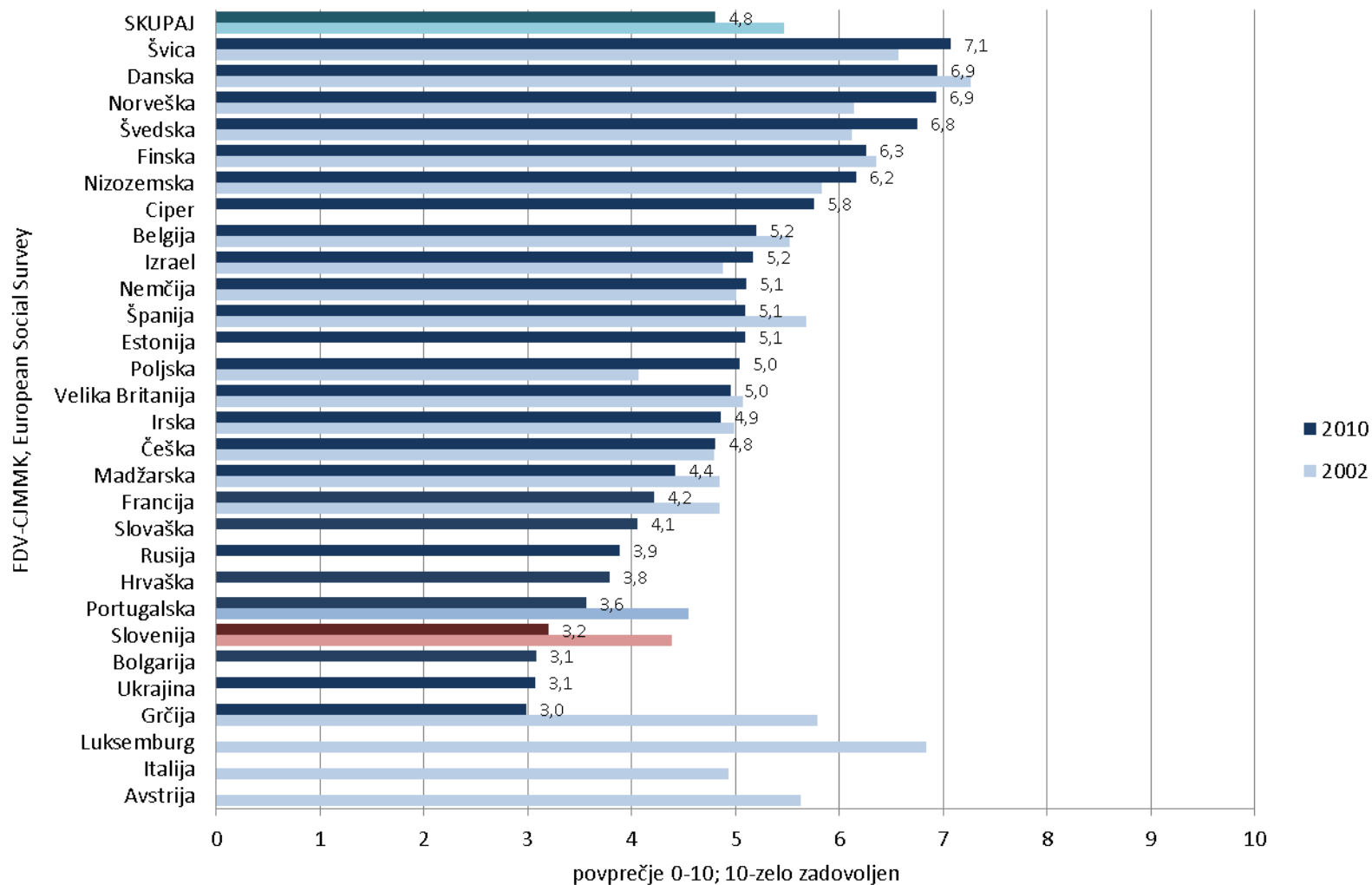

zadovoljstvo s stanjem gospodarstva

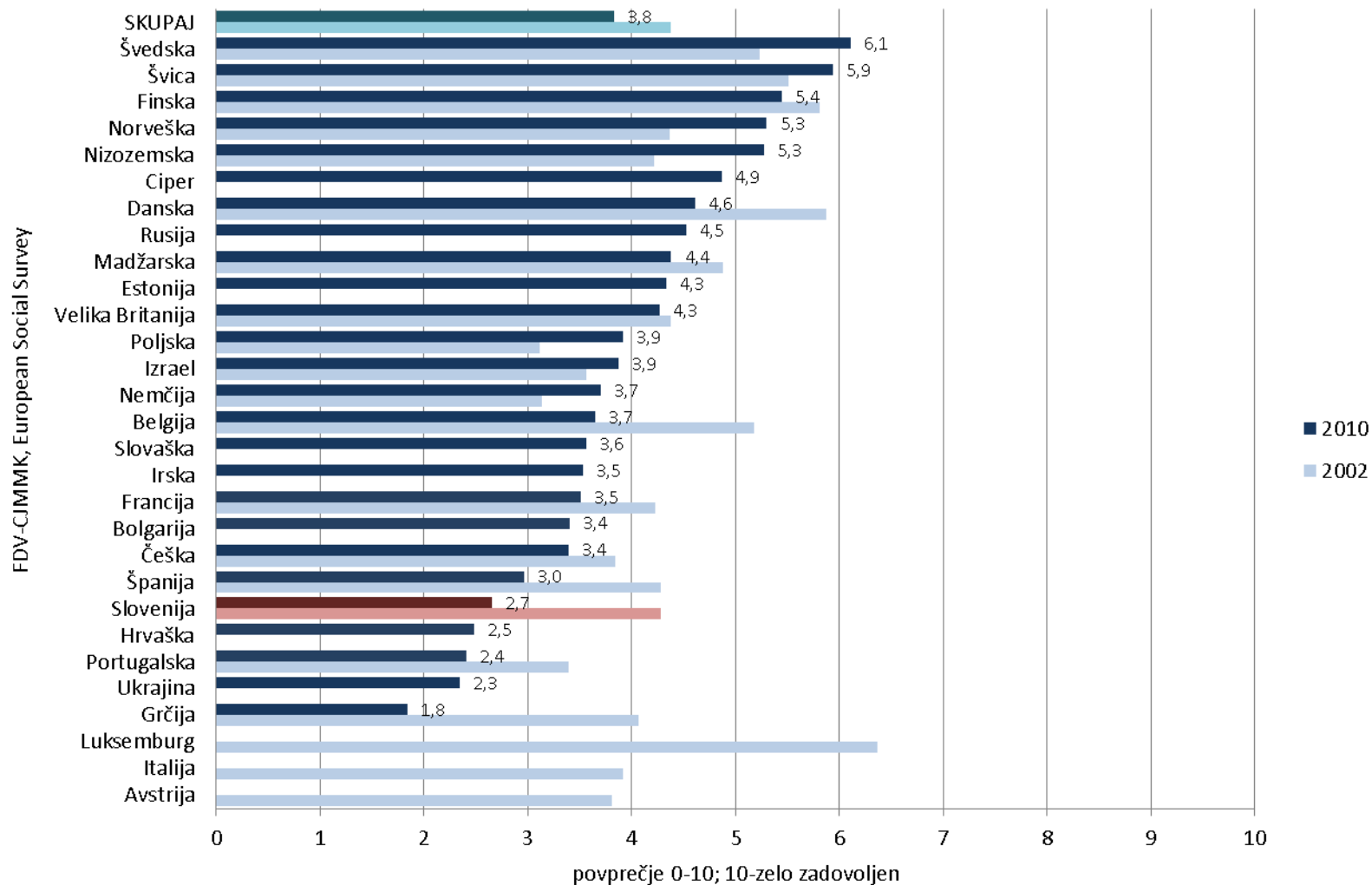
FDV-CJMMK, European Social Survey

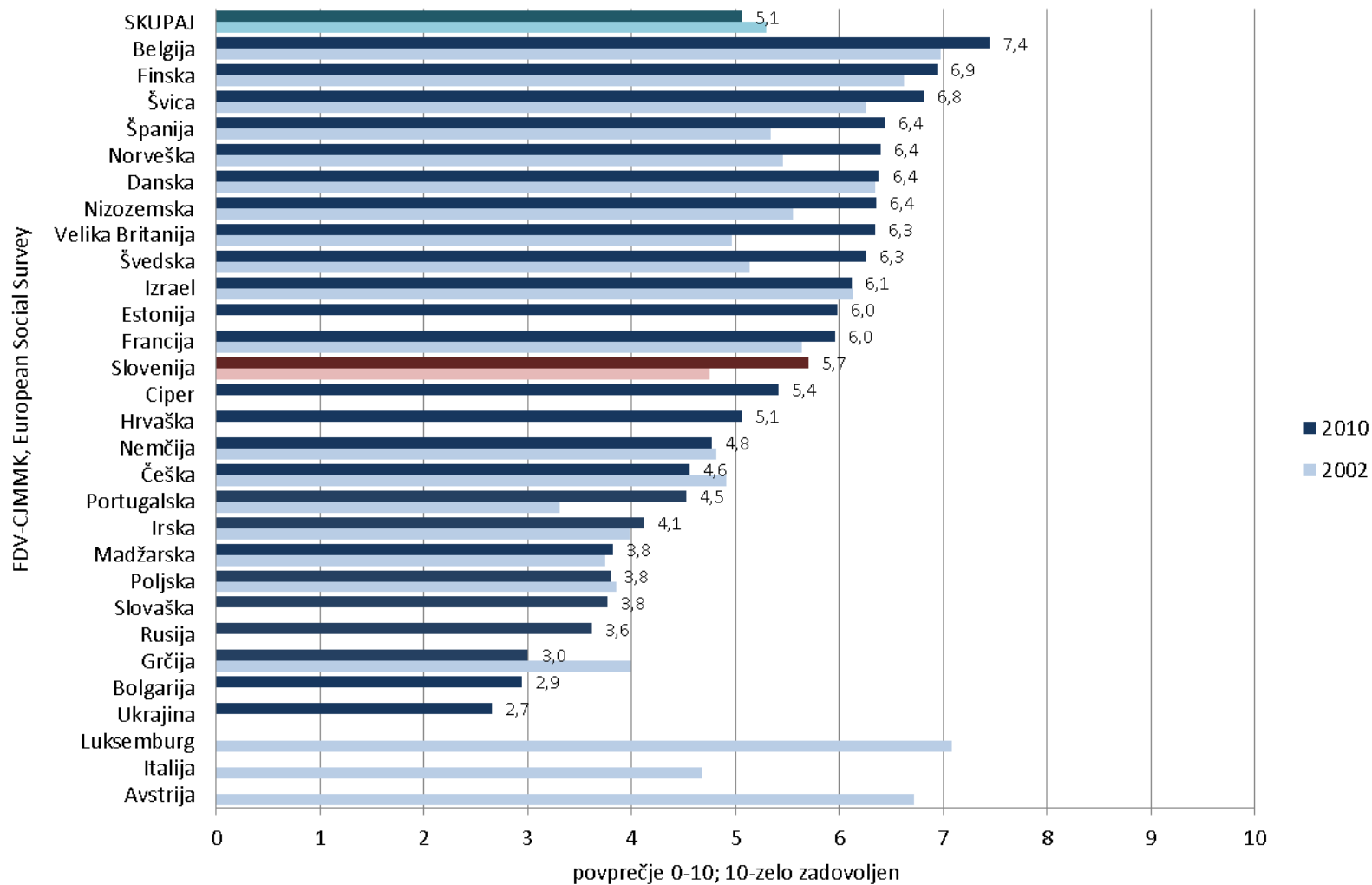
zadovoljstvo z delovanjem demokracije

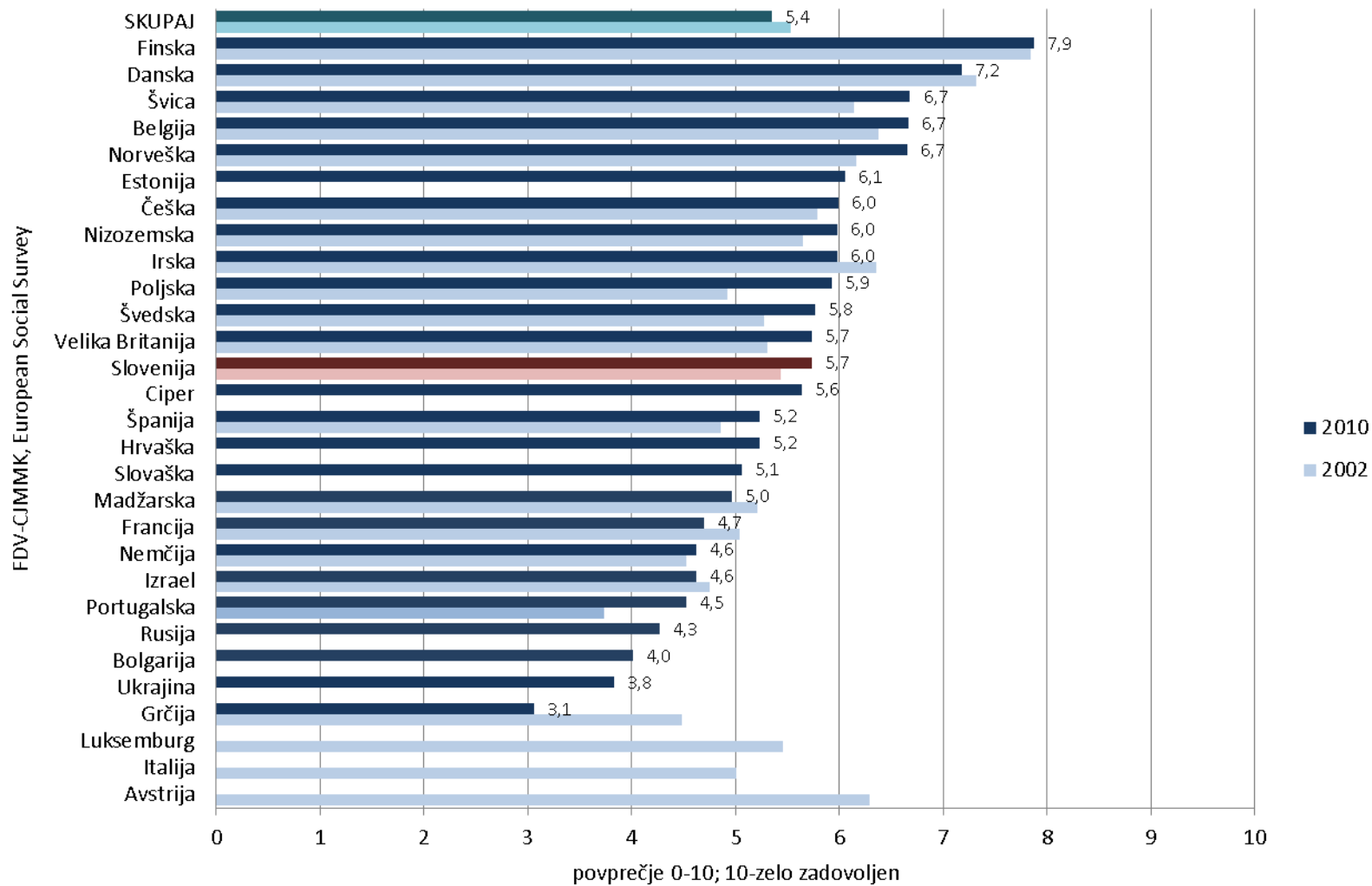
zadovoljstvo z delovanjem vlade

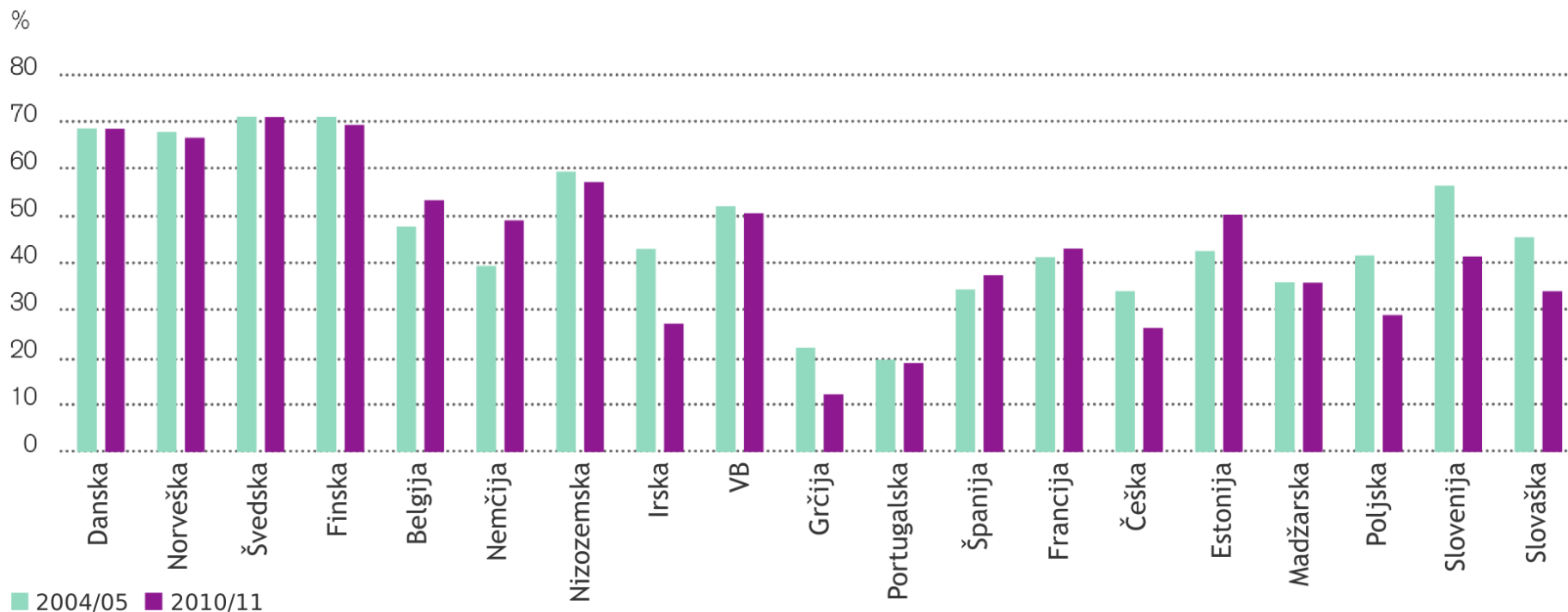
zadovoljstvo z zdravstvom

zadovoljstvo s šolstvom

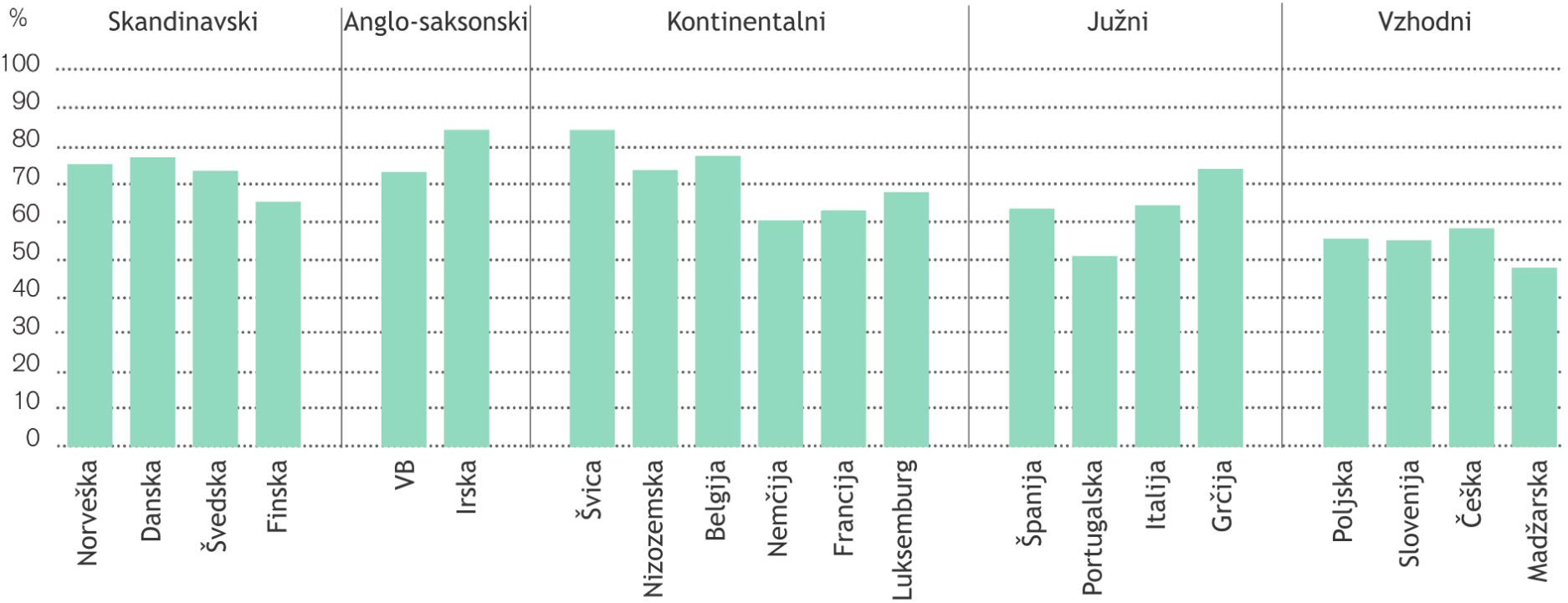

Delež zaposlenih, ki so se v letih 2004/05 in 2010/11 dodatno izobraževali

ESS 2004/05 in 2010/11

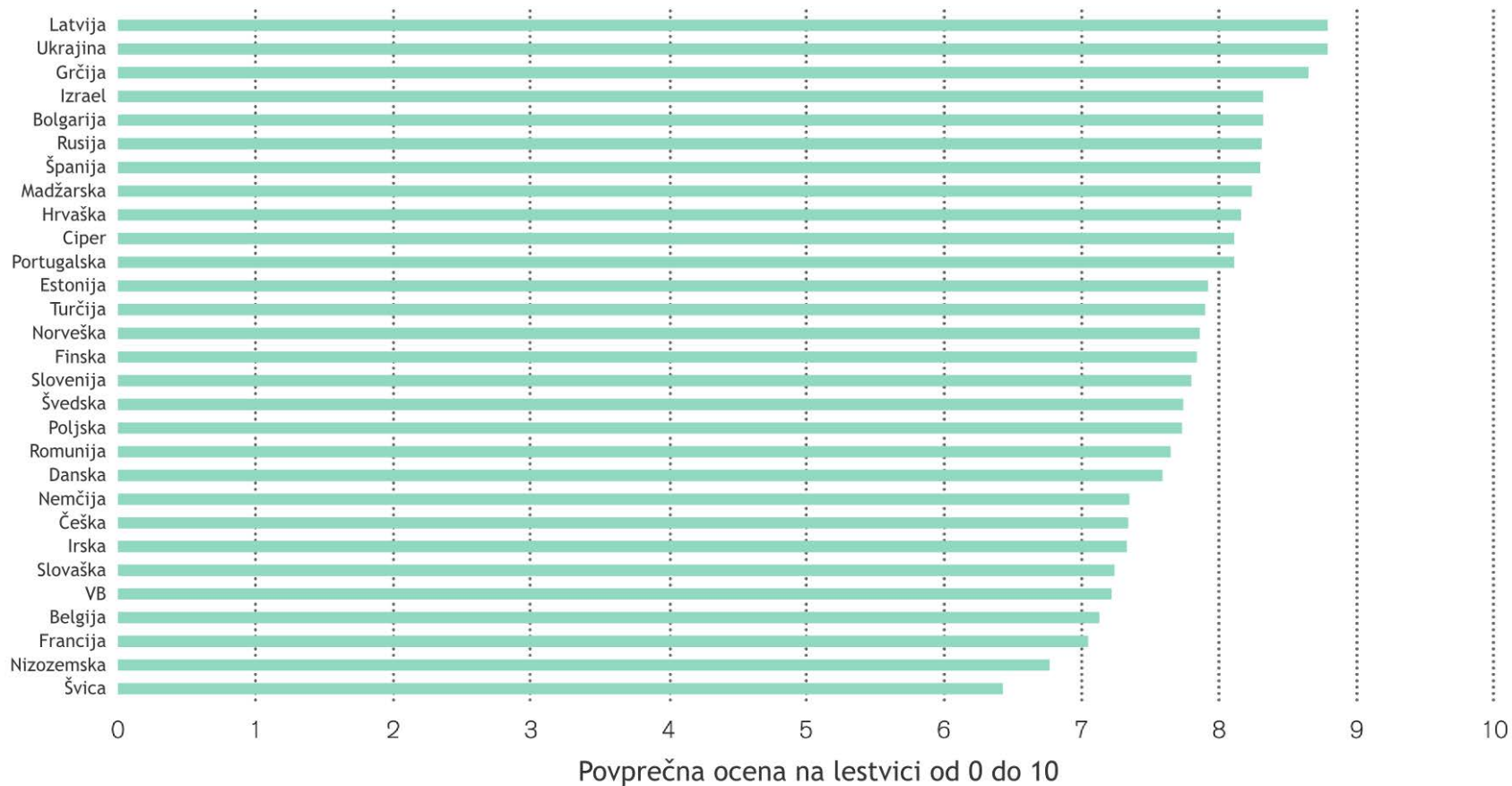
Delež anketirancev, ki so ocenili svoje zdravje kot (zelo) dobro (glede na sistem blaginje)

Eikemo, T.A., Bambra, C., Judge, K. and Ringdal, K. (2008) 'Welfare state regimes and differences in self-perceived health in Europe: A multilevel analysis', *Social Science & Medicine* 66: 2281-2295

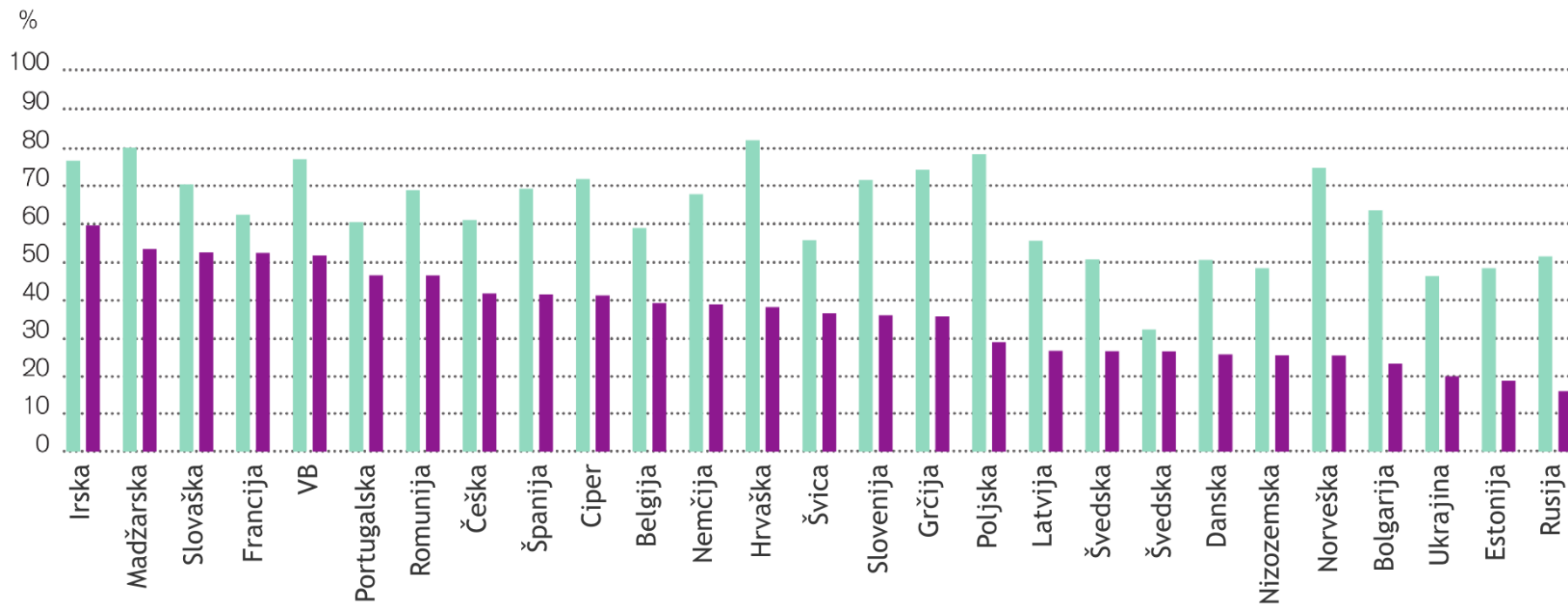
Olsen, K.M. and Dahl, S. (2007) 'Health differences between European countries', *Social Science & Medicine* 64: 1665-1678

Stopnja podpore intervencijske vloge države

ESS 2008/09

Delež anketirancev, ki izražajo skrb glede socialnih transferjev

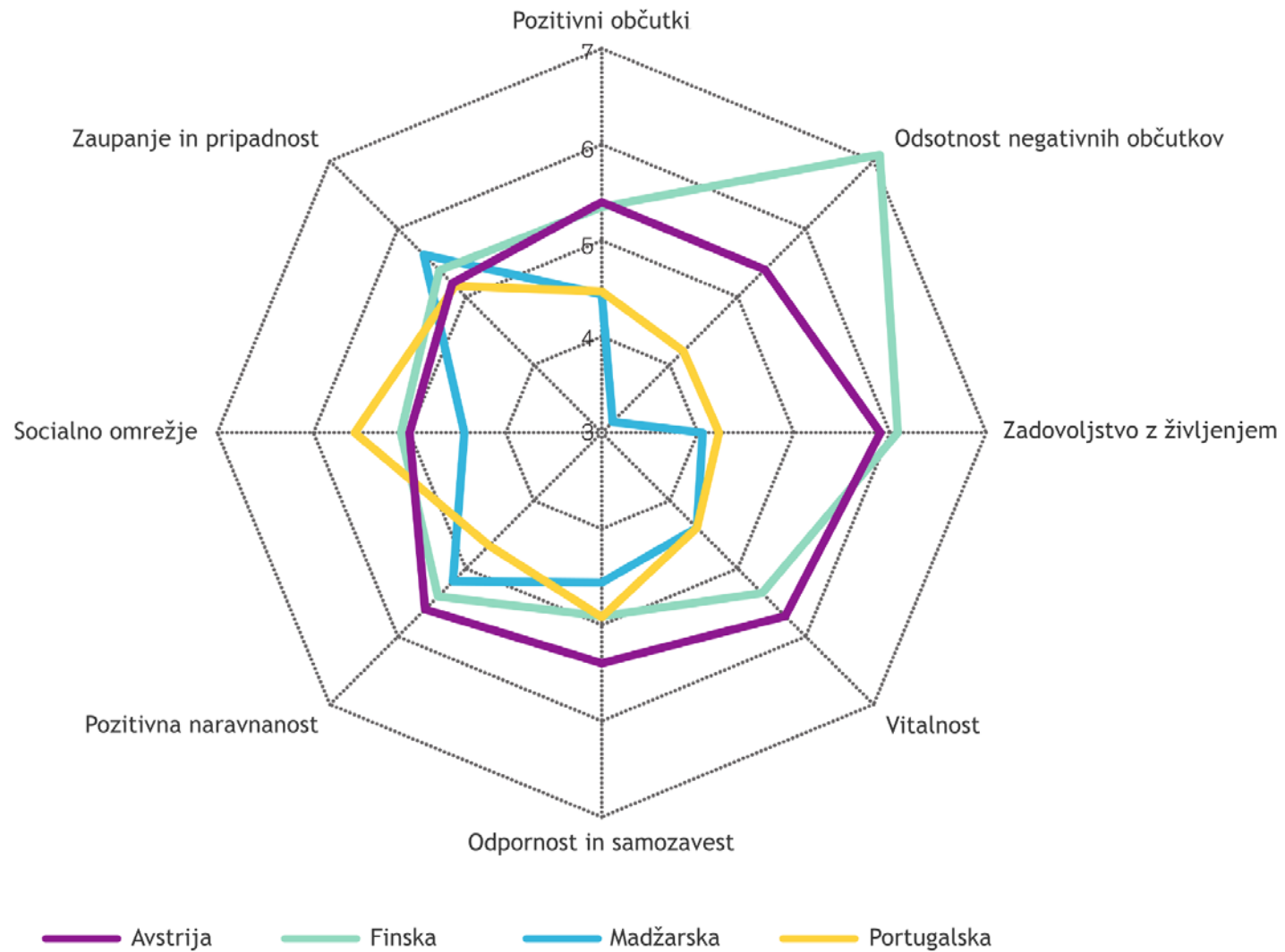
■ Mnogi ljudje prejema socialno podporo, čeprav do nje niso upravičeni

■ Podpore in transferji so prevelika obremenitev za gospodarstvo

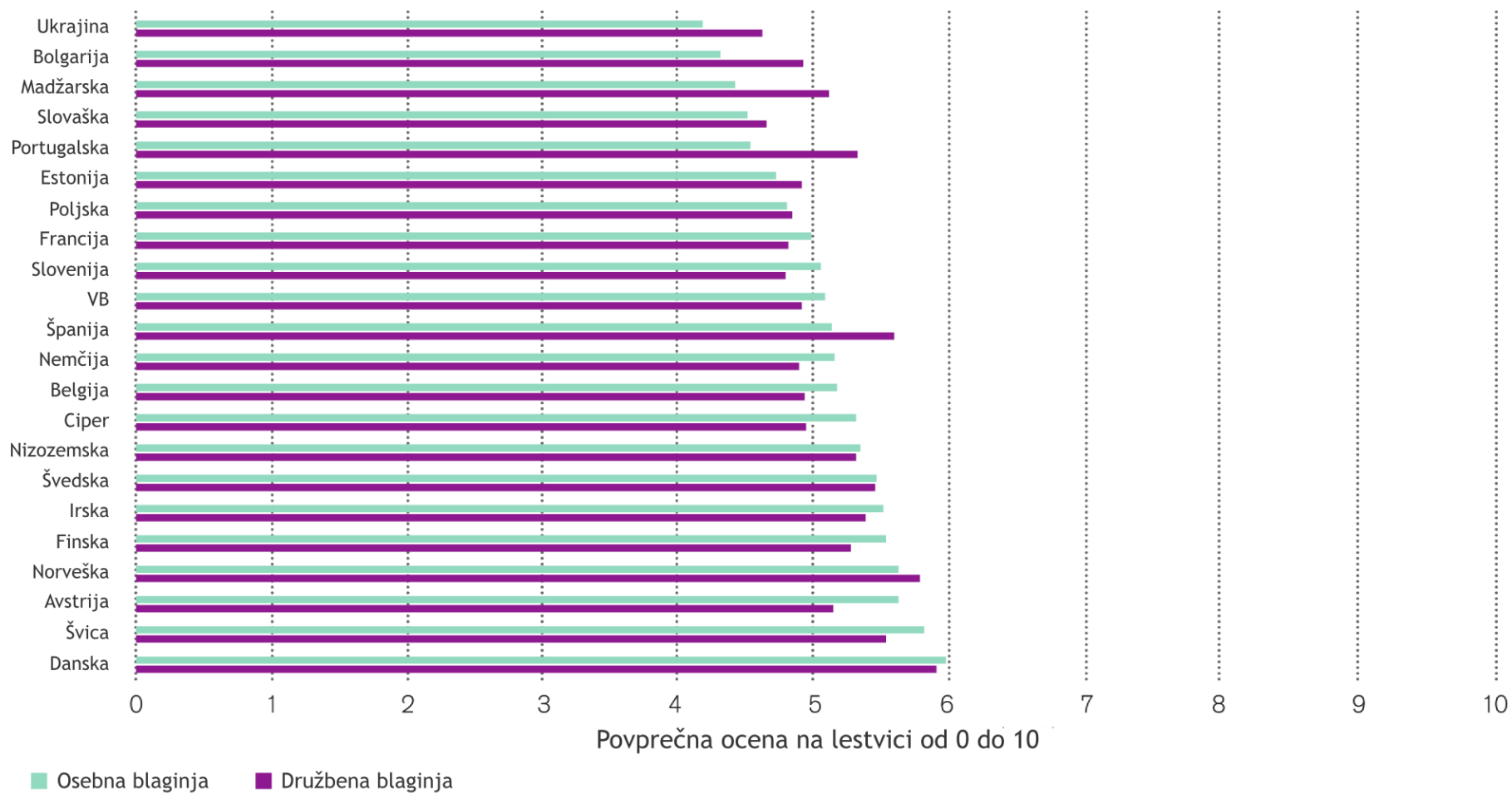
ESS 2008/09

Delež anketirancev, ki močno soglašajo s trditvijo.

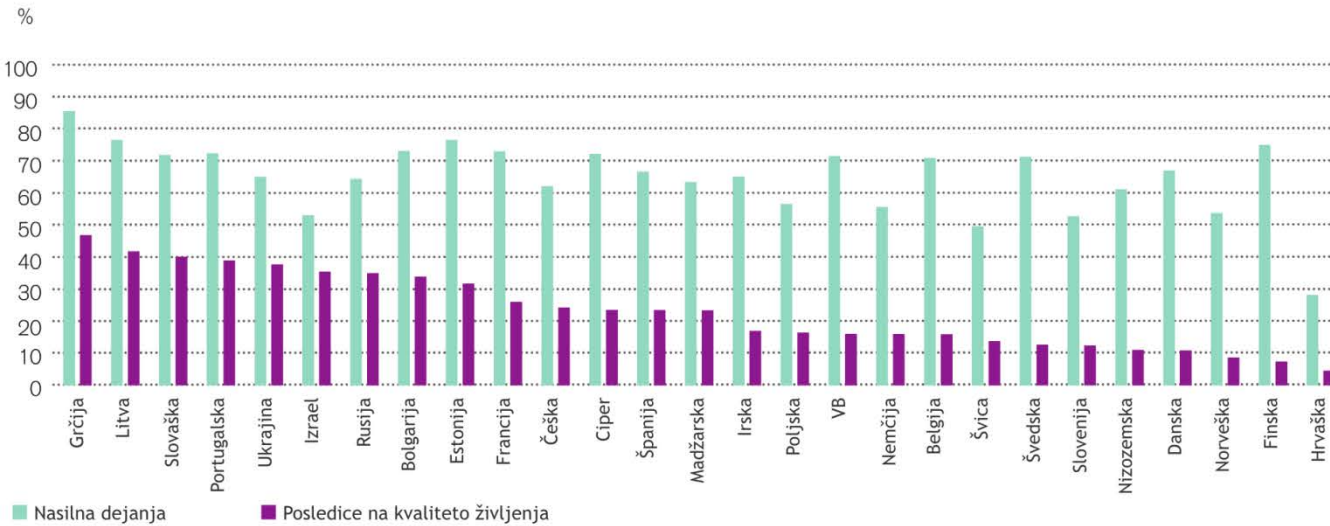
Nacionalni profili sistema blaginje

Stopnja osebne in družbene blaginje

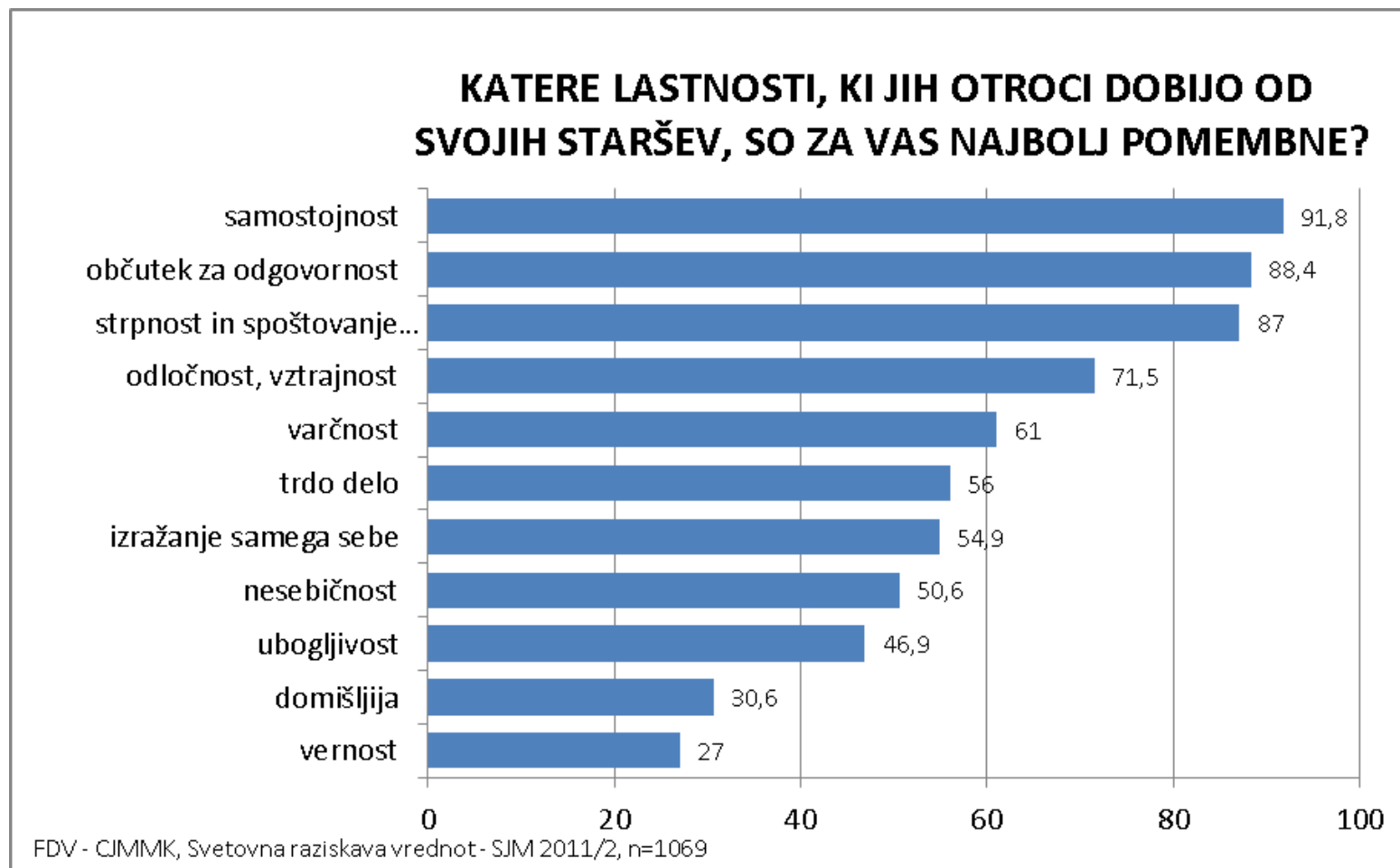

Delež anketiranih, ki so zaskrbljeni zaradi nasilnih kaznivih dejanj in tistih, pri katerih ta skrb vpliva na kakovost njihovega življenja

ESS 2010/11

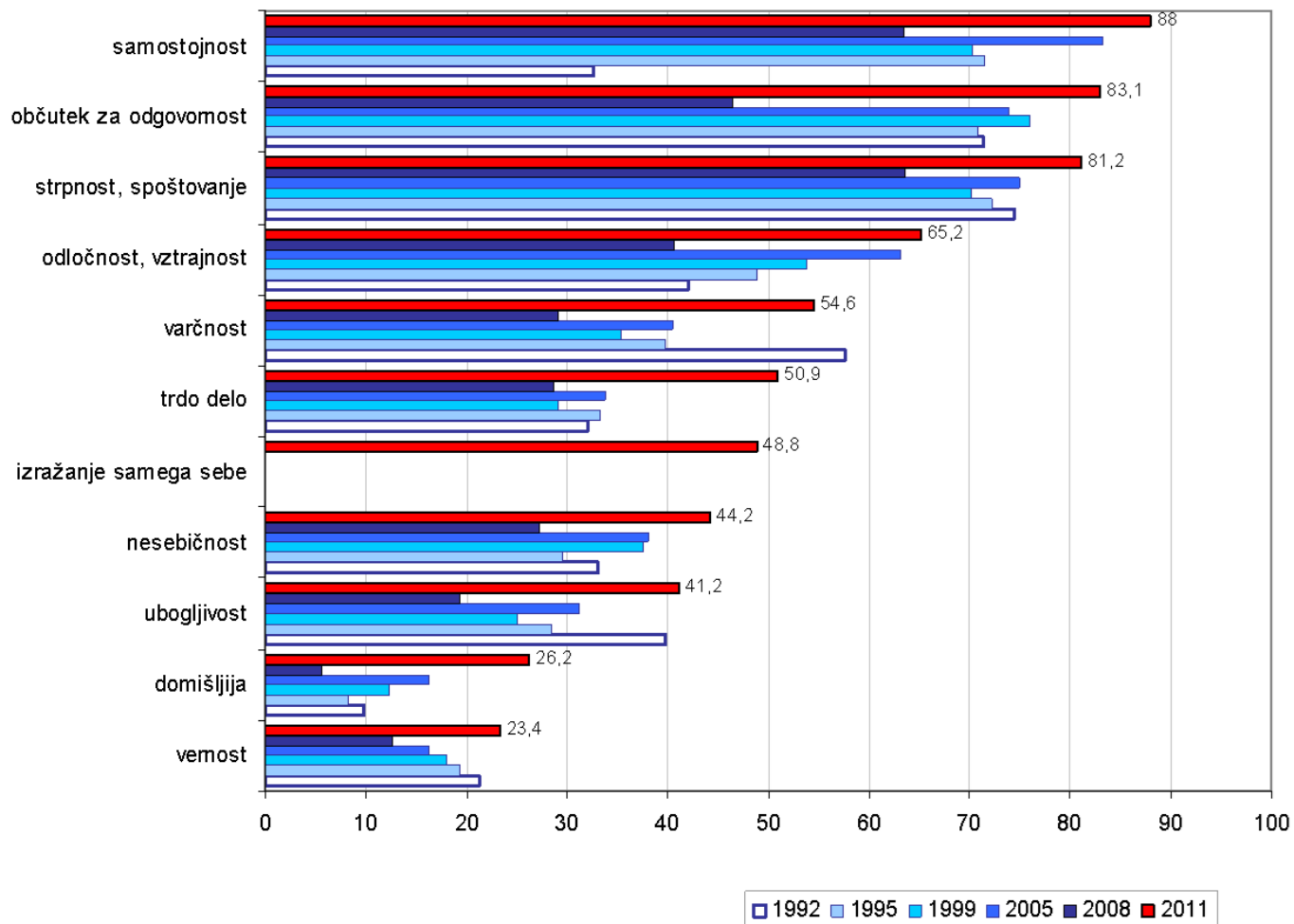
C - Vzgojne vrednote (11)

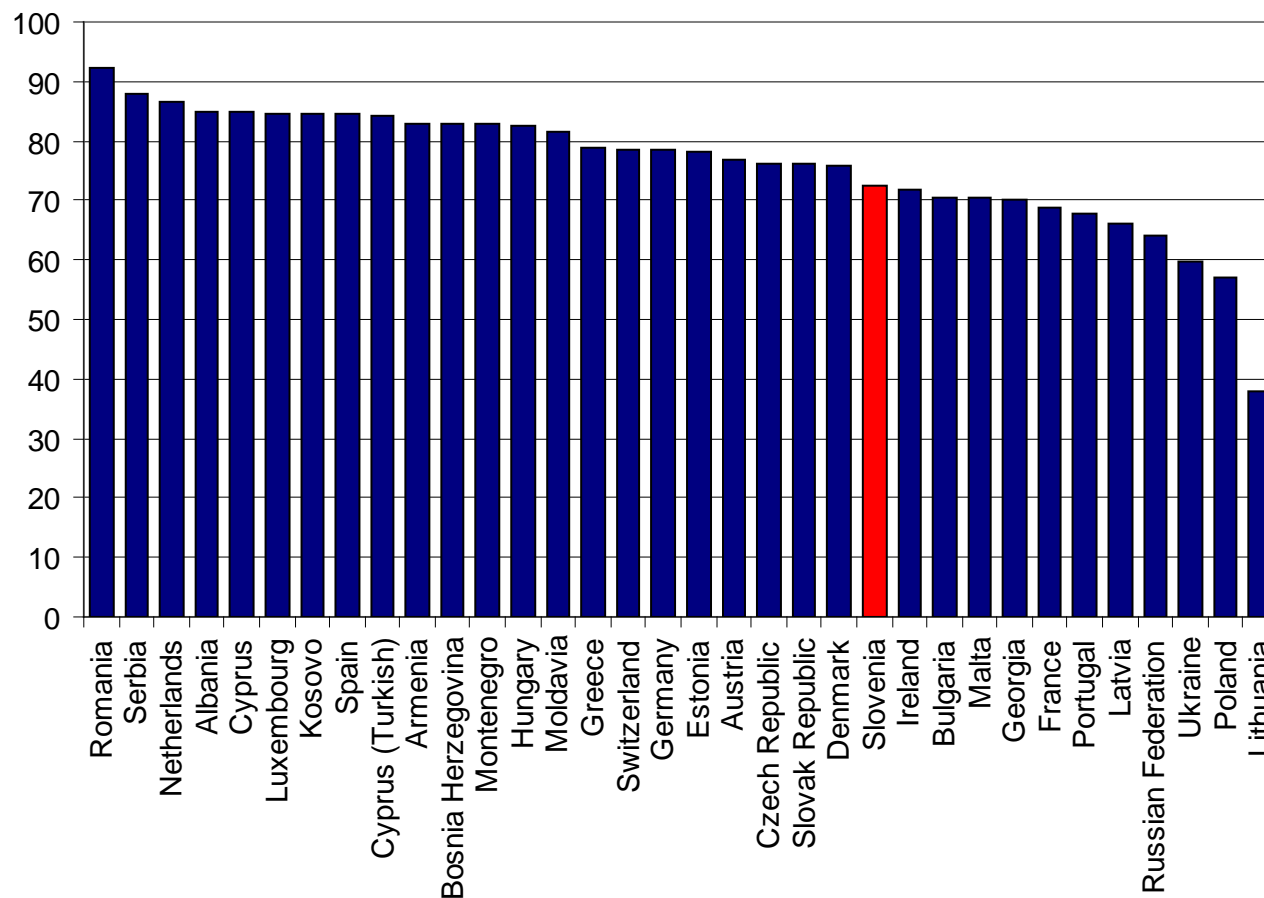
POMEMBNE LASTNOSTI, KI JIH OTROCI LAHKO PRIDOBIMO DOMA OD STARŠEV

(V12 - v22)

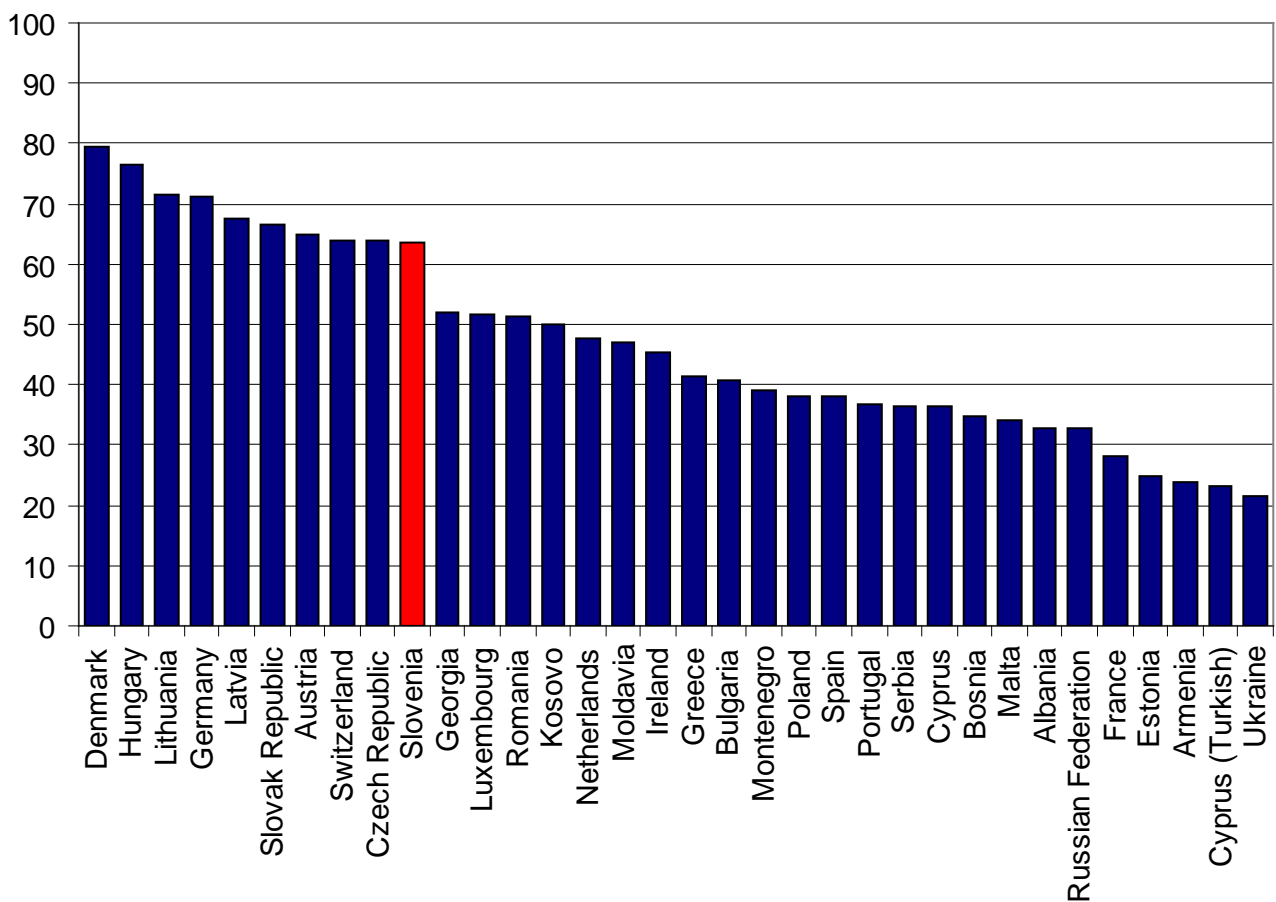
Primerjava rezultatov 1992 - 2011

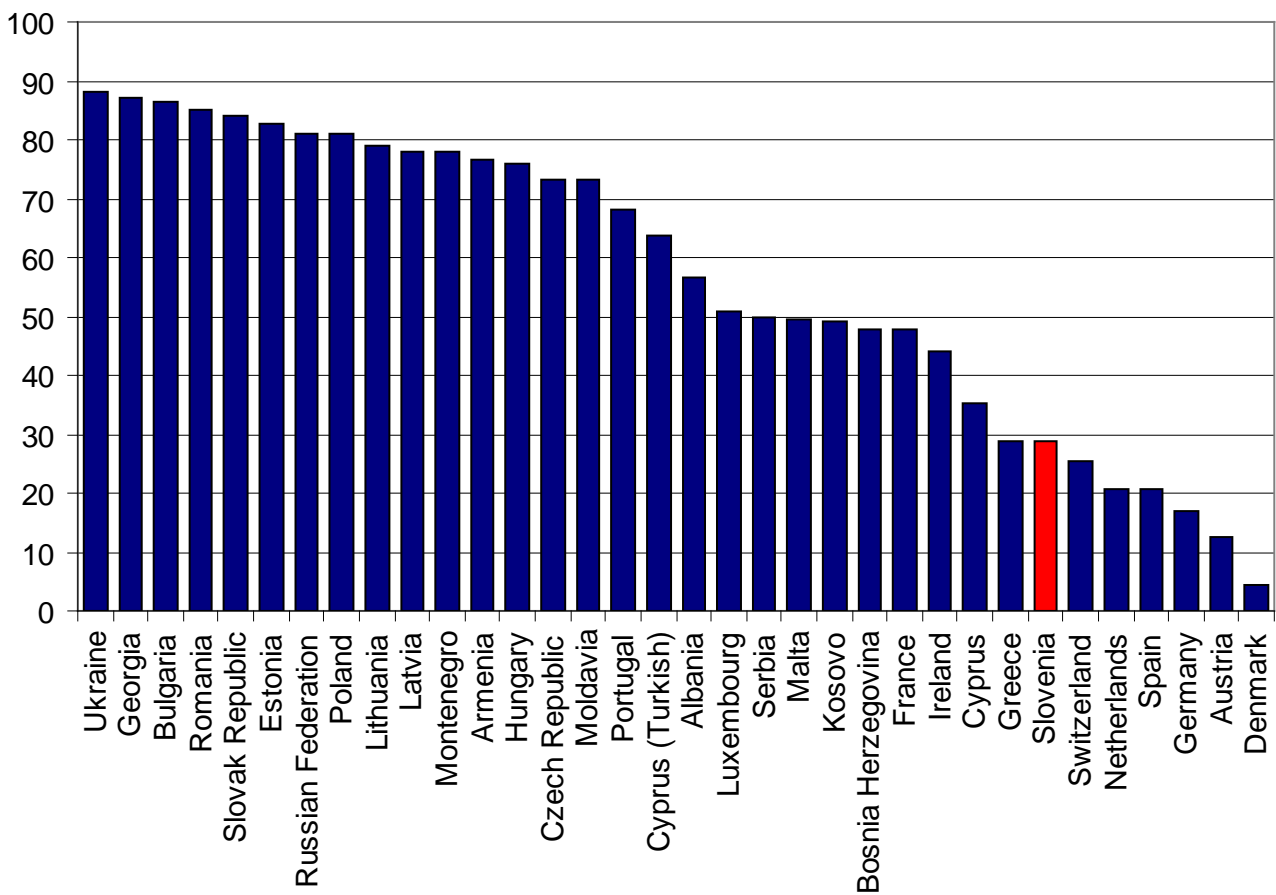
**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni lepo vedenje tista lastnost, ki je posebej pomembna?
(samo odgovori "izbral")**

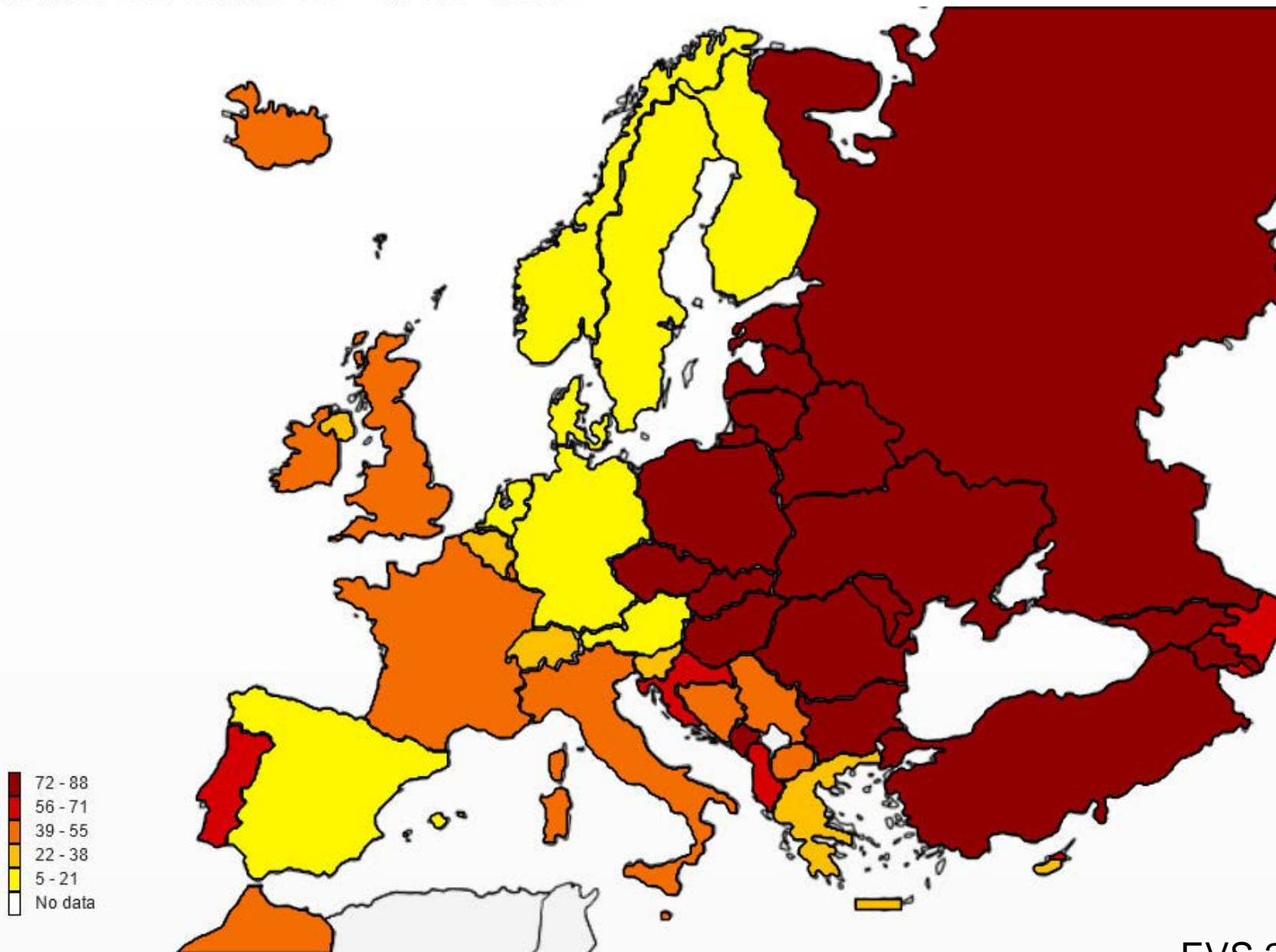
**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni samostojnost tista lastnost, ki je posebej pomembna?
(samo odgovori "izbral")**

**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni trdo delo tista lastnost, ki je posebej pomembna?
(samo odgovori "izbral")**

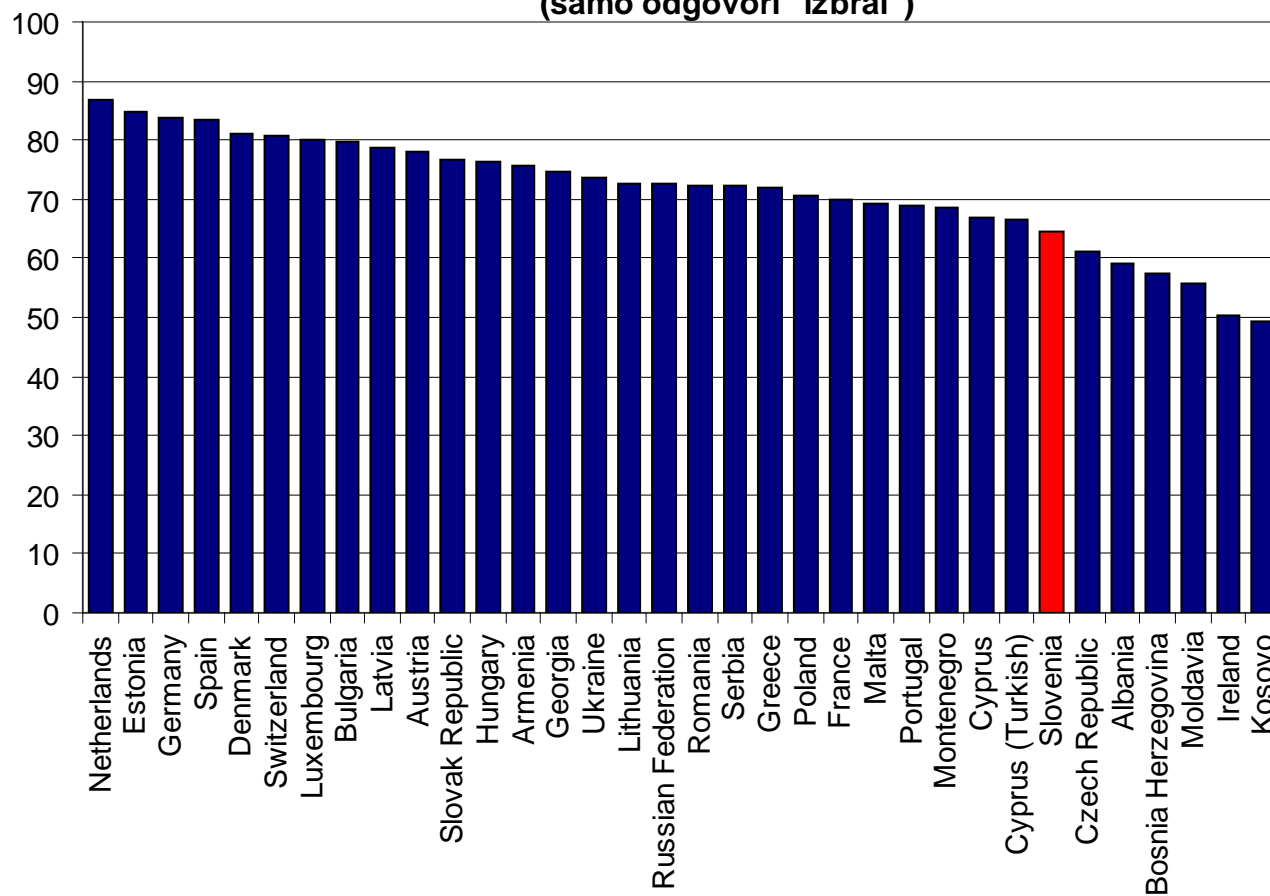

Izbor pomembne lastnosti, ki jih lahko otroci pridobijo doma od staršev - trdo delo

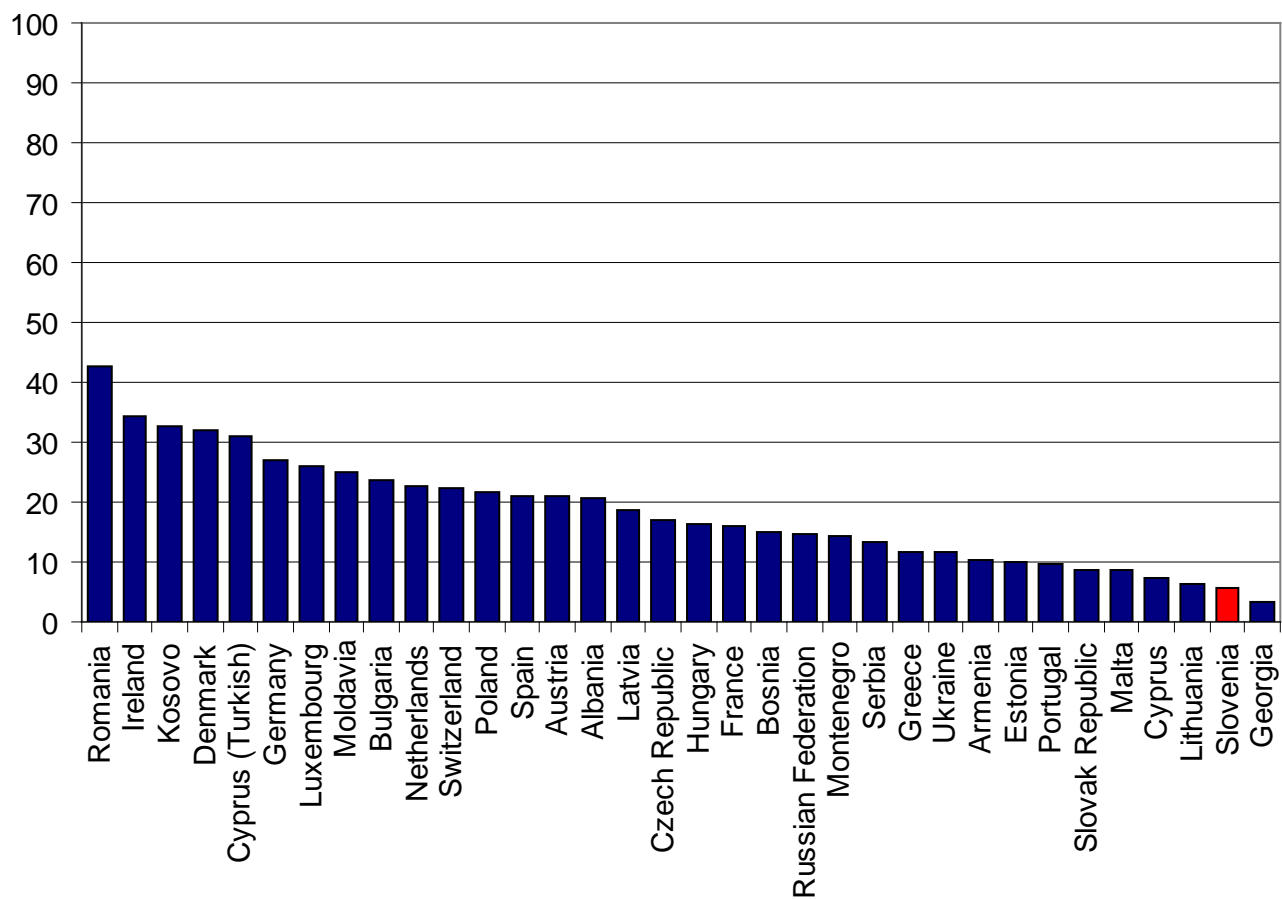

**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni občutek za odgovornost tista lastnost, ki je posebej
pomembna?**

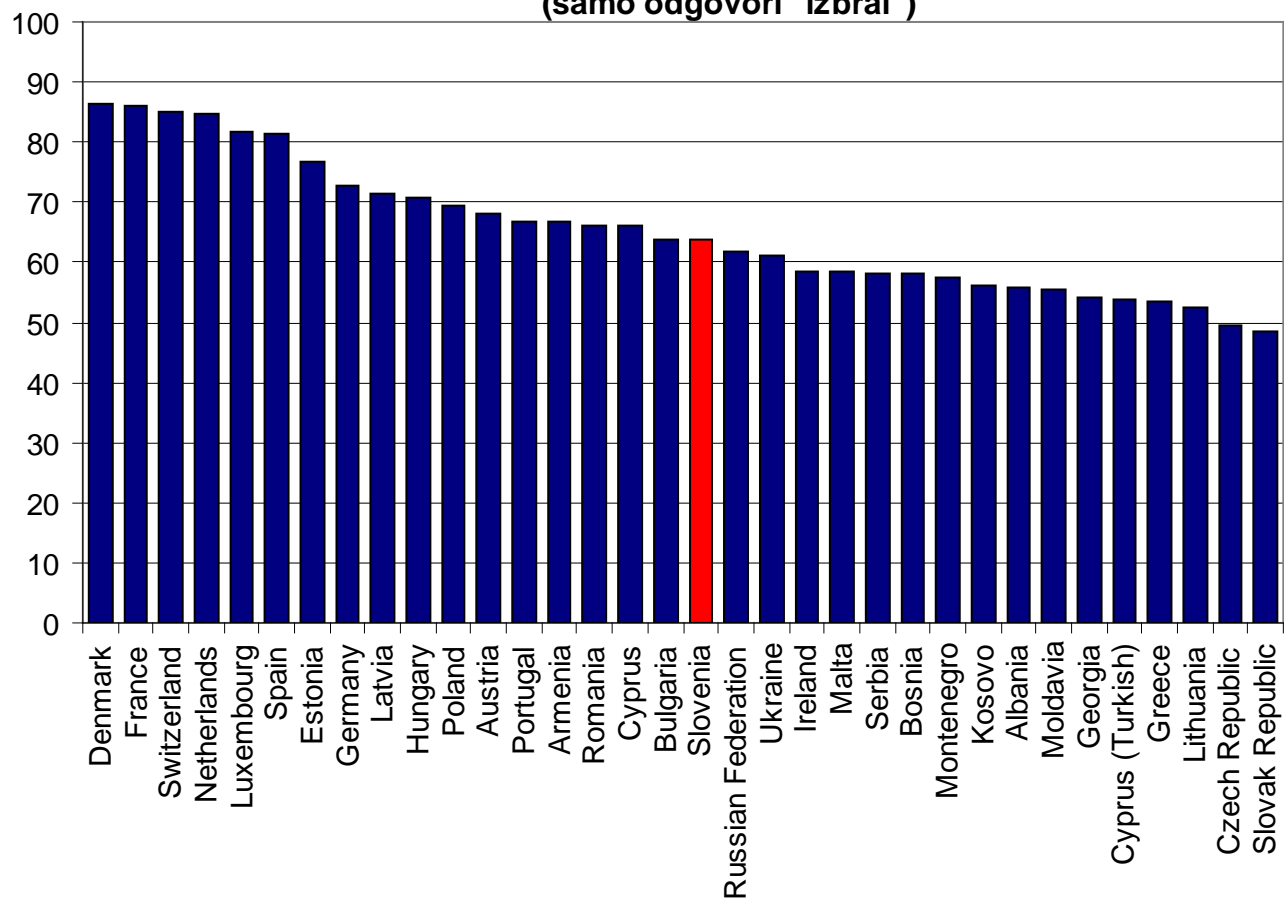
(samo odgovori "izbral")

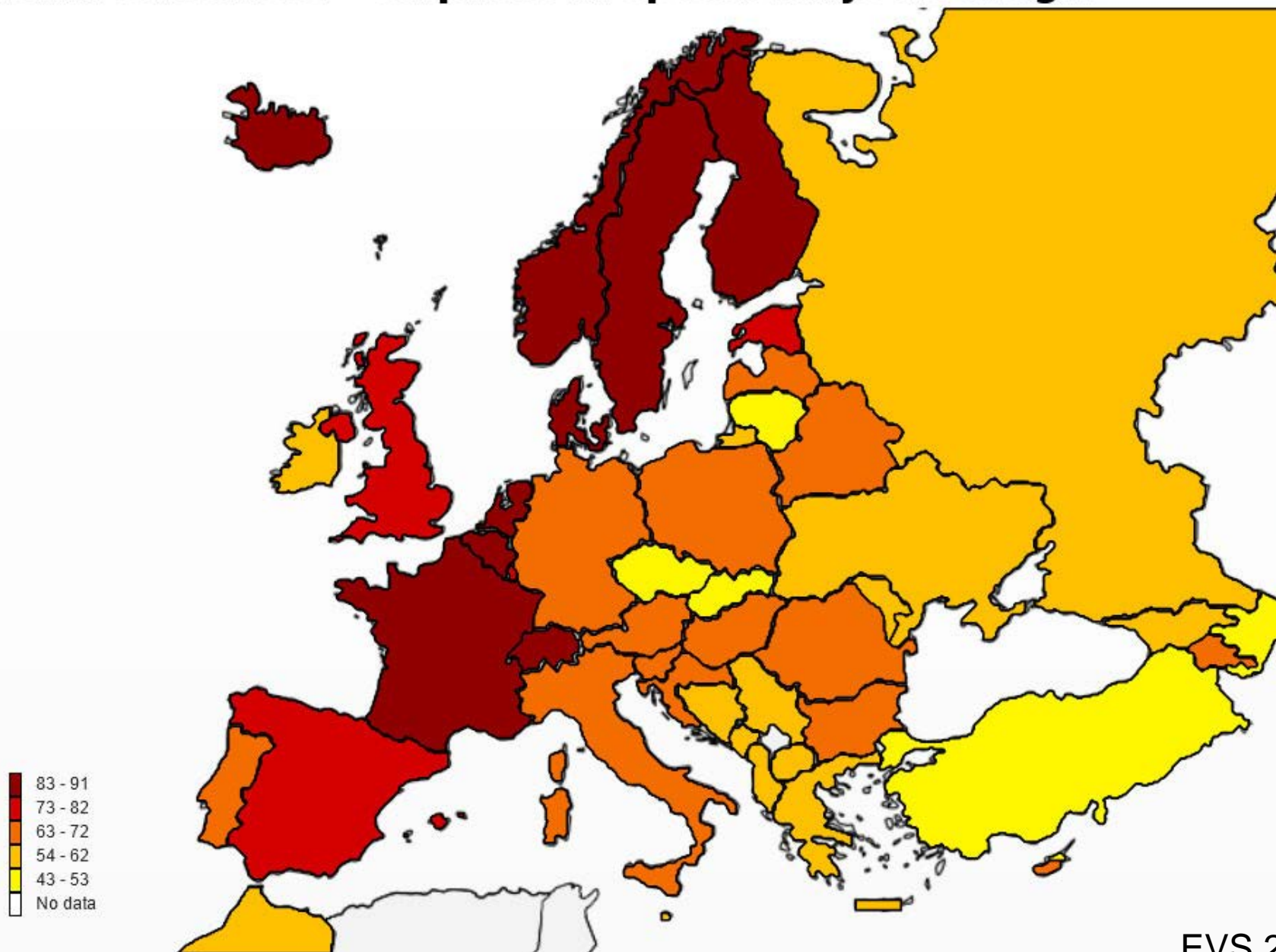
**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni domišljija tista lastnost, ki je posebej pomembna?
(samo odgovori "izbral")**

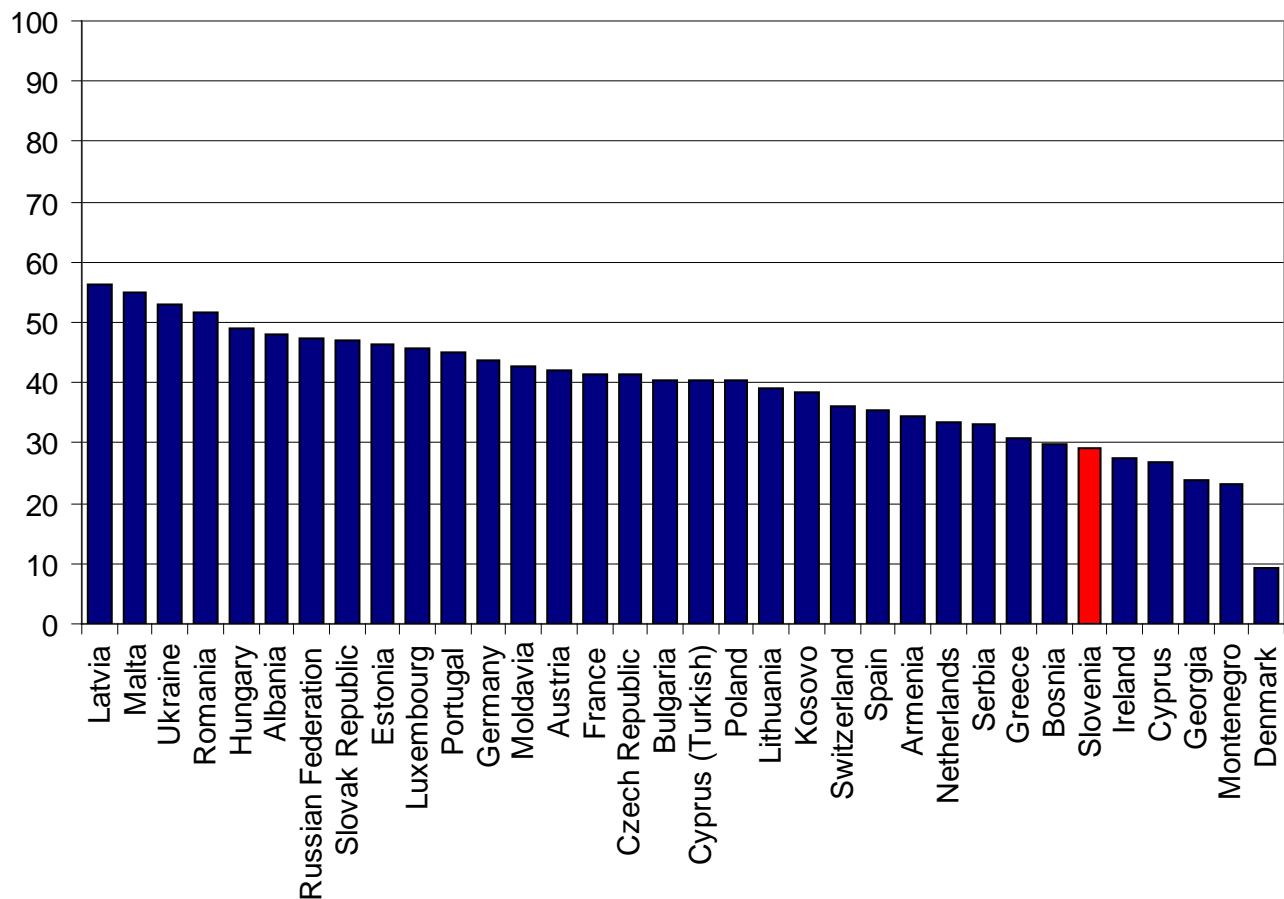
**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali sta po vaši oceni strpnost in spoštovanje drugih tisti lastnosti, ki sta posebej pomembni?
(samo odgovori "izbral")**

Izbor pomembne lastnosti, ki si jih lahko otroci pridobijo doma od staršev - strpnost in spoštovanje do drugih

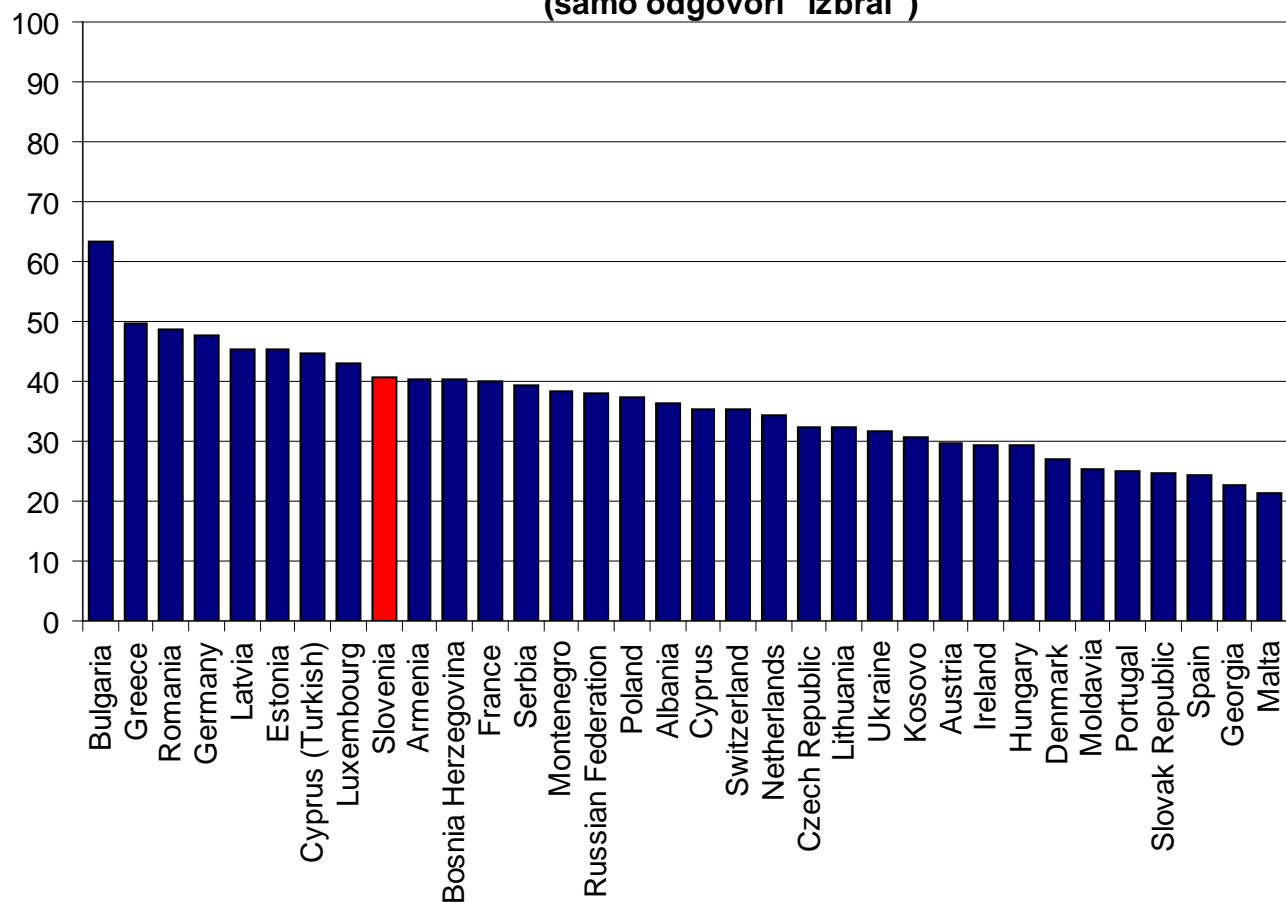
**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni varčnost tista lastnost, ki je posebej pomembna?
(samo odgovori "izbral")**

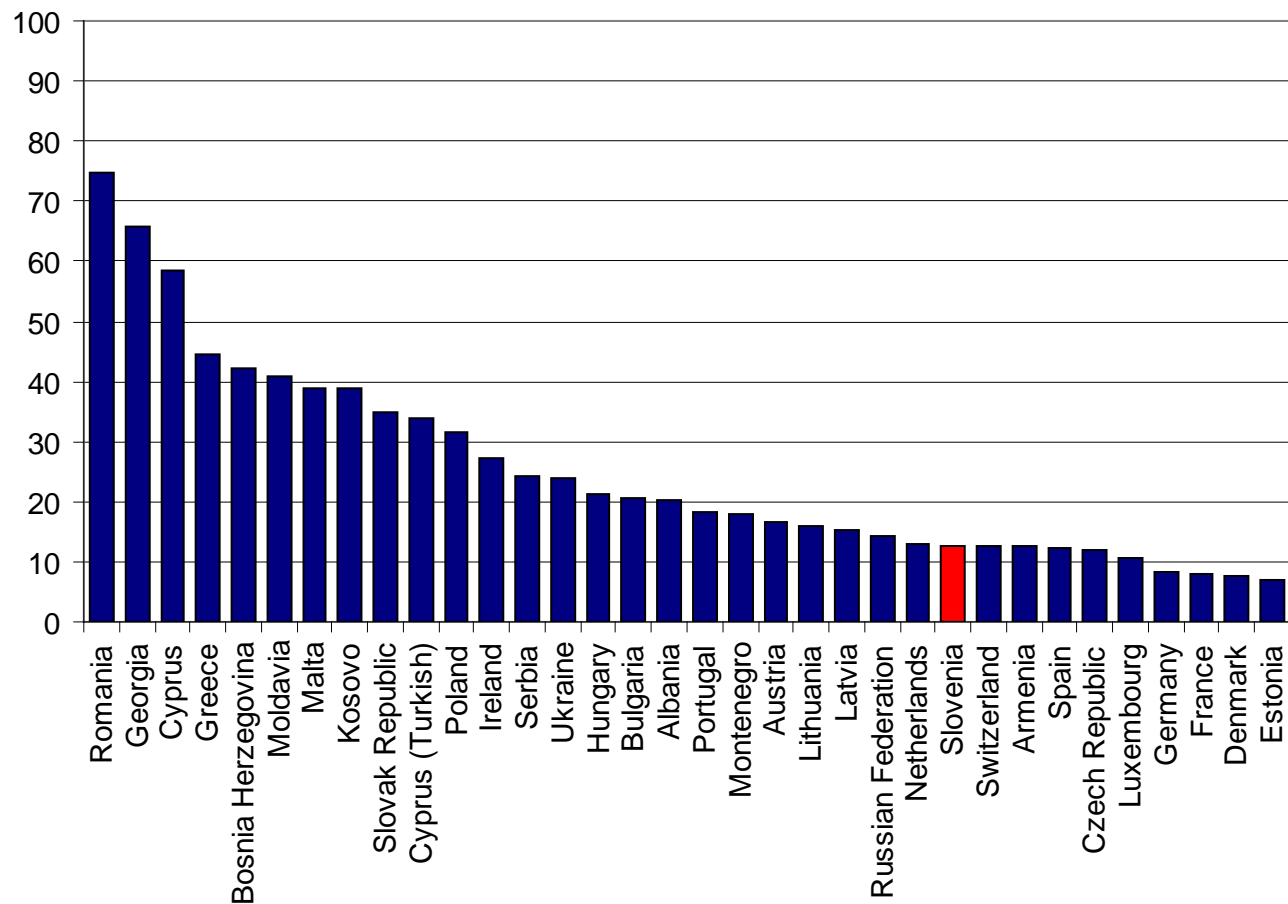
FDV - CJMMK, Evropska raziskava vrednot, 2008

Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali sta po vaši oceni odločnost in vztrajnost tisti lastnosti, ki sta posebej pomembni?

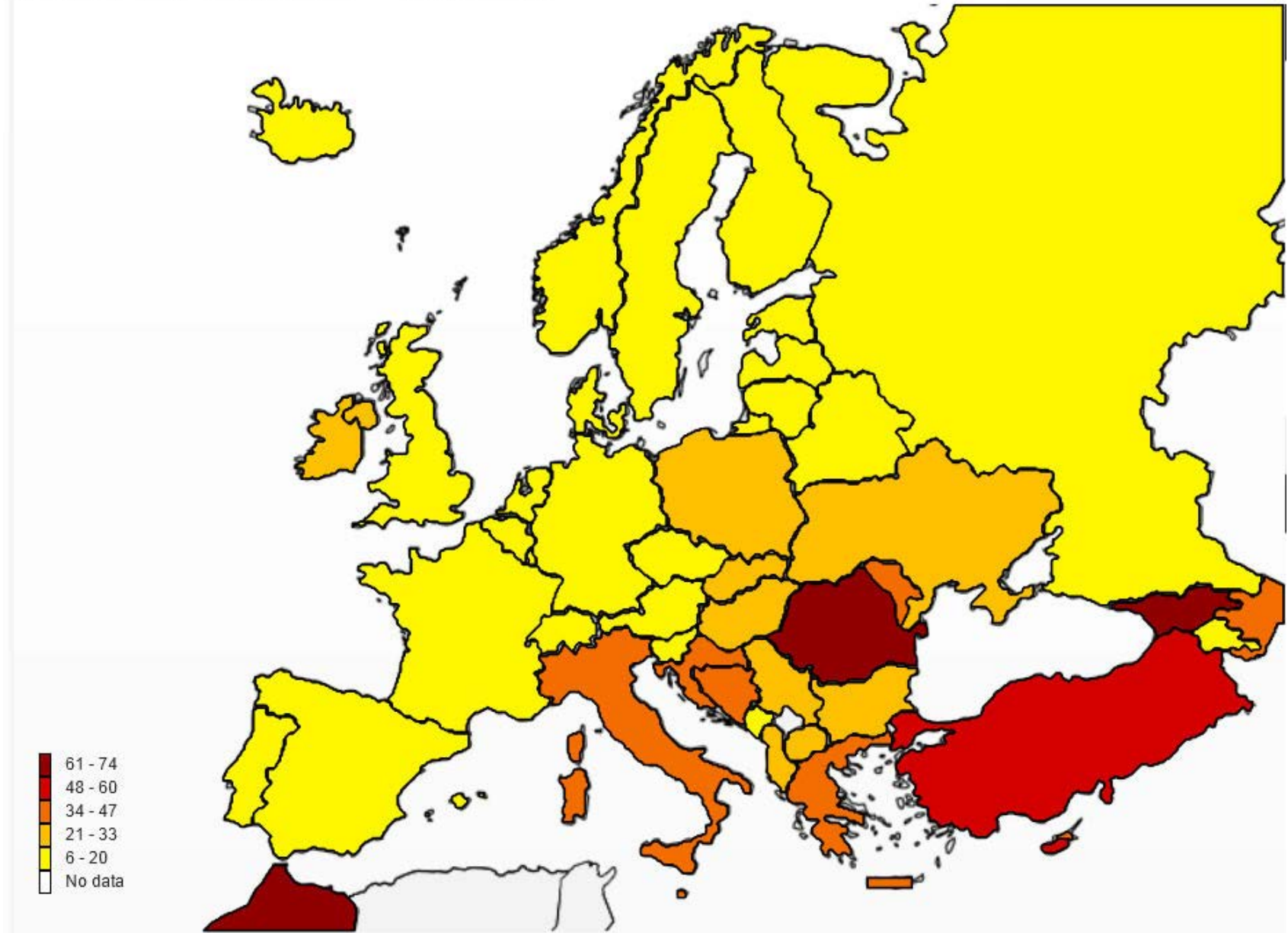
(samo odgovori "izbral")

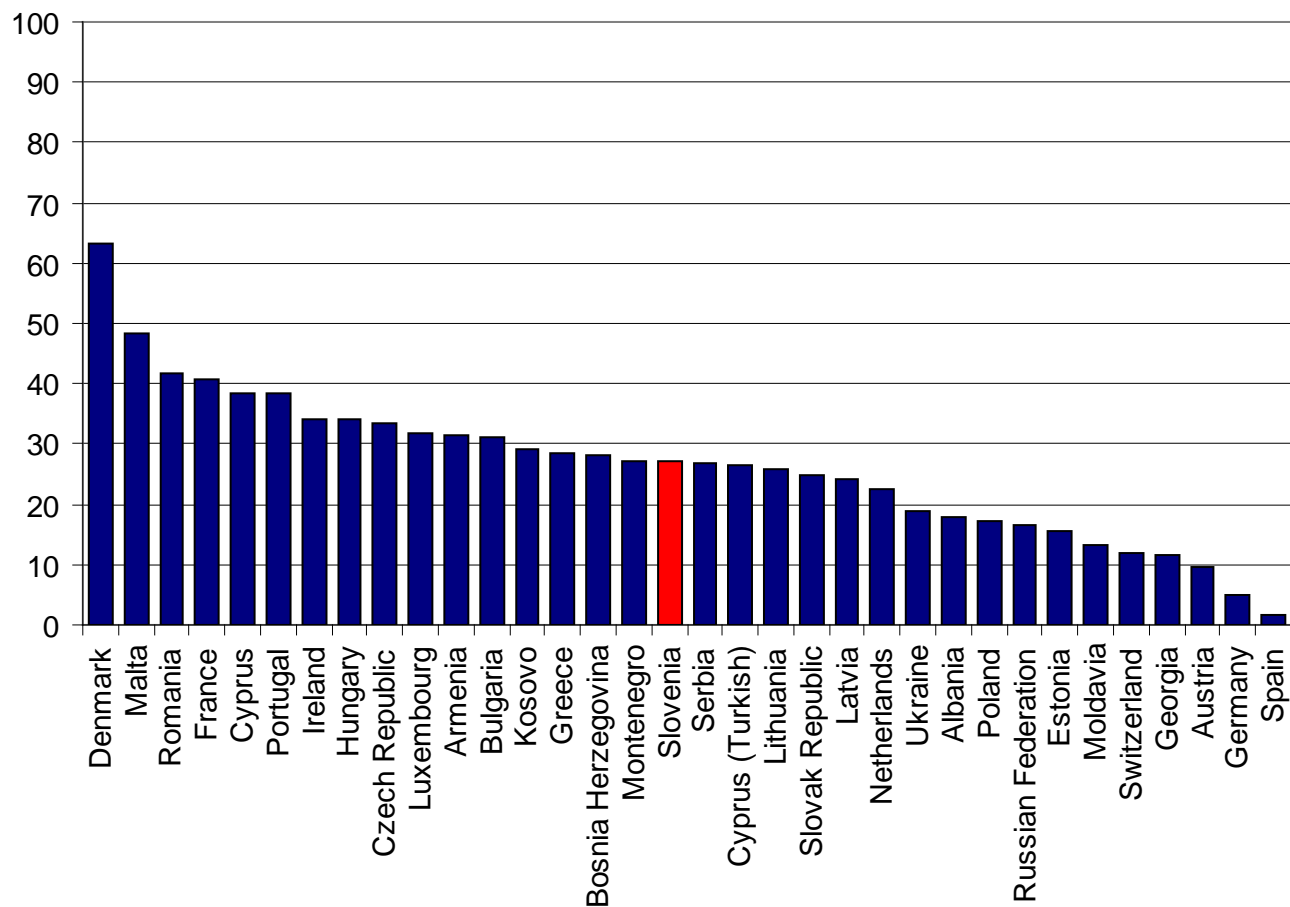
**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni vernost tista lastnost, ki je posebej pomembna?
(samo odgovori "izbral")**

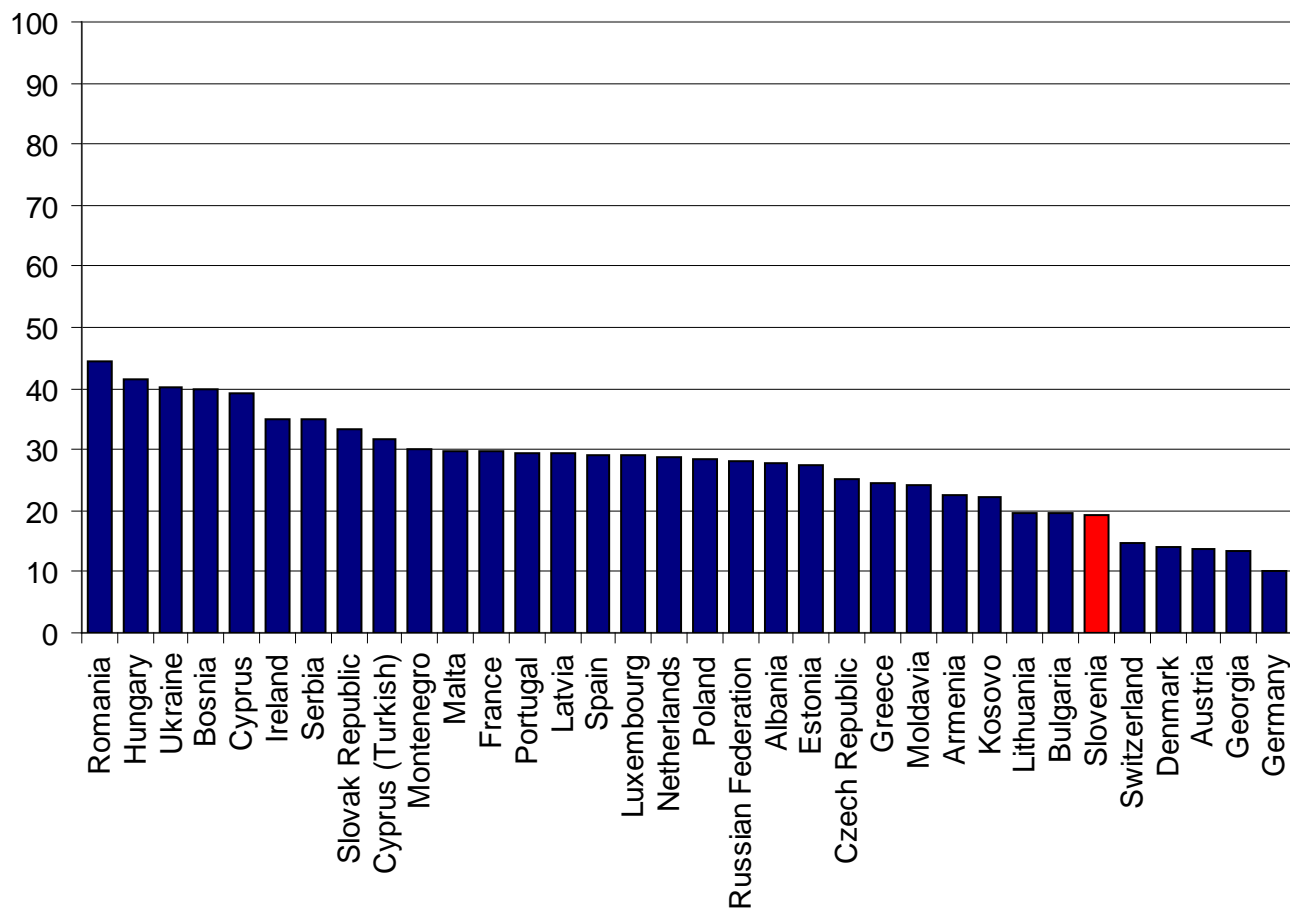
Izbor pomembne lastnosti, ki si jih lahko otroci pridobijo doma od staršev - vernost

**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni nesebičnost tista lastnost, ki je posebej pomembna?
(samo odgovori "izbral")**

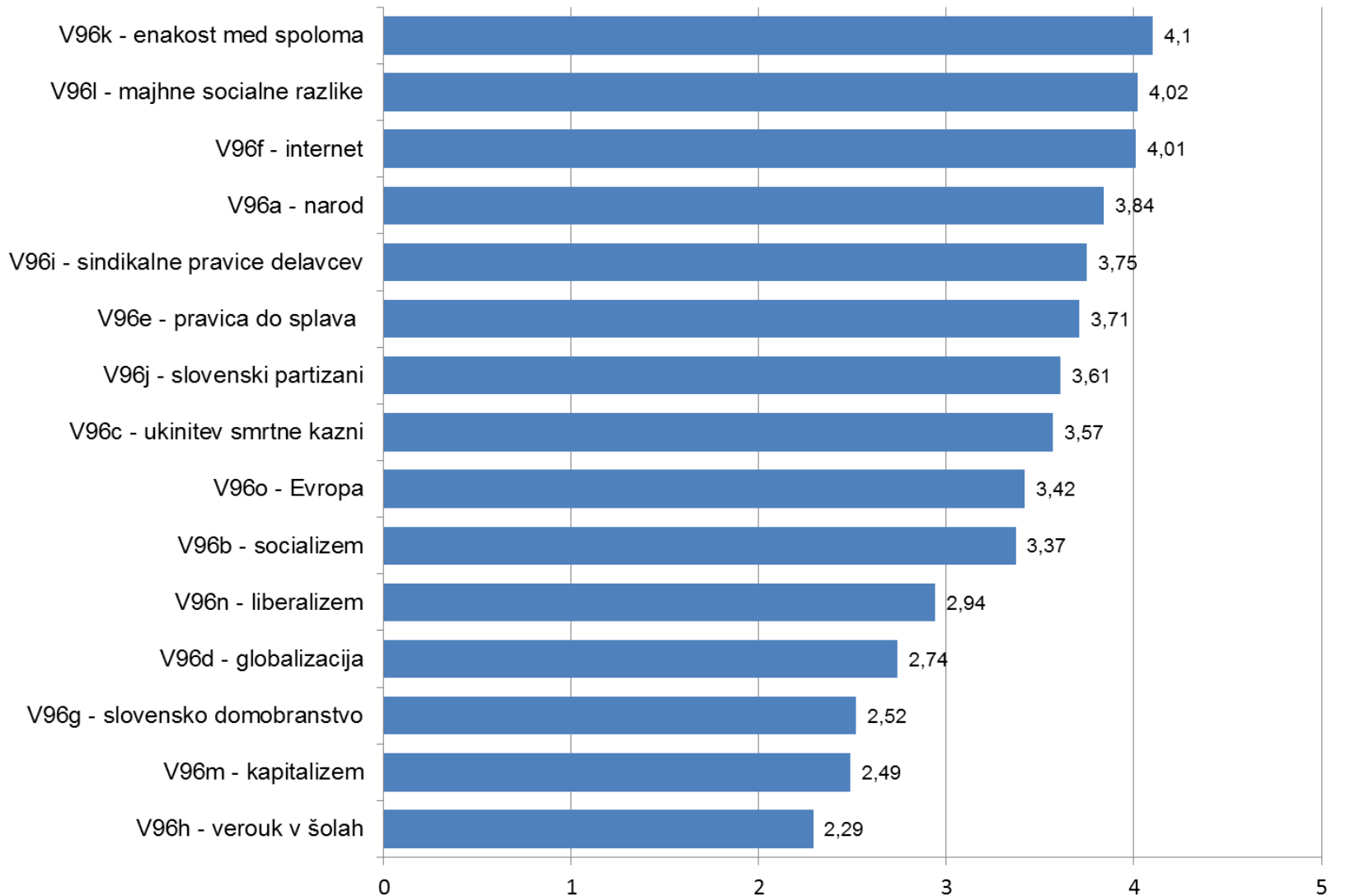
**Nekatere lastnosti lahko otroci pridobijo doma od staršev. Ali je po
vaši oceni uboglјivost tista lastnost, ki je posebej pomembna?
(samo odgovori "izbral")**

D - Vrednote / pojmi (15)

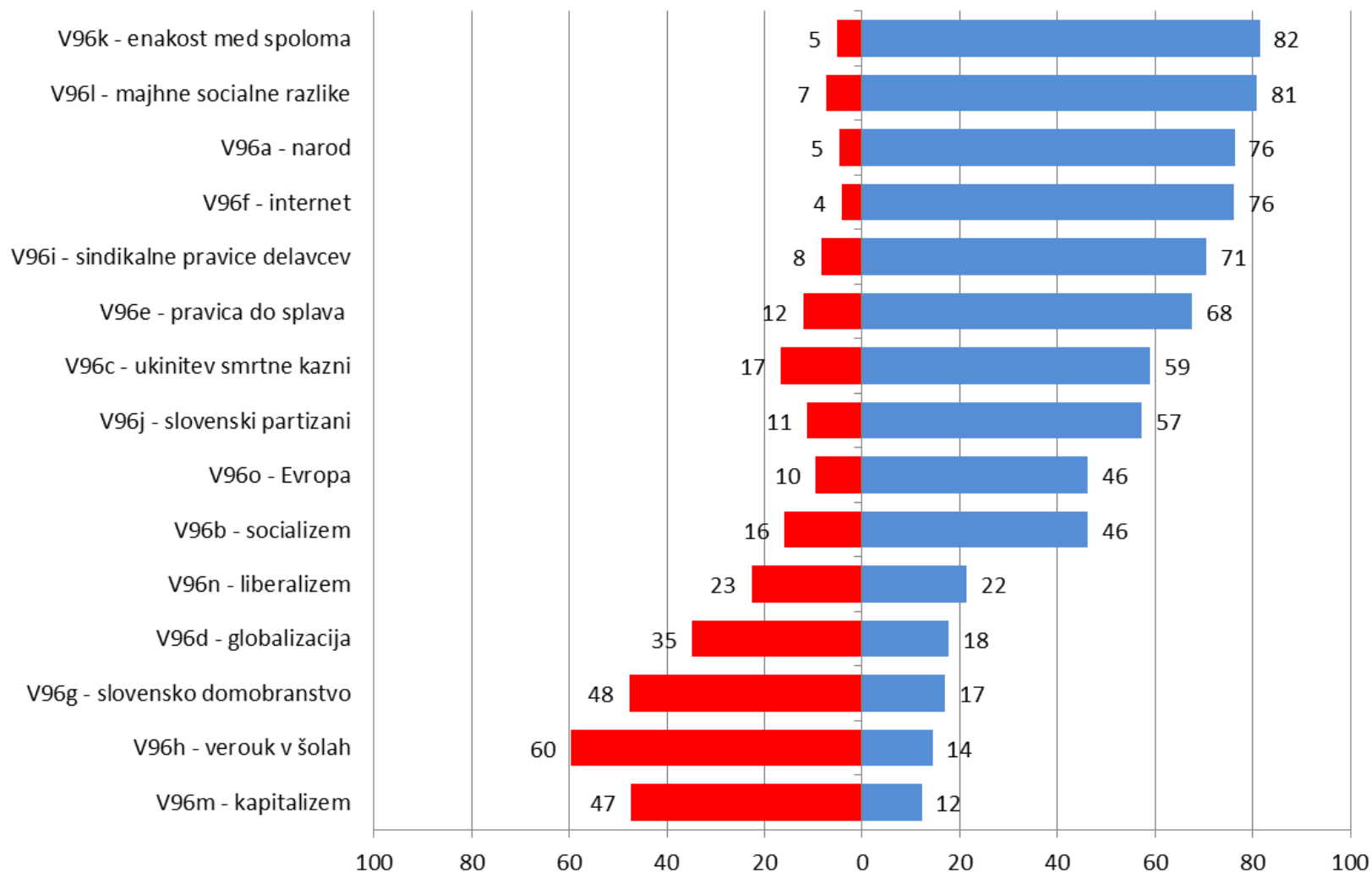
ODNOS DO POJMOV (V96a - V96o;)

(povprečje na lestvici: 1- zelo negativen in 5-zelo pozitiven)

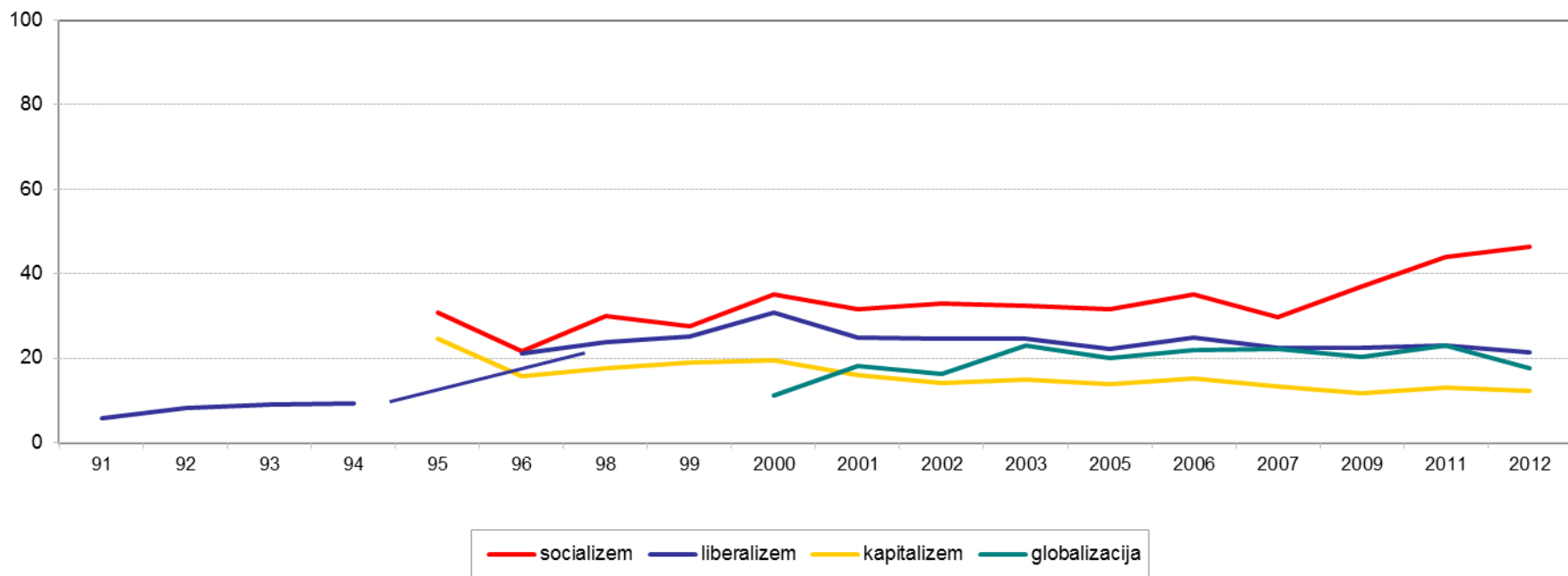
ODNOS DO POJMOV (V96a-V96o)

Šeštevek odgovorov: "zelo negativen"+"negativen" in "pozitiven"+"zelo pozitiven"

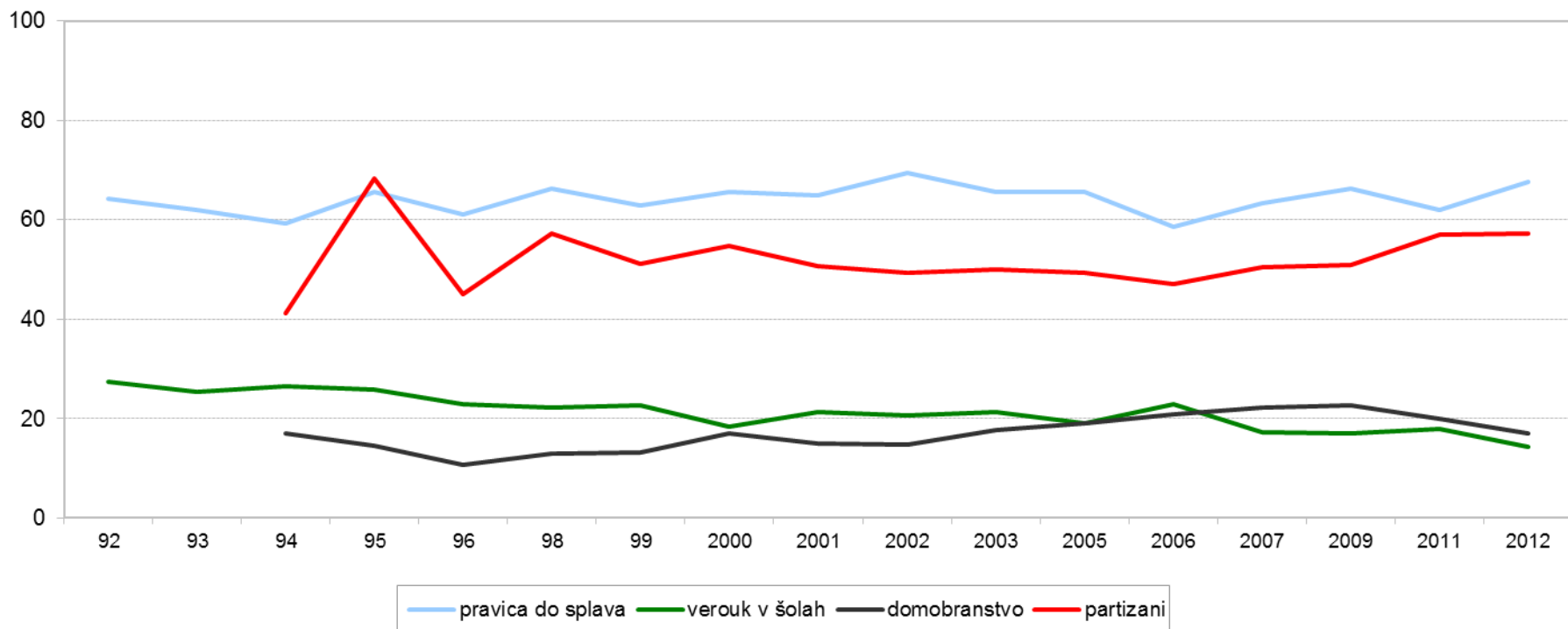
VREDNOTE: ODNOS DO POJMOV (V96)

Primerjava meritev 1991 - 2012; seštevek odgovorov: 4 - pozitiven in 5 - zelo pozitiven

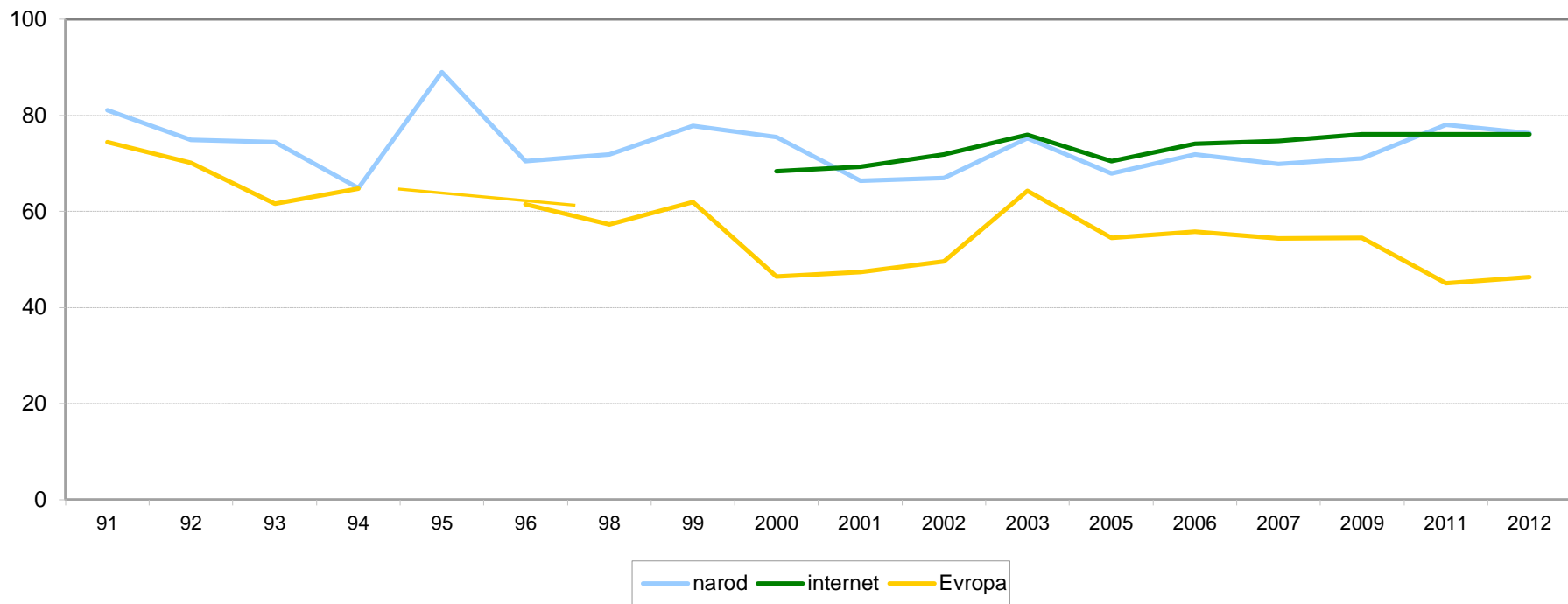
VREDNOTE: ODNOS DO POJMOV (V96)

Primerjava meritev 1992 - 2012; seštevek odgovorov: 4 - pozitiven in 5 - zelo pozitiven

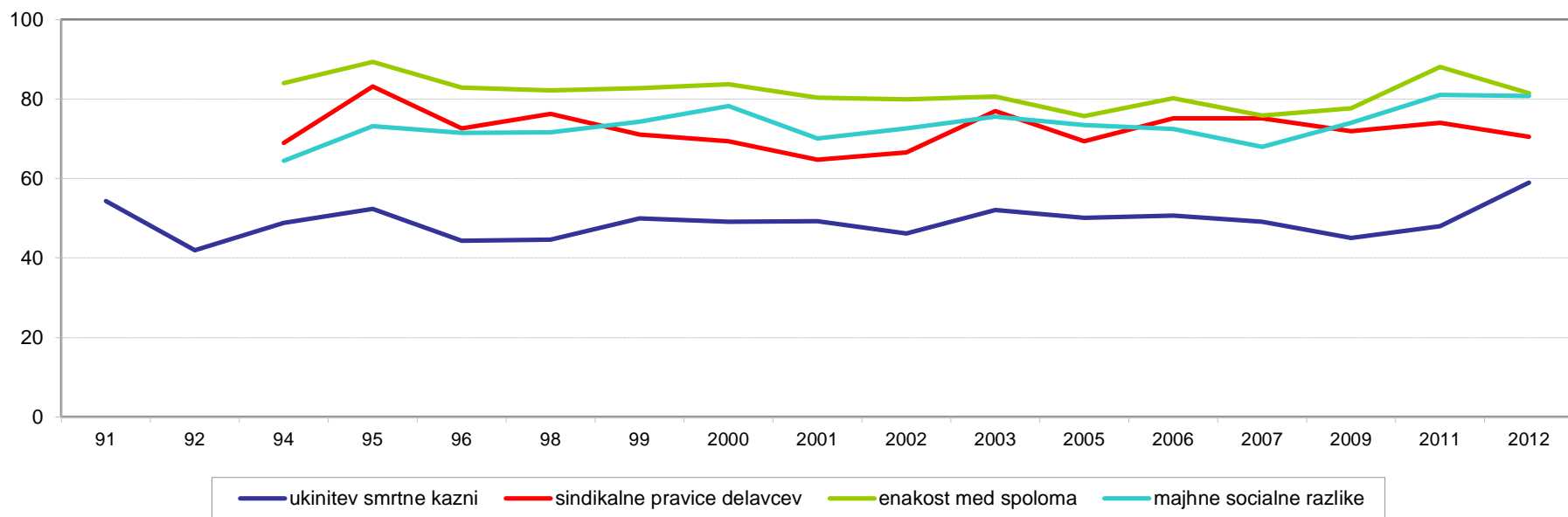
VREDNOTE: ODNOS DO POJMOV (V96)

Primerjava meritev 1991 - 2012; seštevek odgovorov: 4 - pozitiven in 5 - zelo pozitiven

VREDNOTE: ODNOS DO POJMOV (V96)

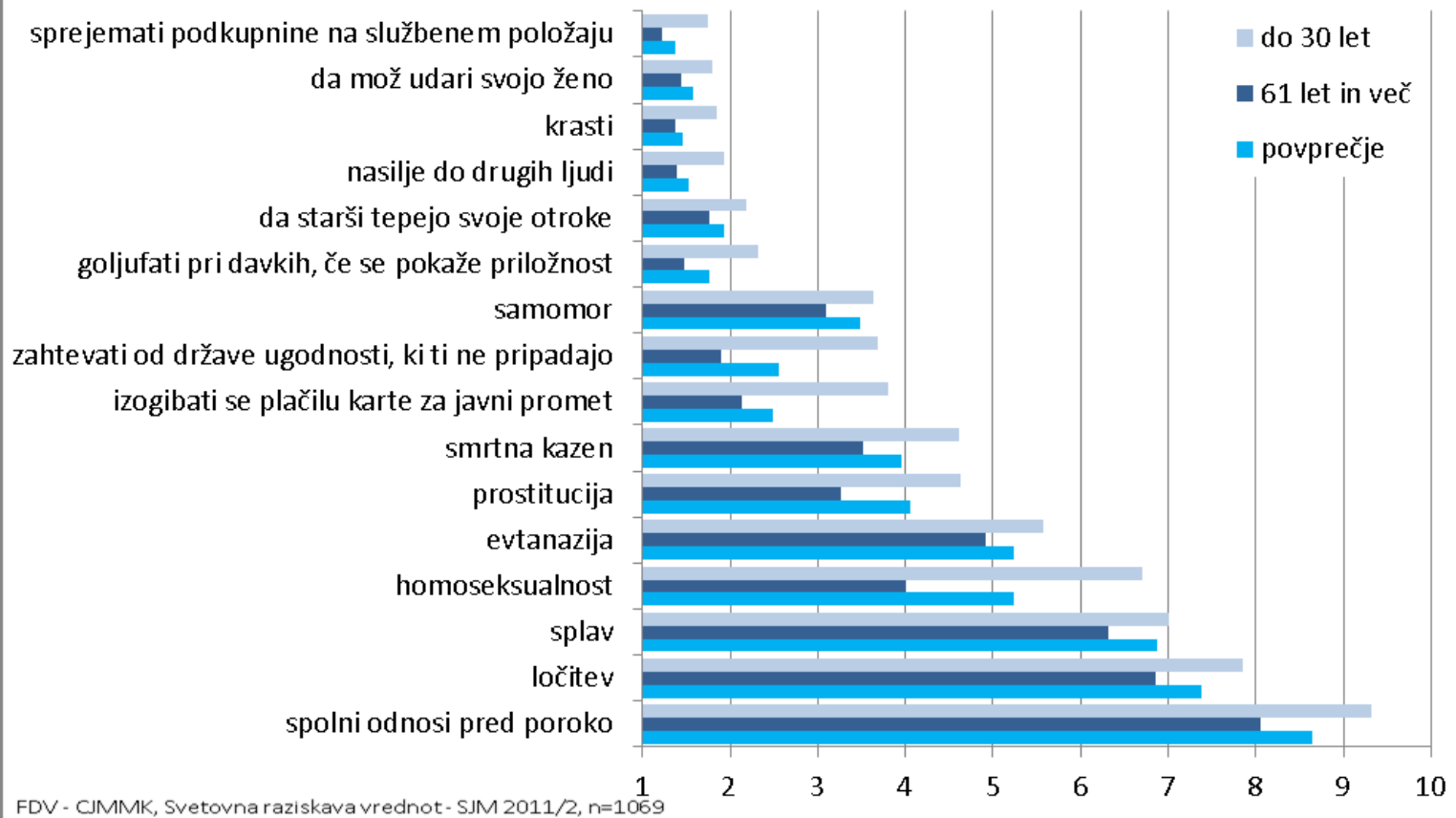
Primerjava meritev 1991 - 2012; seštevek odgovorov: 4 - pozitiven in 5 - zelo pozitiven

E – Moralna opredeljevanja (16)

**PROSIM VAS, DA MI ZA VSAKO OD NAŠTETIH STVARI POVESTE,
ALI JIH LAHKO OPRAVIČIMO, ALI NE.**

povprečje 1 do 10: 10 "vedno lahko opravičimo" ... 1 "nikoli ne moremo opravičiti"
(primerjava po starostnih skupinah)

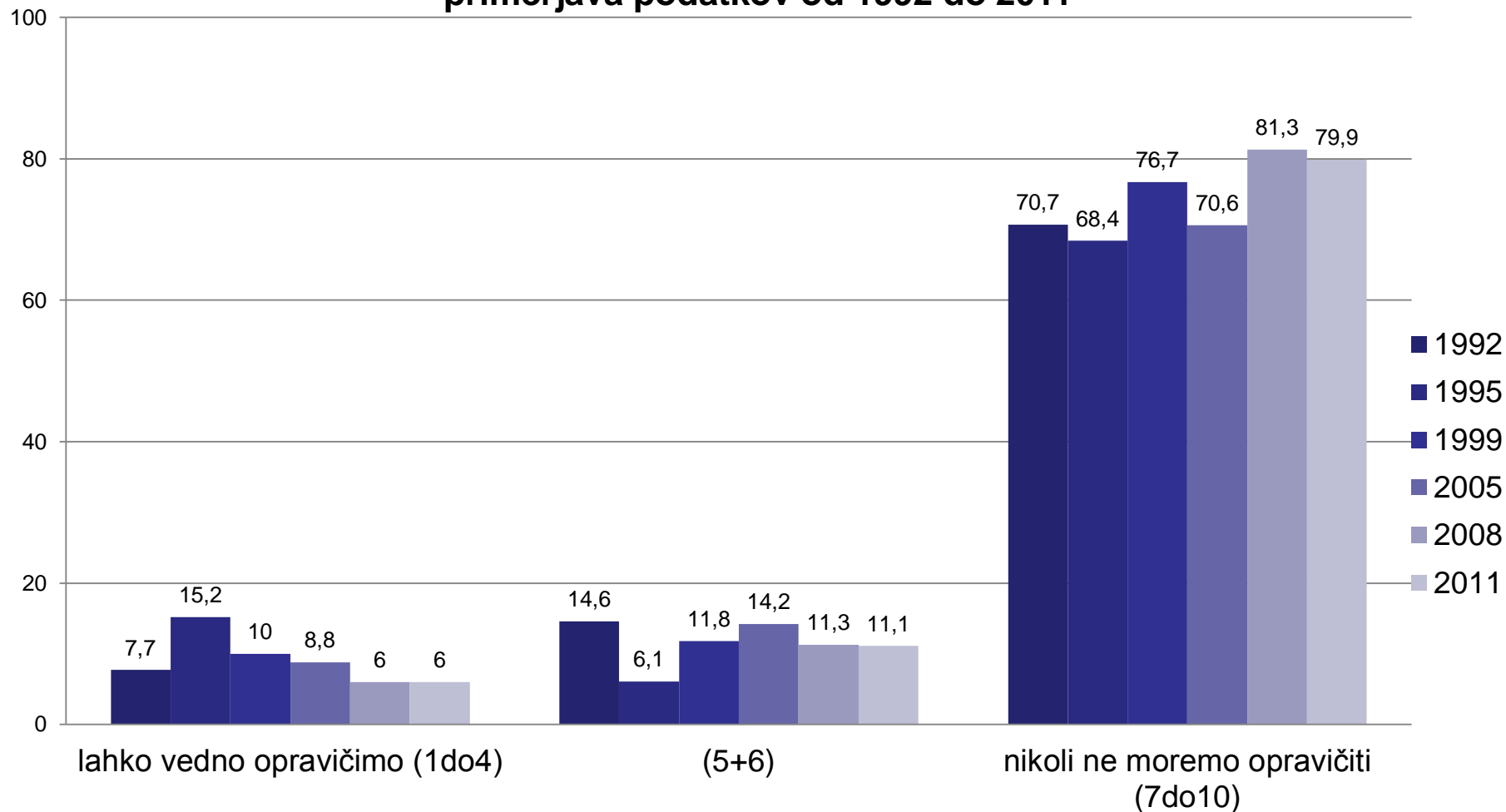

Ali po vašem mnenju lahko vedno opravičimo ali nikoli ne moremo opravičiti:

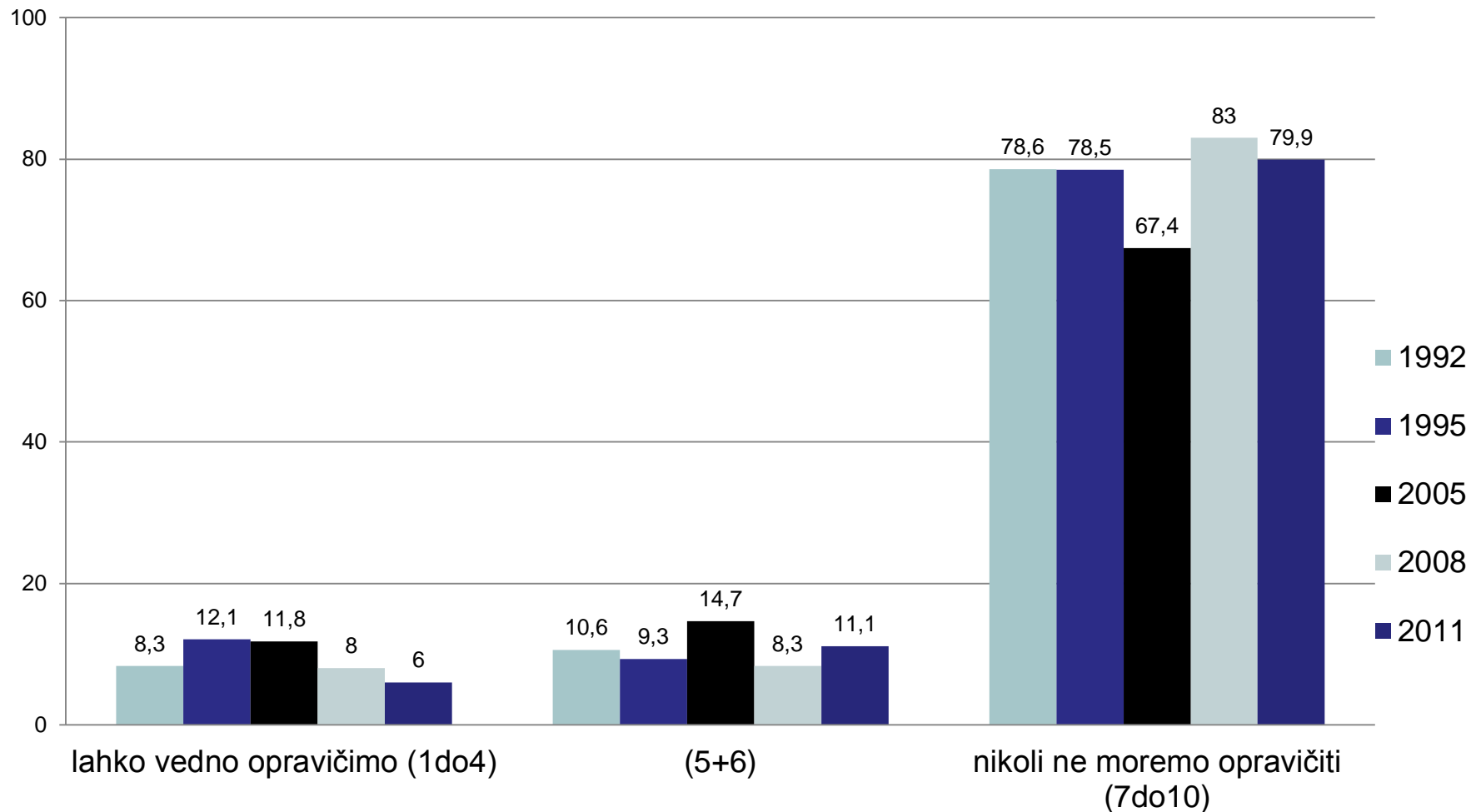
ZAHTEVATI OD DRŽAVE UGODNOSTI, KI TI NE PRIPADAJO.

(v198; lestvica od 1 do 10)

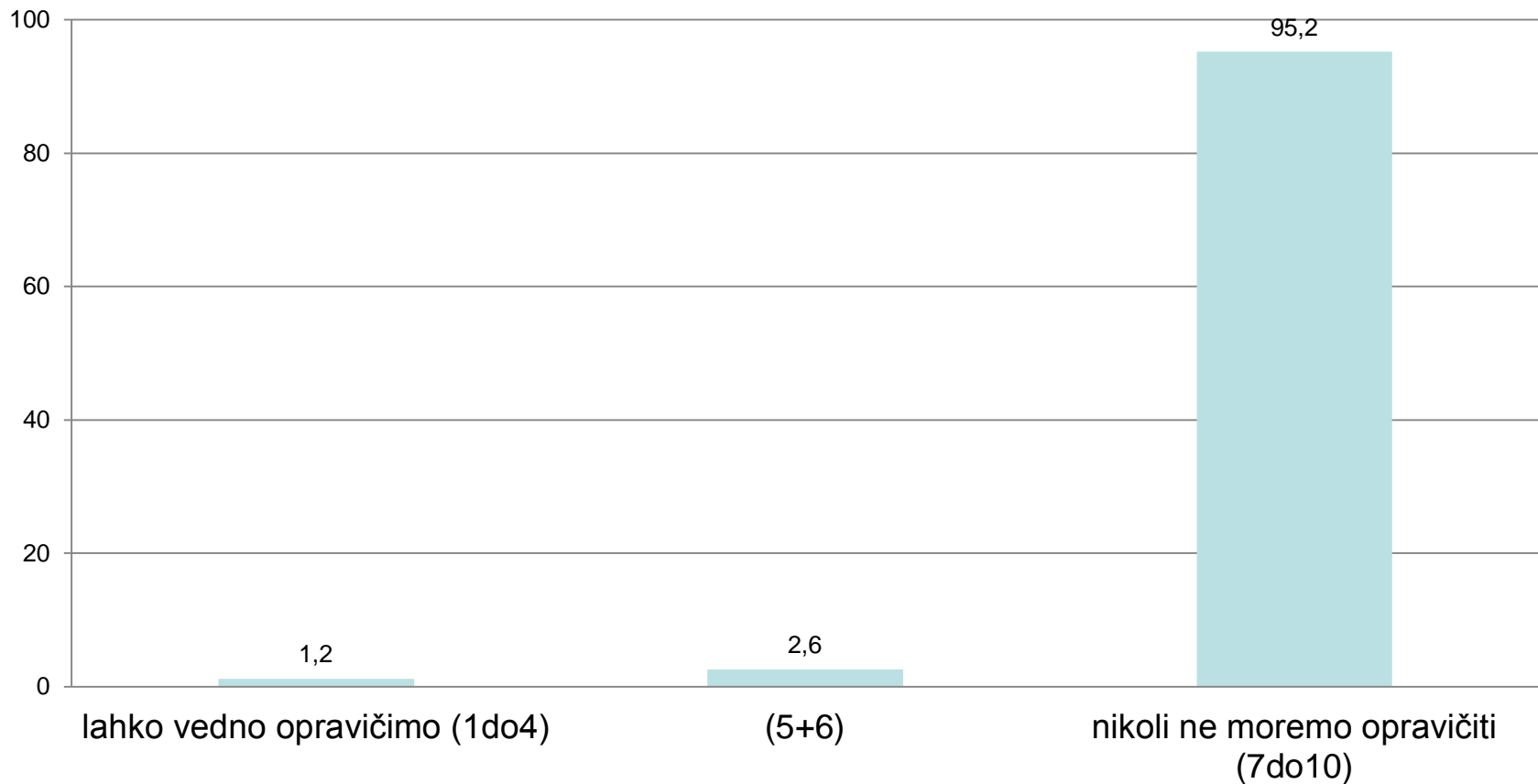
primerjava podatkov od 1992 do 2011

**Ali po vašem mnenju lahko vedno opravičimo ali nikoli ne moremo opravičiti : IZOGIBATI SE PLAČILU KARTE ZA JAVNI PREVOZ.
(v199; lestvica od 1 do 10)
primerjava podatkov od 1992 do 2011**

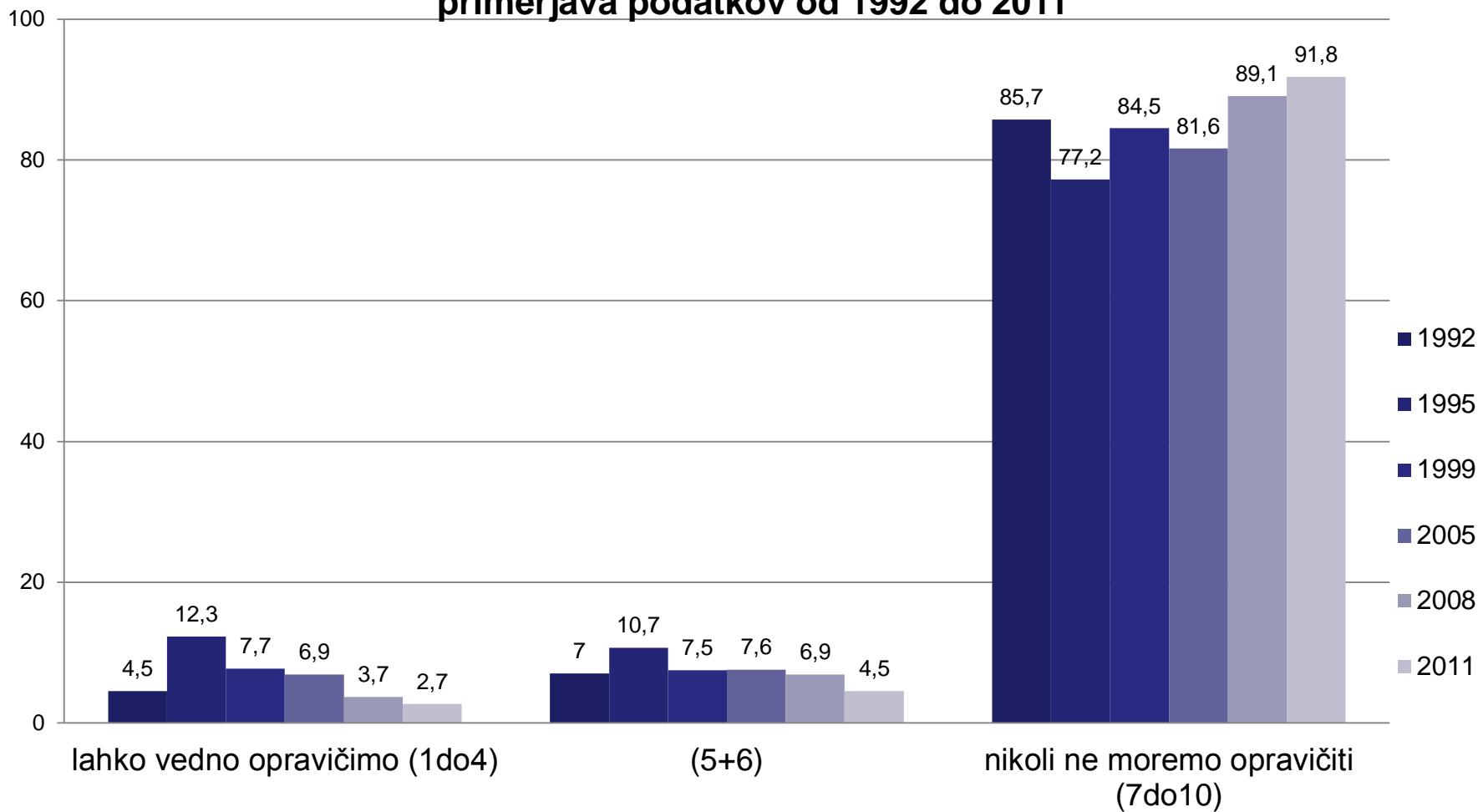
**Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali nikoli ne moremo opravičiti:
KRASTI.
(v200; lestvica od 1 do 10)
podatki samo za 2011**

Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali nikoli ne moremo opravičiti:

GOLJUFATI PRI DAVKIH, ČE SE POKAŽE PRILOŽNOST
(v201; lestvica od 1 do 10)

primerjava podatkov od 1992 do 2011

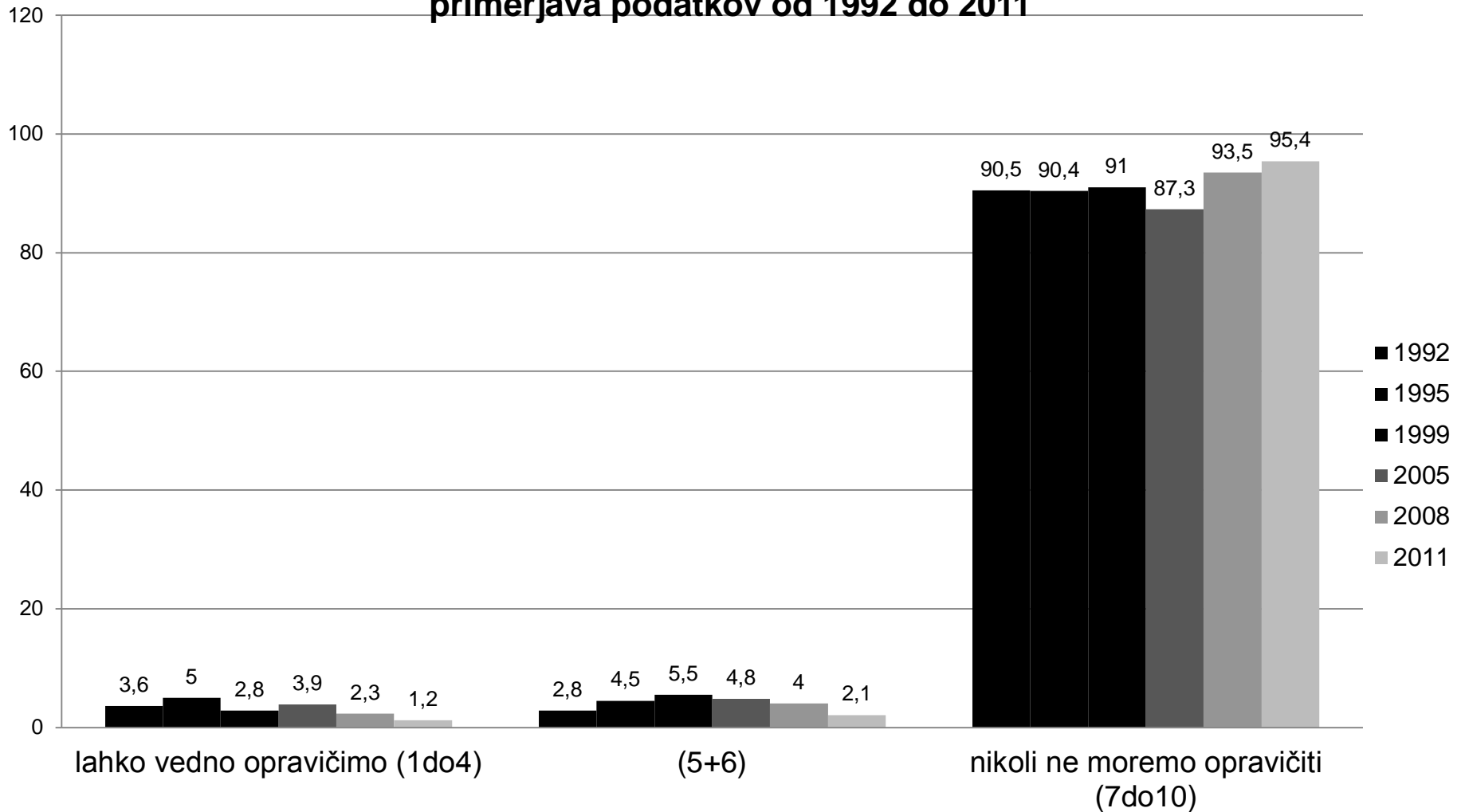

Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti:

SPREJETI PODKUPNINO NA SLUŽBENEM POLOŽAJU.

(v202; lestvica od 1 do 10)

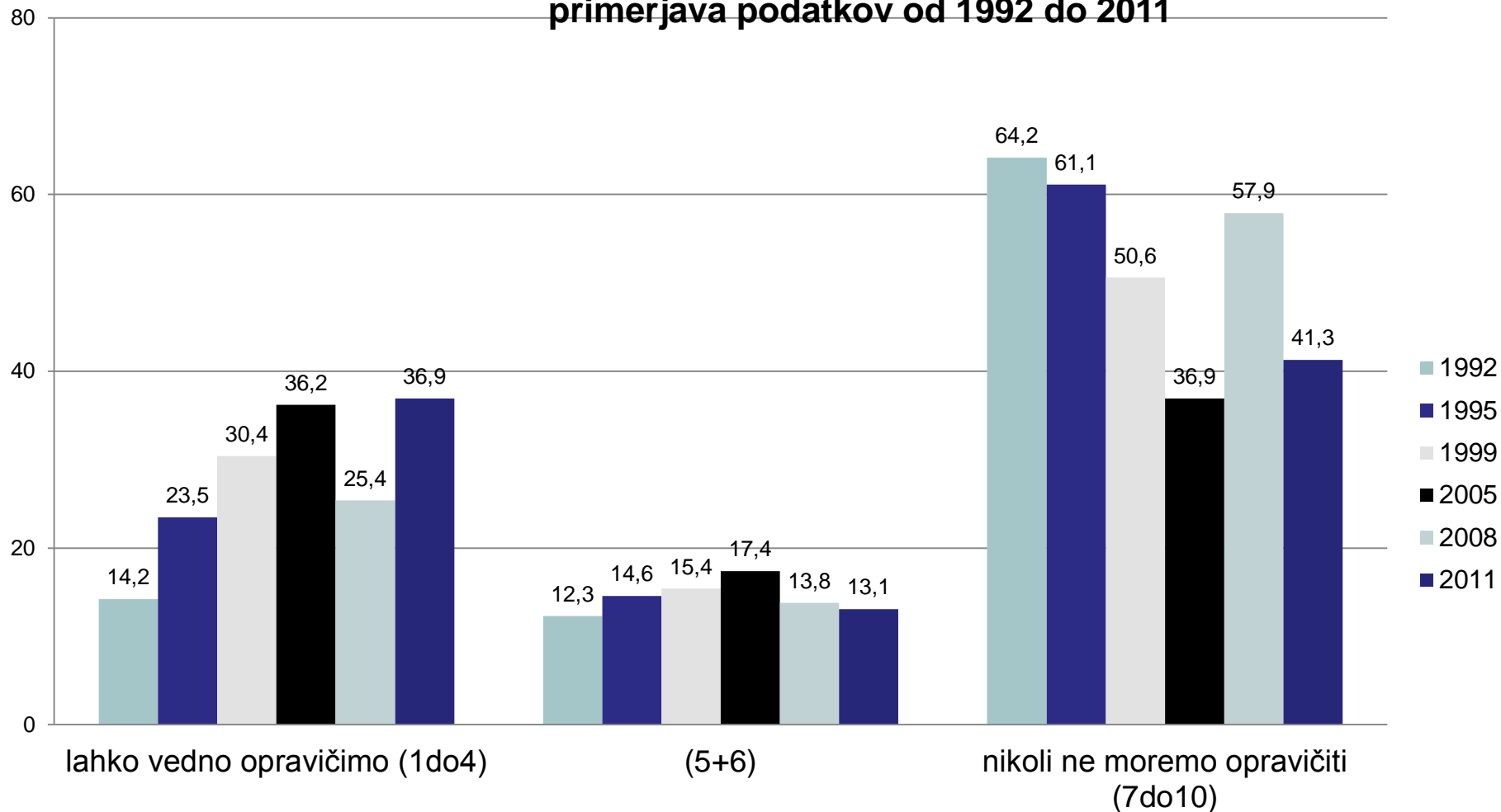
primerjava podatkov od 1992 do 2011

**Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti:
HOMOSEKSUALNOST.**

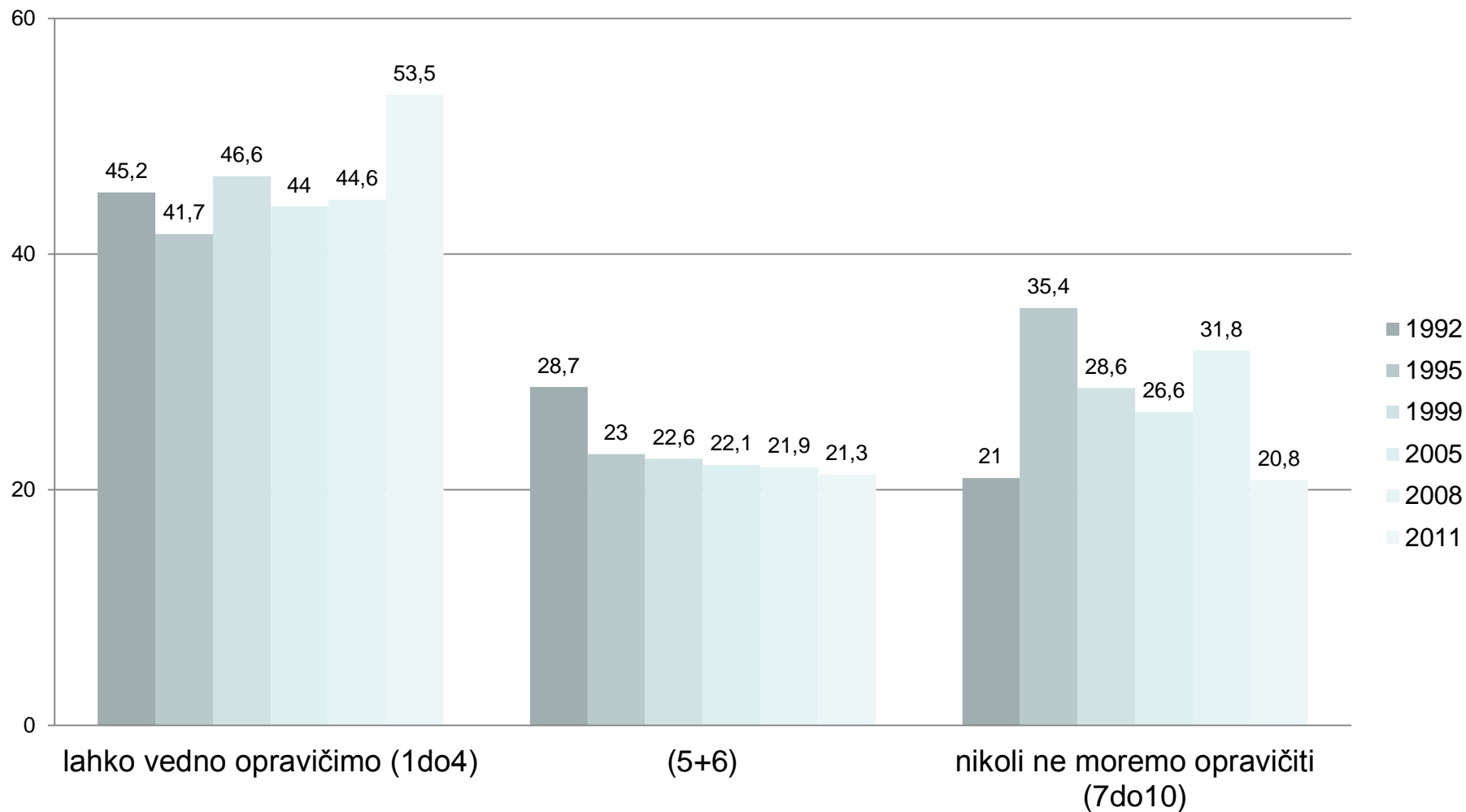
(v203; lestvica od 1 do 10)

primerjava podatkov od 1992 do 2011

Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo opravičiti: SPLAV.

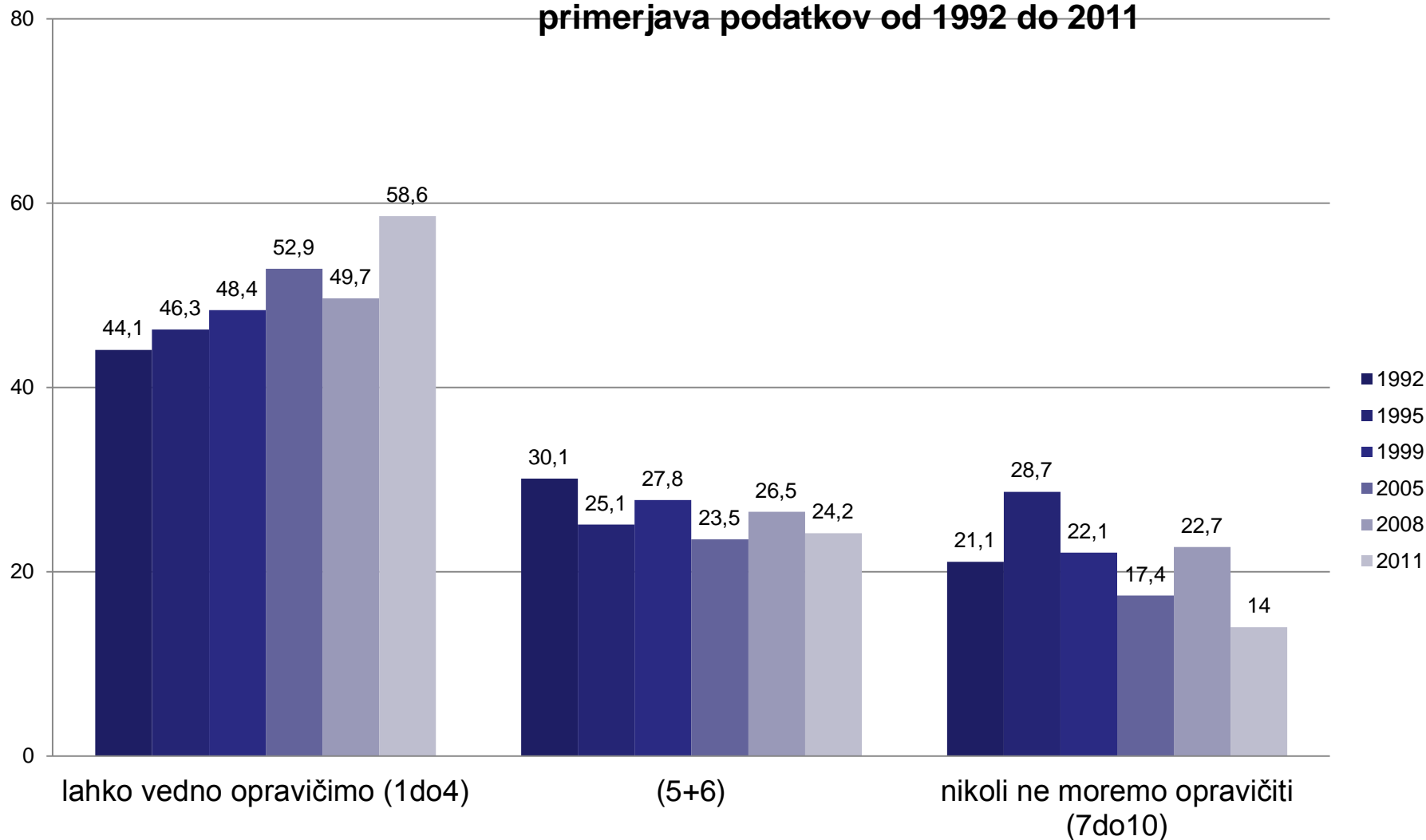
(v204; lestvica od 1 do 10)
primerjava podatkov od 1992 do 2011

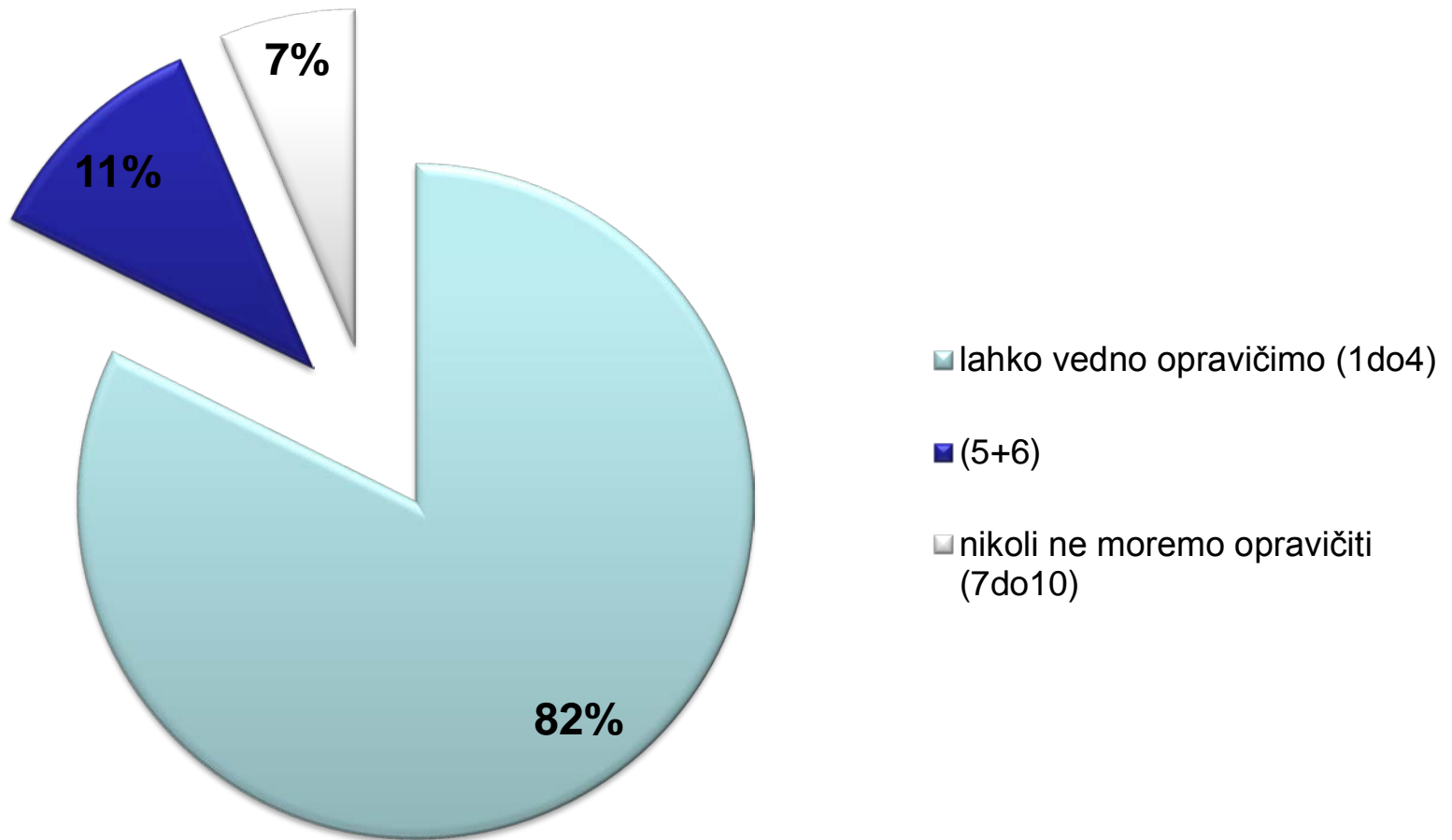
Ali lahko po vašem mnenju opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti: LOČITEV.

(v205; lestvica od 1 do 10)

primerjava podatkov od 1992 do 2011

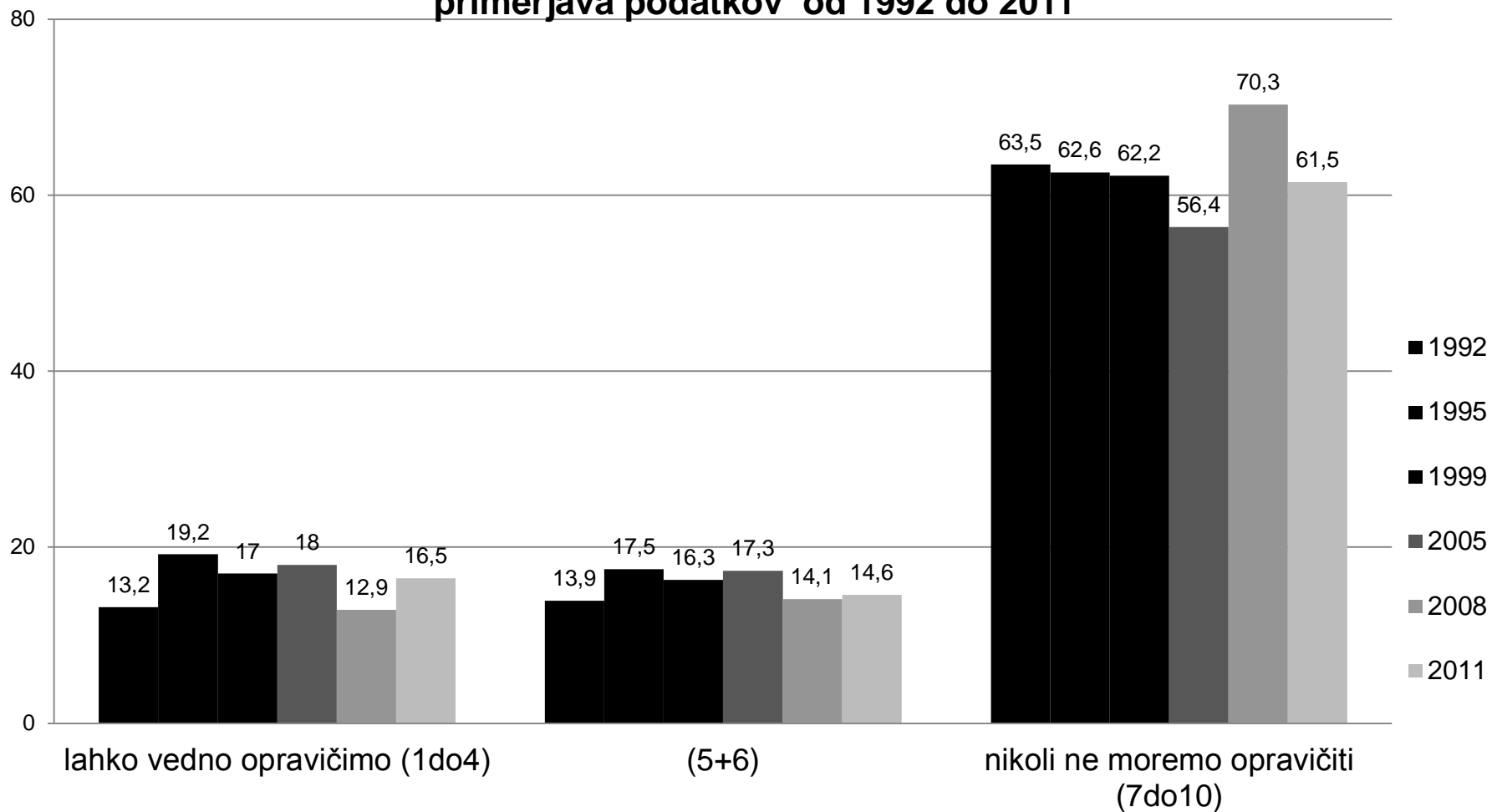
**Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti:
SPOLNI ODNOSI PRED POROKO.
(v206; lestvica od 1 do 10)
podatki samo za 2011**

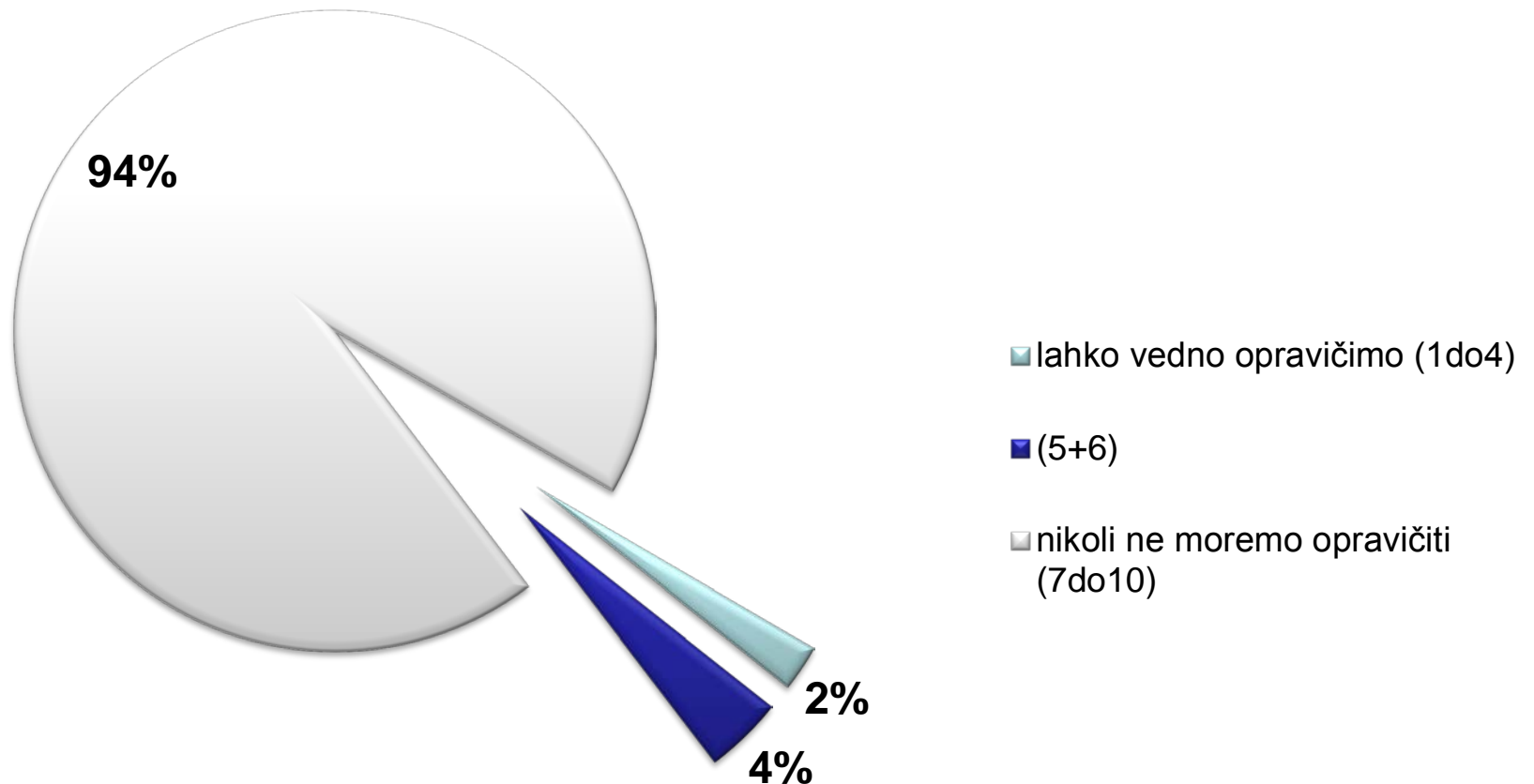
**Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti:
SAMOMOR.**

(v207; lestvica od 1 do 10)

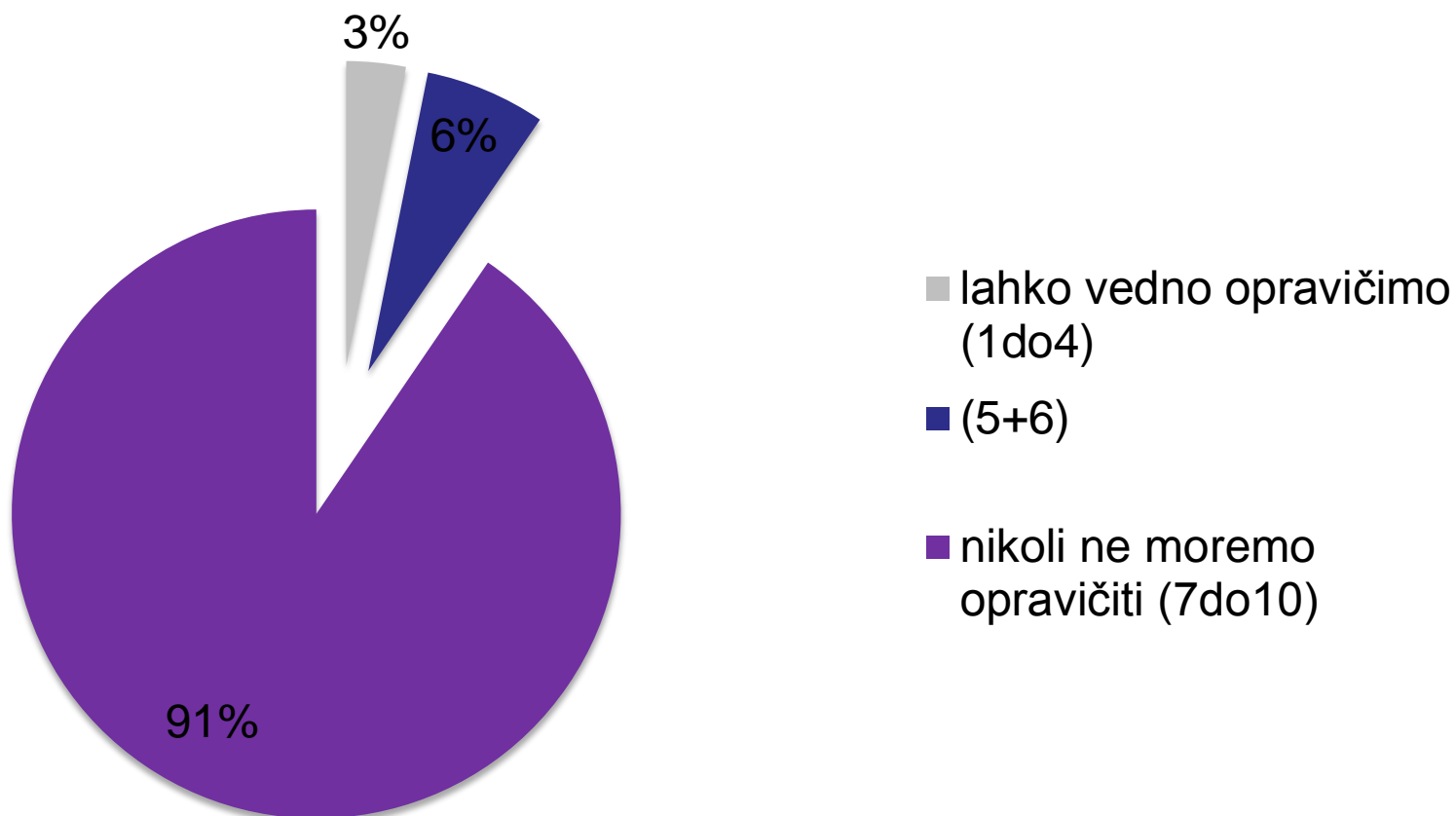
primerjava podatkov od 1992 do 2011

Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti: DA MOŽ UDARI SVOJO ŽENO.
(v208; lestvica od 1 do 10)
podatki samo za 2011

**Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali
ne moremo nikoli opravičiti:
DA STARŠI TEPEJO SVOJE OTROKE.
(v209; lestvica od 1do 10)
podatki samo za 2011**

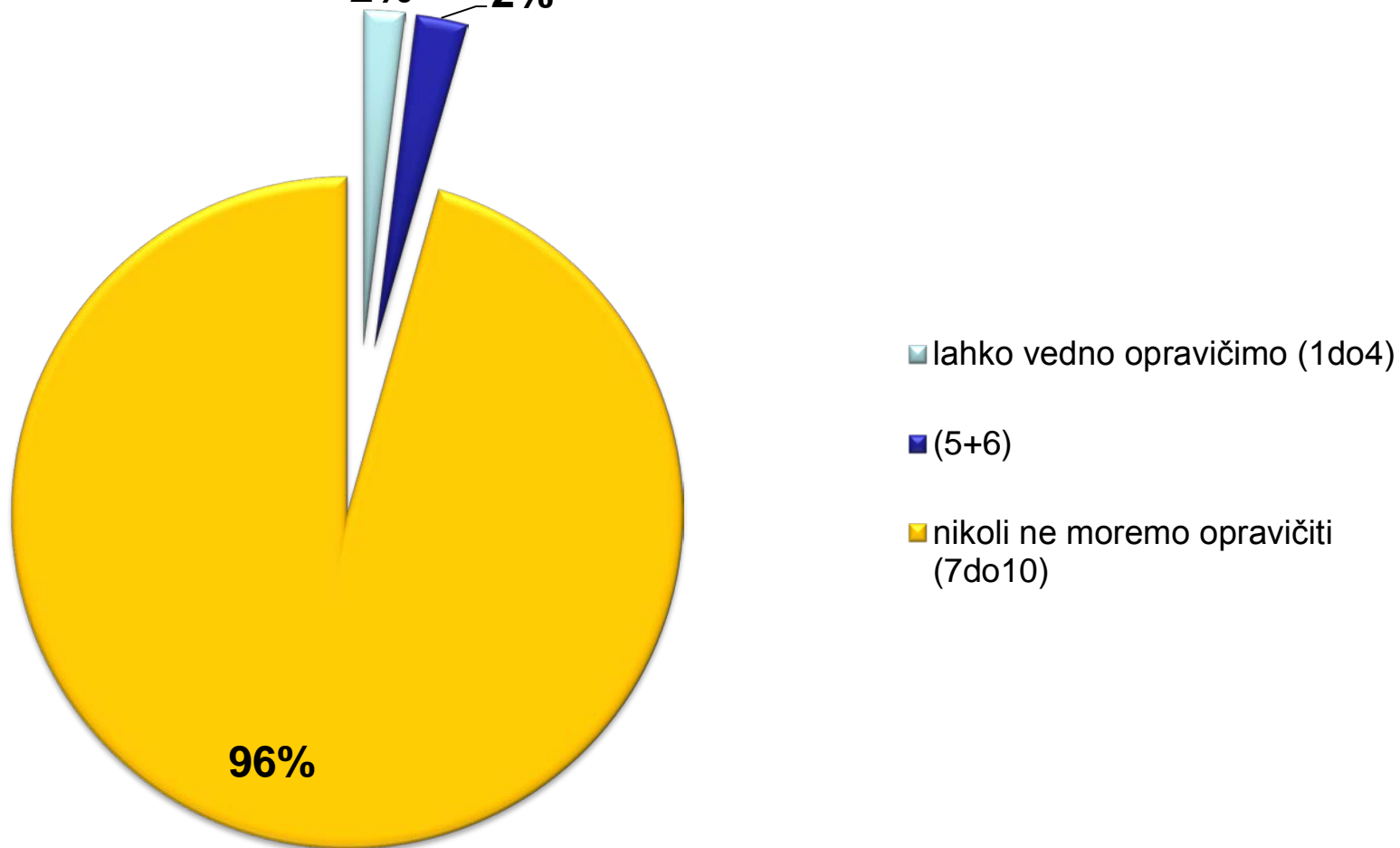

Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti:

NASILJE DO DRUGIH.
(v210; lestvica os 1 do 10)

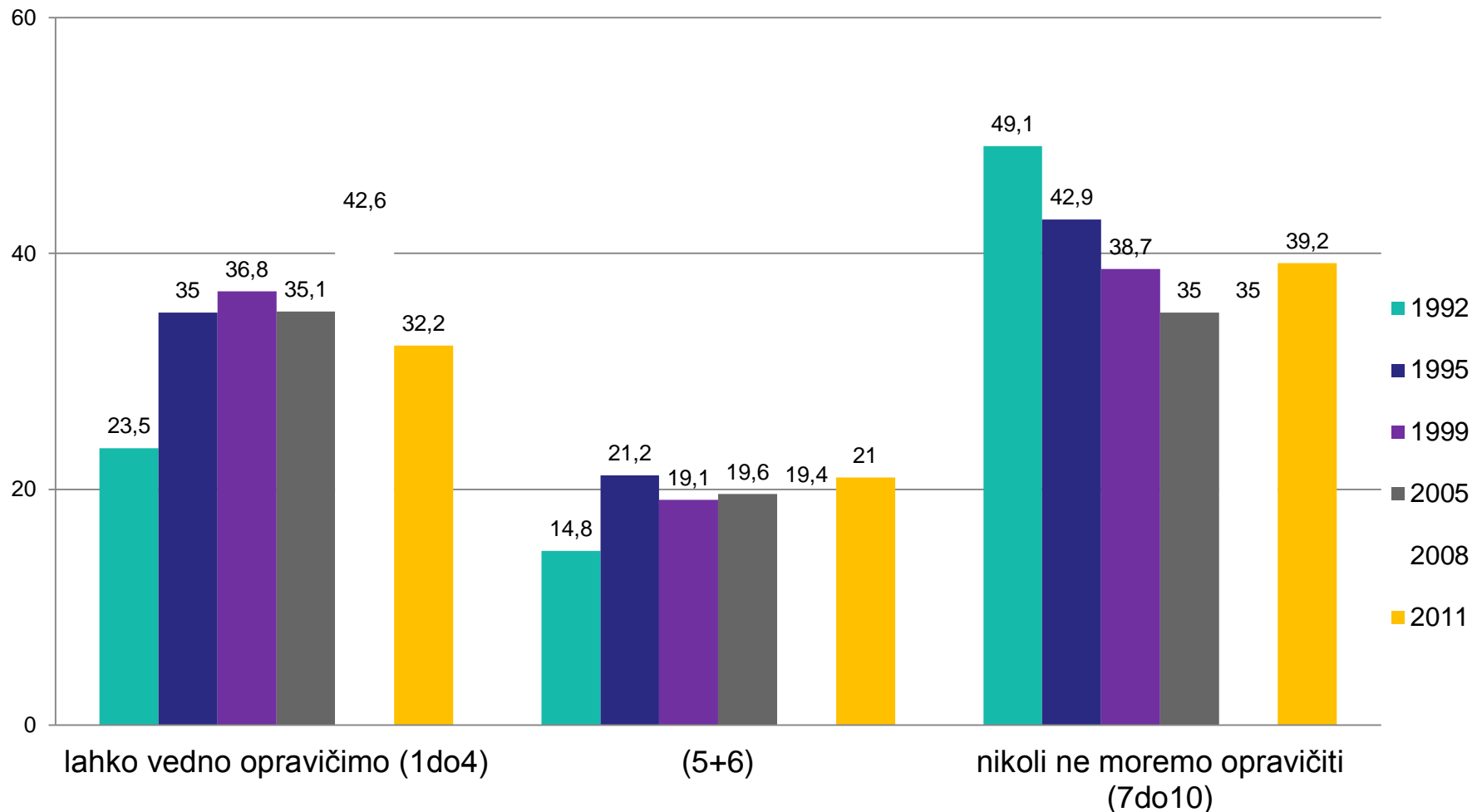
podatki samo za 2011

2% 2%

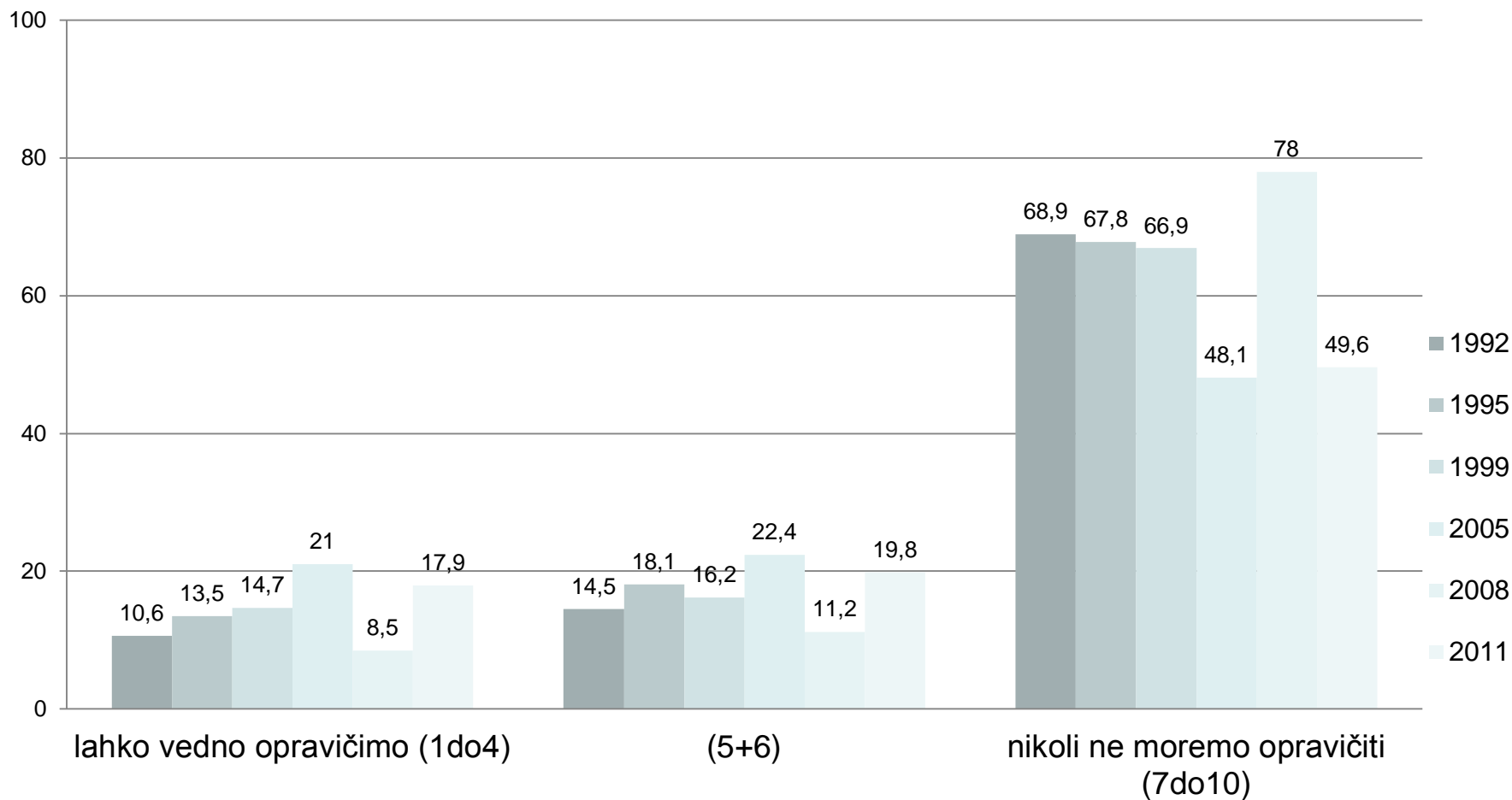

**Ali lahko po vašem menju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti:
EVTANAZIJA.**

**(s17; lestvica od 1 do 10)
primerjava podatkov od 1992 do 2011**

**Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti:
PROSTITUCIJA.
(s18; lestvica od 1 do 10)
primerjava podatkov od 1992 do 2011**

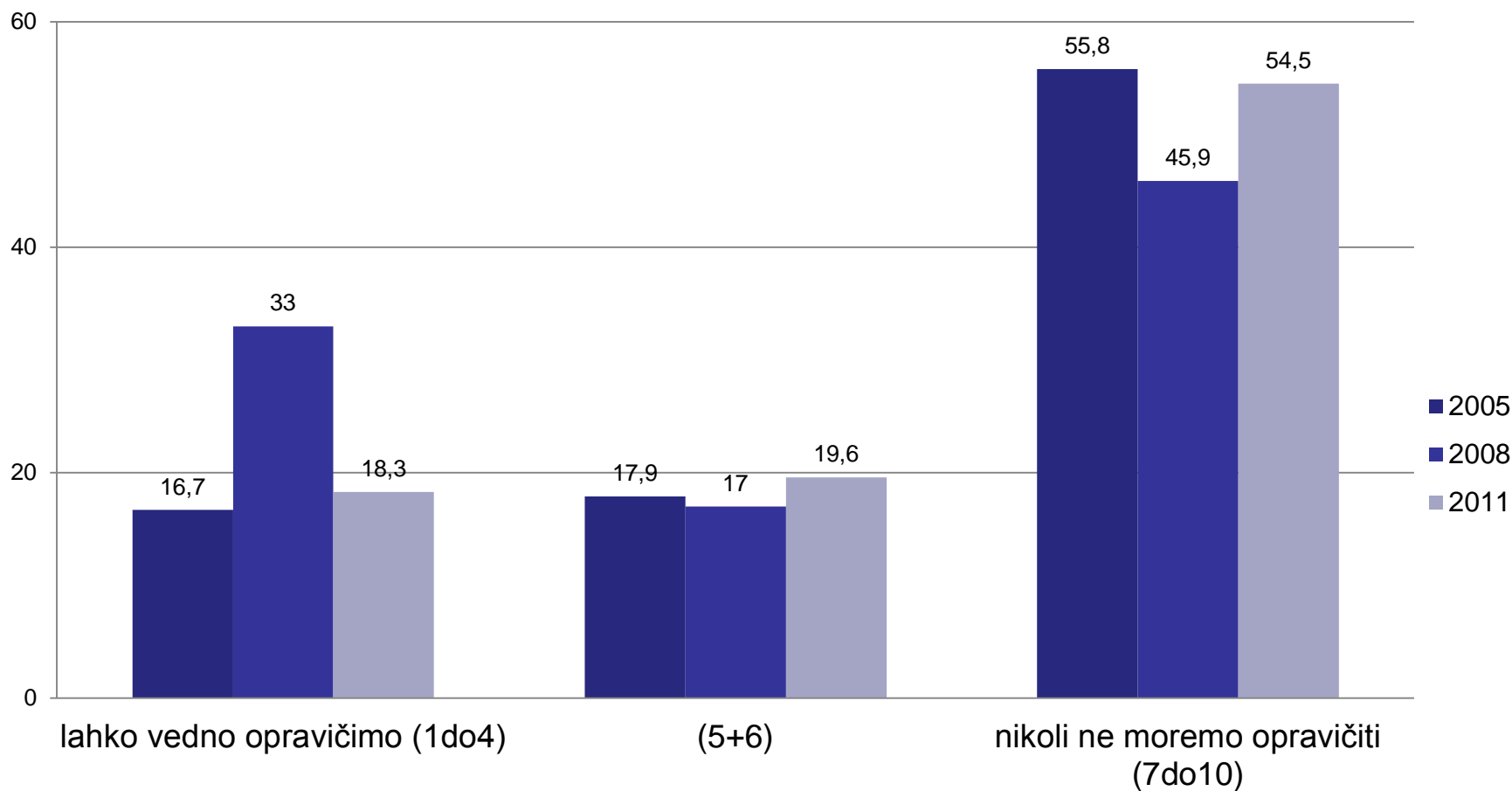

Ali lahko po vašem mnenju vedno opravičimo ali ne moremo nikoli opravičiti:

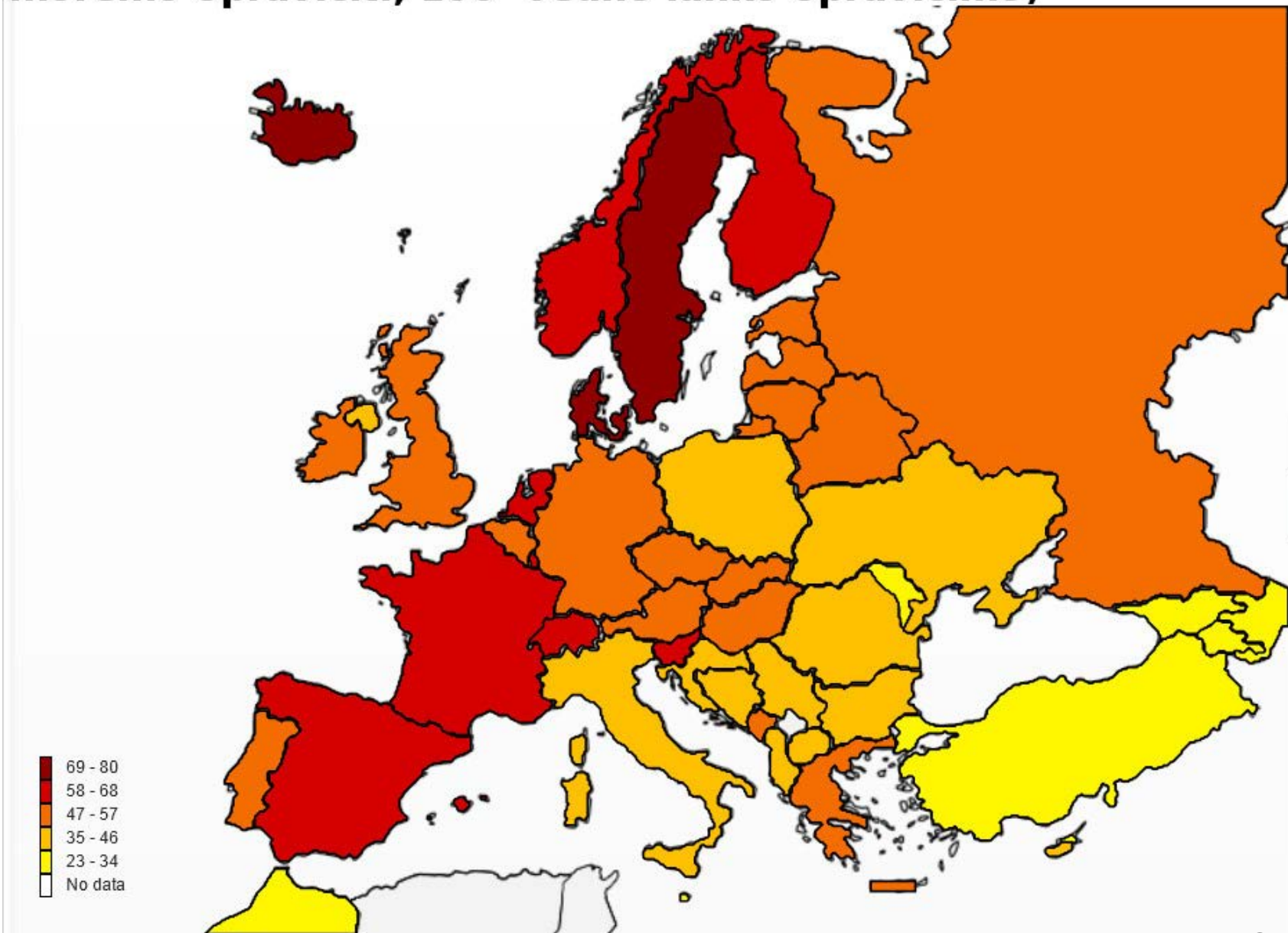
SMRTNA KAZEN.

(s19; lestvica od 1 do 10)

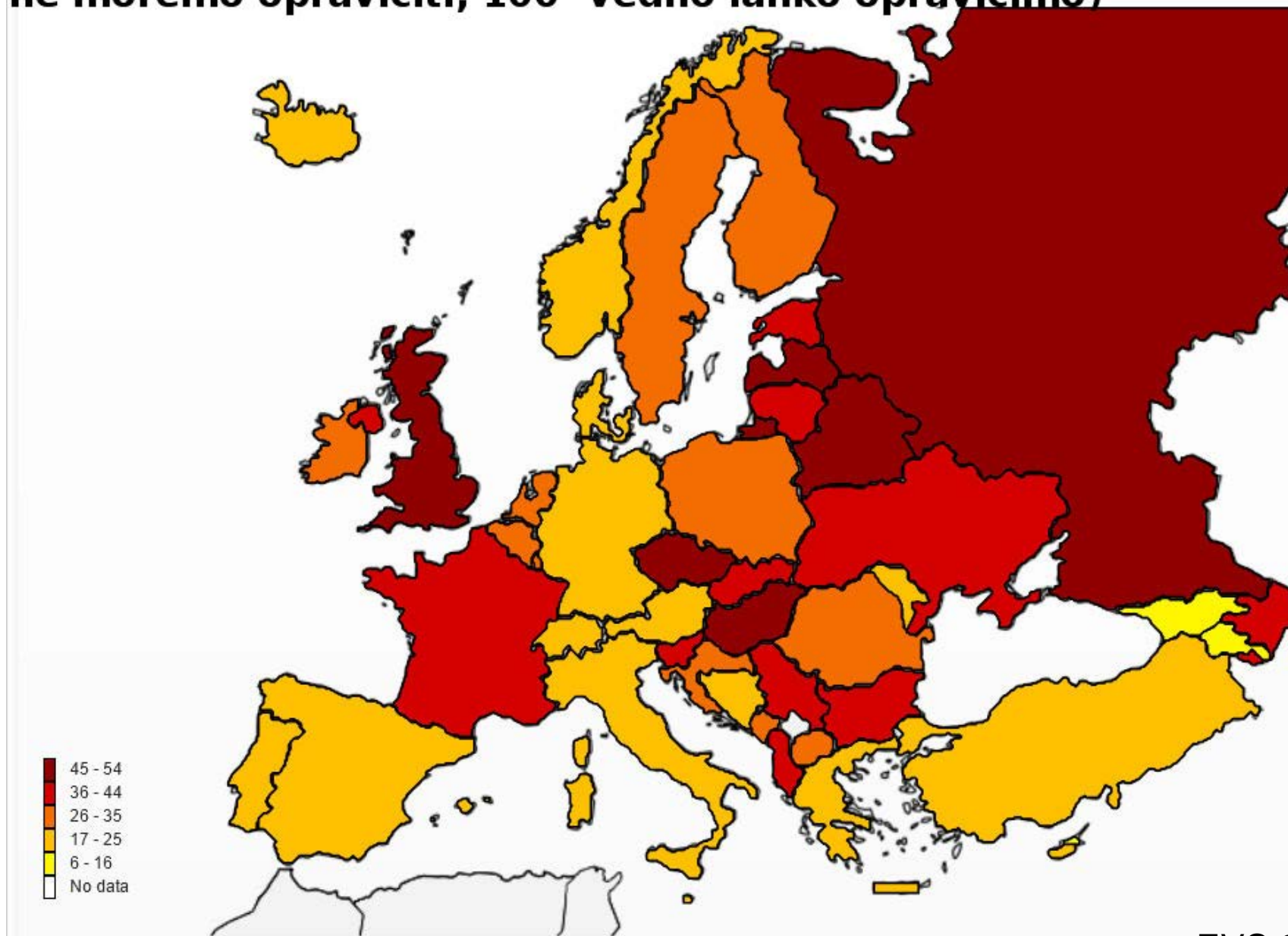
primerjava podatkov od 2005 do 2011

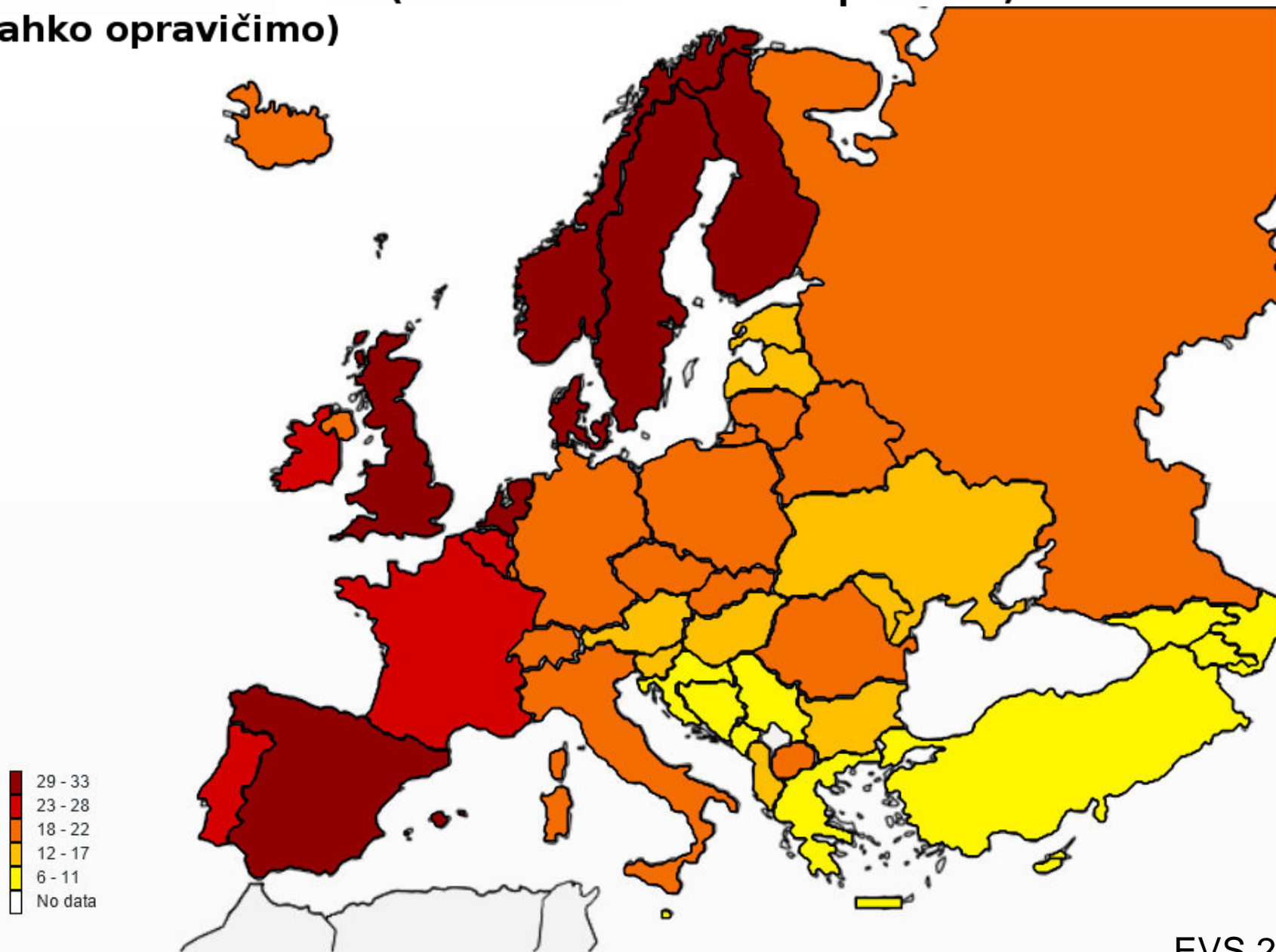
Ocena opravičevanja na lestvici za "ločitev" (0- nikoli ne moremo opravičiti, 100- vedno lahko opravičimo)

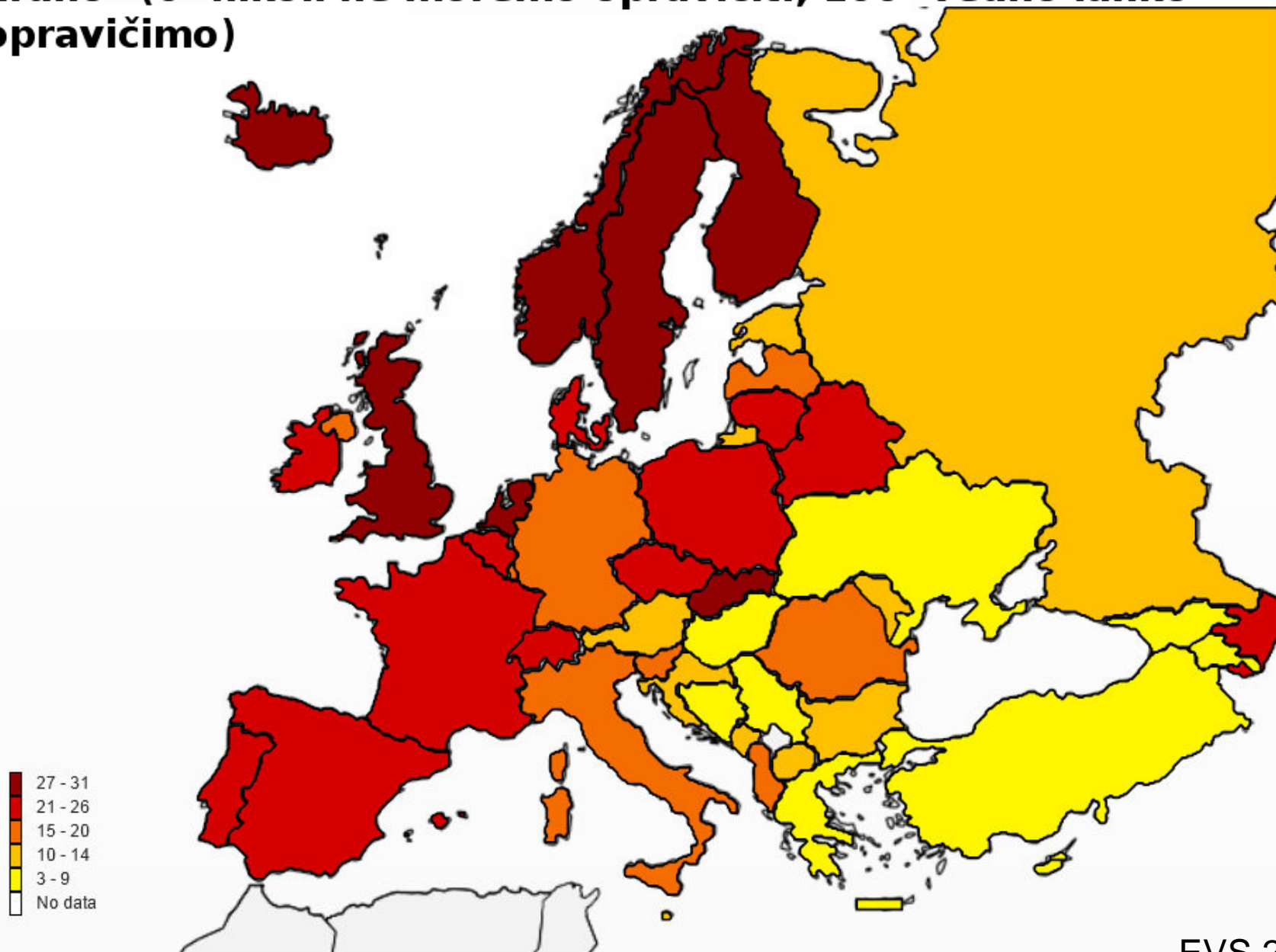
Ocena opravičevanja na lestvici za "smrtno kazen" (0- nikoli ne moremo opravičiti, 100- vedno lahko opravičimo)

Ocena opravičevanja na lestvici za "znanstvene poskuse na človeških zarodkih" (0- nikoli ne moremo opravičiti, 100- vedno lahko opravičimo)

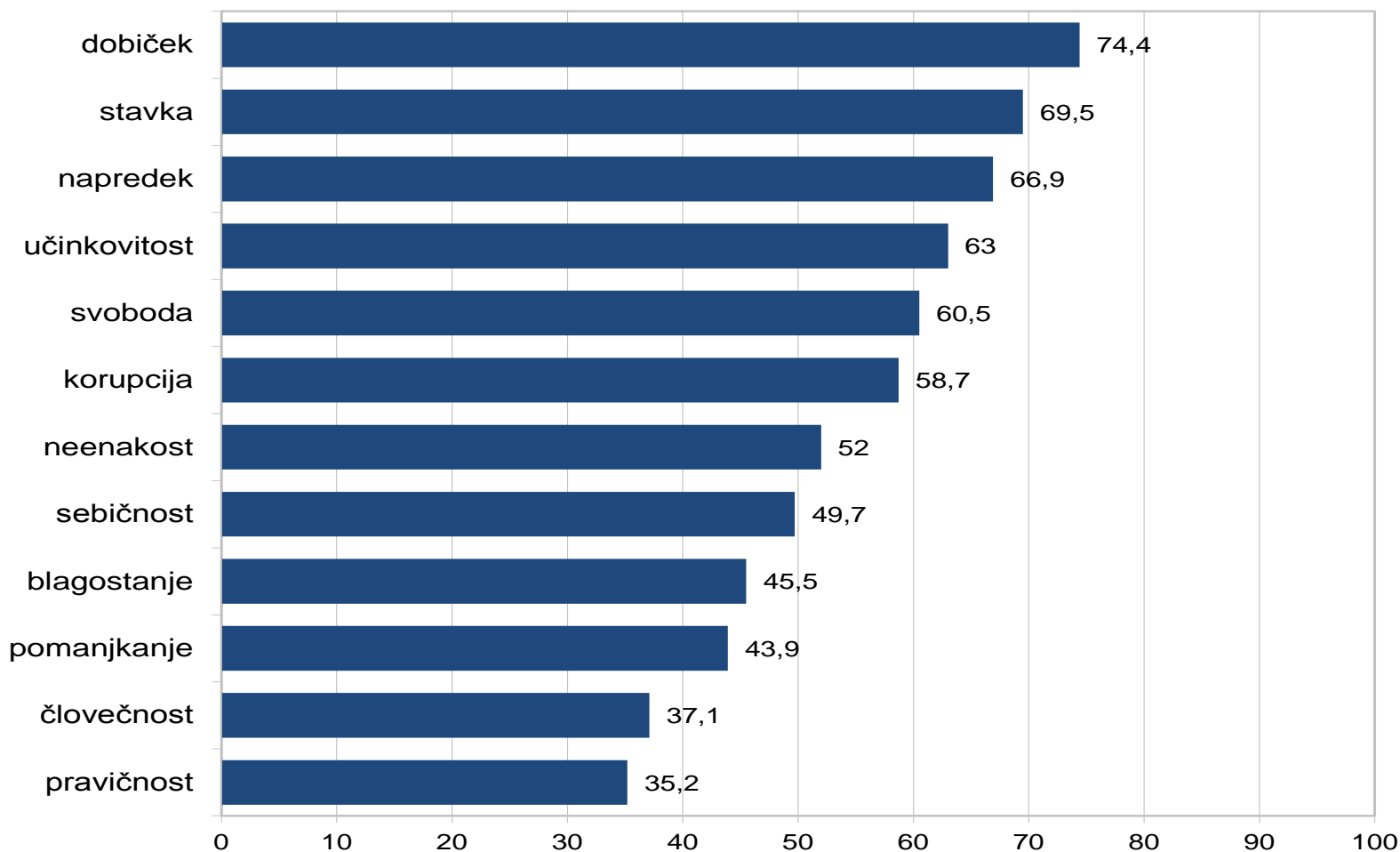

Ocena opravičevanja na lestvici za "genetske poskuse s hrano" (0- nikoli ne moremo opravičiti, 100- vedno lahko opravičimo)

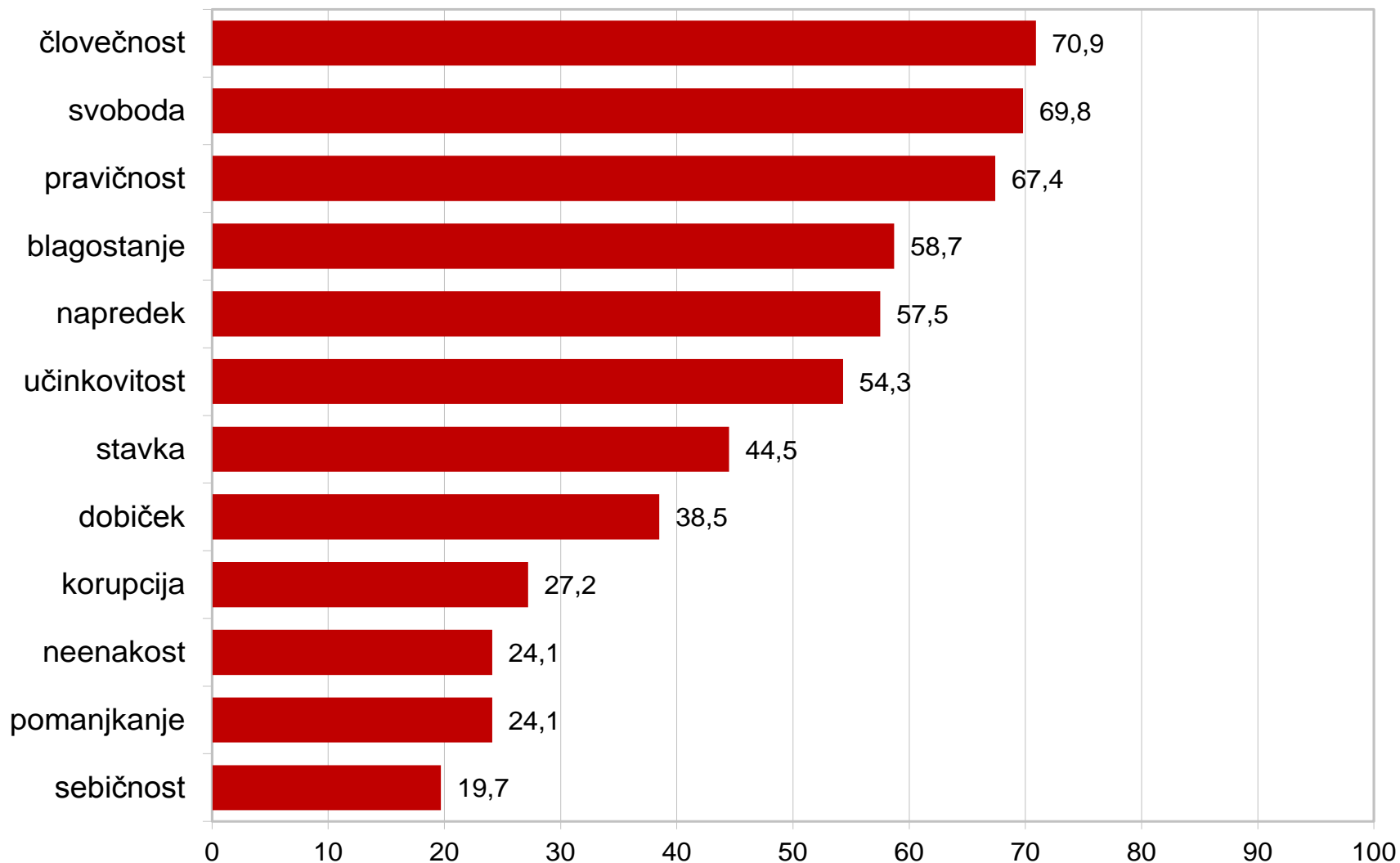
F – Vrednotenje socializma / kapitalizma

ZNAČILNOSTI KAPITALISTIČNE DRUŽBE (delež odgovorov "ustreza")

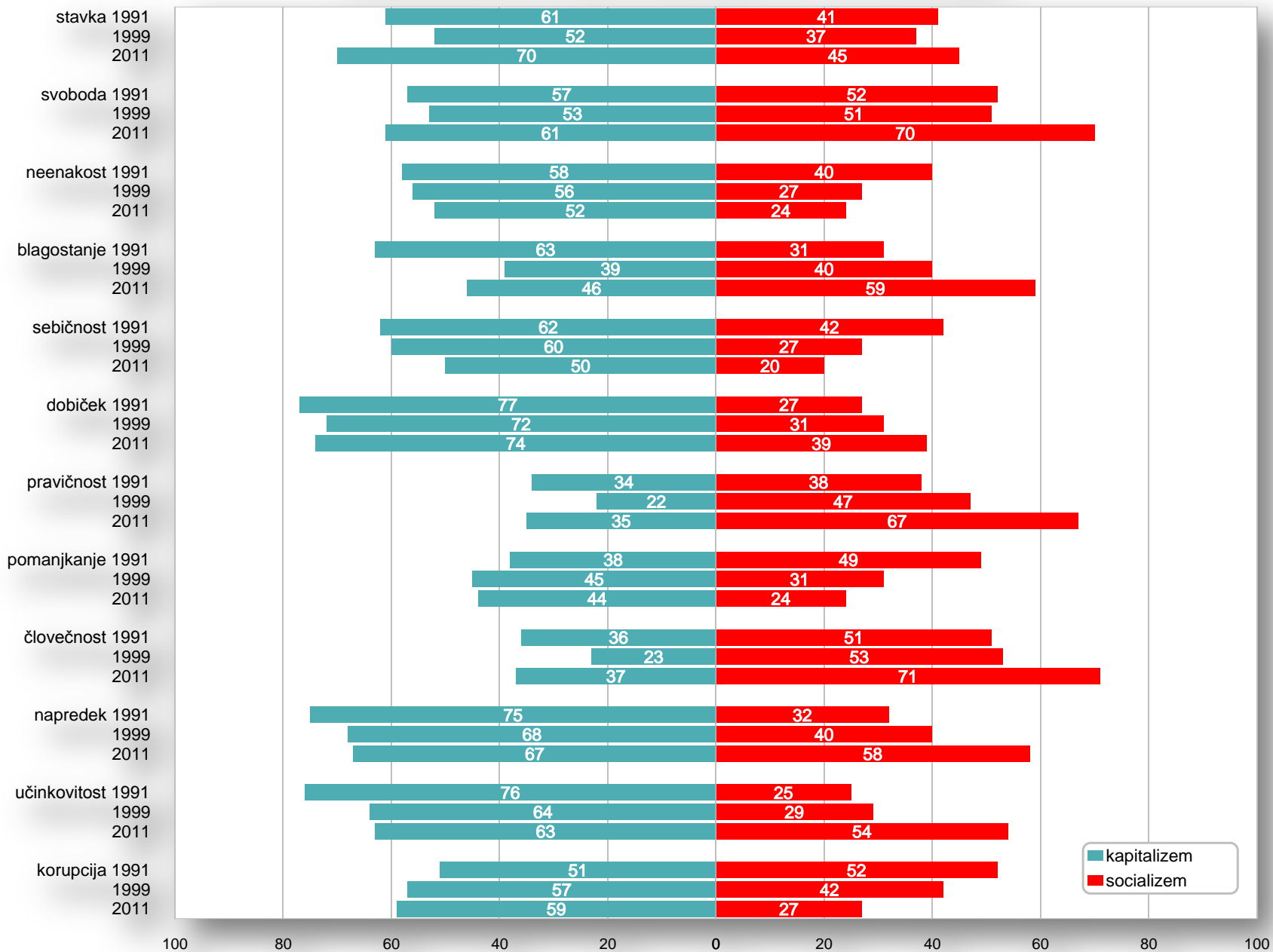

ZNAČILNOSTI SOCIALISTIČNE DRUŽBE

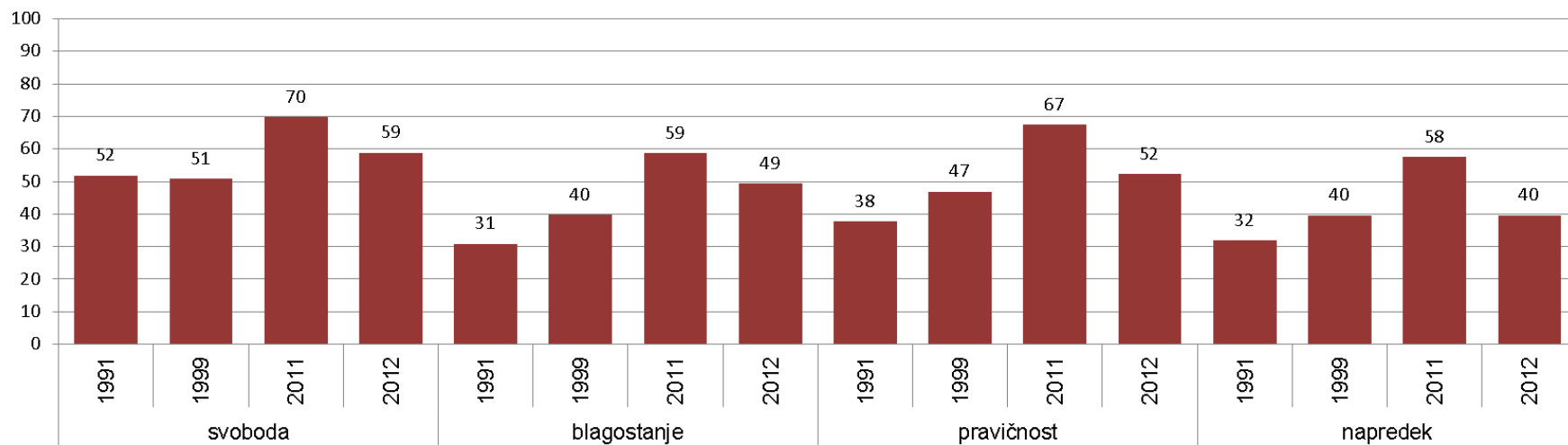
(delež odgovorov "ustreza")

ZNAČILNOSTI KAPITALIZMA IN SOCIALIZMA

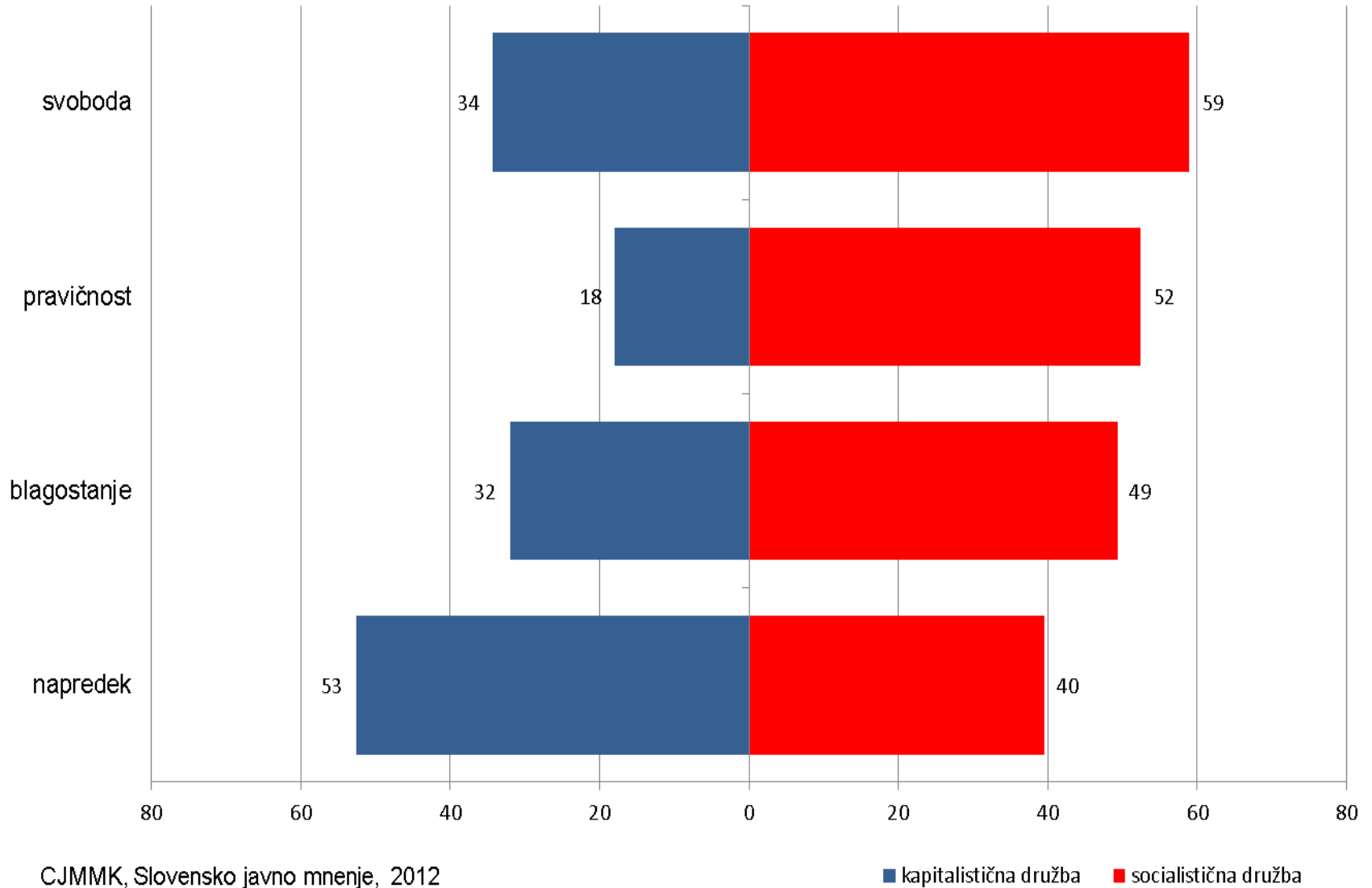

Ali spodaj navedeni pojmi ustrezajo vaši predstavi o socialistični družbi? (V101Ba-V101d)
Primerjava meritev 1991 - 2012

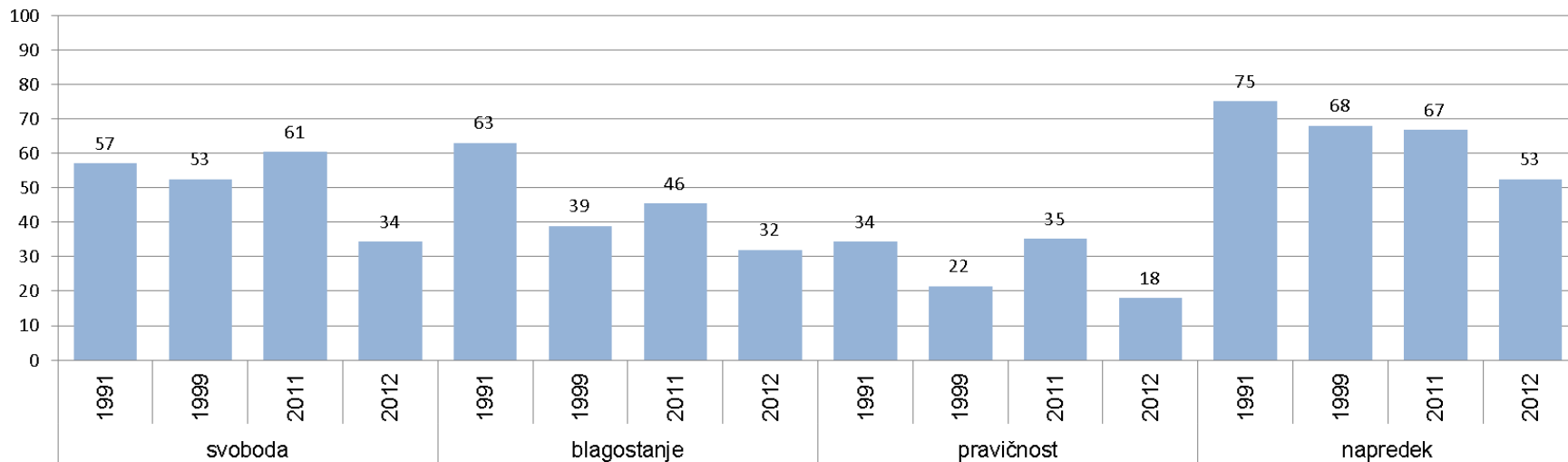
CJMMK, Slovensko javno mnenje, 1991-2012

DA, SPODAJ NAVEDENI POJMI USTREZAJO MOJI PREDSTAVI O
KAPITALISTIČNI/SOCIALISTIČNI DRUŽBI (V101A-V101B)

Ali spodaj navedeni pojmi ustrezajo vaši predstavi o kapitalistični družbi? (V101A-V101d)

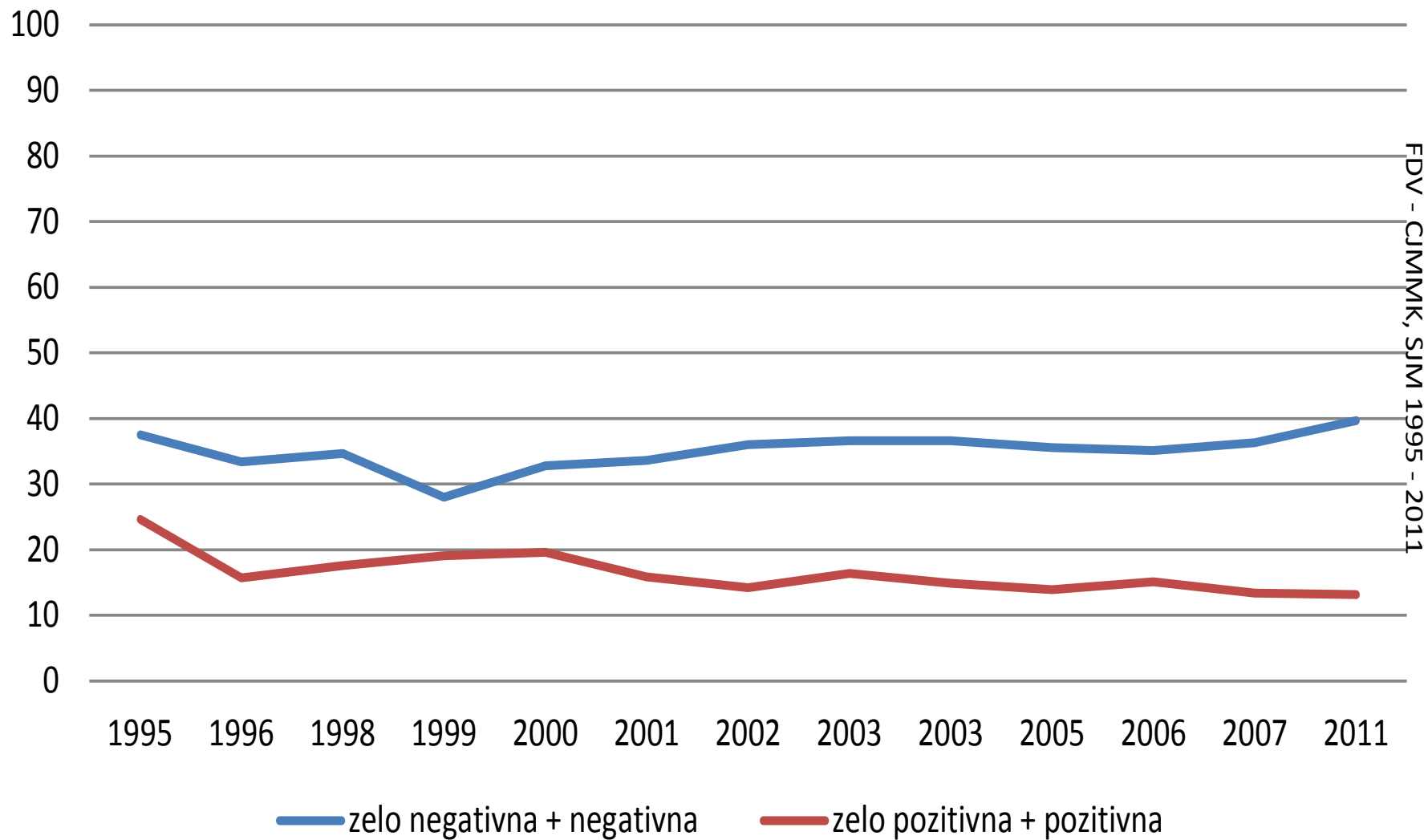
Primerjava meritev 1991 - 2012

CJMMK, Slovensko javno mnenje, 1991-2012

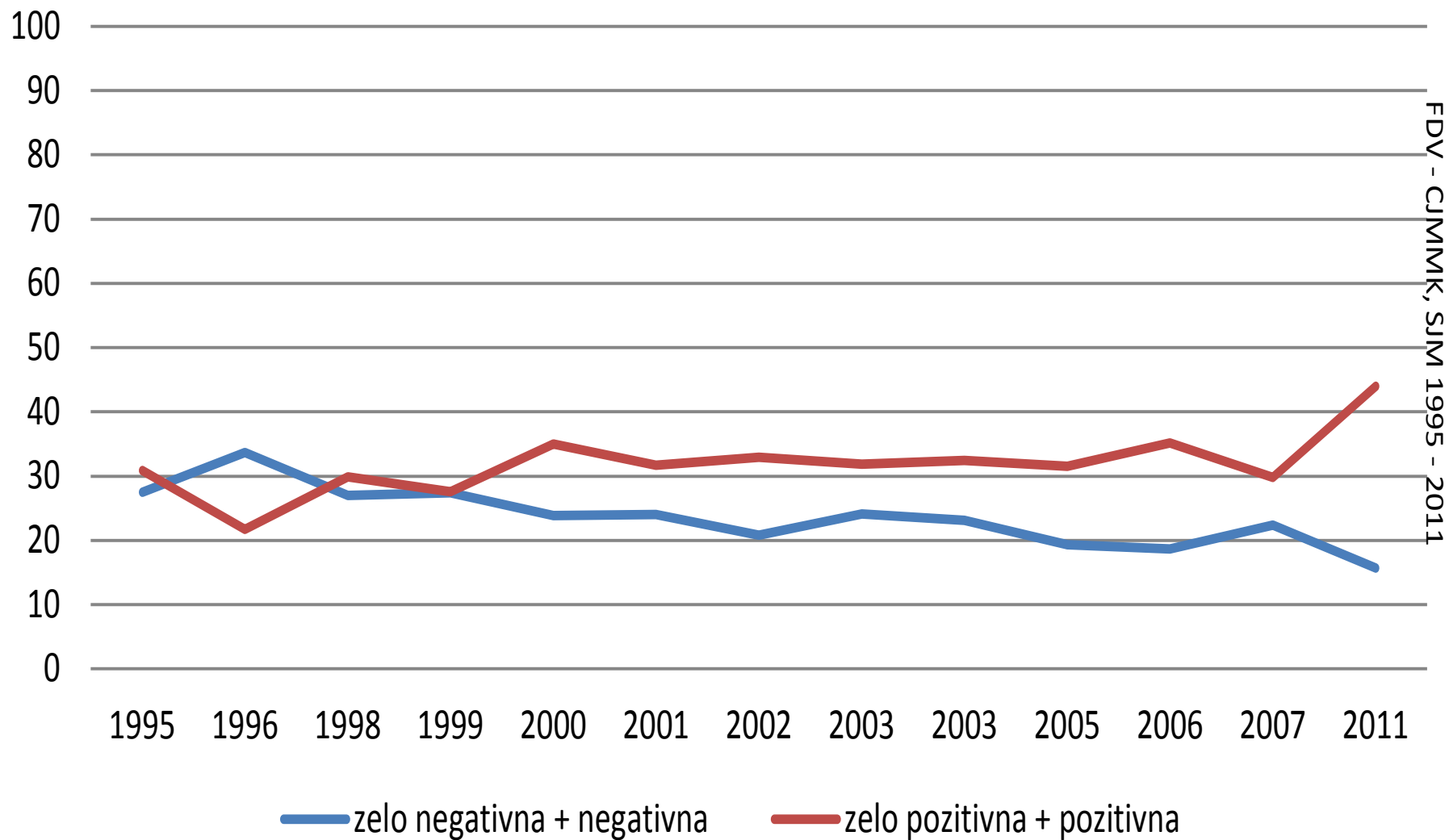
Stališča do kapitalizma

(v%: zelo negativna+negativna, zelo pozitivna+pozitivna)

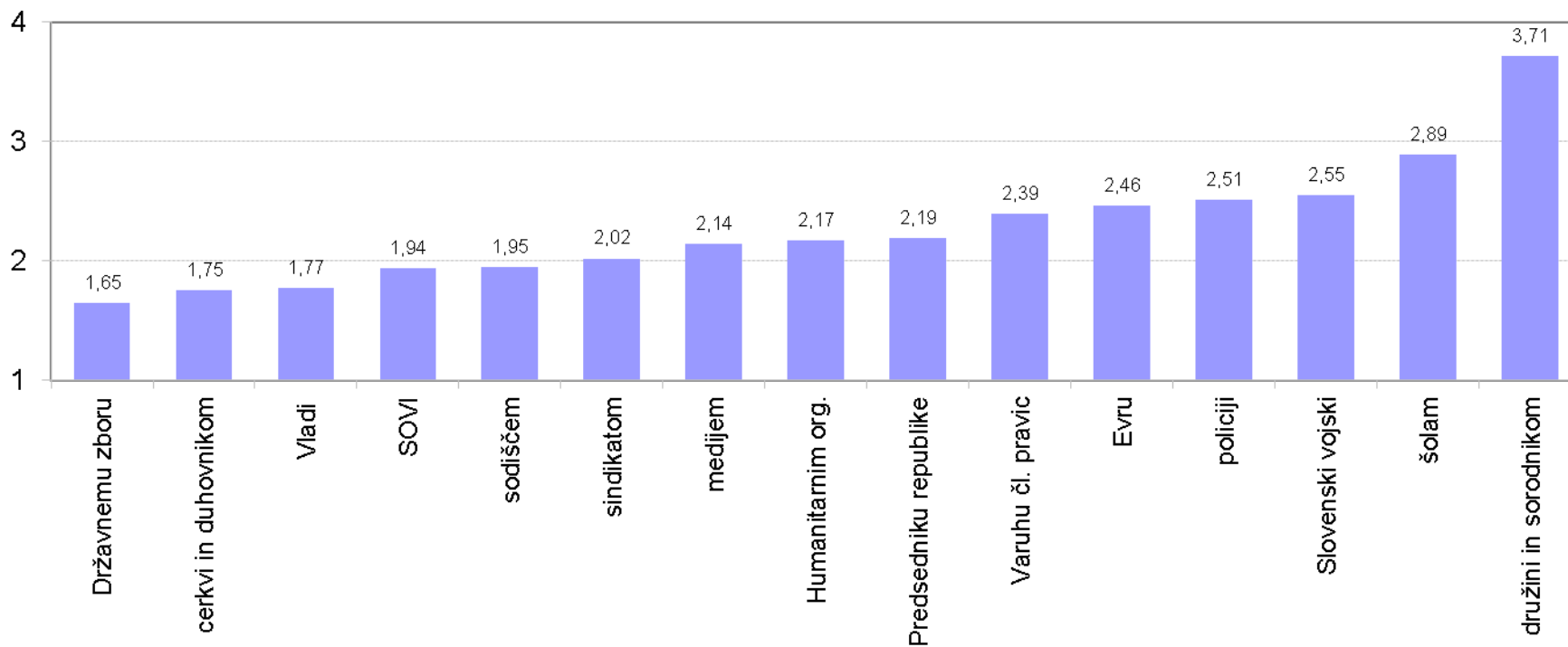
Stališča do socializma

(v%: zelo negativna+negativna, zelo pozitivna+pozitivna)

G - Zaupanje v institucije

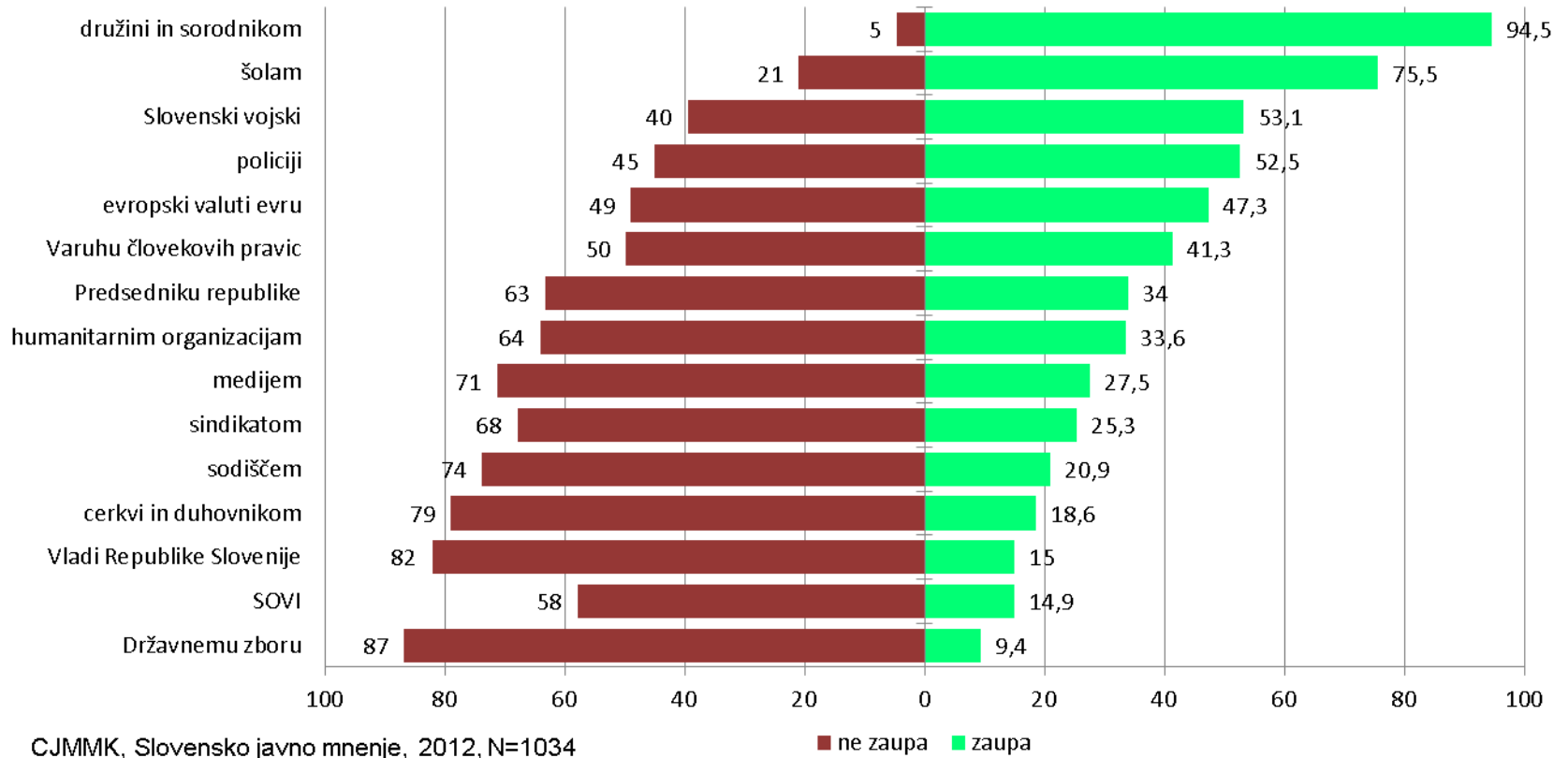
ZAUPANJE V INSTITUCIJE
(povprečje na lestvici: 1-sploš nič in 4-v celoti)

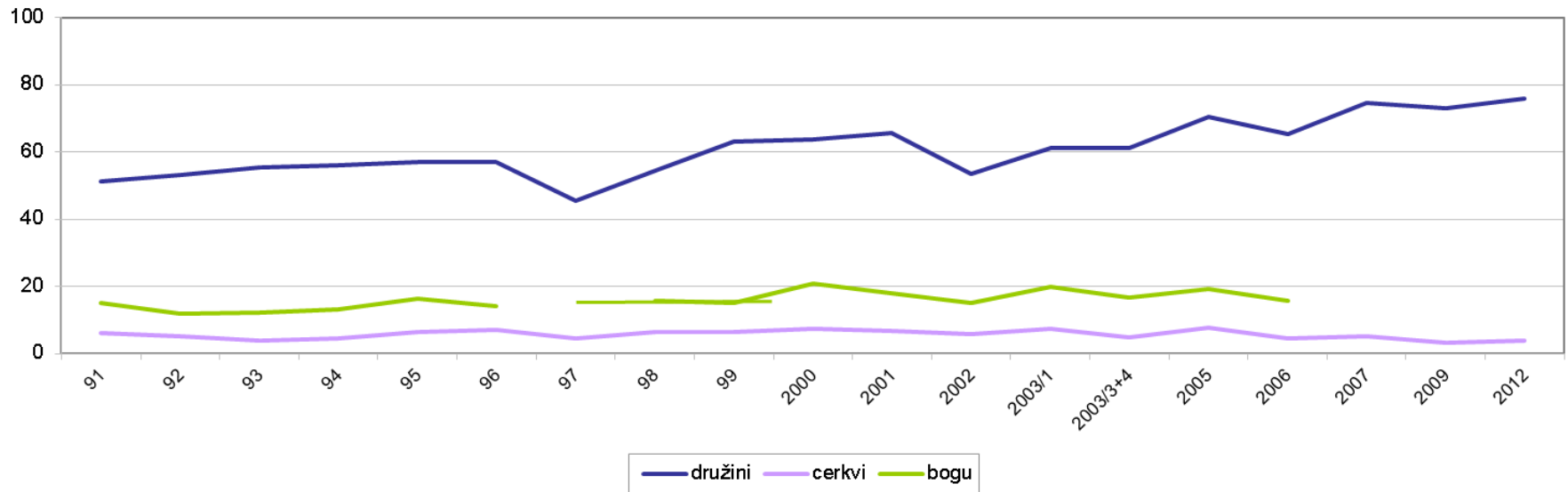
CJMMK, Slovensko javno mnenje 2012, N=1034

ZAUPANJE V INSTITUCIJE (V13)

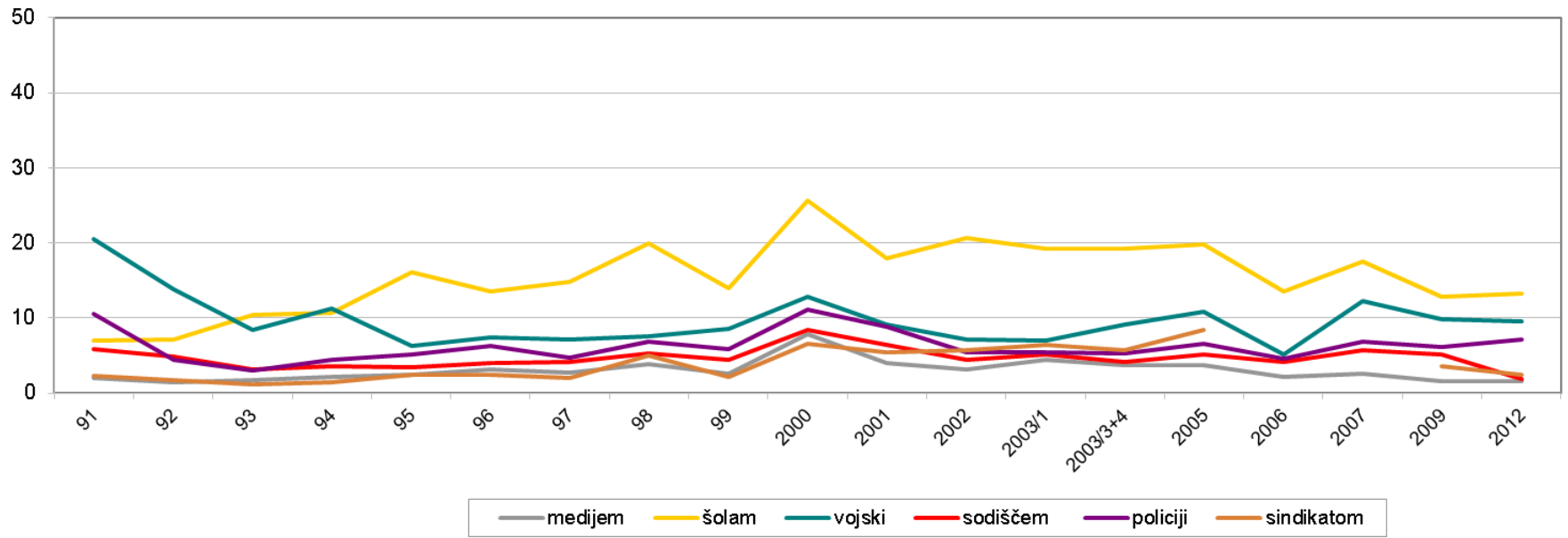
(Seštevek odgovorov: "sploh nič" + "le malo" in "precej" + "v celoti")

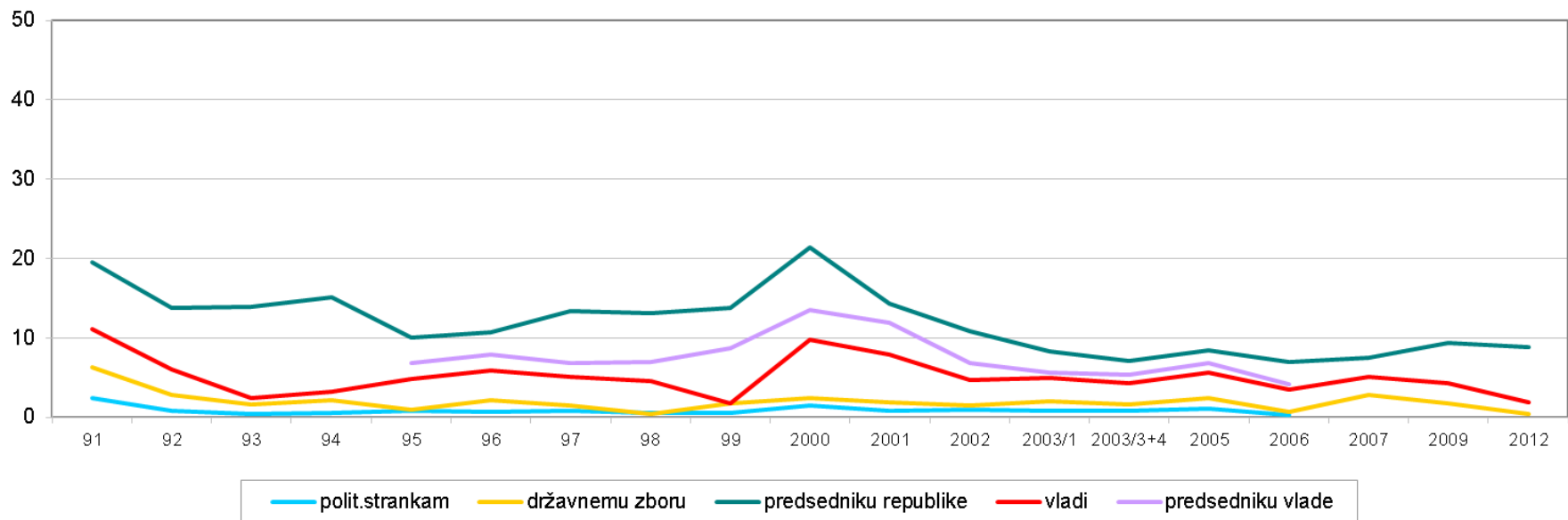
DA, ZAUPAM V CELOTI... (V13)

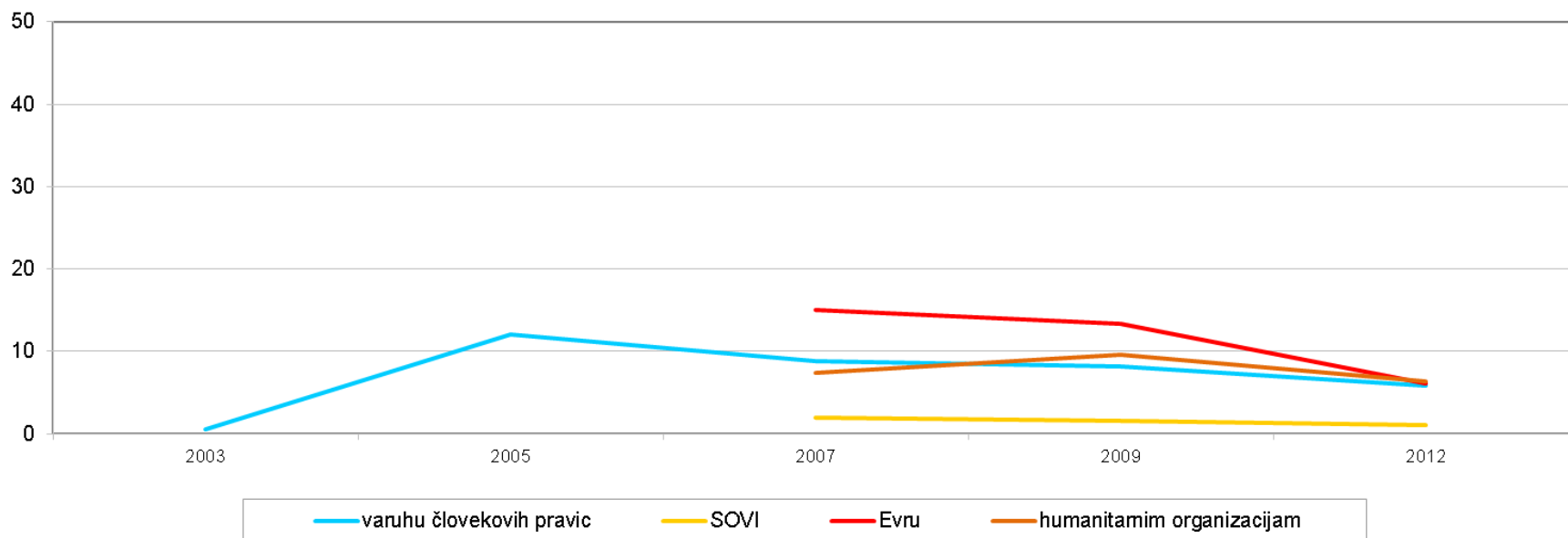
DA, ZAUPAM V CELOTI... (V13)

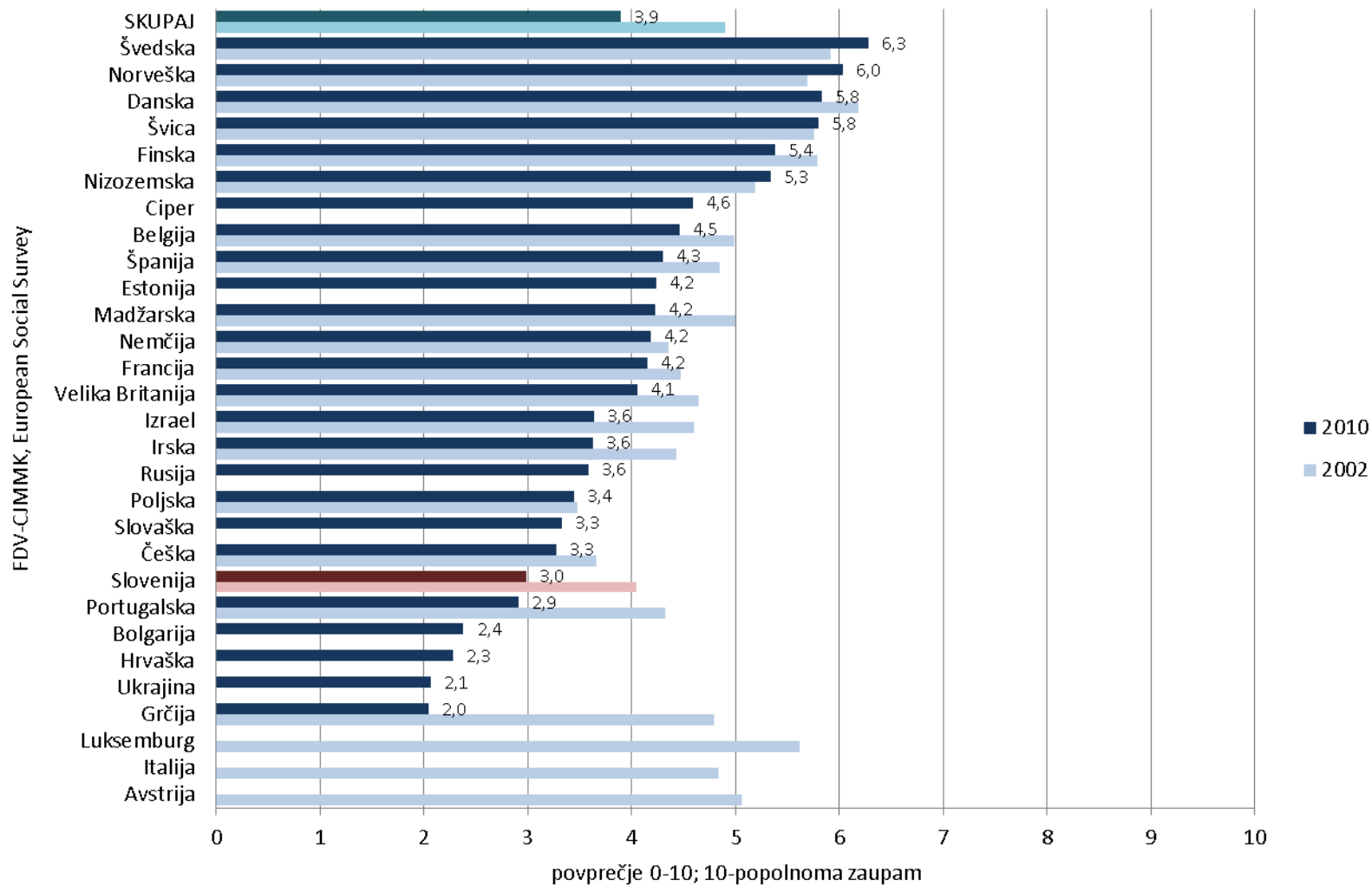
DA, ZAUPAM V CELOTI... (V13)

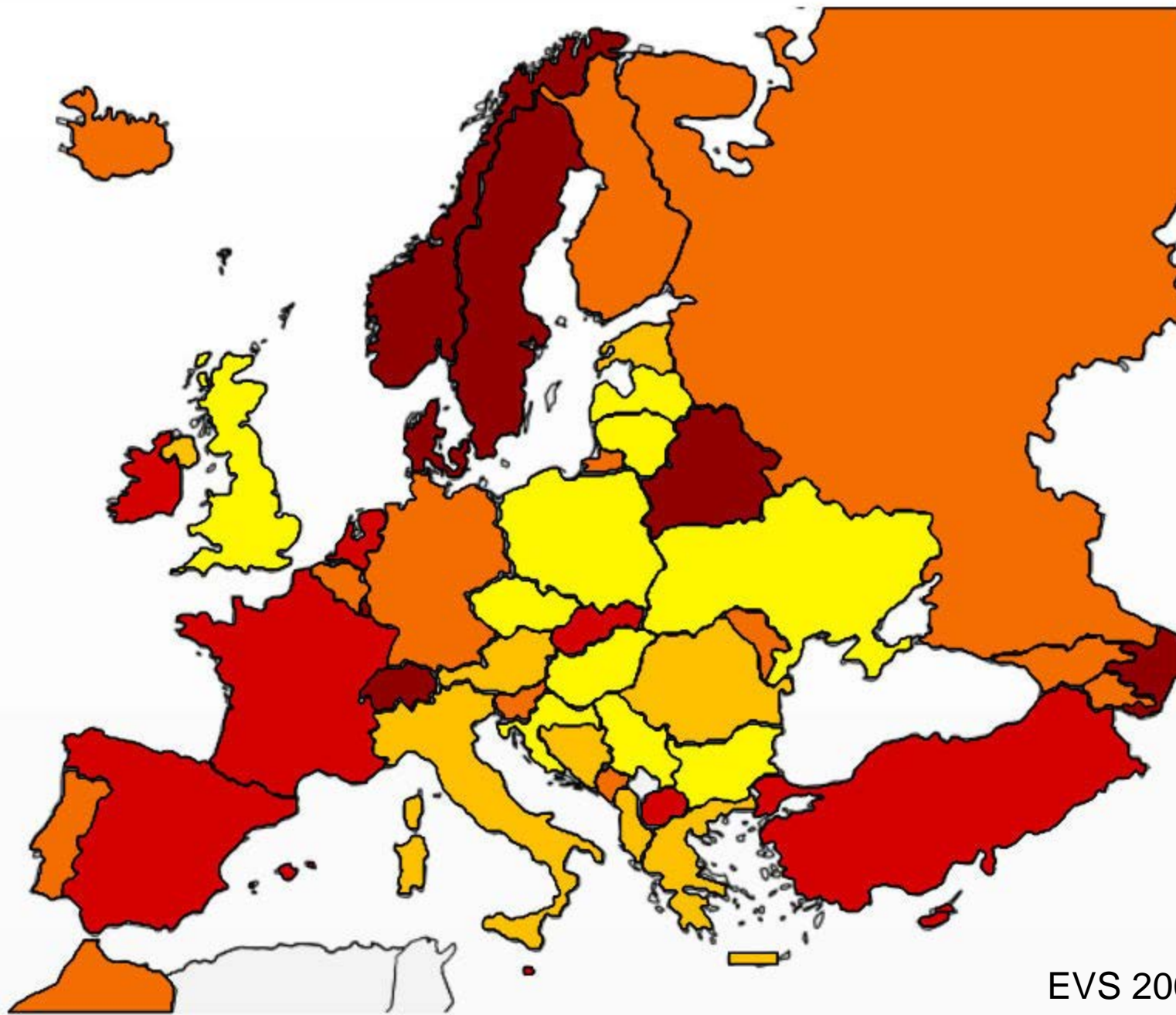
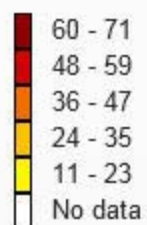
DA, ZAUPAM V CELOTI... (V13)

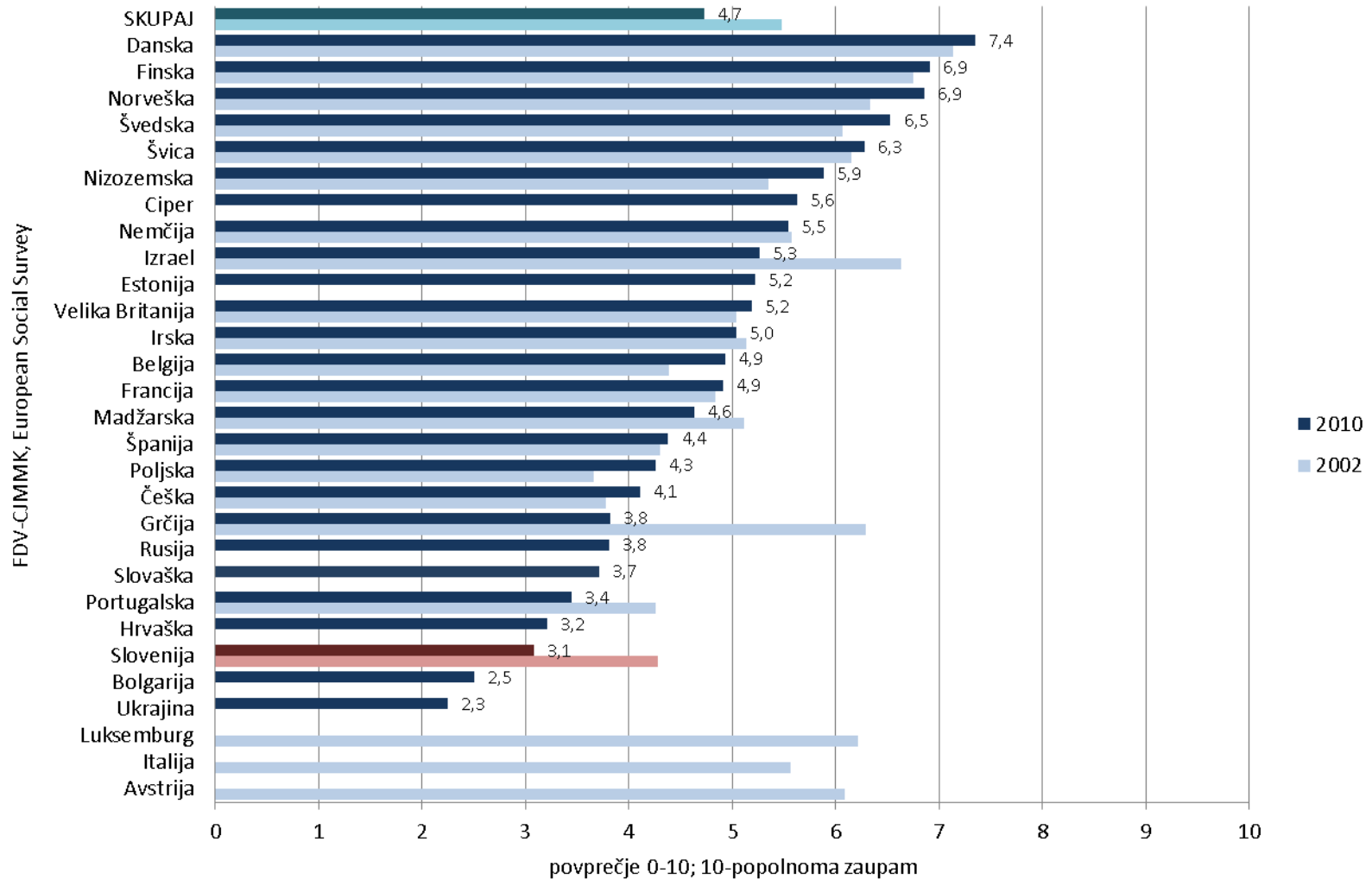
zaupanje nacionalnemu parlamentu

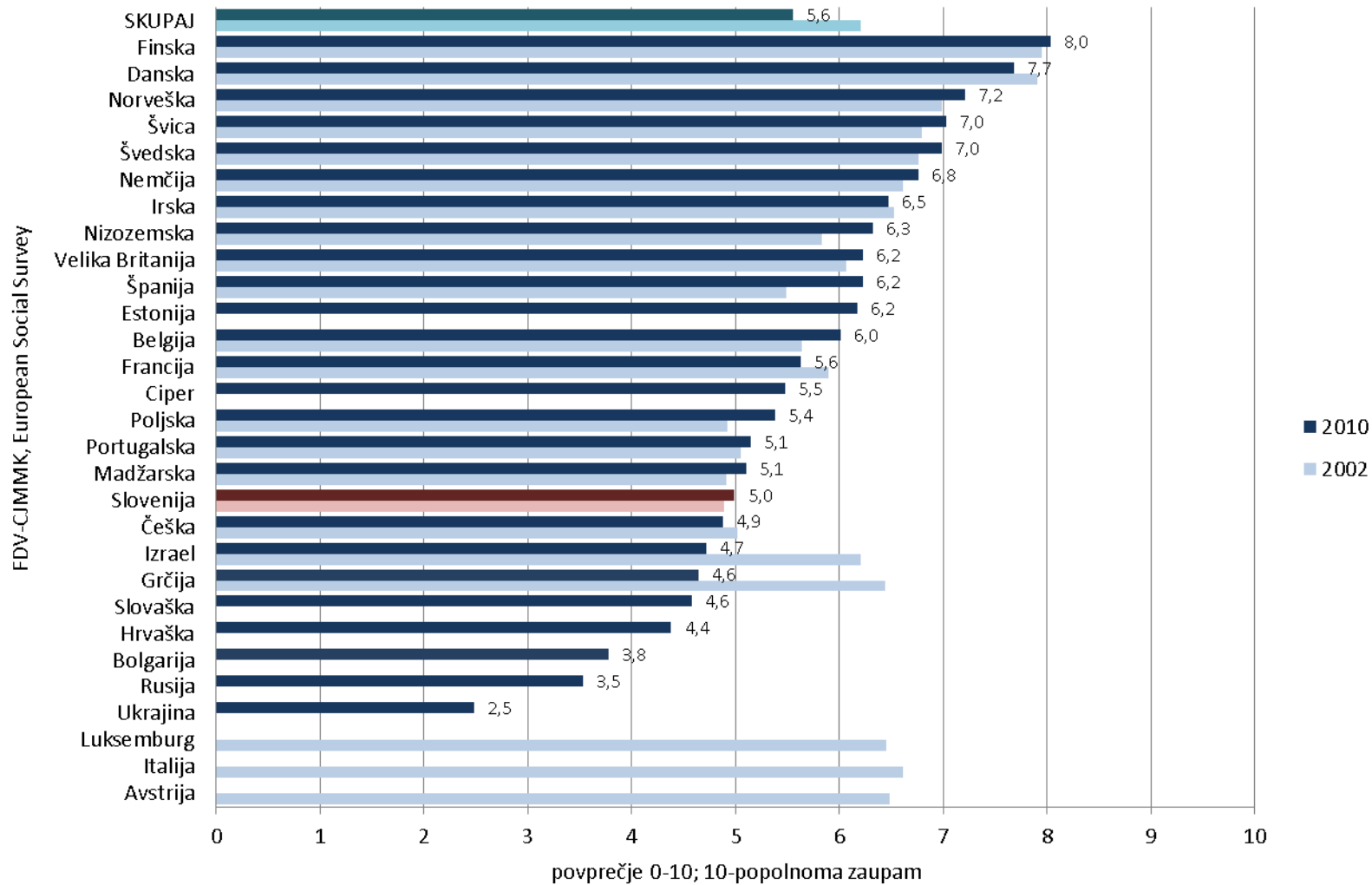
Odstotek ljudi, ki v celoti zaupa ali zaupa v parlament

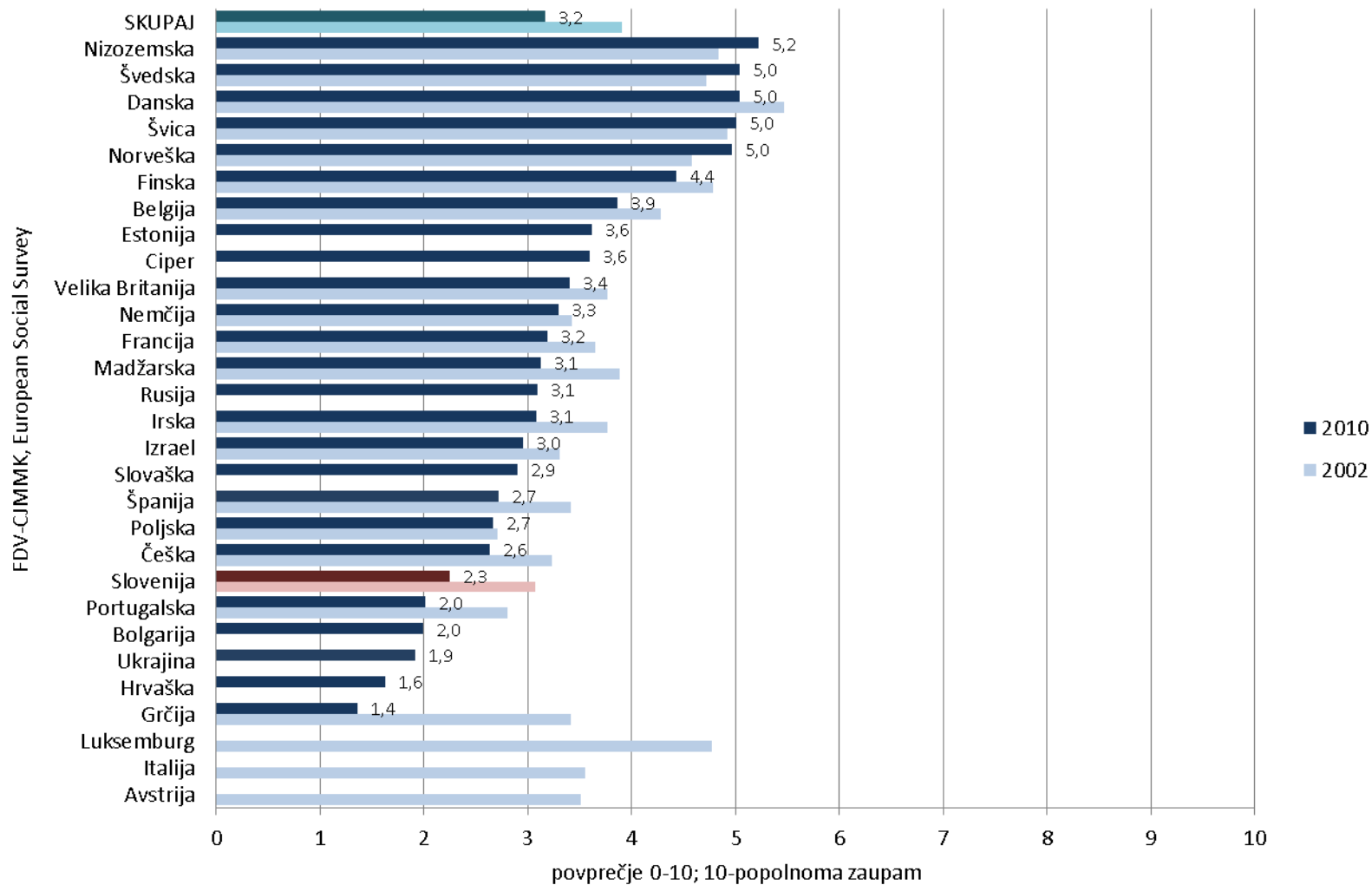
zaupanje pravnomu sistemu

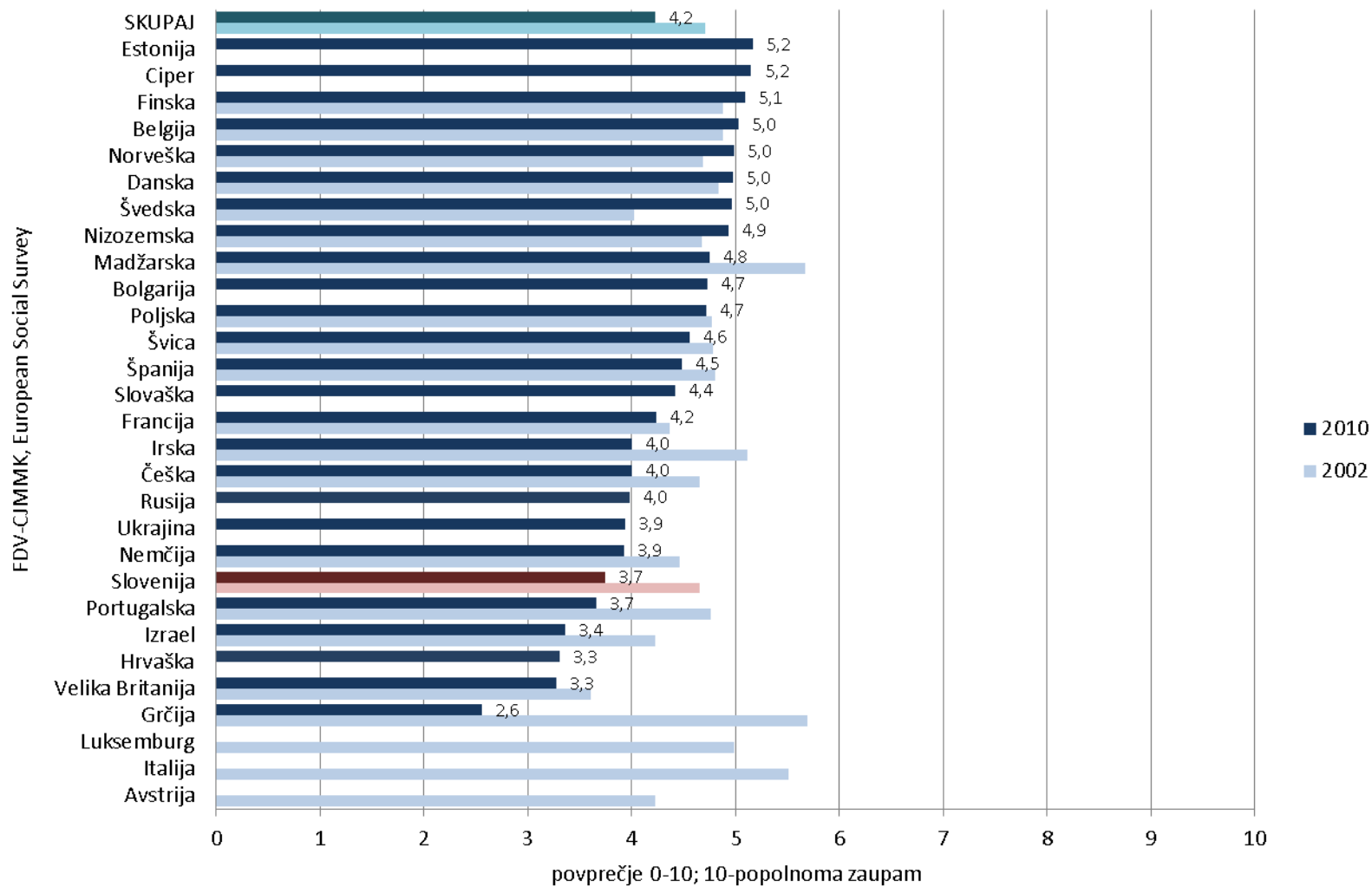
zaupanje policiji

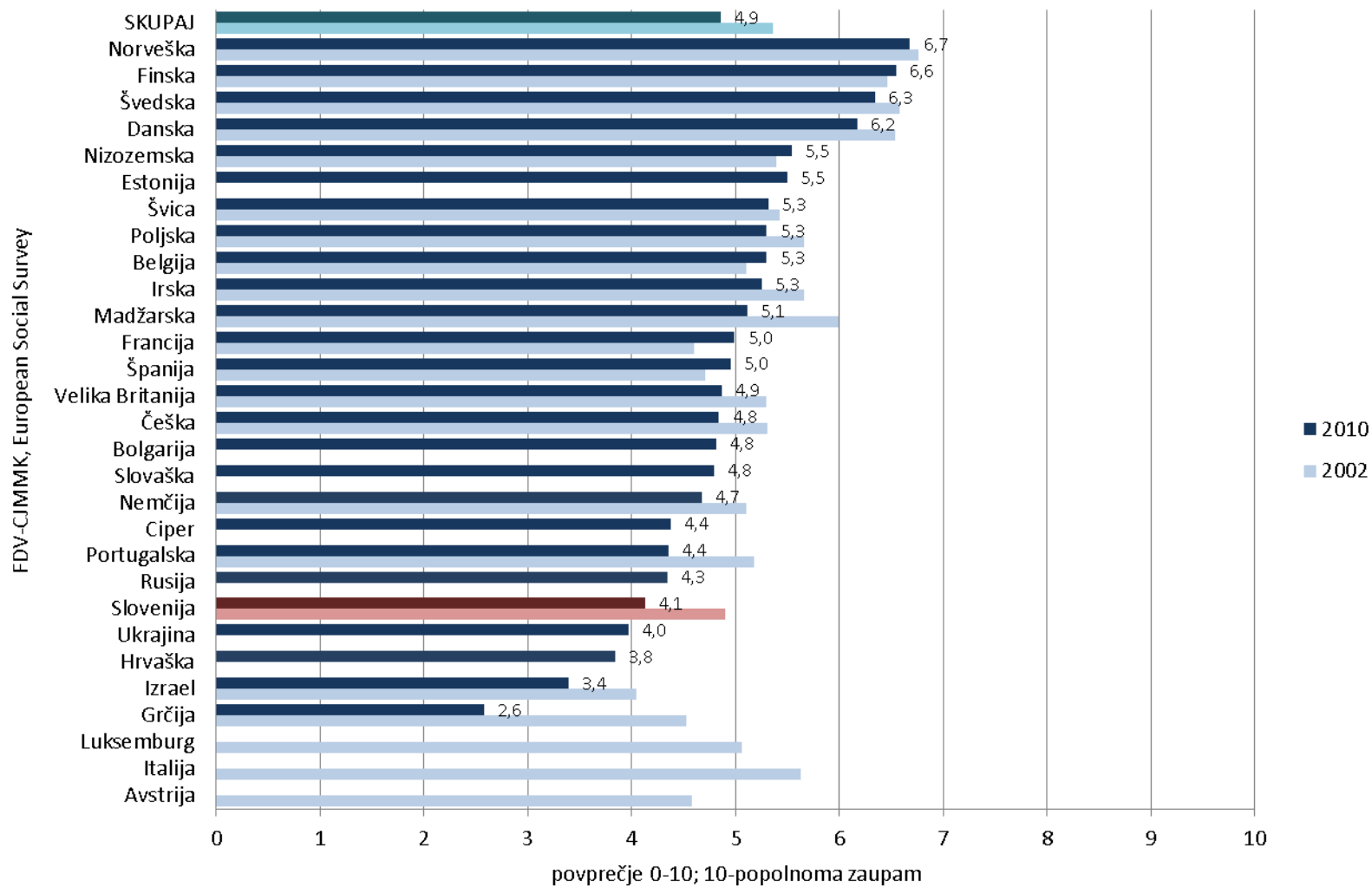
zaupanje politikom

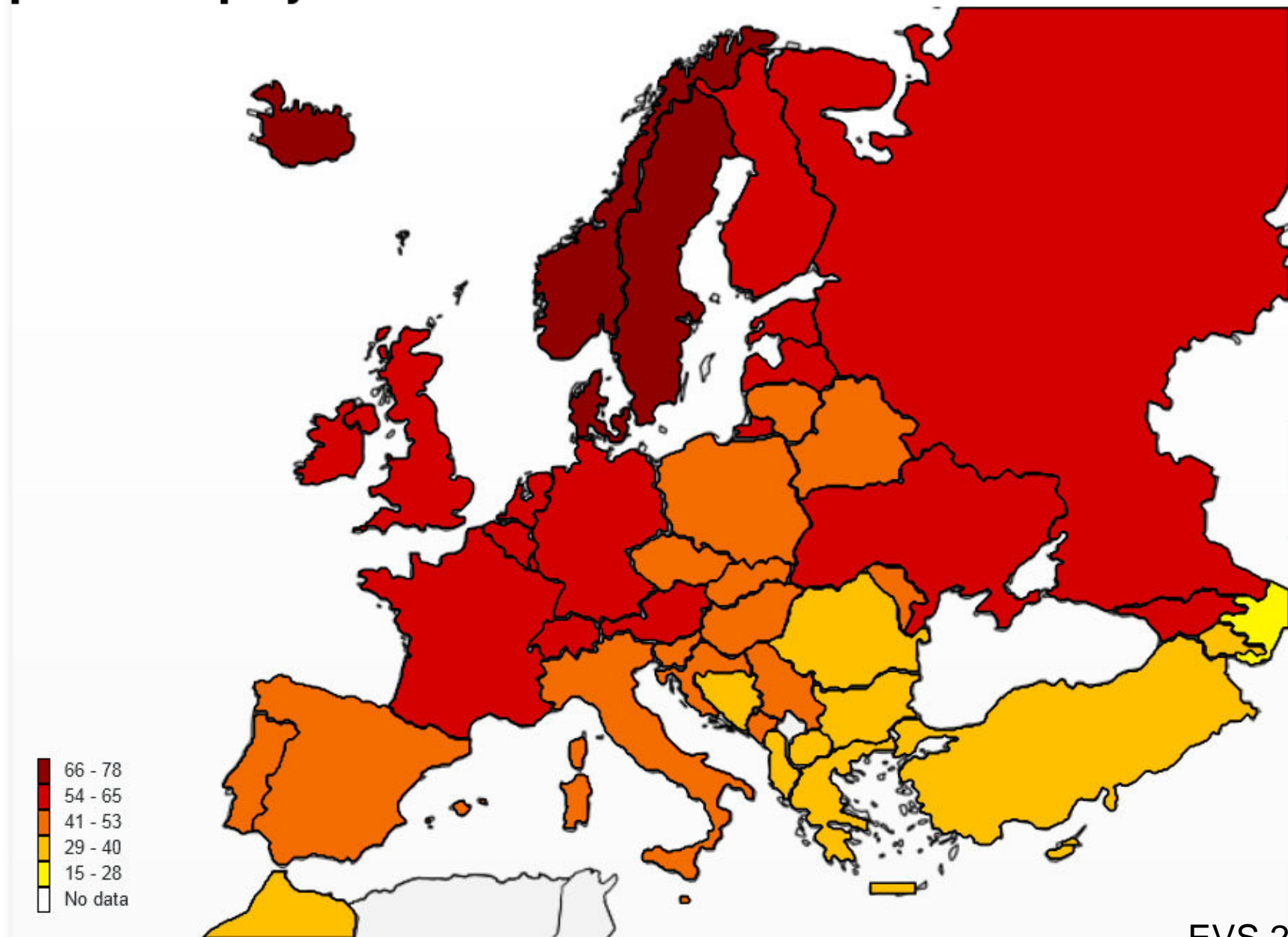
zaupanje Evropskemu parlamentu

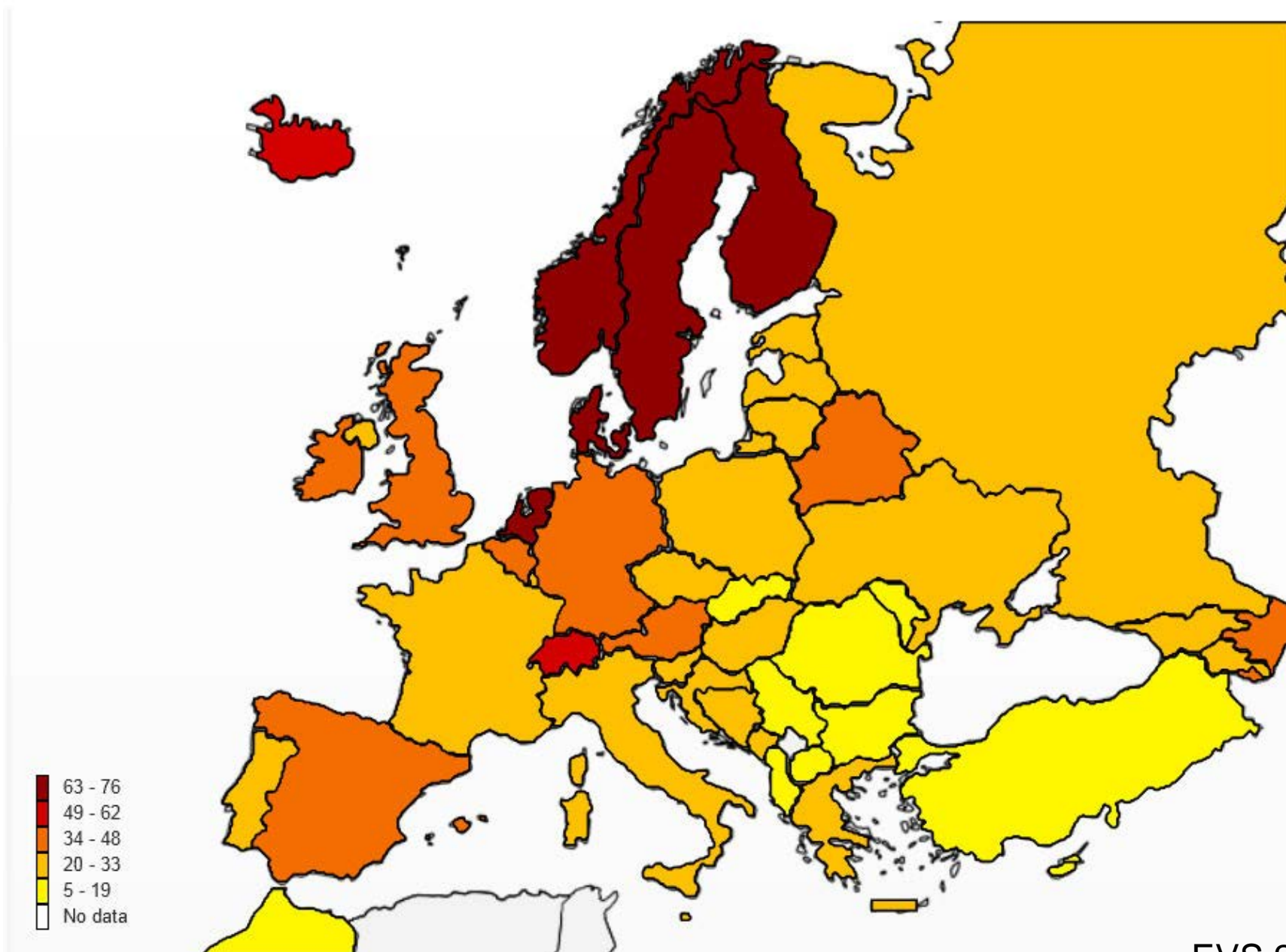
zaupanje Organizaciji združenih narodov

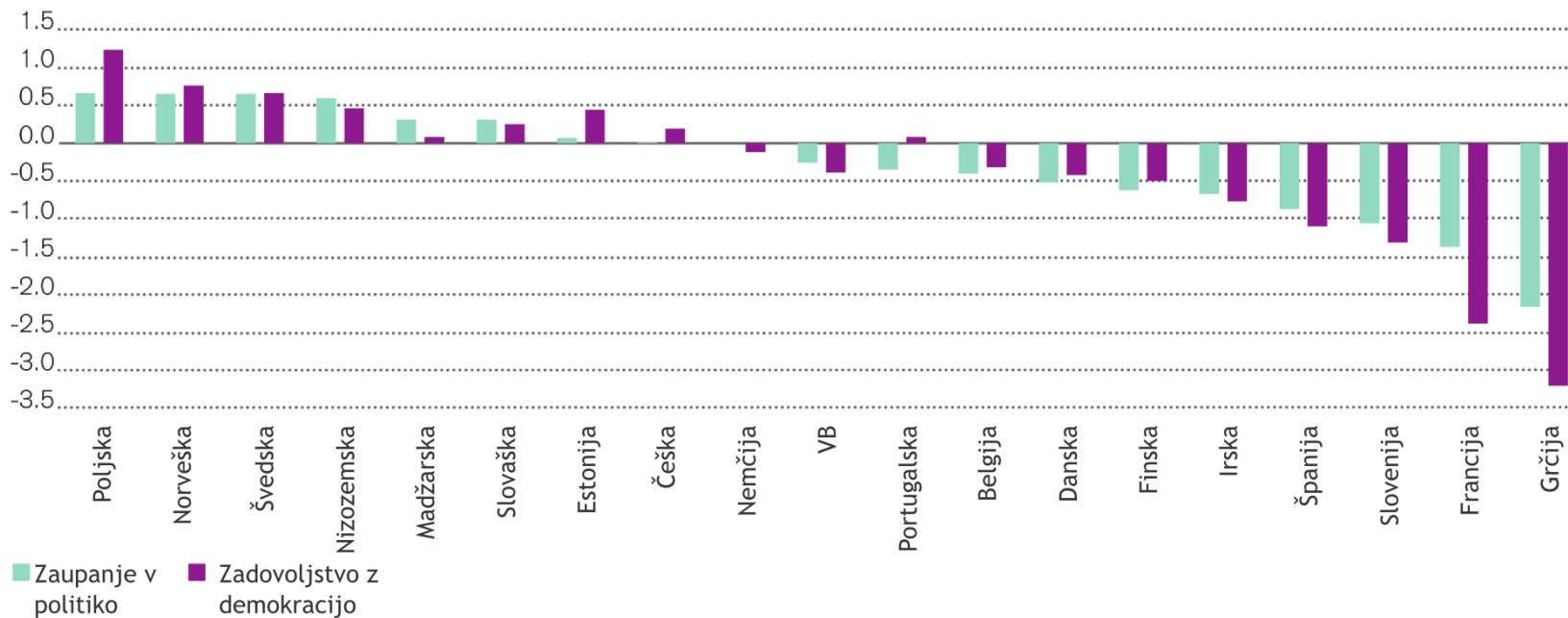
Strinjanje s trditvijo da bi "večina ljudi skušala ravnati pošteno" prej kot "večina bi me skušala izkoristiti"

Odstotek ljudi, ki mislijo, da večini ljudi lahko zaupamo

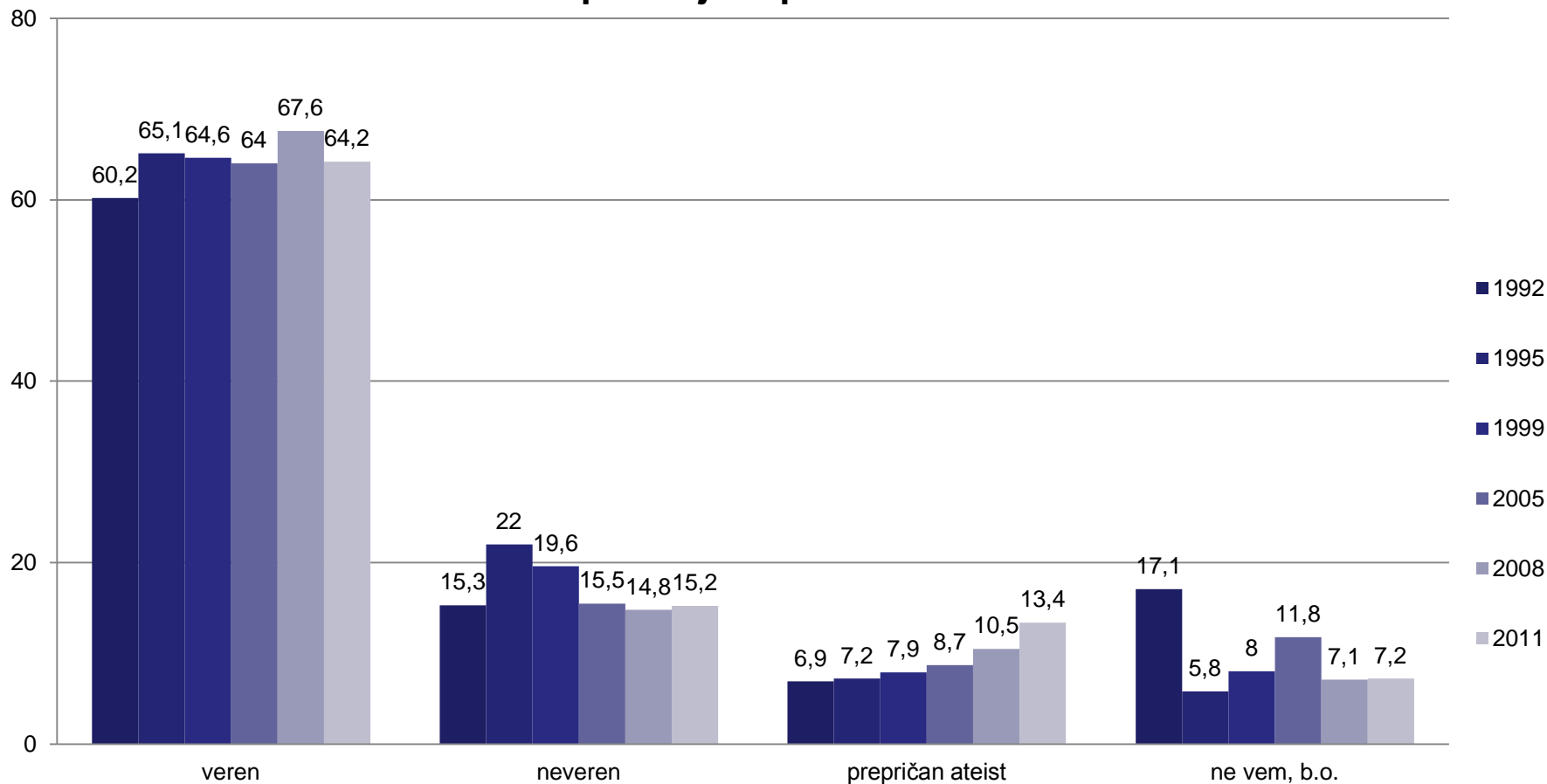
Odstopanje povprečja pri zaupanje v politiko in pri zadovoljstvu z demokracijo

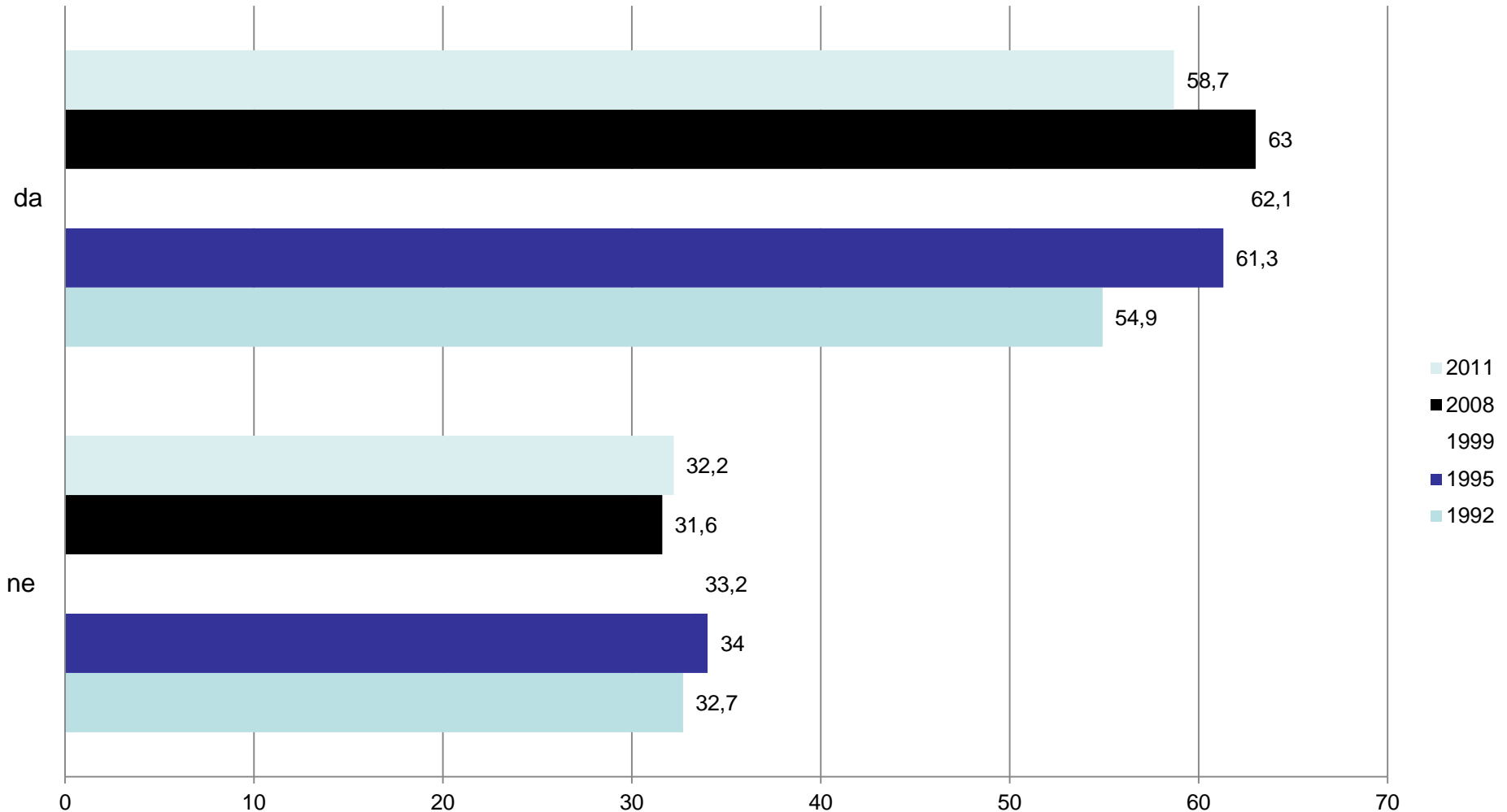
ESS 2004/05 in 2010/11

H - Vernost, cerkev

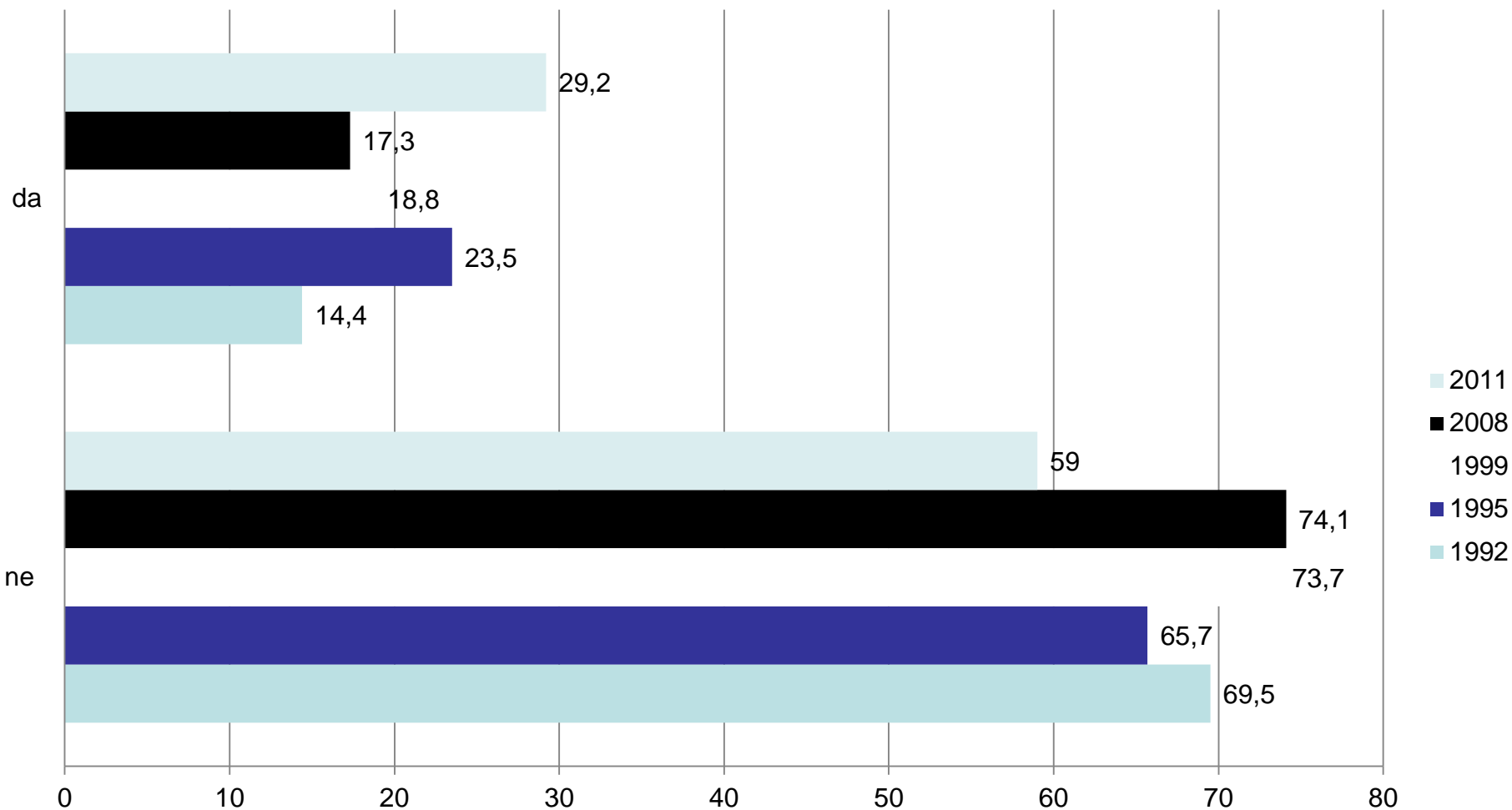
**ALI BI ZASE REKLI, DA STE VERNI, NEVERNI, ...
(v147)
primerjava podatkov od 1992 - 2011**

**ALI VERUJETE ... ?
V BOGA
(v148)
primerjava podatkov od 1992 - 2011**

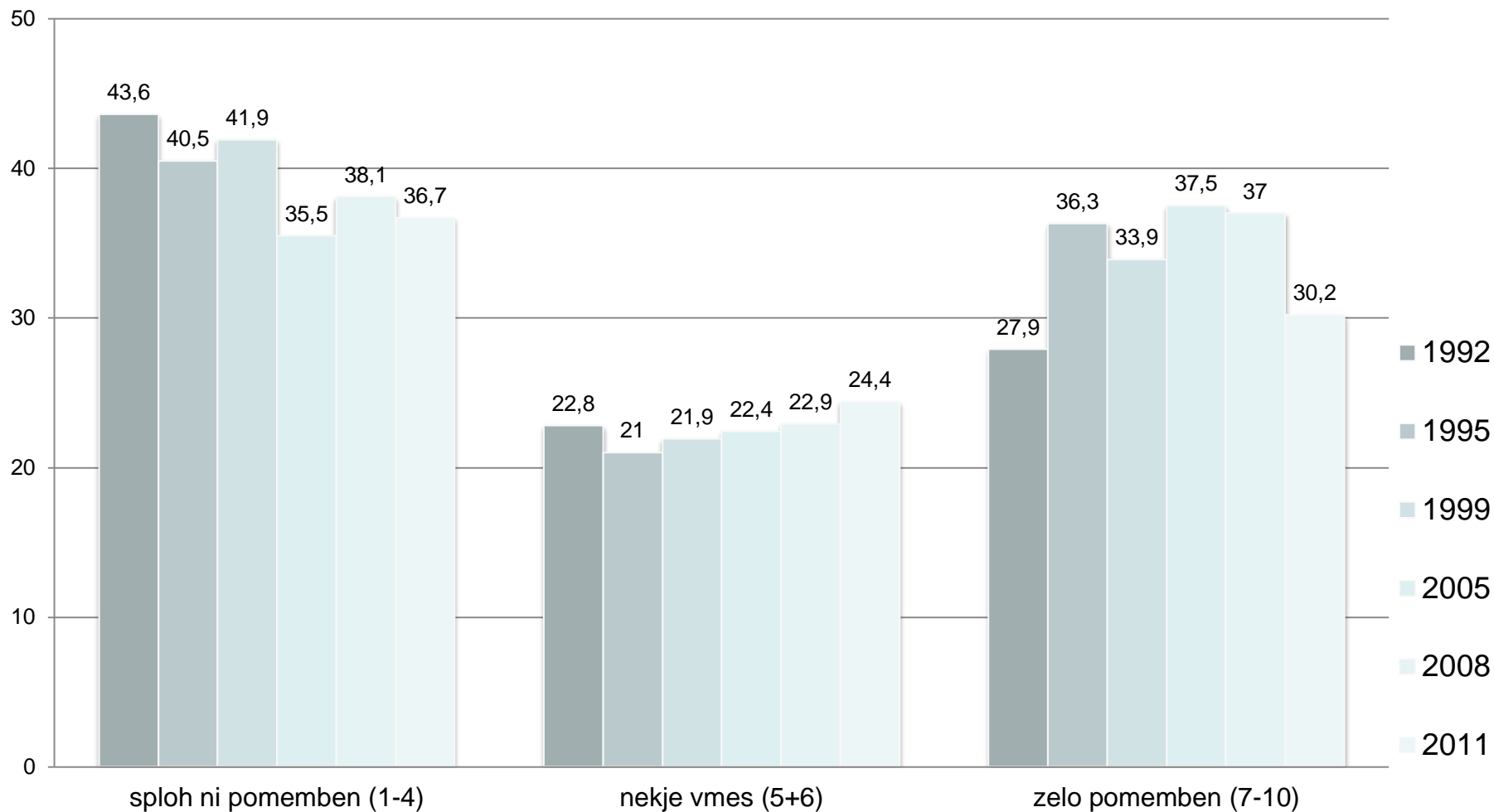

**ALI VERUJETE ?
V PEKEL
(v149)
primerjava podatkov od 1992 - 2011**

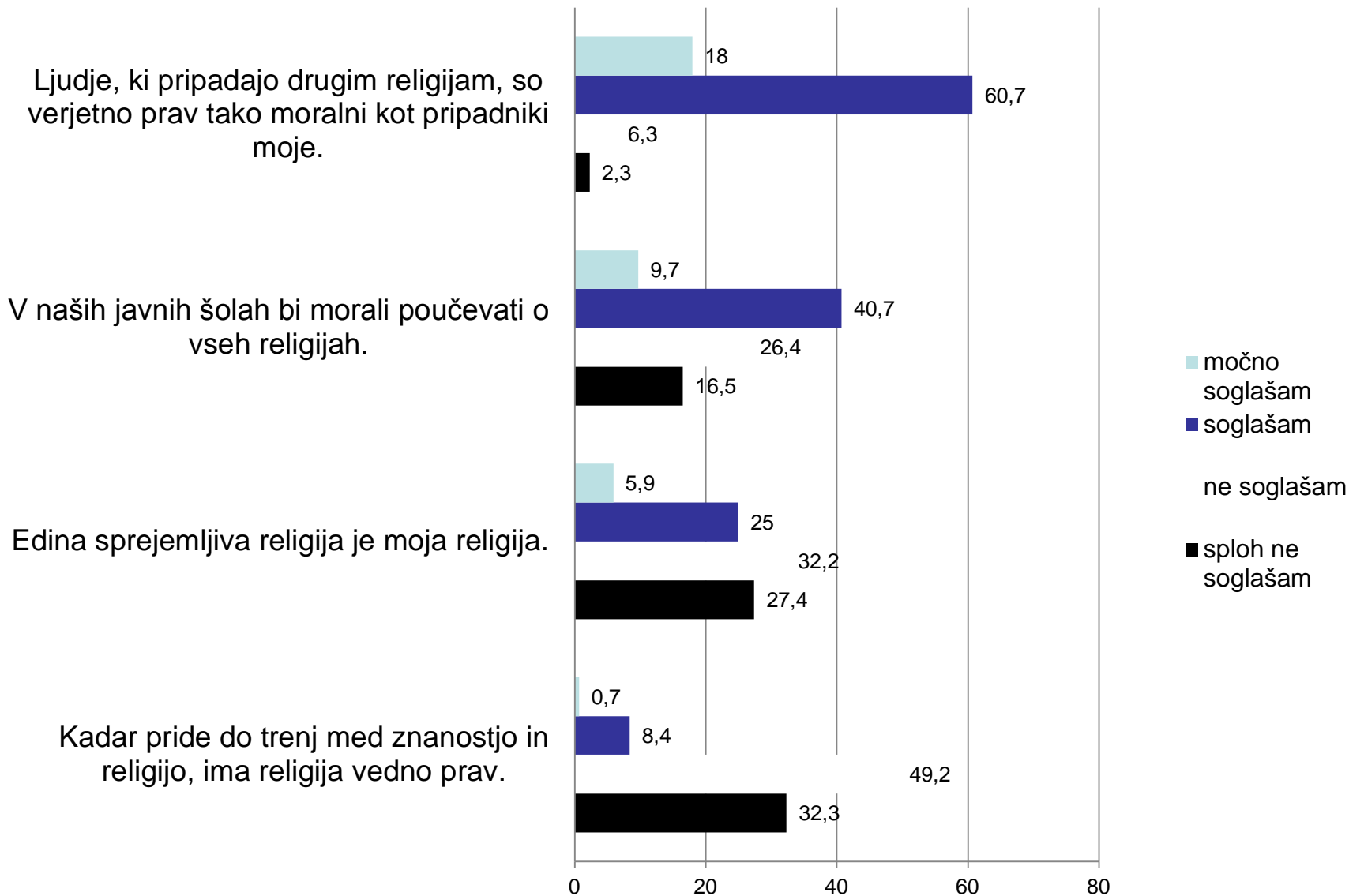
KAKO POMEMBEN JE BOG V VAŠEM ŽIVLJENJU?

(v129; lestvica od 1 - sploh ni pomemben do 10 - zelo pomemben)
Primerjava rezultatov od 1992 - 2011

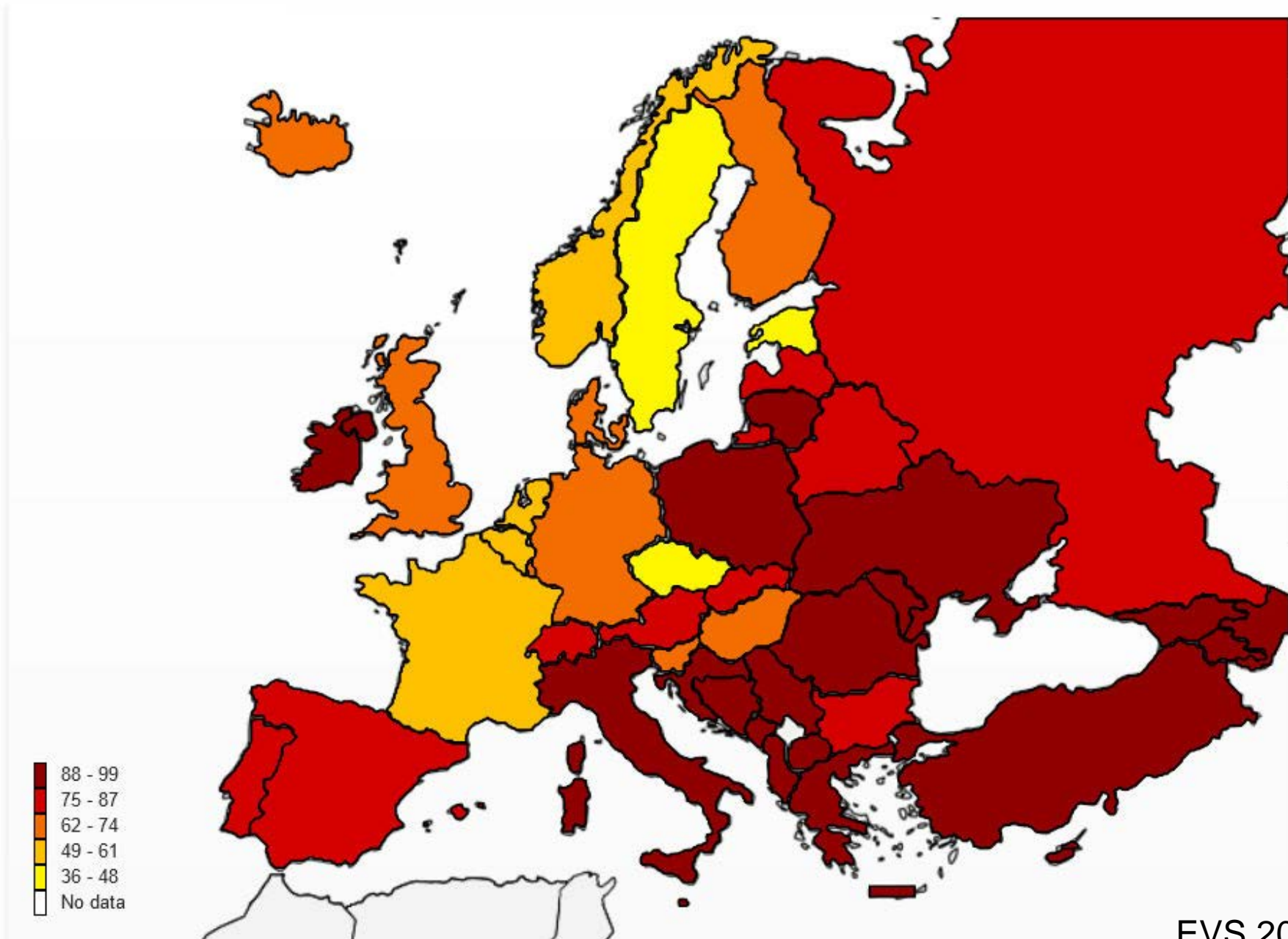

ALI SOGLAŠATE Z NASLEDNJIMI TRDITVAMI? (v153-v156) podatki samo za 2011

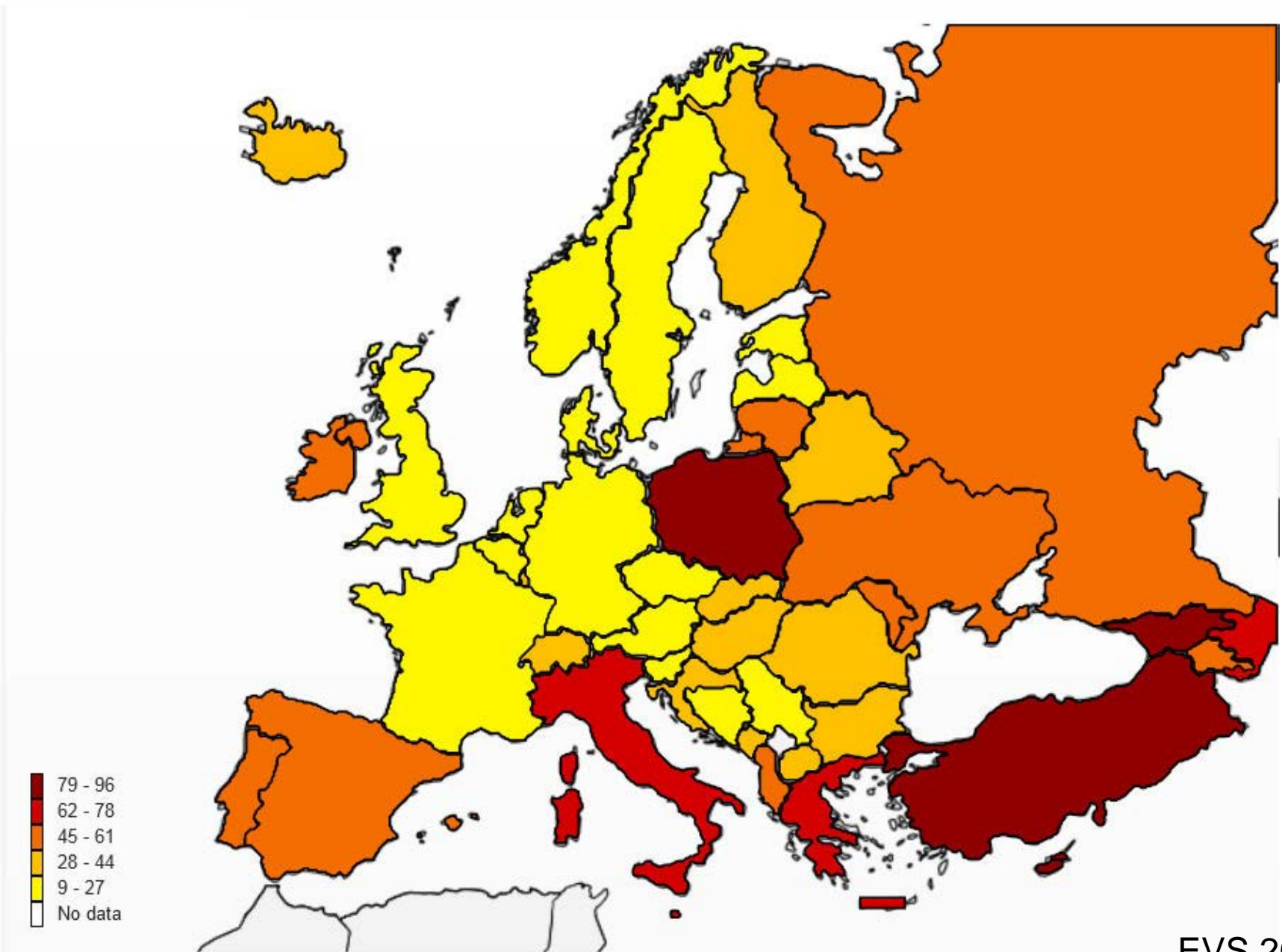
CJMMK, WVS - Svetovna raziskava vrednot 2011; N=1068

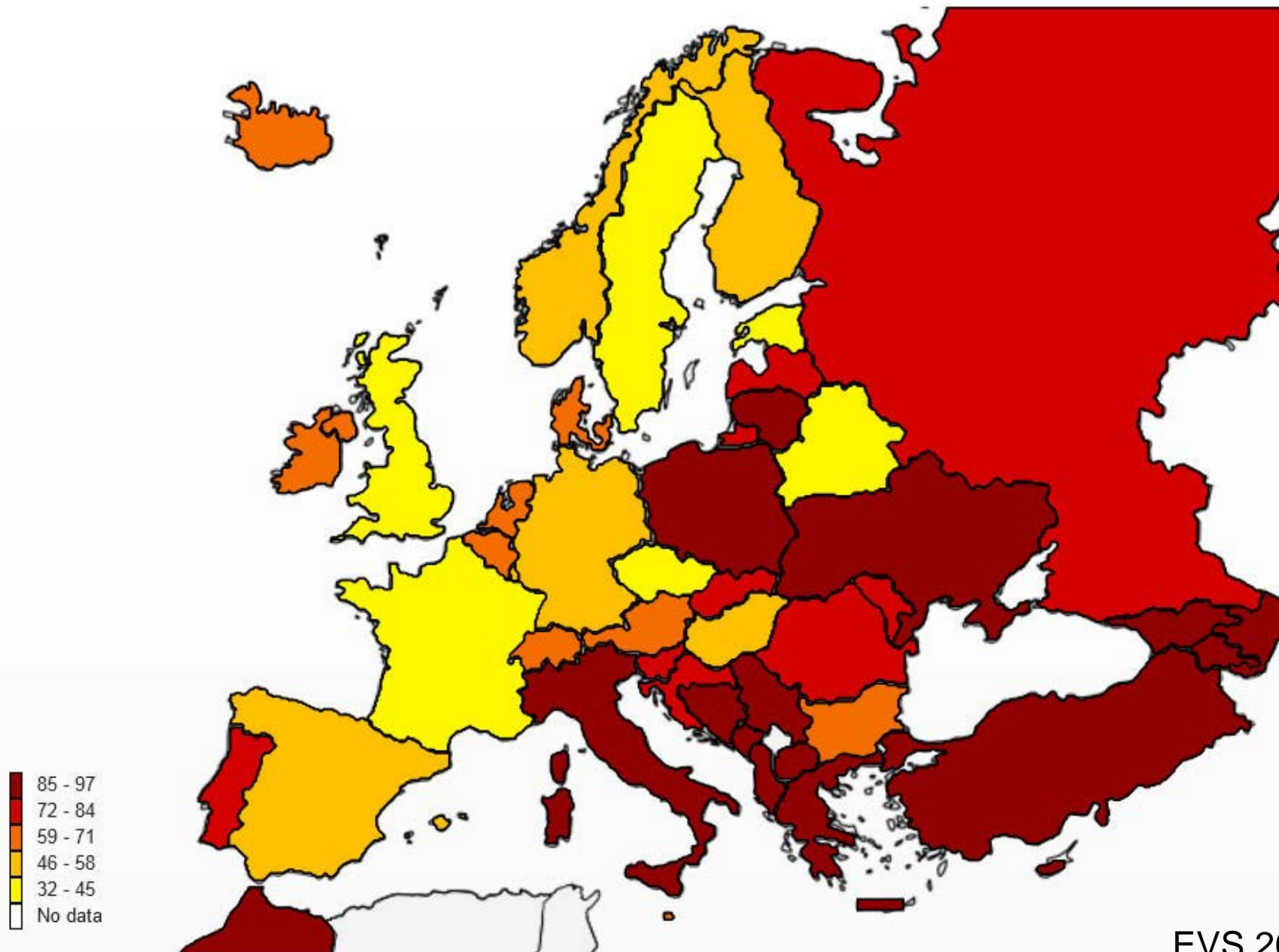
Odstotek ljudi, ki verujejo v boga

Odstotek ljudi, ki verujejo v osebne boga

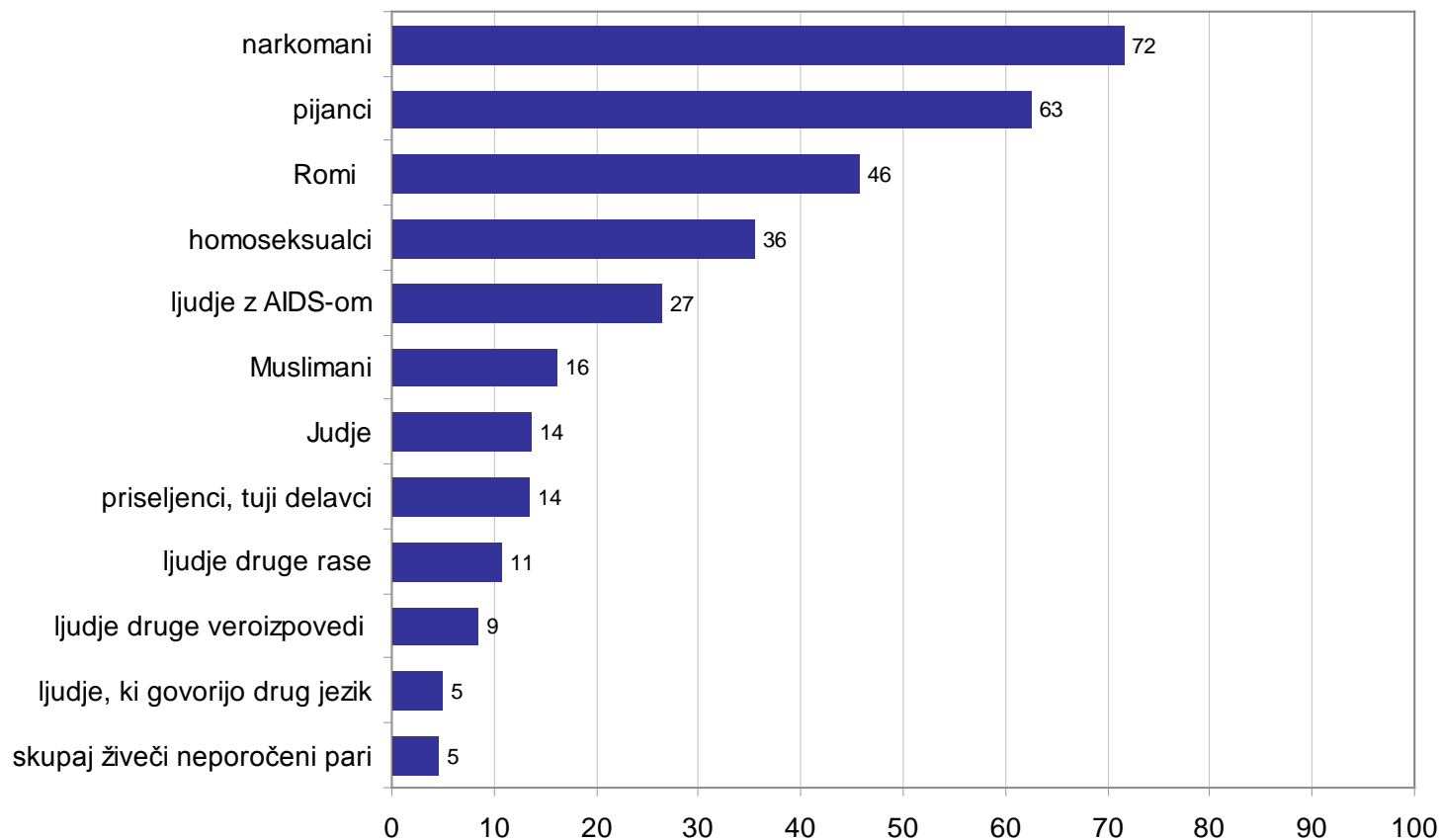

Odstotek ljudi, ki so verni

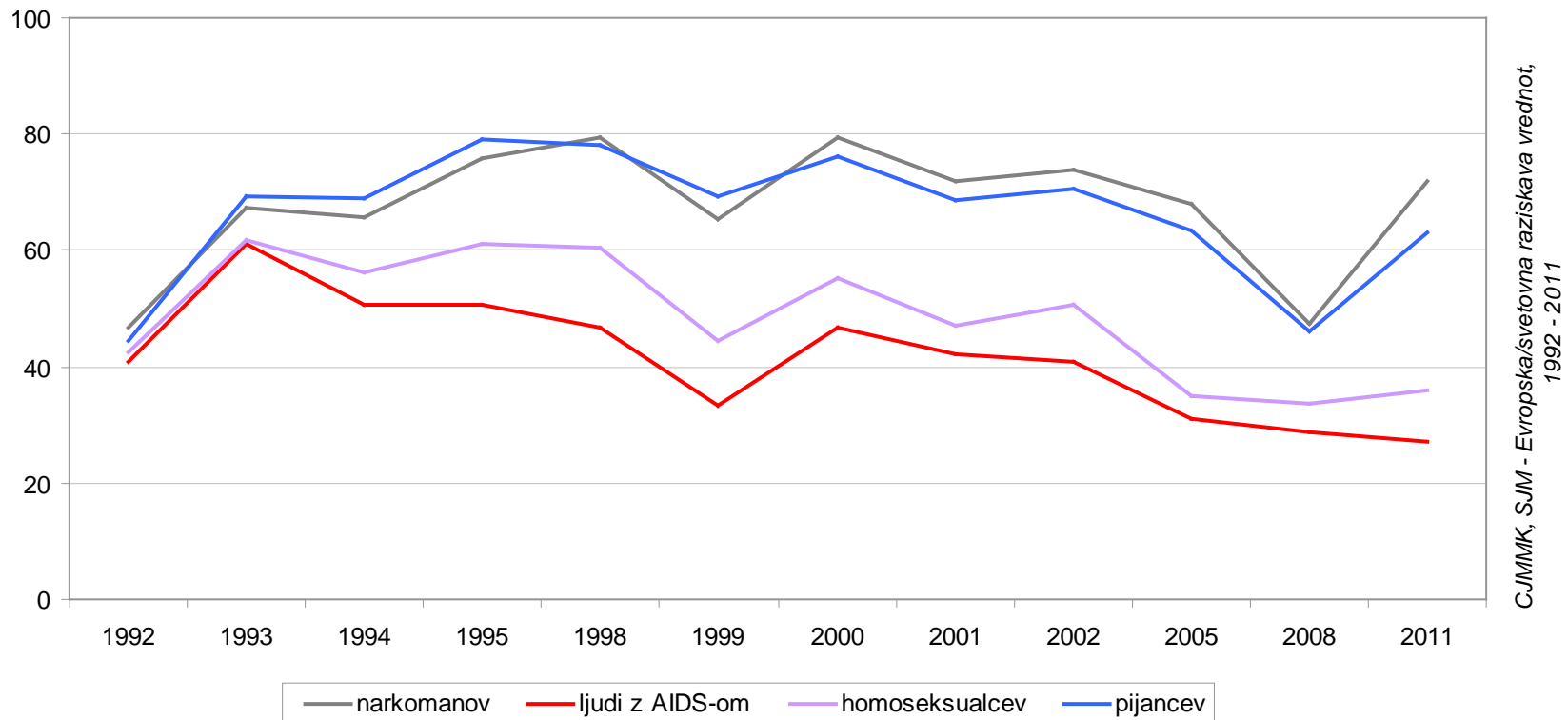
I - Diskriminacije

**KATERE SKUPINE LJUDI NE BI ŽELELI IMETI ZA SOSEDE...?
(V36 - S8; % izbir)**

KATERE SKUPINE LJUDI NE BI ŽELELI IMETI ZA SOSEDE?

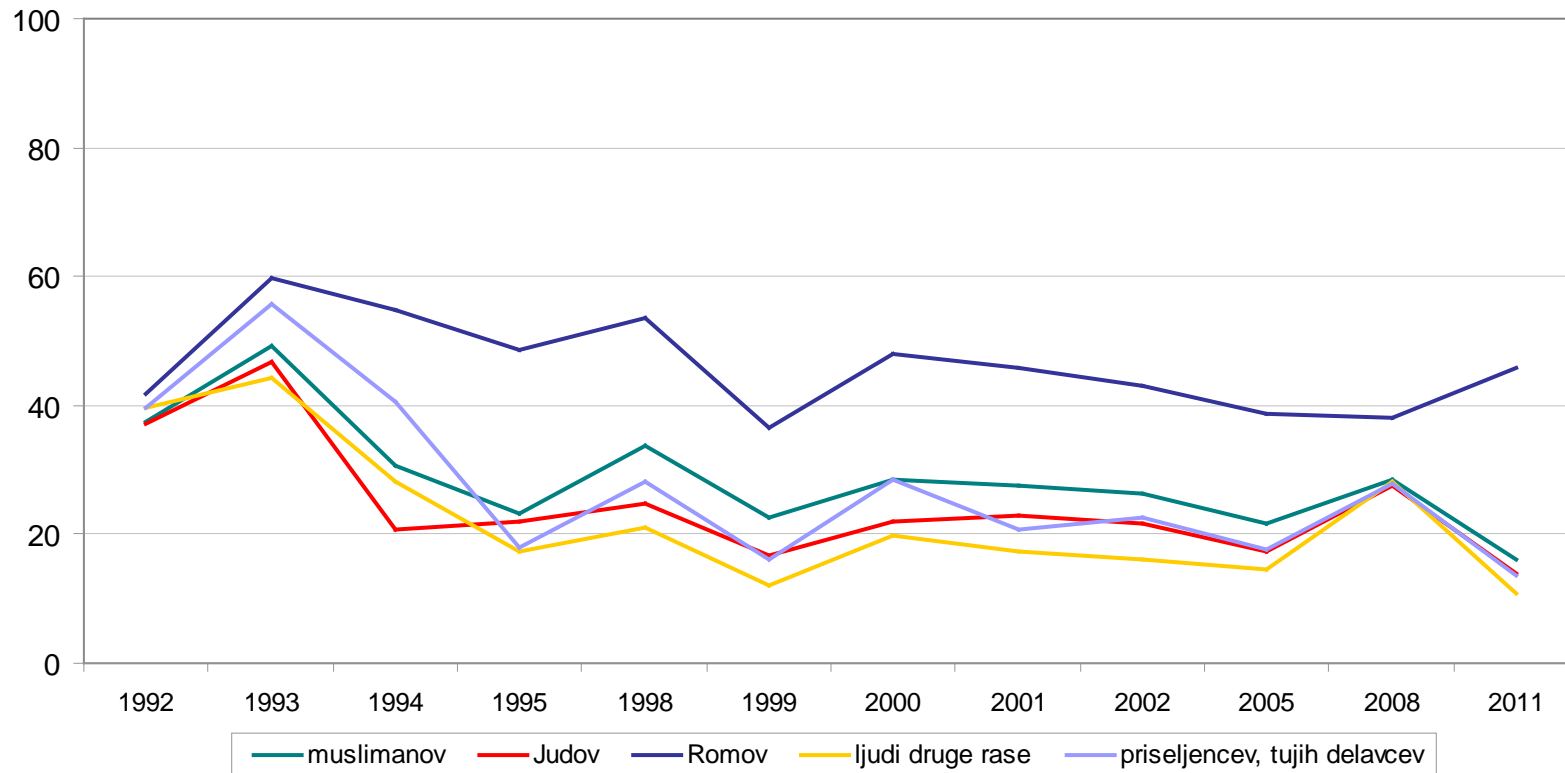
Primerjava rezultatov od 1992 - 2011

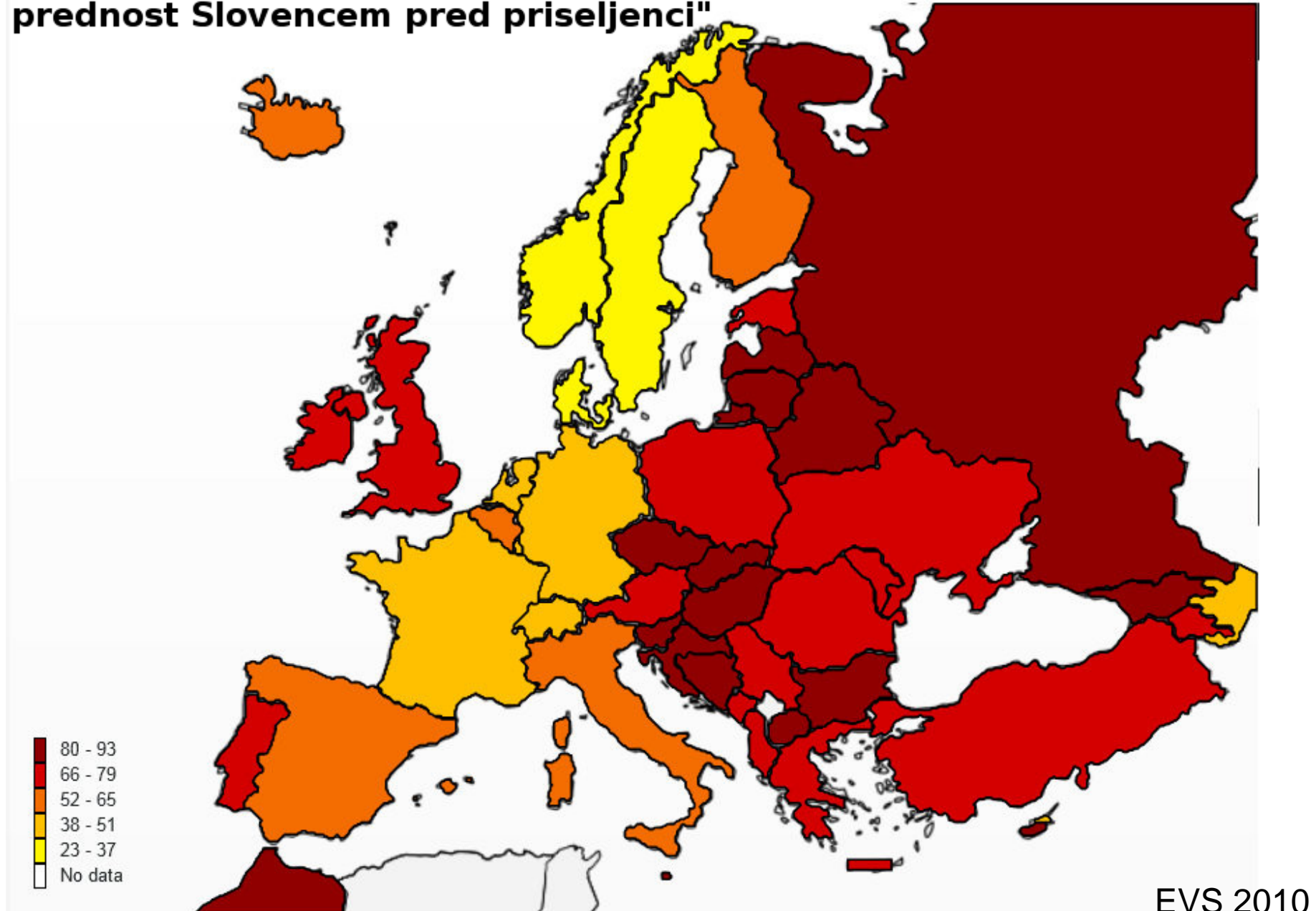
CJMMK, SJM - Evropska/svetovna raziskava vrednot,
1992 - 2011

KATERE SKUPINE LJUDI NE BI ŽELELI IMETI ZA SOSEDE?

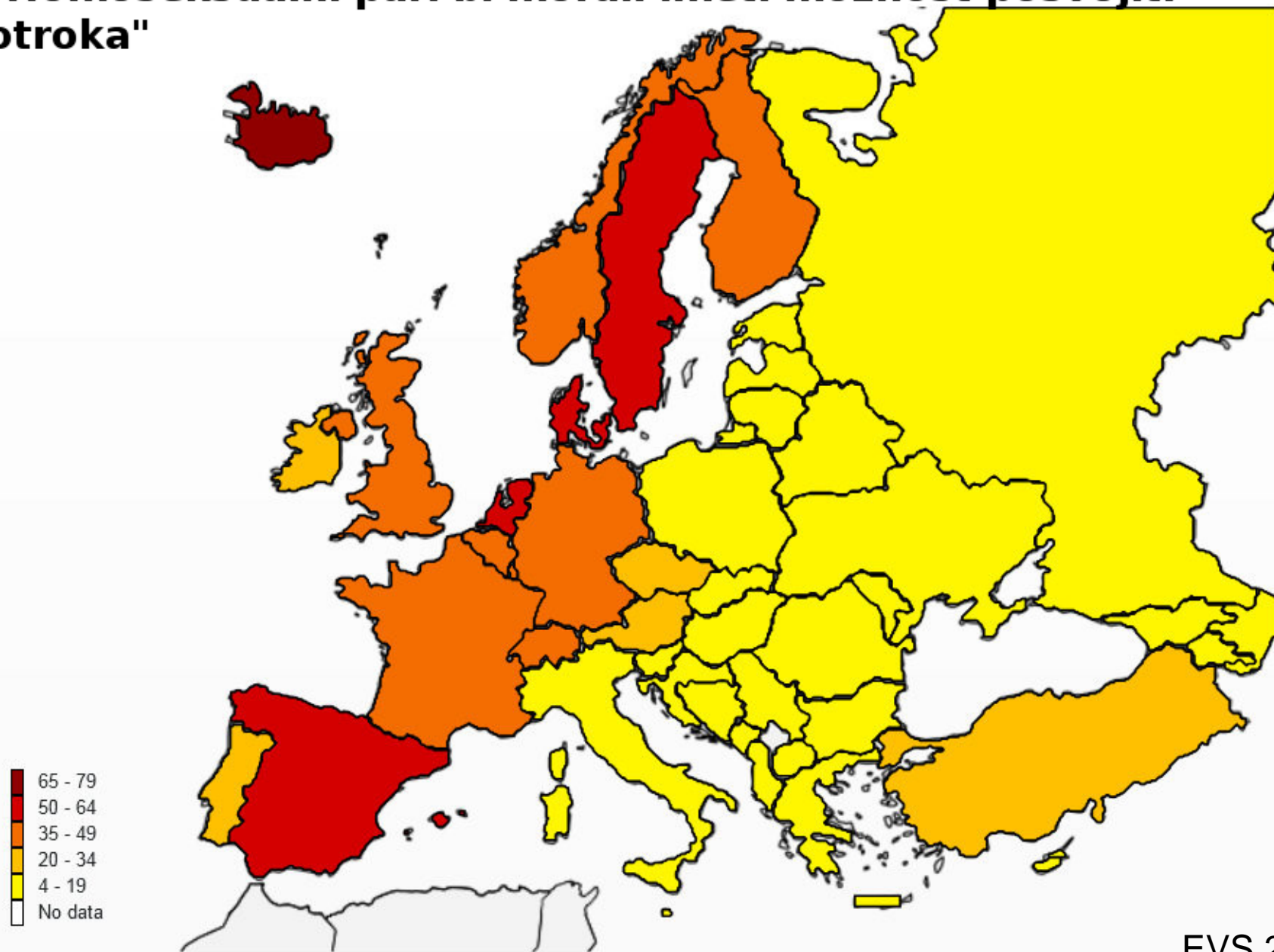
Primerjava rezultatov od 1992 - 2011

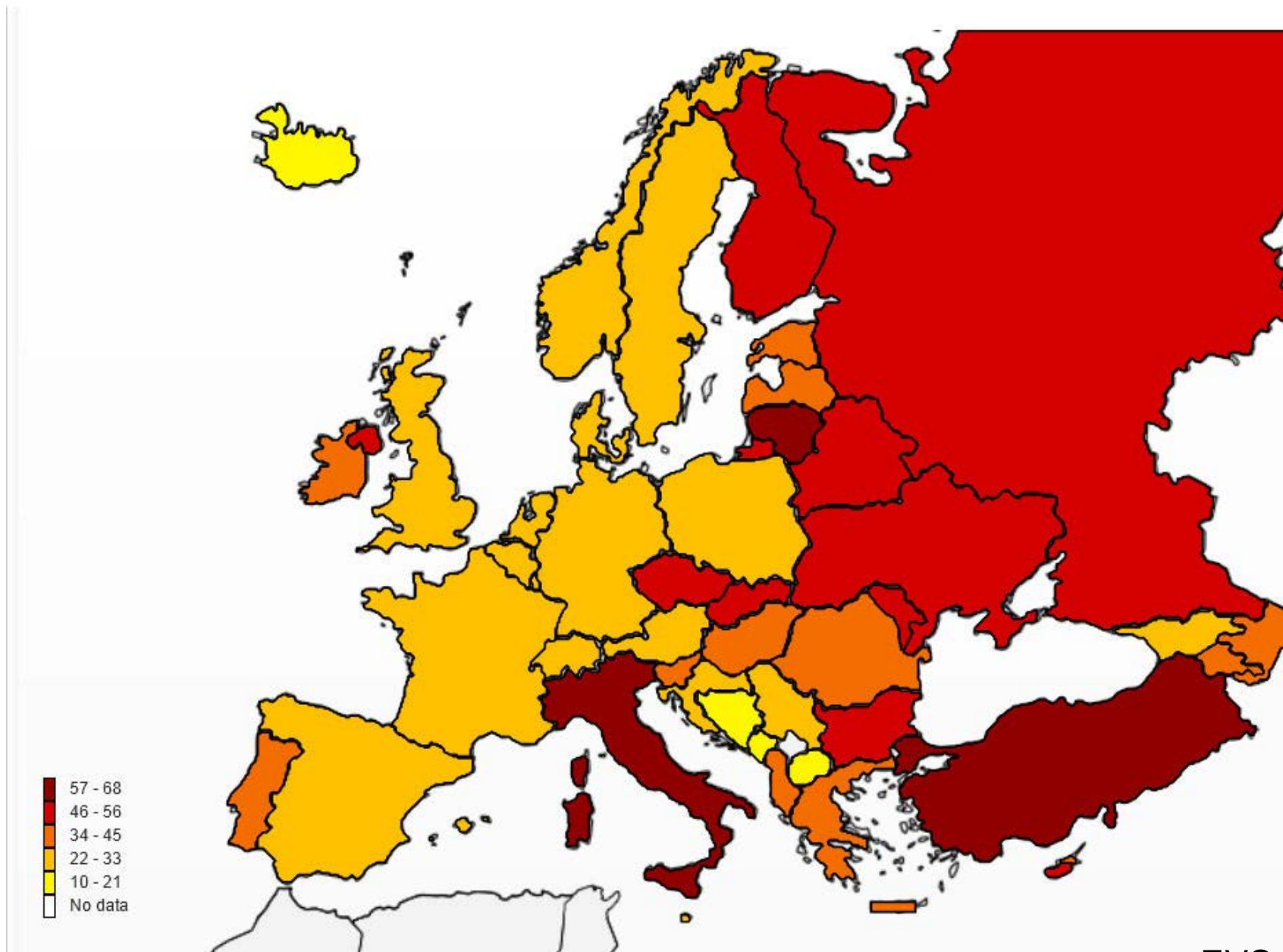
Ostotek ljudi, ki močno soglašajo ali soglašajo s trditvijo "Kadar je malo možnosti za zaposlitev, bi morali dajati delodajalci prednost Slovincem pred priseljenci"

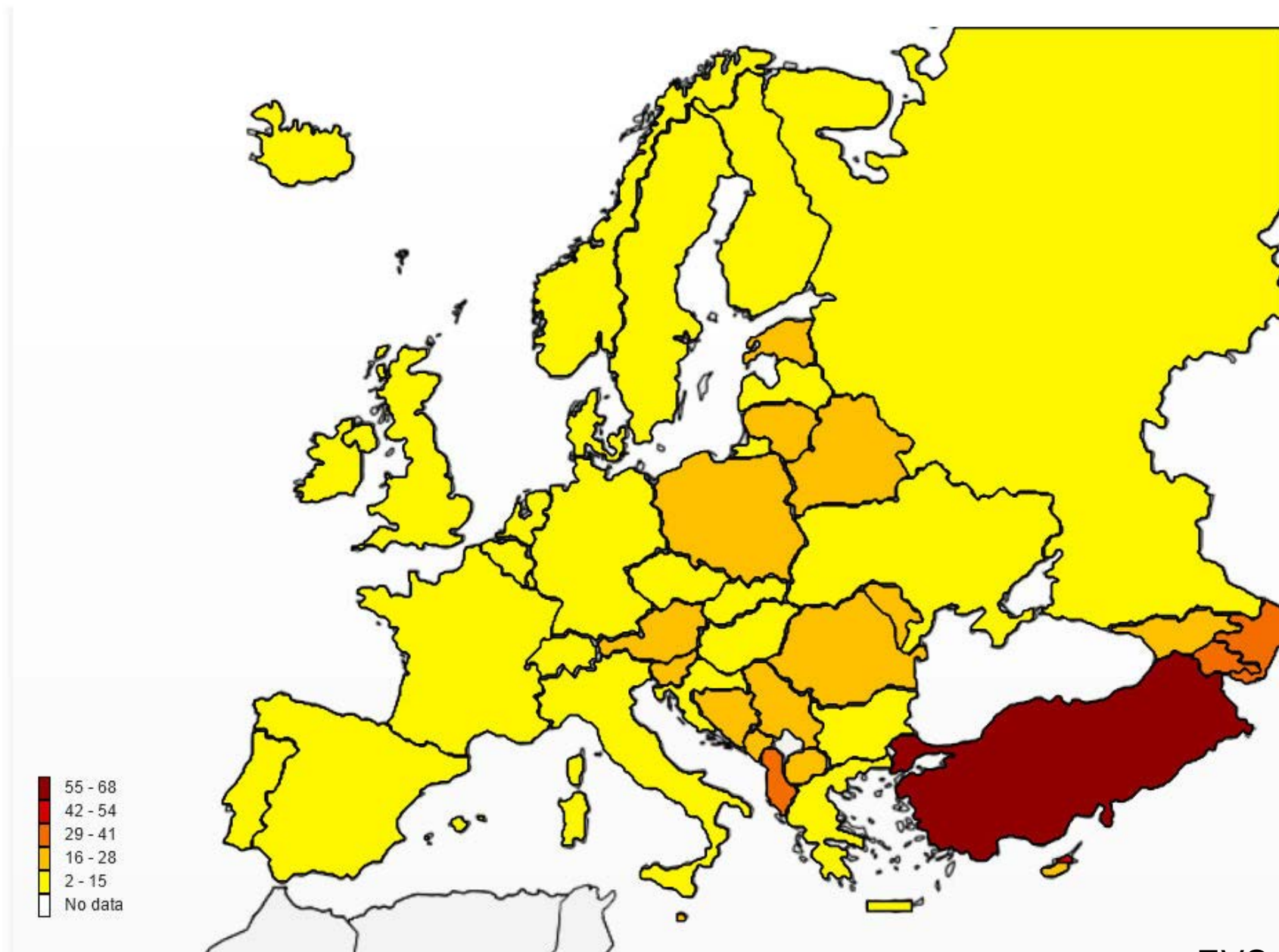
Odstotek ljudi, ki močno soglašajo ali soglašajo s trditvijo "Homoseksualni pari bi morali imeti možnost posvojiti otroka"

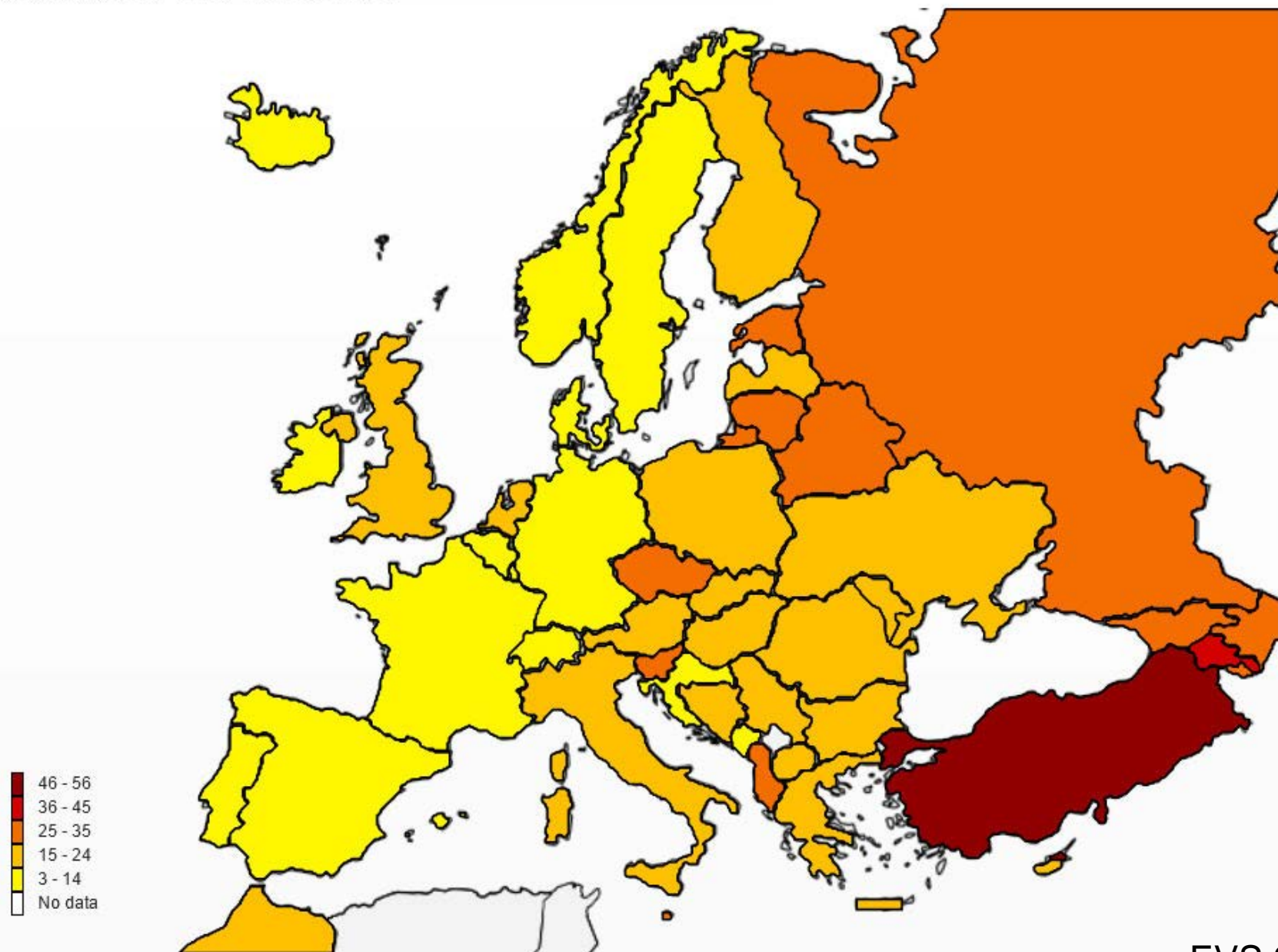
Odstotek ljudi, ki ne bi želeli imeti Romov za sosede

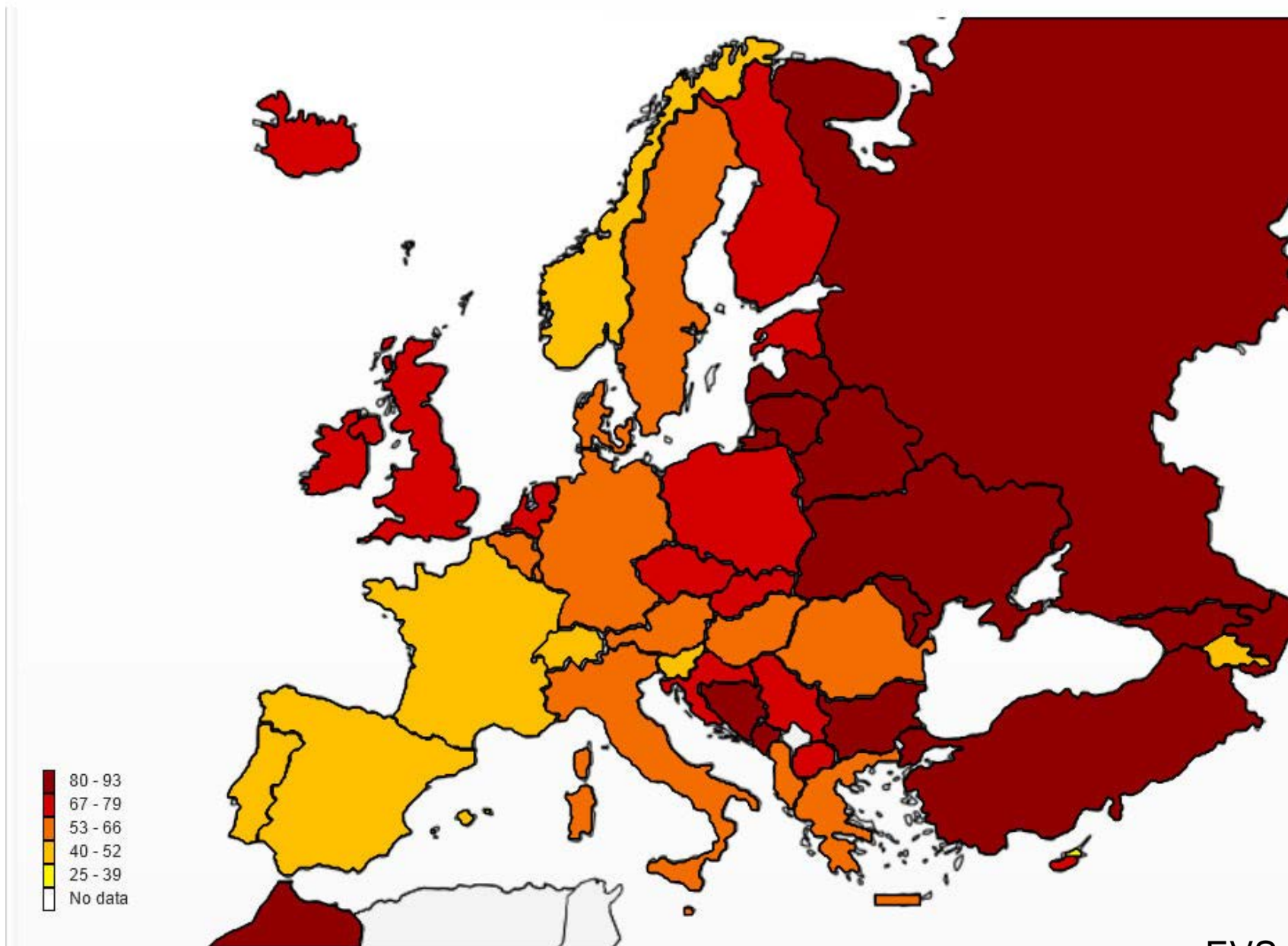
Odstotek ljudi, ki ne bi želeli imeti Judov za sosede

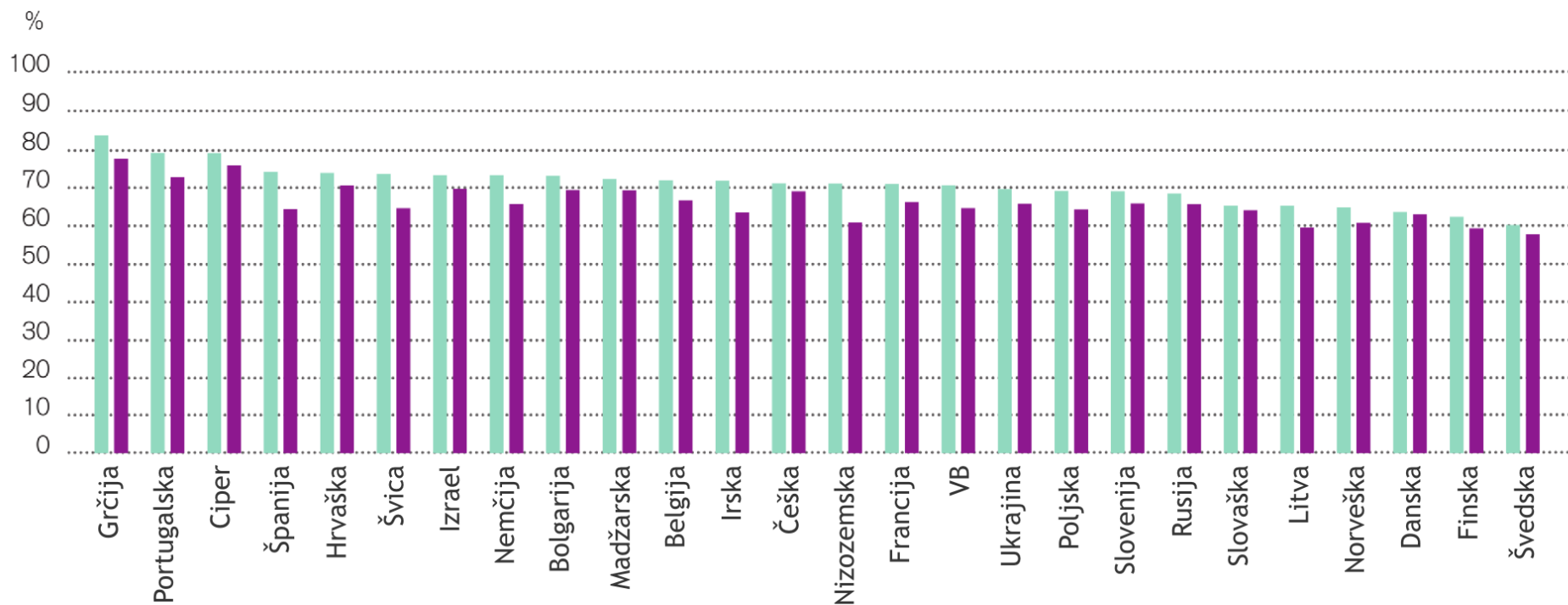
Odstotek ljudi, ki ne bi želeli imeti priseljencev, tujih delavcev za sosede

Odstotek ljudi, ki ne bi želeli imeti narkomanov za sosede

Delež gospodinjskega dela, ki ga opravijo ženske

■ Vse ženske

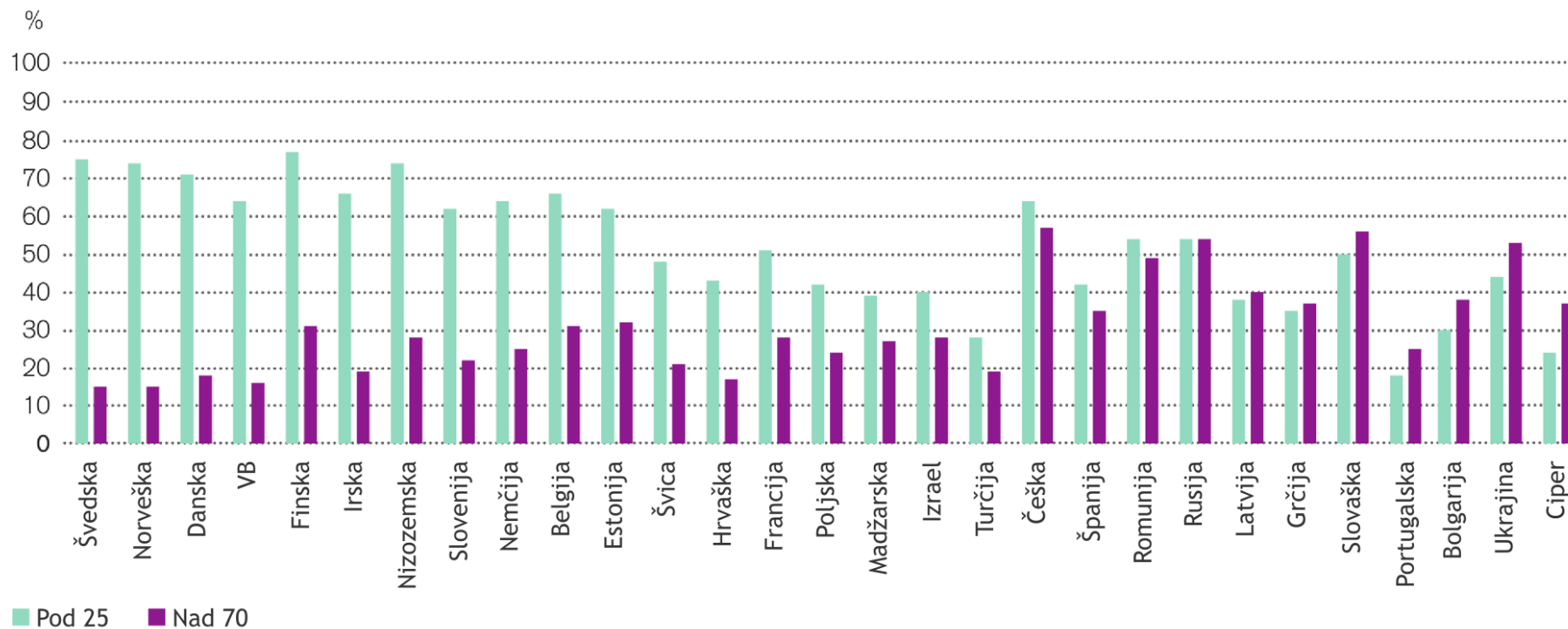
■ Zaposlene nad 30 ur tedensko

ESS 2010/11

Vrednosti so izračunane za ženske med 20 in 64. letom starosti, ki živijo s partnerjem

Scott, J. and Plagnol, A.C. (2012) 'Work-family conflict and well-being in Northern Europe' in Scott, J., Dex, S. and Plagnol, A.C. (eds.) *Gendered Lives: Gender Inequalities in Production and Reproduction*, Cheltenham: Edward Elgar

Delež mlajših od 25 let in starejših od 70 let, ki so bili izpostavljeni diskriminaciji v zadnjih 12 mesecih

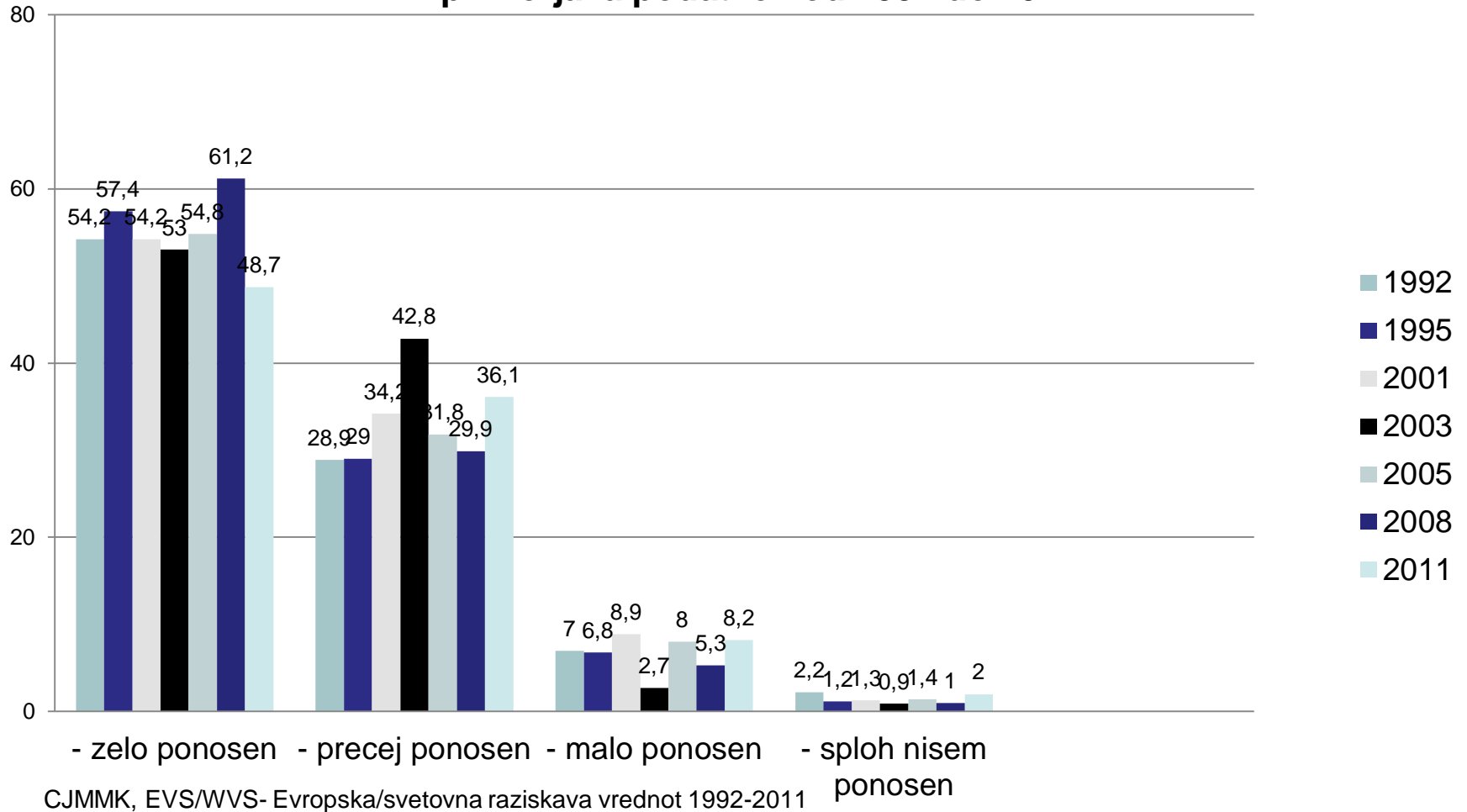

ESS 2008/09

J - Državlanski ponos

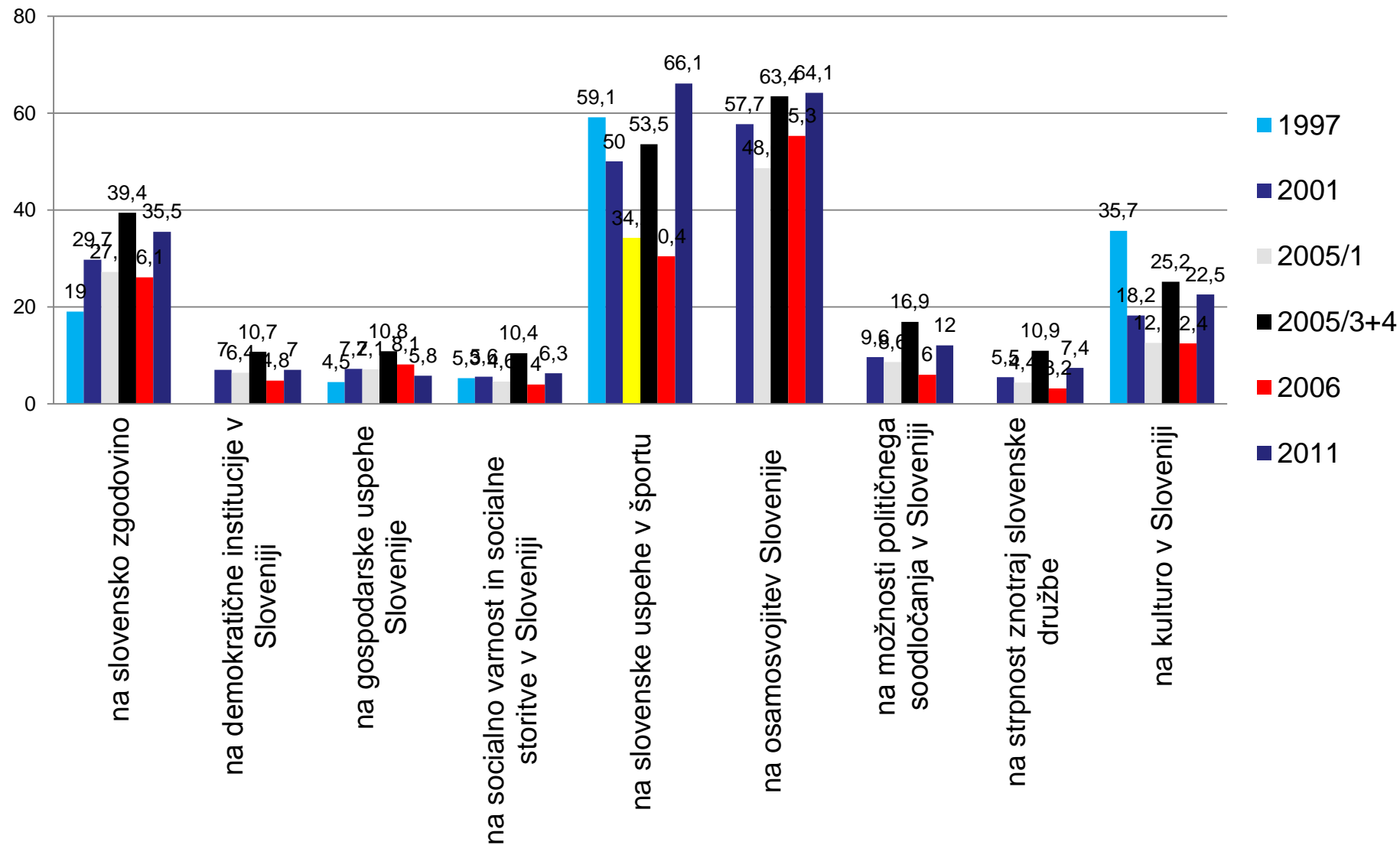
V KOLIKŠNI MERI STE PONOSNI NA TO, DA STE SLOVENEK?
(v211)

primerjava podatkov od 1992 do 2011

KAKO PONOSNI STE VI OSEBNO NA DOLOČENO PODROČJE? (s20-s28; zelo sem ponosen)

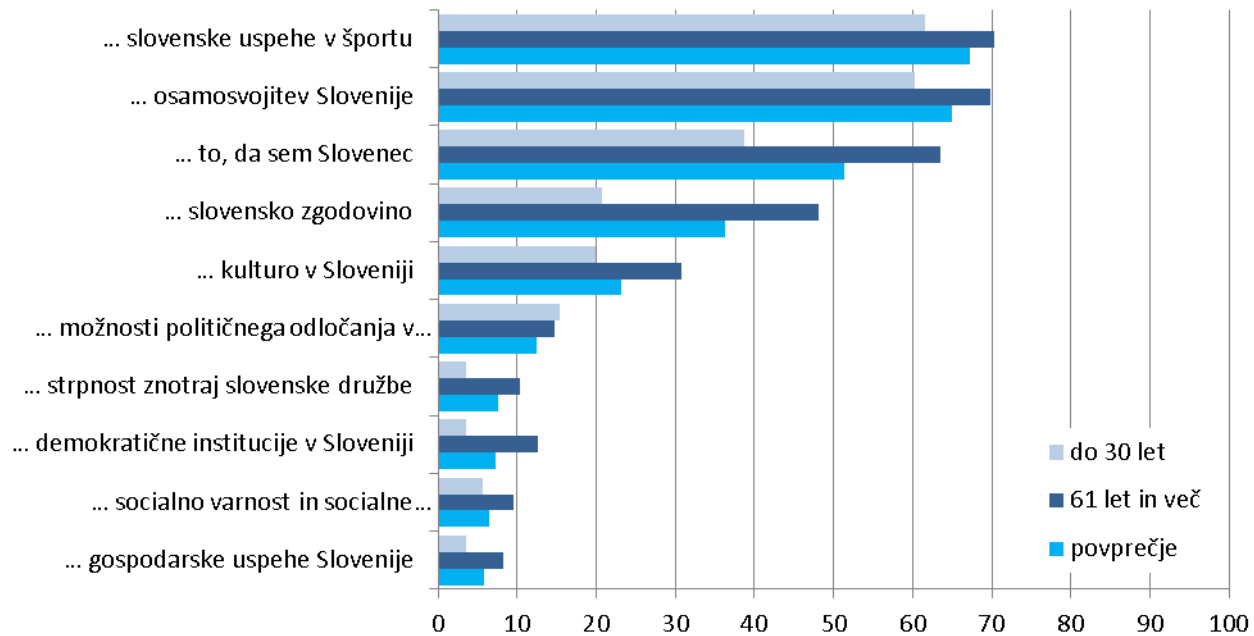
primerjava podatkov od 1997 do 2011

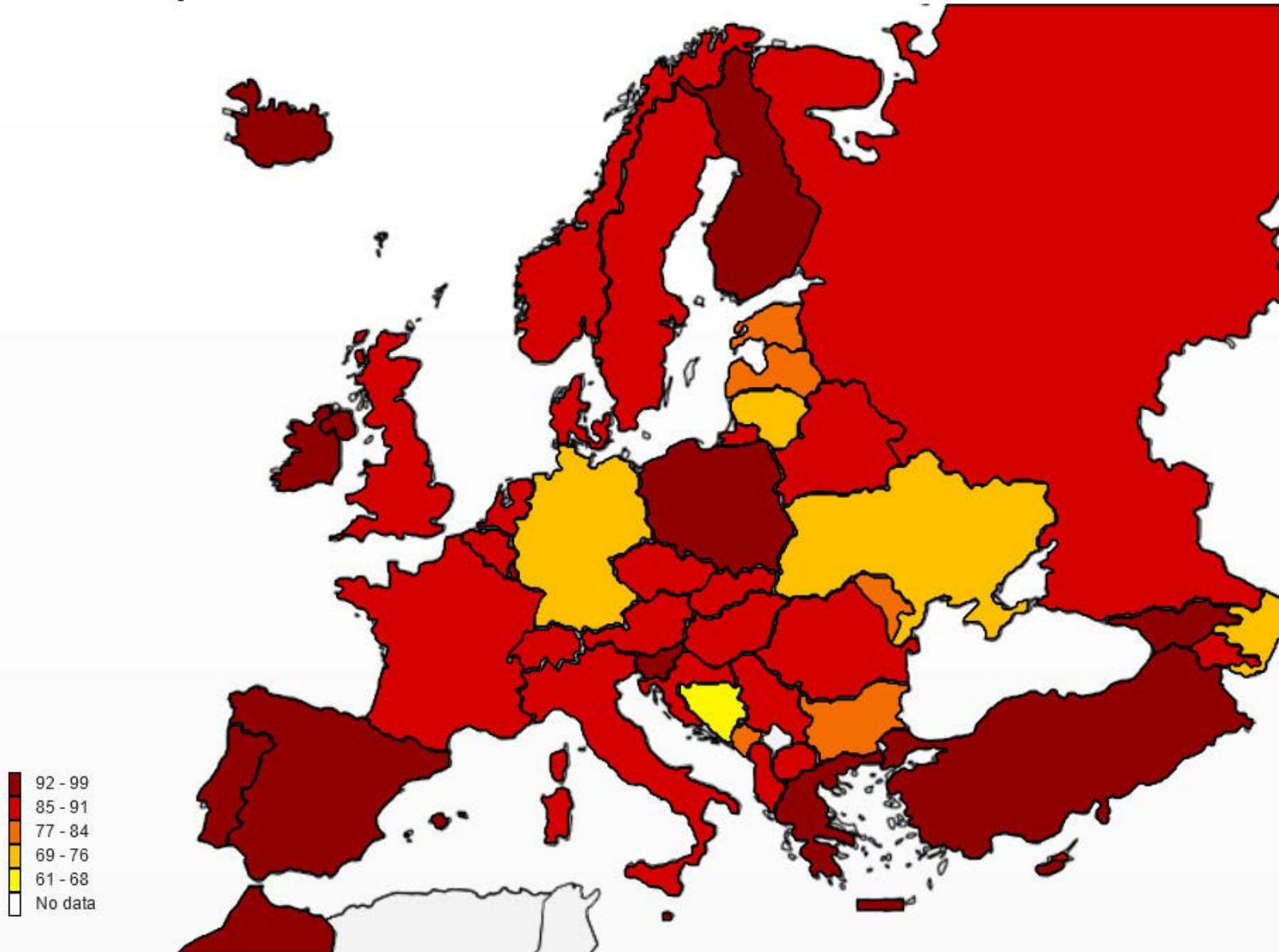
KAKO SEM PONOSEN SEM NA ... ?

delež odgovorov "zelo sem ponosen"

(primerjava odgovorov po starostnih skupinah)

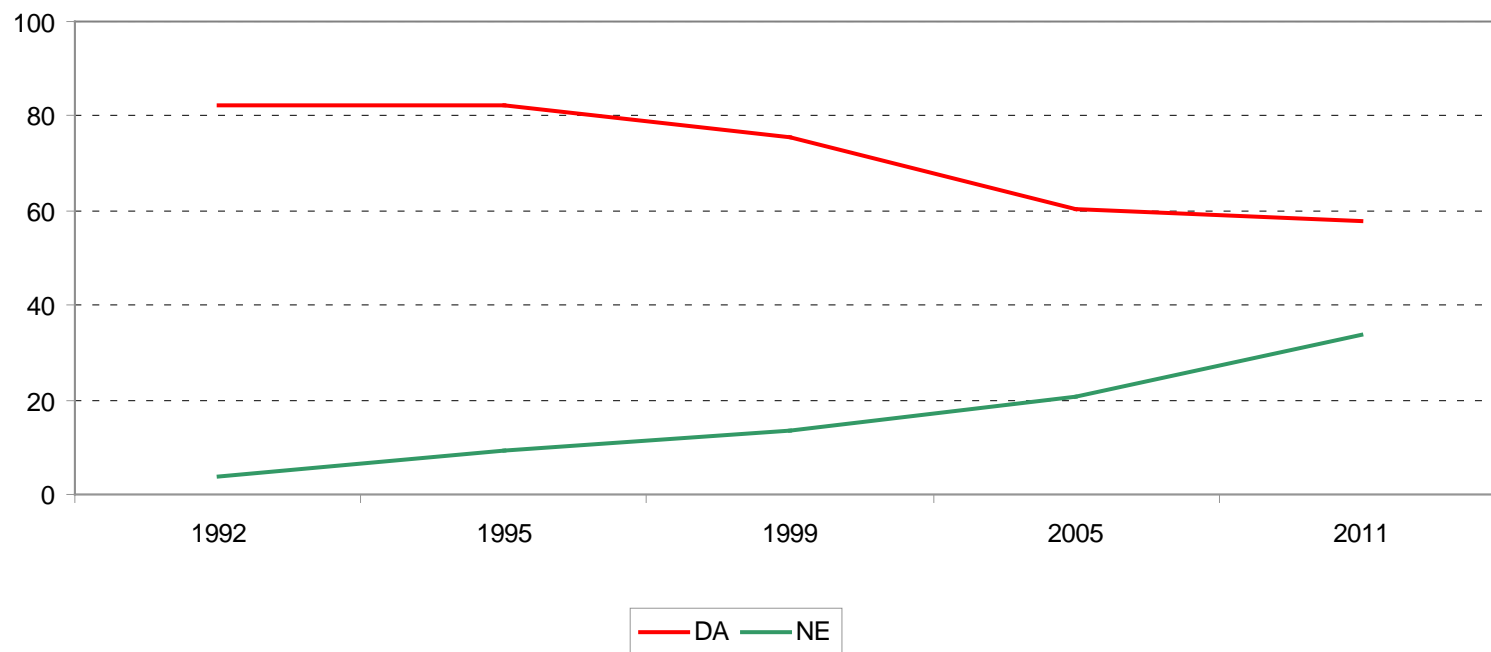
Nacionalni / državljanski ponos (odstotek zelo ali precej ponosnih)

ČE BI PRIŠLO DO VOJNE, ALI BI SE BILI PRIPRAVLJENI BORITI ZA DOMOVINO?

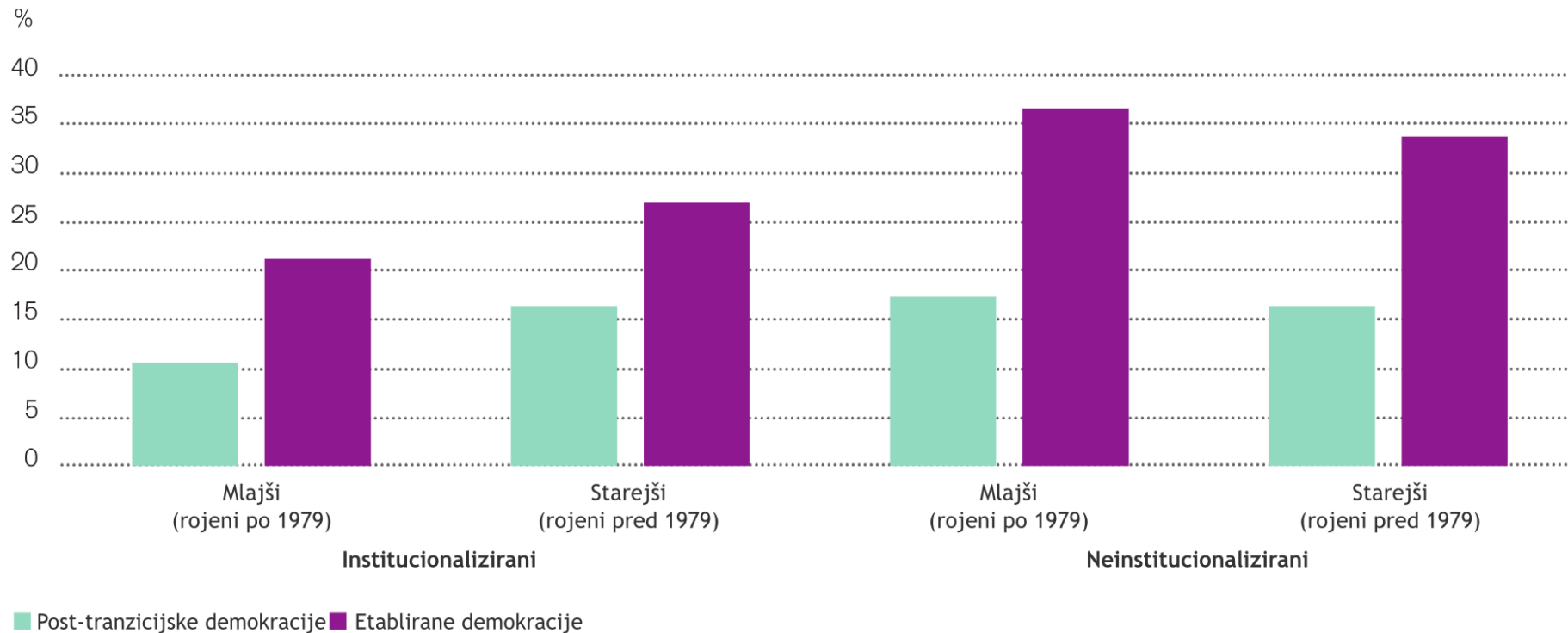
(v66)

Primerjava rezultatov 1992 - 2011

CJMMK, SJM - Evropska/svetovna raziskava vrednot, 1992 - 2011

Delež anketirancev, ki so institucionalizirano in ne-institucionalizirano politično aktivni v starih in tranzicijskih demokracijah

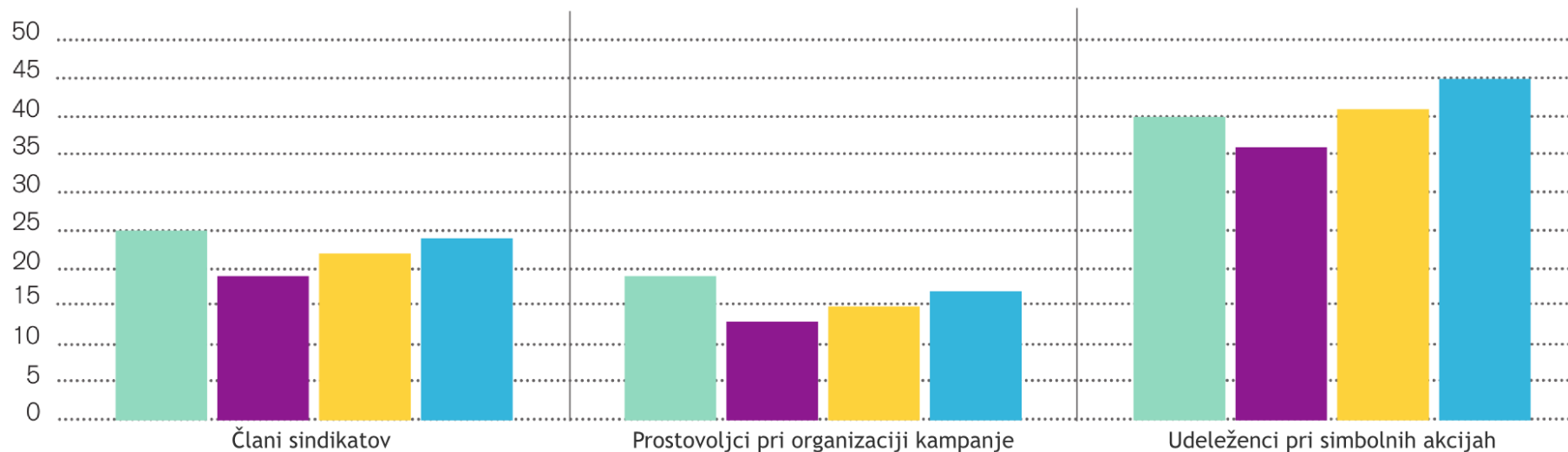
ESS 2002/03, 2004/05, 2006/07 in 2008/09

Delež respondentov, ki bili v zadnjih dvanajstih mesecih udeleženi vsaj v eni politični dejavnosti.)

Post-tranzicijske demokracije so Bolgarija, Češka, Vzhodna Nemčija, Estonija, Madžarska, Litva, Poljska, Romunija, Slovenija in Slovaška.

Etablirane demokracije so Avstrija, Belgija, Ciper, Danska, Finska, Francija, Grčija, Irska, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Portugalska, Španija, Švedska, VB in Zahodna Nemčija.

Delež anketiranih, ki so se v zadnjih 12 mesecih udeležili civilnih iniciativ, glede na priseljski status

■ Stalni prebivalci ■ Vsi priseljenci ■ Priseljenci z državljanstvom ■ Priseljenci, ki živijo v državi nad 20 let

ESS 2002/03, 2004/05, 2006/07, 2008/09

Projekt SJM:

Slovenci v Evropi in svetu

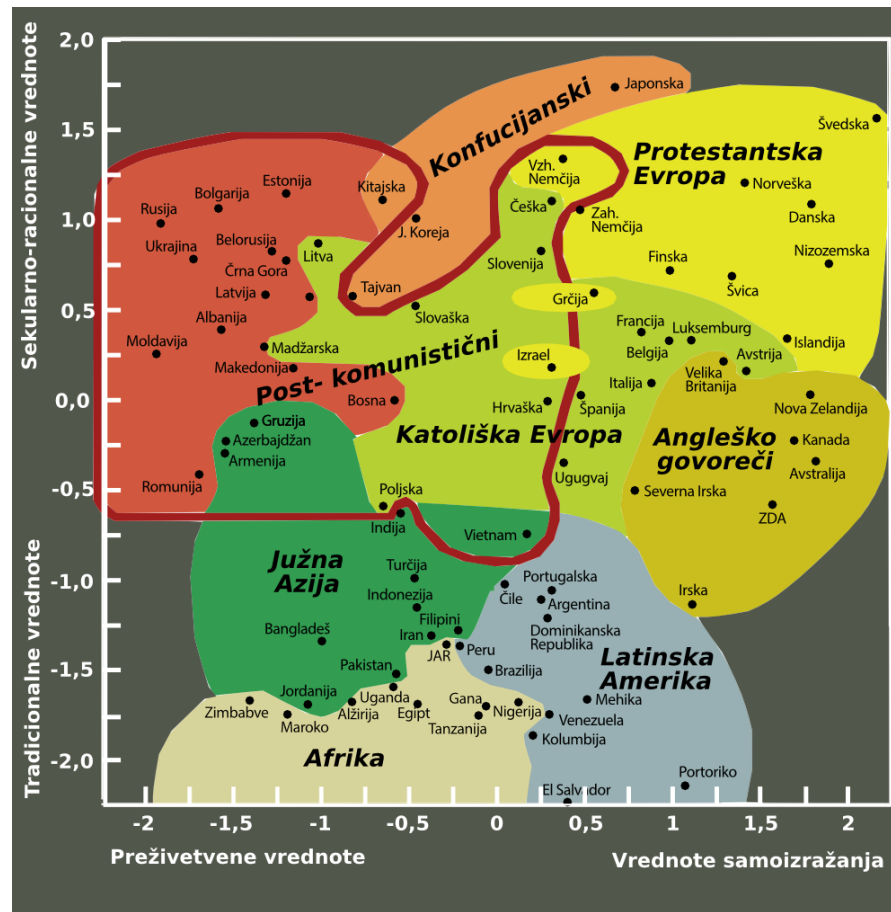
rezultati primerjalnih analiz – sintetični prikazi

1. WVS – Inglehartova uvrstitev

- Ob vseh posebnostih oz. značilnostih v kulturnem in političnem razvoju Slovenije v preteklem stoletju – in vse do današnjega časa, nesporno velja, da se Slovenija uvršča v evropski kulturni oz. vrednotni prostor. To bomo ponazorili s povzetim prikazom že opravljenih (tujih) analiz, dodali pa bomo tudi lasten izviren analitičen prispevek.
- Najprej se bomo oprli na analizo vrednotne strukturiranosti družb v sodobnem svetu, ki jo je na osnovi rezultatov Svetovne vrednotne raziskave izvedel eden najuglednejših raziskovalcev vrednot INGLEHART (2004). Strnjen prikaz opravljenih analiz ilustrira t. i. vrednotni atlas sveta.
- Prikaz temelji na uvrščanju velikega števila (80) držav iz vseh kontinentov v prostor, ki ga določata dve dimenziji: prva, vertikalna, se nanaša na vrednosti v razsežju tradicionalno – racionalno. To razsežje lahko označimo tudi v razponu pojmov 'hierarhično', 'avtoritarno' (religiozno) nasproti 'nehierarhično', 'demokratično' (sekularno) in moderno. Druga, horizontalna dimenzija, opredeljuje pojmovni prostor od materialistične usmerjenosti (ki pripisuje prednost materialnim dobrinam) do postmaterialistične (ki pripisuje prednost imaterialnim, personalnim vrednotam). V prvem primeru gre za preživetje v družbi pomanjkanja, zato izstopajo v ospredje materialne dobrine, v drugem pa gre za uveljavljanje osebne integritete, samopotrditve ipd. Po pričakovanju (RUS, Toš 2005) se bogatejše, tradicionalno demokratične države večinoma umeščajo v zgornji desni segment, ki ga označujejo tendence k racionalnemu (modernemu) in postmaterialnemu vrednotenju. V tem segmentu izstopa bližnja oz. skupna umestitev skandinavskega bloka držav (Švedska, Norveška, Danska, Nizozemska, tudi Finska, Švica itd.). Manj razvite, vrednotno tradicionalne družbe pa so umeščene v levi spodnji segment, ki ga označuje tendenca k iracionalnemu, tradicionalnemu in pretežno materialističnemu vrednotenju. Tu se znajdejo skupaj predvsem afriške in južno-azijske države. In tako dalje.

- Ni naš namen, da podrobneje prikažemo in kritično ovrednotimo rezultat Inglehartovega umeščanja, temveč zgolj, da pokažemo na umestitev Slovenije. V tako odprtem koordinatnem sistemu se na osnovi rezultatov raziskave WVS 2000, v katerem smo sodelovali s projektom SJM (1999), Slovenija umesti v desni zgornji segment. Inglehart je Slovenijo sicer uvrstil v kategorijo postkomunističnih držav, njena umestitev in dejansko neposredno sosodstvo pa opredeljujejo države kot so: Nemčija (Vzhodna in Zahodna), Češka, Grčija, Izrael, Finska, Francija, tudi Slovaška itd. V 'vrednotnem atlasu' se torej Slovenija znajde na prehodu med blokom postkomunističnih držav in blokom evropskih protestantskih držav (v postmaterialistični smeri) oz. evropskih katoliških držav (v tradicionalni smeri). Slovenija je na dimenziji tradicionalno – racionalno umeščena bistveno višje kot ZDA, pa tudi višje kot Italija, Avstrija, Francija itd; na dimenziji materialistične – postmaterialistične vrednote pa je umeščena bistveno bolj (desno) v smeri evropskih protestantskih (skandinavskih) držav kot v smeri (levo) postkomunističnih držav. Lahko bi rekli, da je njena umestitev izvorna, da nesporno sodi v evropsko kulturno okolje in predvsem, da ne sodi v združbo vzhodnoevropskih postsocialističnih držav. Vse to dopušča sklep, da je vsako uvrščanje Slovenije v postsocialistično srednjeevropsko skupino držav hoteno ali nehoteno »podcenjevanje« tega, kar je v svojem kulturnem razvoju dosegla in vsega značilnega in specifičnega (samoupravni, »tržni« socializem) v njenem razvoju v zadnjega pol stoletja (Rus, Toš 2005).

Razvrstitev držav glede na prevladujoče vrednostne usmeritve

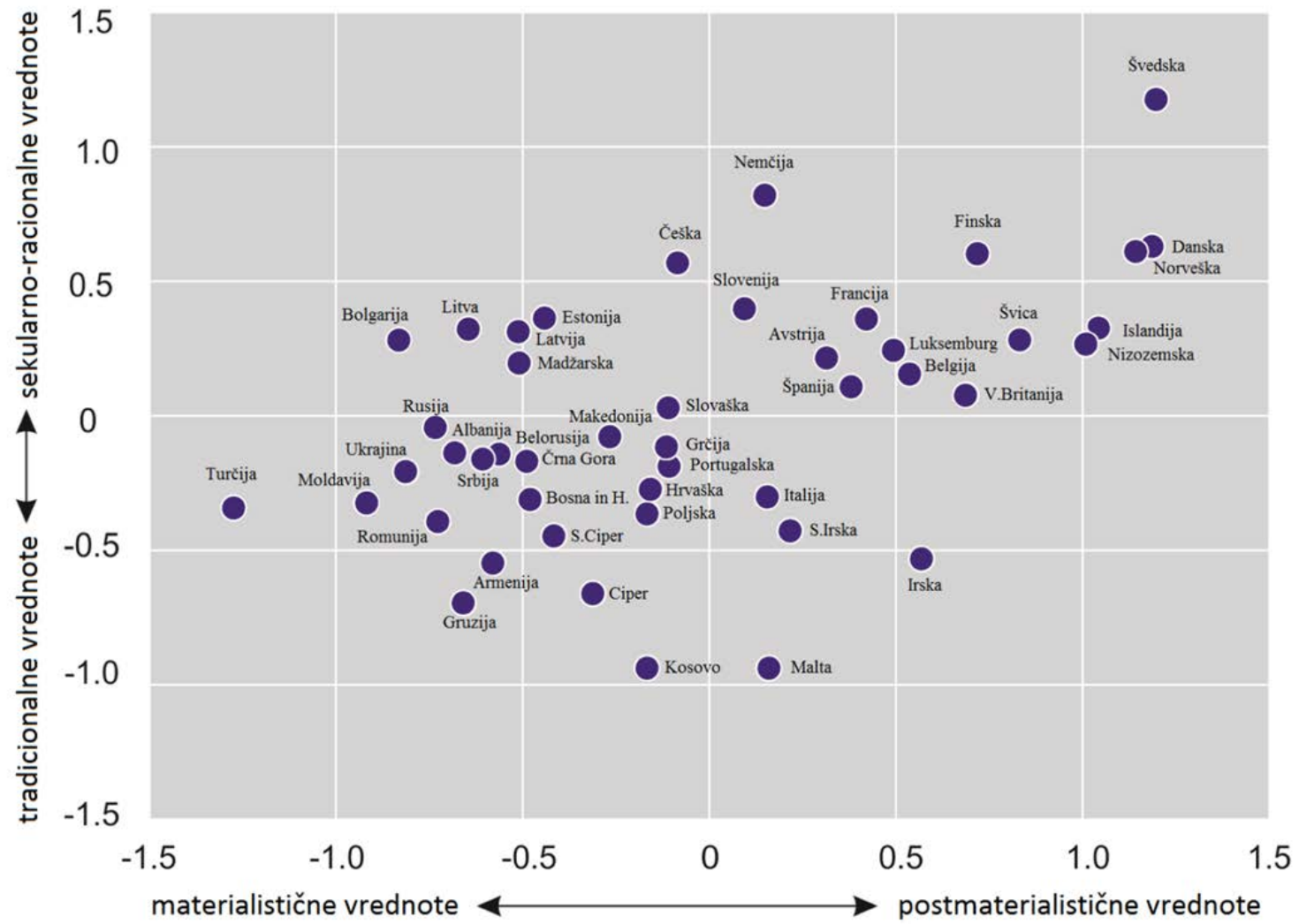
Inglehart, R. at all, Human beliefs and values, 2004

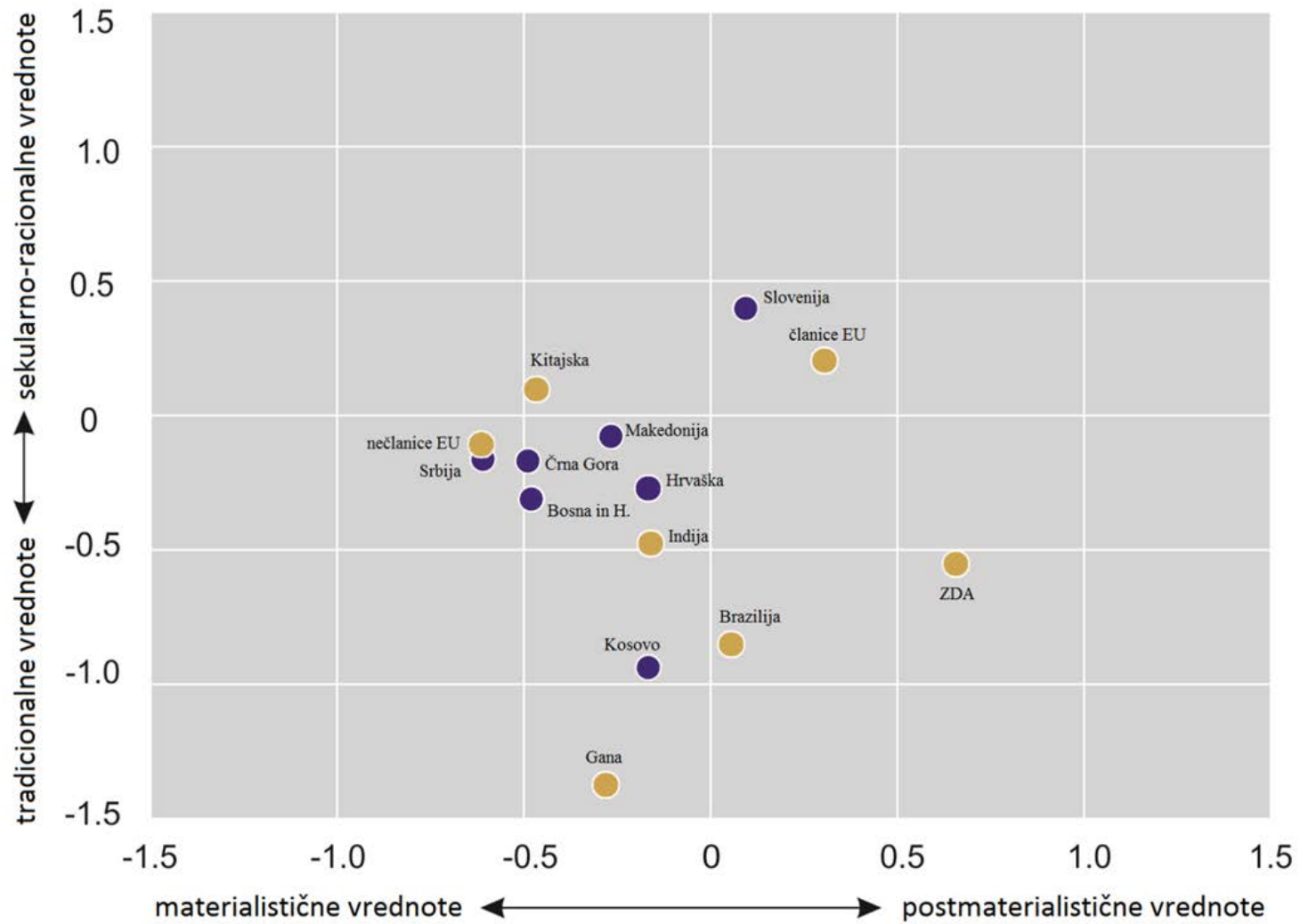
2 - Listhaug / Ringdalova analiza

- Bolj neposredno kot Inglehart, ki se je analize vrednotnih usmeritev lotil na globalni, svetovni ravni, se raziskave vrednotnih usmeritev v Sloveniji (v mednarodni primerjavi) lotevata ugledna norveška sociologa LISTHAUG in RINGDAL (2006). V svojo analizo, ki temelji na rezultatih Evropske raziskave vrednot, vključujeta petnajst držav. Njune analize, opravljene v več tematskih presekih, so pokazale:
- - da se Slovenija glede pomembnosti vere in vernosti znajde nekako v sredini evropskega prostora, skupaj s Švico, Nizozemsko, Finsko ter da je značilno odmaknjena od držav, ki so v ozadju procesov sekularizacije, za njihove populacije pa je značilno visoko vrednotenje cerkve in izražanje vernosti (Portugalska, Irska, Poljska, Grčija) ter od držav, ki jih označujejo najvišje stopnje sekularizacije (Češka, Švedska, Norveška itd.). In vendar je položaj Slovenije v tem prostoru bliže sekulariziranim zahodnoevropskim državam kot pa državam z izrazito krščansko tradicijo, tako zahodno kot vzhodnoevropskim.
- - K aktualnim razpravam o »srečnosti Slovencev« (BERNIK 2004) lahko dodamo njun preizkus povezanosti med »zadovoljstvom z življenjem« in »srečnostjo« v omenjenih evropskih državah. Njuna analiza pokaže, da se tudi v tem preizkusu Slovenija uvrsti nekako v sredino evropskega kulturnega prostora, vendar tokrat skupaj z Izraelci, Grki, Čehi in z značilnim odmikom od zadovoljnejših in srečnejših Švicarjev, Fincev, Norvežanov, Nizozemcev ter bistveno manj zadovoljnih in manj srečnih Madžarov, Poljakov, Portugalcev.
- - Dalje, njuna analiza opozori na visoko vrednotenje enakosti ter izražanje zaupanja v ureditve in akterje, ki jih zagotavljajo. Tako Slovenci skupaj z Grki, Portugalci, Španci, Madžari, Izraelci in Finci poudarjajo odgovornost vlad za zmanjševanje dohodkovnih razlik. Pokaže se, da težnja po enakosti in zmanjševanju dohodkovnih razlik ni zgolj oz. predvsem postkomunistična vrednotna usedlina, temveč značilna evropska, torej tudi zahodnoevropska vrednotna usmeritev.
- - Norveška raziskovalca opozarjata, da v odnosu do ključnih političnih institucij in v izražanju odnosa do demokracije prevlada nezadovoljstvo in nezaupanje. Slovenija se v tem pogledu znajde skupaj z Irsko, Anglijo, Španijo, Grčijo, Nizozemsko, Norveško itd. Tudi tu velja ugotovitev, da nezadovoljstvo z razmerami v delovanju institucionalnega sistema ni nič posebej značilnega zgolj za države v tranziciji in nič posebej »slovenskega«. Dodajmo, da je pojav nezadovoljstva z delovanjem demokracije žal tudi izrazito slovenski – in v izrazitem naraščanju.

- U. Listhaug in E. Ringdal sta svojo analizo sklenila z ugotovitvijo, da je sprejemanje in spreminjanje vrednot proces, na katerega vplivajo razmere v družbah in kulturah, da pa je, glede na odprtost in prepletenost sodobnih družb – in še posebej evropskih družb –, potek približevanja oz. prevzemanje skupnih vrednot (konvergenca) močno pospešen. Hkrati ugotavljata, da so vrednote Slovencev sekularizirane, brez izrazitejšega vpliva katoliške preteklosti. Po tem se Slovenija razlikuje od mnogih drugih 'postkomunističnih' držav s katoliško tradicijo. Po opravljeni primerjalni analizi vrednot menita, da Slovenija dobro obvladuje prehod k demokraciji. To se še posebej kaže v zmanjševanju nestrpnosti do etničnih manjšin, kar pa ne velja za javnosti v drugih postkomunističnih državah. Te označuje bistveno več nestrpnosti, kot v Zahodni Evropi. Dodajmo, da je njuna analiza zajela podatke iz raziskav iz začetka tega desetletja. Skrajni izrazi rasne in verske nestrpnosti v zahodnoevropskem prostoru (Norveška, Danska, Nemčija) iz zadnjih let seveda oceno o strpnosti zahodnoevropskih javnosti bistveno korigirajo.
- Dodajmo, da tudi Listhaugova in Ringdalova analiza Slovenijo uvršča nekako v sredino evropskega vrednotnega in kulturnega prostora, bližje zahodnim kot vzhodnoevropskim državam.

3 - Umestitev Slovenije v Evropski vrednotni prostor – Hallmanova klasifikacija

-Merili smo položaj Slovenije glede na njen prehod iz patriarhalnih v racionalne oz. moderne vrednote ter glede na prehod iz faze "materializma" v postmaterializem (Inglehart). Po teh dveh kriterijih je Slovenija bliže Nemčiji, Finski, Grčiji, kot denimo Hrvaški, po drugi strani pa vrednostno daleč od bivših jugoslovanskih in bivših vzhodno-evropskih držav. Ta analiza temelji na primerjavi Slovenije in 14 zahodno- in vzhodno-evropskih držav.

-Možna razlaga: Slovenija je bila skozi stoletja del Avstro-ogrske oz. osrednje Evrope, z jugoslovanskimi narodi pa smo skupaj živeli le "krajši čas" – in še to v precej liberaliziranem socialističnem sistemu, ki je od šestdesetih let dalje omogočal Sloveniji komunikacije navzven.

-Raziskave iz konca osemdesetih so pokazale, da sta sicer Hrvaška in Slovenija po vrednotah bližnji, da pa sta se na "obrat" odzvali bistveno različno. Slovenija je ostala vrednotno "stabilna", na Hrvaškem pa je prišlo do velikega vrednotnega zasuka. To se kaže npr. v izražanju religioznosti. Če je Hrvaška prej kazala več civilne/politične religioznosti kot Slovenija, se je to v devetdesetih prelilo v prevladujoče izražanje cerkvene religioznosti. Slovenci pa smo pri tem ostali "zmerni", kot pred obratom.

-Kvantitativna narava raziskave sicer ne dopušča dokončnega sklepa, vendar je očitno, da so razlike med opredeljevanjem Slovencev in povprečnih zahodno-evropejcev manjše kot razlike med Slovenijo in vzhodno-evropejci.

-Vrednote so nekakšne zvezde stalnice. Čeprav so dokaj odporne proti političnim spremembam in globoko zasidrane v zavesti ljudi, da se, kot kažejo dolgoročne raziskave, vendarle spreminjajo. V zahodno-evropskih državah zaznavamo prehod od "imeti" k "biti". Ta proces ni zajel le ZDA in Zahodne Evrope, temveč tudi Slovenijo in deloma Vzhodno Evropo.

- Gre za uveljavljanje postmaterializma. Krepijo se vrednote, ki se vežejo na osebno samopotrditvev;
- Delo je vse bolj razumljeno kot možnost za osebni razvoj. Vse pomembnejši postajajo nematerialni pogoji osebnega in družinskega življenja kot so: ljubezen, razumevanje, zvestoba, spoštovanje... Materialne determinante (plače, stanovanja, slojna pripadnost) na Zahodu zgubljajo na pomenu. Zdi se, da gre za novo civilizacijsko usmerjenost, ki se je v času najine analize še zdela splošna in konstantna.
- V vrednotni svet pa grobo vdirajo novi vplivi, določnice, ki se kažejo v izgubi materialne in socialne sigurnosti, pa tudi fizične varnosti (11. september, globalna kriza...)
- Eden od postmaterialističnih izrazov se je kazal v usmerjenosti od sebe k svetu kot celoti, od egoizma k altruizmu, od nacionalizma k svetu, človeštvu kot celoti – kozmopolitizmu. Slovenci smo tudi na tej dimenziji blizu evropskih povprečij, nismo pa razbremenjeni vseh izrazov nacionalne samozaverovanosti.
- Kakovost življenja: glede na zadovoljstvo z življenjem se v primerjavi s 14 državami Slovenci umeščamo za zahodno-evropske in pred vzhodno-evropske države. Še slabše smo umeščeni v izražanju sreče: med osemdesetimi državami na 58. mesto, med razvitimi pa najnižje.
- Živeli smo v dovolj liberalni in socialno varni državi – in zdi se, da smo s tranzicijo vse to izgubili. Tu nastopi neka dvojnost občutja in navezanosti: na preteklost in prihodnost. Ali je to generator nesrečne zavesti (T. Hribar)
- Zdi se, da je izražanje zadovoljstva z življenjem bolj racionalno kot izrekanje o sreči, ki je bolj emocionalno in izraža trenutna počutja.
- Sprememb v 80/90-ih letih tako ne zaznajo predvsem pozitivno, kot drugod, saj pri nas ni bilo takega preloma. So pa zato bolj kritični do pojavov nove dobe, ki jih neposredno občutijo.